شنجاڭ
تاريخ ماتريياللرى

3

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

شىنجاڭ
تارىخ ماتېرىياللىرى

جۇڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى
ش ئۇ ئا ر كومىتېتى تارىخ
ماتېرىياللار تەتقىقات ھەيئىتى

3

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

新疆文史资料选辑（3）
维吾尔文
中国人民政治协商会议新疆维吾尔
自治区委员会文史资料研究委员会编

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐市解放路306号）
新疆新华书店发行　新疆工学院印刷厂印刷
787×1092毫米 32开本 $9\frac{1}{4}$ 印张
1981年 5月第1版　1981年 5月第1次印刷
印数：1——12,000

统一书号：　MI1098.82　定价：0.53元
（内 部 发 行）

شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى

(3)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
شىنجاڭ شىنخۇاكىتاپخانىسى تارقىتىدۇ
شىنجاڭ سانائەت شۇيىيۈەنى باسما
زاۋۇدىدا بېسىلدى
1981 - يىل 5- ئاي 1- نەشرى
1981- يىل 5 - ئاي 1-بېسىلىشى
كىتاپ نومۇرى: M11098·82
باھاسى : 0.53 يۈەن
(ئىچكى جەھەتتە تارقىتىلىدۇ)

مۇندەرىجە

تەھرىردىن...
«شىنجاڭ پادىشاسى» شىڭشىسەي توغرىسىدا بىلىدىغانلىرىم........لاۋداۋخېڭ (1)
تۇرسۇن تەرجىمىسى
گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردىكى شىنجاڭ گېزىتى........لى فەنچۈن (38)
ئابدۇقادىر تەرجىمىسى
1932 - 1934 - يىللىرى جەنۇبىي شىنجاڭ ۋەقەلىرىدىن ئەسلىمە
........جاڭ باۋشىن (67)
تۇرسۇن تەرجىمىسى
مەنسەنۋاڭ ۋە دوخۇفو........توگباۋ (87)
ت. سايرامى تەرجىمىسى
تۇرپان قوزغىلىڭىنى بېسىقتۇرۇشنىڭ ئۆتۈشى
........سۇۋېشىلىيەن (107)
ت. سايرامى تەرجىمىسى
«تۇرپان، پىچان، توقسۇن ۋەقەسى» توغرىسىدا
........لى فەنچۈن (144)
ت. سايرامى تەرجىمىسى

چەتئەل سودىگەرلىرىنىڭ شىنجاڭدىكى سودا فىرمىلىرى ...... تۇڭباۋ (150)
ماجۇڭيىڭ توغرىسىدا ...... خېۋدىر تومۇر (180)
جاڭپېيۈەنىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالى ...... ۋاڭ ئېبىنروڭ (207)
خ. ت. تەرجىمىسى
شىنجاڭنى تىنچ ئازات قىلىش يولىغا باشلاش ...... تاۋسىيۈي (231)
ئابلىمىت تەرجىمىسى
1949 - يىلى شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازات بولۇش ۋاقتىدا كۆرگەنلىرىم ...... ليۇشىلۇڭ (251)
ئابلىمىت تەرجىمىسى

تەھرىردىن

تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتى توغرىسىدا، 1959 - يىل 4 - ئايدا مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەش 3 - نۆۋەتلىك كومىتېتى ئۆتكۈزگەن 60 ياشتىن يۇقىرى ئەزالارنىڭ چاي - زىياپىتىدە، قەدىردان جۇزۇڭلى مۇنداق دېگەن ئىدى: ۋۇشۇي يىلىدىن بۇيان جۇڭگو جەمئىيىتىدە ئەڭ چوڭ ئۆزگىرىشلەر بولغان دەۋر ھېسابلىنىدۇ. شۇ ۋاقىتتىن تارتىپ يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغانغا قەدەر بولغان ئارىلىقتىكى تارىخىي ماتېرىياللارنى ھەر قايسى جەھەتلەردىن خاتىرىلەپ ئېلىش كېرەك»، «كېيىنكىلەرگە كونا يىلتىزىنى بىلدۈرۈپ، تارىخ تەتقىق قىلىشتا پايدىلىنىش ماتېرىيال سۈپىتىدە تەمىنلەش كېرەك».

جۇزۇڭلىنىڭ تەلىۋىگە ئاساسەن، مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشتە، تارىخىي ماتېرىياللارنى تەتقىق قىلىش ھەيئىتى قۇرۇلۇپ، تارىخىي ماتېرىياللارنى توپلاش ۋە نەشىر قىلىش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلدى. 1965 - يىلى 3 - ئايدا جۇزۇڭلى يەنە: «تارىخىي ماتېرىياللار توغرا يونۇلۇشكە ئىگە بولۇشى، راستچىل بولۇشى، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزلىشى كېرەك»، «ماتېرىياللارنى تارىخ تەتقىق قىلىشنىڭ دەسلەپكى ماتېرىيالى قىلىش كېرەك» دەپ ئوتتۇرىغا قويدى.

جۇزۇڭلىنىڭ يوليورۇقى — بىزنىڭ تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇشىمىزنىڭ فاڭجېنى، تارىخىي ماتېرىياللاردىن ئىبارەت بۇ خىزمەت، سىياسىي كېڭەشنىڭ نىزامنامىسىغا كىرگۈزۈلۈپ، سىياسىي كېڭەشنىڭ دائىمىي خاراكتېرلىق كەسپىي خىزمەتلىرىنىڭ بىرى بولۇپ قالدى.

شىنجاڭ تارىخىي ماتېرىياللار خىزمىتى جۇزۇڭلىنىڭ چاقىرىغى، مەملىكەتلىك سىياسىي كېڭەشنىڭ تۈرتكىسى ئارقىسىدا 1961 - يىلى

باھالاندى. 1979 - يىلى «شىنجاڭ تارىخى ماتېرىياللار توپلىمى»نى تەھرىرلەش، نەشر قىلىش خىزمىتىگە كىرىشتۇق. بۇ كىتاب ئىچكى جەھەتتە تارقىتىلغاندىن كېيىن، ھەر مىللەت تارىخ تەتقىقاتچىلىرى، ئەدەبىيات - سەنئەت خادىملىرى ۋە نەزەرىيە خىزمىتى خادىملىرىنىڭ قارشى ئېلىشىغا ۋە ئەھمىيەت بېرىشىگە سازاۋەر بولدى. لېكىن بۇ ماتېرىيال بولغانلىقى ئۈچۈن، تارىخ تەتقىقاتچىلىرى پايدىلىنىشقا بولىدۇ. راستچىل بولسۇن ئۈچۈن ئېلان قىلىنغان ماقالىلاردىن، ئايرىملىرىدا ئۇچۇق كۆرۈلگەن خاتالىقلار تۈزىتىپ قويۇلغاندىن تاشقىرى، ئىمكان قەدەر ئاپتورنىڭ ئەسلى ئۇسلۇبى ساقلاپ قېلىندى. شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن بەزى يولداشلار ئوقۇغاندىن كېيىن، قىسمەن ئۇقۇشۇلماسلىقلار پەيدا بولۇپ، بەزى سوئاللارنى قويۇشقا سەۋەبچى بولدۇق.

تارىخى ماتېرىياللارنىڭ نامىدىنلا مەزمۇنى چىقىپ تۇرىدۇ. يېزىلغىنى ماتېرىيال، ھەرگىز تارىخى يەكۇن ئەمەس. تارىخ ئىلمى بىر تۈرلۈك پەن بولۇپ، ماركسىزم، لېنىنىزم، ماۋزېدۇڭ ئىدىيىسىنىڭ نۇقتىئى - نەزىرى ۋە ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، نۇرغۇن مىقداردىكى ئىجابى - سەلبى جەھەتتىكى تارىخى ماتېرىياللارغا قارىتا، شاكىلىنى چىقىرىۋېتىپ مېغىزىنى ئېلىش، يالغىنىنى چىقىرىۋېتىپ راستىنى قالدۇرۇپ تەھلىل ۋە تەتقىق قىلىش بىلەن ئوبىكتىپ تارىخى قانۇنىيەتنى ئاشكارىلاشتىن ئىبارەت. بۇ مەنادىن ئېيتقاندا تارىخى ماتېرىياللار تارىخ ئىلمىنىڭ ئاساسى، شۇنداقلا تارىخ تەتقىق قىلىشتىكى ئۈنجى ماتېرىيال. تارىخ بولىدىكەن، مەلۇم تارىخى ۋەقەلىك، مەلۇم تارىخى ئەرباپلارنى ئوخشاش بولمىغان نۇقتىدا بايان قىلىدۇ ياكى ئەسلەيدۇ، ئەڭ مۇھىمى: تارىخى فاكتلار تەلەپ قىلىنىدۇ، ئۆزىنىڭ بىۋاستە سەرگۈزەشتىلىرىنى يېزىش ئارقىلىق تارىخنىڭ ئىچكى ئەھۋالى يېشىپ بېرىلىدۇ. شەخسلەردە چەكلىمە بولغىنى ئۈچۈن شۇنداقلا شۇ شەخسنىڭ ئاساس قىلغان نۇقتىسى ئوخشاش بولمىغانلىقىنى قوشقاندا، مەلۇم بىر تارىخى ۋەقەگە قارىتا ئوخشاش بولمىغان چۈشەنچە ۋە كوز قاراشنىڭ پەيدا بولۇشىدىن ساقلانغىلى بولمايدۇ. بۇ خىلدىكى ئوخشاش بولمىغان چۈشەنچە ۋە كوز قاراشلار ئىجابى ۋە سەلبى جەھەتتىكى ماتېرىياللار، بىزدە تارىخ تەتقىقاتچىلىرىنىڭ ئوزۇقلىنىشى، يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ چوڭقۇر تەتقىق قىلىشى، تەھلىل قىلىشى ۋە ئىزدىنىشىگە ياردەم بېرىدۇ.

شىنجاڭ كۆپ مىللەتلىك رايون، چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىن تارتىپ - گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ھوكۇمرانلىقى ئاغدۇرۇلغانغا قەدەر 40 يىلغا يېقىن جەريان ئوتتى. بۇ تارىخى دەۋىردە تارىخى ئوزگۇرۇشلەر كەسكىن، كۇرەشلەر چىگىش ۋە مۇرەككەپ بولدى، ھازىرغا قەدەر بۇ تارىخنى ياخشىراق تەتقىق قىلالمىدۇق. شۇنىڭدەك شىنجاڭنىڭ مەدەنىيىتى بىر قەدەر ئارقىسىدا قالغانلىقى تۈپەيلىدىن، يېزىپ قالدۇرۇلغان خاتىرىلەر بەك ئاز، يېقىنقى بىر قانچە يىللاردىن بۇيانمۇ ماتېرىيال توپلاشقا يېتەرلىك دىققەت قىلىنمىدى: شۇڭلاشقا شىنجاڭدا تارىخى ماتېرىياللارنى توپلاشنىڭ ئەھمىيىتى تېخىمۇ زور. بۇ خىزمەتكە قارىتا بىزنىڭ مەقسىدىمىز «قۇتقۇزۇۋېلىش» سەۋىيىدە تۇرۇپ بىرىنچى قوللۇق، ئىككىنچى قوللۇق ھەتتا ئۈچۈنچى قوللۇق ماتېرىياللارنى قۇتقۇزۇۋېلىپ، ھەر قايسى جەھەتلەردىن قېزىش ۋە كۆپ تەرەپلىمىلىك توپلاشتىن ئىبارەت.

ئىلىم پەندە چەكلەنگەن رايون بولمايدۇ، تارىخ ئىلمى-

بىسۇ چەكلەنگەن رايون بولماسلىقى كېرەك. تارىخىي ماتېرىياللاردا تېخىمۇ بولماسلىقى كېرەك. تارىخىي ماتېرىياللارنىڭ ماقالىلىرى ئالدى بىلەن راستچىل - كونكرېت بولۇشى لازىم. ھەر قانداق تارىخىي ۋەقەلىك ۋە تارىخىي ئەربابلارنى ئۆز مەيلىچە كۆپەيتىۋېتىش ۋە كىچىكلىتىۋېتىش توغرا ئەمەس، «شامالغا قاراپ تارىخنى ئۆزگەرتىش»كە چوقۇم قارشى تۇرۇش كېرەك. كادىرلارنىڭ ئۆزگىرىش سەۋەبىدىن تارىخىي ماتېرىياللارنىڭ بەزەنلىرىنى يۇقۇرىغا كۆتۈرۈۋېتىش بەزەنلىرىنى قەستەن تۆۋەنلەشتۈرۈۋەتمەسلىك كېرەك.

تارىختىن خەۋىرى بارلاردىن بولۇپمۇ ياشانغان كىشىلەردىن: مەركەزنىڭ تارىخىي ماتېرىياللارنى توپلاش خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇش توغرىسىدىكى چاقىرىقىغا ئاكتىپ ئاۋاز قوشۇپ، قىزغىنلىق بىلەن سەرگۈزەشتىلىرىنى بايان قىلىشى، يۈرەكلىك يېزىشى، ئىدىيىنى ئازات قىلىشى، ۋە چەكلەنگەن رايونلارنى بۇزۇپ تاشلىشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

تەمىنلىگەن ماتېرىياللار راست، كونكرېت، ھەقىقىي، ئەمەلىي بولسىلا كىپايە قىلىدۇ. تېمىغا چەكلىمە قويمايمىز. تارىخىي ماتېرىيالىستىك كوز قاراش بويىچە ئوخشاش بولمىغان مەۋقەدە تۇرۇپ تارىخىي ئەمەلىيەتنىڭ مەلۇم تەرەپلىرىنى ئىنكاس قىلىش كېرەك.

كەسپى سەۋىيىمىزنىڭ چەكلىك بولغانلىقىدىن ماقالىلارنى تاللاش داۋامىدا كەمچىلىك خاتالىقلاردىن خالىي بولالمىدۇق. كىتاپخانلىرىمىزنىڭ تۈزۈتۈپ قويۇشىنى سورايمىز. توپلامدىكى ۋەقەلىكتە ئوخشاشماسلىق جايلىرى بولسا خەۋەردار كىشىلەرنىڭ تۈزىتىش كىرگۈزۈشىنى ۋە تولۇقلاپ يېزىپ ئەۋەتىپ بېرىشىنى سورايمىز.

«شىنجاڭ پادىشاسى» شىڭ شىسەي توغرىسىدا بىلىدىغانلىرىم

لاۋداۋخېڭ

شىڭ شىسەي - لياۋنىڭ ئۆلكىسى كەييۈەن ناھىيىسىدىن بولۇپ پومېشچىك ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان ئاكا- ئۇكا جەمئىي 5 ئوغۇل ئىدى. ئۇ تۇنجى ئوغۇل بولۇپ، بىرىنچى ئىنىسى شىڭ شىيىڭ، ئىككىنچى ئىنىسى شىڭ شىجيە (دىخانچىلىق قىلاتتى)، ئۈچىنچى ئىنىسى، شىڭ شىچى، بۇ ياپونىيىگە بېرىپ جەڭچى- ئوفىتسېرلار مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن. 1933 - يىلى شىنجاڭغا كېلىپ، دۇبەن مەھكىمىسى مۇھاپىزەتچى قوشۇنلار تۇەنىنىڭ تۇەنجاڭى بولغان. بۇ مەزگىلدە سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىپ ئوقۇغان. تۆتىنچى ئىنىسى شىڭ شىجى ياپونىيىگە بارغان بولسىمۇ رەسمىي مەكتەپكە كىرمىگەن. 1935 - يىلى شىڭ شىسەي پۈتۈن ئائىلىسى (4ئىنىسى، ئاتا - ئانىسى، سىڭلىسى شىڭ شىتوڭلار) بىلەن شىنجاڭغا كەلگەن.

شىڭ شىسەي، تەخەللۇسى جىنيۈڭ، گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسى شاۋگۇەن ھەربىي مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن (بەزىلەرنىڭ ئېيتىشىچە: ئۇنى باۋدىڭ قۇرۇقلۇق ئەسكەرلەر مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن دەيدۇ. بۇ (راۋايەت) گوسۇڭلىنىنىڭ قارمىقىدا لىيەنجاڭ بولغان ۋە گوسۇڭلىن-

ئىنىڭ قارمىقىدىكى تۆەنجاڭ چيوزۇگجۇنگە يېقىپ قالغان. چيوزۇگجۇننىڭ خوتۇنى ئىككىنچى قىزى چيۇيۇيفاڭنى شىڭشىسەيگە بەرگەن ئىدى. گوسۇڭلىن شىڭشىسەينى تەربىيەلەپ، كېلەچەكتە چوڭراق ئىشقا ئىشلىتىش ئۈچۈن، ئۇنىڭغا ئوقۇش راسخودى تۆلەپ، ياپونىيەگە ئەۋەتىپ، ياپونىيە قۇرۇقلۇق ئەسكەرلەر داشۆيىگە كىرگۈزى.

گوسۇڭلىن جاڭزولىنغا قارشى چىقىپ مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، شىڭشىسەي «ئوقۇش راسخودۇم يوق» دىگەن بانا بىلەن، گوسۇڭلىندىن يۈز ئۆرۈپ جياڭجيېشىنىڭ ئوقۇش ياردەم پۇلى بېرىشىگە ئېرىشىۋالدى. چۈنكى شۇ چاغدا جوڭگونىڭ ياپونىيىدە ئوقۇۋاتقان ئوقۇغۇچىلىرىدىن قۇرۇقلۇق ئەسكەرلەر داشۆيىگە كىرگەنلەر ئاران 3 كىشى بولۇپ، بىرى ياڭجيې، جياڭجيېشىنىڭ سەنمۇلار شتاۋىدا خىزمەت ئۆتىگەن؛ بىرى ۋاڭشۇچاڭ، خېبېي ئۆلكىلىك هوكۇمەتنىڭ رەئىسى بولغان؛ ئۈچۈنچىسى شىڭشىسەي ئىدى. جياڭجيېشىنىڭ بۇلارغا كۆزى چۈشۈپ، ئوقۇش پۇلى بېرىشكە ماقۇل بولۇپ، بۇنى ئۆزىگە باغلىۋالدى.

1925 - يىلنىڭ ئالدى - كەينىدە، كەيۈەن ناھىيىسىدىن ياپونىيەگە بېرىپ ئوقۇغۇچىلار 10 دىن ئېشىپ قالدى، بۇلار: شۈيلىيەن، كېيىن ئىسمىنى شۈيبودا قىلىپ ئۆزگەرتىۋالغان، خېيۇجۇ، كېيىن ئىسمىنى خېگېڭۋاڭ دەپ ئۆزگەرتىۋالغان، چىڭچىمىن، كېيىن ئىسمىنى چىڭدۇگبەي دەپ ئۆزگەرتىۋالغان، ۋاڭلىسى كېيىن ۋاڭ نەيچۈڭ دەپ ئۆزگەرتىۋالغان، سۇڭفۇياۋ ئىسمىنى كېيىن سۇڭ نيەنسى دەپ ئۆزگەرتىۋالغان، كاڭبىڭلىن كېيىن ئىسمىنى كاڭمىڭيۈەن دەپ ئۆزگەرتىۋالغان، ۋاڭيەنلىڭ، گوشلىياڭ، لاڭداۋ-

خۇچىڭلاردىن ئىبارەت. بۇنىڭدىن تاشقىرى ۋاڭلىيەنگۈي (شىڭشىسەينىڭ رۇخسىتى بىلەن شىنجاڭغا كەلگەن ئىدى. كېيىن شىڭشىسەينىڭ ئەشپىيونى بولۇپ كەتتى) بىلەن يەنە بىركىشى (ئىسمى ئېسىمدىن كۆتىرىلىپ قاپتۇ، شىنجاڭغا كەلمىگەن) قاتارلىقلار بار ئىدى. شىڭشىسەي گوسۇڭلىن مەغلۇپ بولۇپ ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن قەستەن جاڭشۈلياڭغا دۈشمەنلىك بىلەن قارىدى. ئۇ جاڭ شۈلياڭنىڭ ياپونىيەدىكى ياللانما تەشكىلاتى - ياپونىيەدە ئوقۇۋاتقان لياۋنىڭلىق ئوقۇغۇچىلارنىڭ «ئۆگزە» كلۇبىغا قارشى تۇرۇش ئۈچۈن، ياپونىيىدە ئوقۇۋاتقان كەيۈەنلىك ئوقۇغۇچىلارنىڭ يۇرتداشلار ئۇيۇشمىسىنى قۇرۇپ، ئۆزى بۇ ئۇيۇشمىنىڭ باشلىقى بولۋالدى، چۈنكى شىڭشىسەينىڭ خوتۇنى بولغانلىقى ئۈچۈن (چيۇيۇفاڭ ياپونىيە داشۆيىدە ئوقۇيتتى) ياپونىيەدە ئازادە بىر يۇرۇش ئۆينى ئىجارىگە ئېلىپ ئولتۇراتتى بۇ ئۆي غىزا - تاماق قىلىشتىن تاشقىرى مەجلىسلەرنى ئۆتكۈزۈپ تۇرۇشقىمۇ ئەپلىك ئىدى. يەنە بىر تەرەپتىن، شىڭشىسەي يالغاندىن ئىلغار بولىۋېلىپ، ھە دىسىلا «ماركس، ئېنگېلس» دەپ يۈرەتتى. بۇ گەپلەر ئالغا بېسىشقا ئىنتىلىۋاتقانلارنىڭ رايىغا راسا ياققانلىقتىن يەكشەنبە كۈنلىرىدە كوپچىلىك دايىم ئۇنىڭ ئۆيىگە يىغىلاتتى. ئۇ، ئۇيۇشما نامىدىن كىتاپچىلار بېسىپ، «ئۆگزە» كلۇبىنىڭ ھاشارچى- مەدىكارلارغا تىراللىبوس بېلىتى ئېلىپ بېرىپ، ئۆزىگە تارتىش يولىدا قىلغان قەبىھ ئۇسۇللىرىنى پاش قىلىپ، ئۇنى پارچىلاش ئىشىنى قىلاتتى. ئۇ چاغدا ۋاڭلىيەنگۈي بىلەن شىڭشىسەيدىن باشقىسىنىڭ ئىدىيىسى سولغا مايىل ئىدى، بەزىلەر كومپارتىيىنىڭ تاشقى دائىرە تەشكىلاتى- ئىجتىمائىي پەنلەرنى مۇھاكىمە قىلىش جەمئىيىتىگە قاتناشتى، خېگېڭۋاڭ، سۇڭ

نيەنسىلەر جۇڭگو كومپارتىيىسىگە كىردى.

شىڭشىسەي قوراللىق ئارمىيە مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئەنجىڭگە جاڭجيېشىنى يوقلاپ باردى. جاڭجيېشى ئۇنى ئۆزىنىڭ سەنمۇ بۇسىغا خىزمەتكە تەيىنلىدى. جاڭجيېشى شىمالغا يۈرۈش ئۇرۇشى قىلغاندا، شىڭشىسەينى شىمالغا يۈرۈش قىلىش ئارمىيىسىنىڭ ئۇرۇش قىلىش بولۇمىنىڭ كېچىگى قىلىپ تەيىنلىدى. ئەنجىڭگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، يەنىلا ئەسلىدىكى ۋەزىپىسىگە قويۇلدى. شىڭشىسەي «بىلىمىم يۇقىرى، تارىخىم ئۇزۇن تۇرۇقلۇق ئىتتىۋار قىلىنمىدى دەپ» نارازى بولۇپ يۈردى. دەل شۇ چاغدا شىنجاڭدىكى جىن شۇرېن ئەنجىڭگە لۇشاۋزۇنى ھەربىي خادىم تاللاشقا ئەۋەتكەن ئىدى. شىڭشىسەي شىنجاڭغا كېلىپ ئىشلەشنى خوشاللىق بىلەن قوبۇل قىلدى، شۇنىڭ بىلەن دەرھال خوتۇن-بالىلىرىنى ئېلىپ شىنجاڭغا كەلدى. شىڭشىسەي شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن، جىن شۇرېن ئۇنىڭغا ھەربىي ھوقۇق بەرمەكچى بولغاندا جىن شۇرېننىڭ 5-ئىنىسى (ھەربىي ئىشلار نازىرى) توسقۇنلۇق قىلىپ: «شىڭشىسەي قابىلىيەتلىك، ئىرادىلىك ئادەم، ئۇنىڭدىن ئېھتىيات قىلمىساق بولمايدۇ» دەپ تۇرىۋالغانلىقتىن، ئۇنىڭغا ئارانلا سەنمۇلۇق ۋەزىپىسىنى بېرىپ ياخشى ئىشقا قويمىدى. ماجۇڭيىڭ بىرىنچى قېتىم شىنجاڭغا كەلگەن ۋە ئارقىدىنلا قۇمۇلدا ئۇيغۇرلار قوزغىلاڭ كۆتەرگەندىن كېيىن، لۇشاۋزۇ بىلەن جاڭزىمىڭ ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ شەرقىي شىنجاڭدا باندىت تازىلاش باش قوماندانى بولۇپ تەيىنلەنگەن ئىدى. ئۇلار: شىڭشىسەي بىز بىلەن بىللە بارسۇن، دەپ تۇرىۋالدى. جىن شۇرېن نائىلاج شىڭشىسەينى قوماندان

قىلىپ ئەۋەتىشكە مەجبۇر بولدى. ئۇ ئىككى قېتىمدىلا غەلىبە بىلەن قايتىپ كەلگەن بولسىمۇ، لېكىن يەنىلا ئەسلىدىكى سەنمۇلۇق خىزمىتىگە قويۇلدى. شىڭشىسەي سەۋرى-تاقەت بىلەن چىداپ تۇرۇپ ھېچقانداق ئىپادە بىلدۈرمىدى. بۇ ئۇنىڭ ئۇچىغا چىققان ھارامزادىلىكى ئىدى. ماجۇڭيىڭ ئىككىنچى قېتىم شىنجاڭغا چىقىپ، ھەدەپ ئىچكىرىلەپ گۇچۇڭغا ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلدى. جىن شۇرېن بۇنىڭدىن ئالاقزادە بولۇپ، ئىككى تۈمەن ئەسكەرنى شىڭشىسەينىڭ قوماندانلىقىغا ئۆتكۈزۈپ، ماجۇڭيىڭنى توسۇپ زەربە بېرىشكە ئەۋەتتى. شىڭشىسەي ئەسكەر باشلاپ كېتىپ قالغاندىن كېيىن، جاڭ شېڭ، چېن دېلى، جاۋدېشۇ، چېن جۇڭ، لى شاۋتيەن ۋە تاۋمىڭيۇي قاتارلىقلار ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرى بىلەن بىرلىشىپ، سىياسىي ئۆزگۆرۈش قىلىپ، جىن شۇرېننى شەھەر سىرتىغا قوغلاپ چىقاردى. جىن شۇرېن خۇڭسەنزۇيدە ۋاقىتلىق ماكانلاشتى ۋە غەربىي يولدىكى ئەسكەرلىرىنى يېتەكلەپ كېلىپ قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتتى. شىڭشىسەي يولدا بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ دەرھال قايتىپ كېلىپ ئۈرۈمچى شەرقىي دەرۋازىسىنىڭ سىرتىغا جايلاشتى. ئەسلىدە جىن شۇرېن بىلەن ئالاقە باغلاپ سىياسىي ئۆزگۆرۈشنى بىر تەرەپ قىلماقچى بولىۋاتاتتى، بۇ چاغدا غەربىي يول ئارمىيەسىنىڭ شەھەرگە قىلغان ھۇجۇمى بەك شىددەتلىك بولدى. ئاق ئورۇس ئەسكەرلەر ئارانلا ئىككى لىيەن بولۇپ كۈچى بەك ئاجىز بولغاچقا، ئۆزلىرىنىڭ يۈك-تاقلىرىنى ماشىنىغا بېسىپ شەھەرنى تاشلاپ قېچىشقا تەرەددۇت قىلىۋاتاتتى. جاڭشېڭ، چېن دېلى قاتارلىقلار شىڭشىسەينىڭ ياردەم بېرىشىنى تەلەپ قىلىپ جىن شۇرېننى قوغلىۋەتكەندىن كېيىن ھەربىي

ئىشلار ھەيئىتىنىڭ باشلىقلىقىنى بېرىدىغانلىقىنى ئېيتتى. شېڭ شىسەي ھوقۇقنىڭ قولغا كېلىشىدىن ئۈمىت بارلىقىنى سېزىپ ماقۇل كۆردى. لېكىن ئۇ باشلاپ ماڭغان ئىككى تۈەن ئەسكەر ئۆزىگە ئىشەنچلىك بولمىغانلىقى ئۈچۈن كۆڭلىدىكىدەك قوماندانلىق قىلالىشىغا ئانچە ئىشىنەلمەيتتى. بولۇپمۇ جىن شۇرېن ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاشقا قاتنىشىش كېرەكمۇ - يوق دېگەن مەسىلىدە ئىككىلىنىپ قالدى. بىراق، ھەربىي ئىشلار ھەيئىتىنىڭ باشلىقى بولۇش ئۇنىڭغا راسا يېقىپ قالغاچقا، يېقىندىن كەلگەن شەرقىي-شىمال پىدائىيلار قوشۇنىدىن (سۇبىڭۋېن قوشۇنلىرىغا چىن رونچىڭ باشلامچىلىق قىلاتتى) ياردەم سورىدى. لېكىن چىن رونچىڭ: «بىز شىنجاڭدا ئۇزۇن تۇرالمايمىز، شىنجاڭدىكى ماجىراغا ئارىلىشالمايمىز» دېدى. شېڭ شىسەي، چىن رونچىڭغا ئەسكىرىي ئارىيەت بېرىپ تۇرۇشنى، ئىشى تۈگىگەندىن كېيىنلا قايتۇرۇپ بېرىدىغانلىقىنى ئېيتتى. (چىن رونچىڭ ئەسلىدە سۇبىڭۋېننىڭ مۇئاۋىنى بولۇپ، 5 يۈزدىن ئارتۇق ئادەمگە باشلامچىلىق قىلاتتى، شېڭ شىسەي ھوقۇقنى تارتىۋالغاندىن كېيىن يوقىلاڭ بەتناملارنى چاپلاپ چىن رونچىڭنى تۈرمىگە تاشلاپ ئۆلتۈرۈۋەتتى.) چىن رونچىڭلار ھەممىمىز شەرقىي-شىمالدىق يۇرتداشلار ئىكەنمىز، بىزەر قېتىم ياردەم قولىمىزنى سۇنساق ھېچگەپ «بولماس» دېگەن ئويغا كەلدى. بۇ، لېكىن قولىدا قورالى يوقلىقىدىن ئەپسۇسلانغانلىقىنى ئېيتتى. بۇ چاغدا شېڭ شىسەي: «قورالنى ئۆزەم تەييارلايمەن، سېپىلگە چىقىپ كۆرۈنۈپلا قويۇپ، ئوق چىقارمىسىڭىز ئىش پۈتىدۇ» دېدى. مەسلىھەت پۈتكەندىن كېيىن، شېڭ شىسەي ئۆزى تۇرغان جايغا بېرىپ، ئالدى بىلەن ئىككى تۈەننىڭ ئوفىتسېرلىرى بىلەن مەجلىس ئاچتى ۋە ئۇلارنى دەرھال ھويلىغا قاماپ قويدى. ھويلىنىڭ سىرتىدىكى ئەسكەرلەرنىڭ قوراللىرىنى تىكلەپ قويۇپ سەپكە تىزىلىشقا بۇيرۇق قىلدى، ئاندىن كېيىن ئاللىقاچان تەييار بولۇپ تۇرغان پىدائىيلار قوشۇنى كېلىپ ئۇلارنىڭ قوراللىرىنى يىغىۋالدى. شۇنداق قىلىپ قوراللانغان بۇ شەرقىي-شىمال پىدائىيلار قوشۇنى سېپىلنىڭ ئۈستىگە چىقىپ سىرتقا قاراپ ۋاقىراشقا باشلىدى. غەربىي يول ئارمىيىسى سېپىلدىكىلەرنىڭ رۇس ئەسكەرلىرى بولماستىن خەنزۇلار ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ، ھەممىسى ئۆز ئادەممىز ئىكەنتۇق، ئۇرۇشۇپ نېمە قىلىمىز» دېيىشىپ چېكىندى. جىن شۇرېن غەربىي يول ئەسكەرلىرىنىڭ شەھەرگە ھۇجۇم قىلمىغانلىقىنى، يەنە كېلىپ شېڭ شىسەينىڭ شەرقىي - شىمال پىدائىيلار قوشۇنى بىلەن بىرلىشىۋالغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئىشىنىڭ تۈگىگەنلىكىنى سەزدى ۋە ئۆزىنىڭ يېقىنلىرىنى باشلاپ سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق نەنجىڭگە قېچىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن شېڭ شىسەي «شىنجاڭنىڭ مۇستەقىل پادىشاھى»لىق ھوقۇقىنى ئوڭايلا قولغا كىرگۈزىۋالدى. لېكىن شەرقىي يولدىكىلەر مەدەت سورايتتى. شېڭ شىسەي ئىشلارنى ئانچە - مۇنچە ئورۇنلاشتۇرۇپلا، ئەسكەرلىرىنى باشلاپ شەرققە قاراپ مېڭىپ ماجۇڭيىڭنىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن زىچۈەنزىدا ئۇچراشتى. شۇ كېچىسى يامغۇر يېغىپ قاتتىق سوغاق بولدى. ماجۇڭيىڭنىڭ ئەسكەرلىرى كىيىم - كېچەكلىرى يېنىك بولغاچقا، سوغۇققا چىداشلىق بېرەلمىدى.

شىڭ شىسەينىڭ ئالدىنقى سەپ ئەسكەرلىرى شىنجاڭغا يېڭىدىن كەلگەن قوشۇن بولۇپ شەرقى-شىمالدىكى باندىت لىيۇكۇەنيۇي بىلەن ئۇنىڭ تۇققىنى ئۇداخۇ باشلاپ يۈرگەن ئەسكەرلەر بولۇپ ئۇرۇشتا قارام، ھۇجۇم قىلسا توختاتقىلى بولمايدىغان ئەسكەرلەر بولغاچقا بۇ ئۇرۇشتا ماجۇڭيىڭنىڭ ئەسكەرلىرىنى ئارقىغا چېكىندۈردى. بۇ ئەھۋال شىڭشىسەينىڭ «شىنجاڭنىڭ پادىشاسى» بولۇشىغا شەرت يارىتىپ بەردى. ماجۇڭيىڭنىڭ قىسىملىرى تۇرپانغا چېكىنىپ ئۆزىنى رەتكە سالدى ۋە قايتىدىن جەنۇبى يول بىلەن ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم قىلدى. شىڭ شىسەي ئۈرۈمچىگە قايتقاندىن كېيىن ھەدەپ ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى مۇستەھكەملەشكە كىرىشتى. جىن رۇنچىڭ بىلەن ئولكە رەئىسى لىيۇۋېنلۇڭنى قولغا ئالدى. ئۆزى چېگرا مۇداپىئە دۇبەنى بولىۋالدى. جاڭ شىگىنى مائارىپ نازىرى قىلدى. چېن دېلىنى مالىيە نازىرى قوشۇمچە خارجى ئىشلار ئەمەلدارى قىلدى. چېن جۇڭ، لى شياۋتيەن، تاۋ مىڭيۈ قاتارلىقلارنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. ۋەزىيەت ئازىراق مۇقىملاشقاندىن كېيىن ماجۇڭيىڭ يەنە جەنۇپ تەرەپتىن باستۇرۇپ كېلىپ، داۋانچىڭدا بىر قېتىم ئۇرۇش قىلىپلا شىڭ شىسەينى چېكىندۈرۈپ، ئۈرۈمچىگە قىستاپ كەلدى ۋە ئۈرۈمچىنى قاتمۇ-قات قورشىۋالدى. بۇ ۋاقىت دەل شەھەردە ئاشلىق، يەم-خەشەك ئۈزۈلۈپ قالغان، سىرتتىن ياردەمچى ئەسكەر كەلمەيۋاتقان چاغ ئىدى. شۇنىڭ بىلەن شىڭ شىسەي ھاكىمىيىتى تەۋرىنىپ يىقىلاي دەپ قالغاچقا، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئەسكەر چىقىرىپ ياردەم بېرىشىنى سوراشتىن باشقا ئامال قالمىدى. شىڭ شىسەي ئۆزىنىڭ تەرجىمانى گۇڭ جىنخەننى باشلاپ

سوۋېت ئەلچىخانىسىغا بېرىپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئەسكەر چىقىرىپ ياردەم بېرىشىنى تەلەپ قىلدى، ئۇلار ماقۇل كۆرگەندىن كېيىن، سوۋېت ئىتتىپاقى ئارمىيىسى ئالتايدىكى ئاق ئورۇس ئارمىيىسى نامى بىلەن «ئالتايسكى» دەپ تارباغاتاي ئارقىلىق چېگرىدىن ئۆتۈپ شىڭشىسەيگە ياردەم بەردى، ماجۇڭيىڭ سوۋېت ئەسكەرلىرىگە تاقابىل تۇرالمايدىغىنىنى بىلىپ، جەنۇبى شىنجاڭغا قېچىشقا مەجبۇر بولدى ھەمدە سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوقۇشقا كەتتى. ئۇنىڭ قالدۇق ئەسكەرلىرىگە ماخۇشەن باشلامچىلىق قىلىپ خوتەنگە چېكىنىپ بېرىپ ماكانلىشىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۈرۈمچى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدى.

ماجۇڭيىڭ ياش، غەيرەتلىك، ئىدىيىسى ئىلغار بولغاچقا، ئۇ ئەسكەرلىرى ئىچىدە ياڭ بوچىڭ، لىيۇفۇۋۇلارنى ئىشلەتكەن، ئۇلار كومپارتىيە ئەزالىرى ئىدى. ياڭ بوچىڭ غەربى-شىمالنىڭ ھەربى ئىشلىرىغا مەسئول ئىدى. ئۇنداق بولسا نېمە ئۈچۈن سوۋېت ئىتتىپاقى شىڭ شىسەينى تاللىۋېلىپ ئۇنى يۆلەپ تۇرغۇزۇپ، ماجۇڭيىڭنى تاشلىۋەتتى؟ بىرىنچىدىن: ماجۇڭيىڭ سىرتتىن كەلگەن، شىنجاڭ خەلقىنىڭ نەزەرىدە ماجۇڭيىڭ كۆچمەنچى قاراقچى، جاڭ جيېشىنىڭ ۋاقىتلىق قۇراشتۇرغان 36-دىۋىزىيىسى دېگەن نام ئاستىدا، جاڭ جيېشى بىلەن مەلۇم ئالاقىدا بولۇپ تۇراتتى؛ ئىككىنچىدىن، شىڭ شىسەي ھاكىمىيەتنى قولغا كىرگۈزىۋالغان بولۇپ ئىناۋىتى يۇقىرى ئىدى، شۇنداقلا ماركسىزىم لېنىنىزىم نەزەرىيەلىرىدىن گەپ ساتالايتتى. ئادەتتە چوڭ-كىچىك ئىشلارنىڭ ھەممىسىدە ئالدى بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسىغا بېرىپ مەسلىھەتلىشىۋېلىپ ئاندىن ئىش قىلاتتى. لېكىن سوۋېت ئىتتىپاقى يەنىلا ئىمكانىيەت قالدۇرۇپ، شىڭ شىسەينىڭ

ئۆزگۈرۈپ كەتمىشىدىن ئەھمىيەت قىلاتتى. شۇڭا ماجۇڭيىڭنى سوۋېتكە ئاپىرىۋېلىپ، ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى ماخۇشەننى ئەسكەرلىرى بىلەن خوتەنگە چېكىندۈردى. بۇنىڭدىن مەقسىتى شىڭشىسەينى ئىسكەنجىگە ئېلىش ئىدى.

شىڭ شىسەي ھاكىمىيەتنى قولغا كىرگۈزىۋالغان چاغلاردا، سوۋېت ئەلچىخانىسى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن 25 كىشىدىن تەركىب تاپقان ھەر مىللەت بولشېۋىكلىرىنى شىنجاڭغا ئېۋەتىپ، شىڭشىسەيگە ياردەملەشتۈرۈشنى تەكلىپ قىلغان ئىدى. شىڭ شىسەي ماقۇل كۆرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ كۆڭلىدە سوقۇۋاتقان باشقا چوتلىرى بار ئىدى. يەنى ئۆزى بىلەن بىللە ياپونىيەدە ئوقۇغان يۇرتداشلىرىنى ياردەم ئۈچۈن شىنجاڭغا تەكلىپ قىلماقچى ئىدى. ئۇ، بۇ ئادەملەرنى ئىشەنچلىك دەپ تونۇپ شۇي بوداغا خەت يازدى ۋە ئۆزى ئۈچۈن ئۇلارنى تەكلىپ قىلىشنى تاپشۇردى. شۇي بودا خەتنى تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، تۆۋەندىكى 9 كىشىگە ئايرىم ـ ئايرىم ئۇختۇرۇپ قويدى. (خەگېچگۇاڭ، سۇڭ نىيەنسى كوممۇنىست ئىدى. شۇي بودا، چېڭ دوگېي، كاڭ مىڭيۈەن، ۋاڭ يەنلىڭ، گو شىليالىڭ، لاڭ داۋخىڭ، بۇلاردىن تاشقىرى يەنە بېيجىڭ داشۆيىسىنى پۈتتۈرگەن كەيىۋەنلىك يۇرتداشلاردىن سۈيگوجىڭ قوشۇلۇپ جەمئىي 10 كىشى، كېيىن بۇلارنى شىنجاڭدىكى پىشقەدەم بيۇروكراتلار مەسخىرە قىلىپ «10 چوڭ دوكتۇر» دەۋالغانلار ئىدى.) ئۇلار «شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن ئەمەلگە ئېرىشىپلا قالماي، بەلكى سوۋېت ئىتتىپاقىغا بې-

رىپ بىلىم ئاشۇرۇش ئىمكانىيىتىگىمۇ ئىگە بولۇپ قالارمىز» دېگەن ئويغا كېلىپ، شىنجاڭغا كېلىشكە ماقۇل بولۇپ، شىڭ شىسەينىڭ تيەنجىندە تۇرۇشلۇق ۋەكىلى جاڭ يۈەنفۇ بىلەن شۇ ھامان ئالاقە باغلىدى ۋە شىڭ شىسەينىڭ تەستىقى بىلەن يول خىراجىتىنى ئېلىپ شىنجاڭغا كېلىش ئۈچۈن يولغا چىقتى. بۇ چاغدا سۈي يۈەن ـ شىنجاڭ ئۇزۇن يوللۇق ئاپتوموبىل شىركىتى ئەمدىلا قۇرۇلۇپ قاتناش تېخى باشلانمىغان ئىدى. ئۇلار سۇڭ نىيەنسىنىڭ يېتىپ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇراتتى. (ئۇ خېيلۇڭجاڭدا بولۇپ، ئارىلىق يىراق بولغاچقا تيەنجىنگە يېتىپ كېلەلمىگەن ئىدى.) شۇڭا مەسلىھەتلىشىپ شۇي بودا، ۋاڭ يەنلىڭ، سوي گوجىڭلار سۇڭ نىيەنسىنى ساقلاپ تۇرۇپ ئۇ يېتىپ كەلگەندە بىرلىكتە مېڭىش، قالغان 6 كىشى ياپونىيە ئارقىلىق ۋىلادىۋوستوكقا بېرىپ، سىبىرىيە تۆمۈر يولى بىلەن ئالدىنراق شىنجاڭغا بېرىش قارارىغا كېلىشتى. شىڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسىغا: 6 ئادەم سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق شىنجاڭغا كەلمەكچى، قاراپ قويساڭلار، دەپ ئۇختۇرۇپ قويغان ئىدى، شۇڭا بۇ 6 ئادەم سوۋېت زېمىنىدىن ئوڭۇشلۇق ھالدا ئۆتۈپ كەلدى، بۇلار ياپونىيەدىن ئۆتكەندە ياپون تىلىنى بىلمەس بولۇۋېلىپ، شىنجاڭنىڭ بېيجىڭدە ئوقۇغان ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئوقۇشنى پۈتتۈرگەندىن كېيىن، يۇرتىغا قايتماقچى بولغان قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ، ئۇ يەردىنمۇ ئوڭۇشلۇق ئۆتۈپ كەتتى. ياپونىيەنىڭ پۇخراچە ياسىنىۋالغان ئىشپىيونلىرى بىر نەچچە كۈن ئارقىسىغا كىرىۋالغان بولسىمۇ بىكار ئاۋارە بولدى.

بىز 1934 - يىلى 6 - ئايدا ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلدۇق. يوللارنى ئايلىنىپ ماڭغانلىغىمىز ھەم ئارىلىق يىراق بولغانلىغى، شۇنداقلا چوچەكتە ماشىنا كۈتۈپ يېرىم ئاي تۇرۇپ قالغانلىغىمىز ئۈچۈن كېيىن قالدۇق. بىزدىن كېيىن يولغا چىققانلار بالدۇر يېتىپ كەلگەن ئىكەن. ھەممىمىز جەم بولغاندىن كېيىن، شىڭ شىسەي بىزگە خىزمەت تەخسىم قىلدى.

شىڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ تۇرۇپ، شىنجاڭدا جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش، سوۋېتلەر ھوكۇمىتى بىلەن دوست بولۇش، مىللەتلەر ھوقۇقتا باراۋەر بولۇش، پارىخورلۇققا قارشى تۇرۇش، تېچلىقنى سۆيۈش، شىنجاڭنى ئىسلاھ قىلىش دېگەن 6 بۈيۈك سىياسەتنى يولغا قويدى. ھەمدە جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسى (شىنجاڭ خەلقلىرىنىڭ جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش بىرلەشمە ئۇيۇشمىسى)نى تەشكىل قىلىپ 6 بۈيۈك سىياسەتنى تەشۋىق قىلىۋاتقان ئىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى شىڭ شىسەي سىياسى نازارەت قىلىش باش ئىدارىسىنى قۇرۇشقا كىرىشتى. بوگنا (سوۋېت ئىتتىپاقى ئەۋەتكەن ئايال)نى مەسلىھەتچى، ۋاڭلىشياڭ (سوۋېت ئىتتىپاقى ئەۋەتكەن)نى باش كاتىپ، لى فامىلىلىك (ھەربى مەكتەپنى پۈتتۈرگەن) كىشىنى ھەربى ئىشلار بولۇمىنىڭ باشلىغى، چىڭدۇڭبەينى خارجى بولۇم باشلىغى، ۋاڭ يەنلىڭنى سىياسى بولۇم باشلىغى، لاڭ داۋخېڭنى خەلق ئىشلىرى بولۇم باشلىغى قىلىپ تەيىنلىدى. ھەر قايسى بولۇملەردە بىر-ئىككىدىن جاسۇس بار ئىدى، ئۇلار ھەر كۈنى مەلۇمات بېرىپ تۇراتتى. چىڭدۇڭبەي بىلەن مەن بۇ ئىشلاردىن بىزار

بولاتتۇق. سۆشياڭدانىڭ ئەنزىسىگە قارىتا ئىككىلىنىپ قالغانلىغىمىز ئۈچۈن ھورۇنلۇشۇپ كەتتۇق. ۋاڭ يەنلىڭ شۇ ۋەزىپىسىگە قانائەت قىلىپ تۇرۇۋەدى.

1934 - يىلى 9 - ئايدا (8 - ئايدا جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسى قۇرۇلغان ئىدى.) چىڭدۇڭبەينى ئۈرۈمچى يەرلىك سود مەھكىمىسىنىڭ باشلىغى قىلىپ تەيىنلىدى، لاڭ داۋخېڭنى ئۇلكىلىك دارىلمۇئەللىمىننىڭ مۇدىرلىغىغا (شاۋجاڭلىغىغا) يوتكىدى. بۇ چاغدا شۆي بودا شىنجاڭ ئۇلكىلىك بانكىسىنىڭ باشلىغى قىلىپ تەيىنلەنگەن ئىدى، گوشىلياڭ دۆبەن مەھكىمىسى ترانسپورت باشقارمىسىنىڭ باشلىغى بولغان، يېڭىدىن تەشكىل قىلىنغان قاتناش باشقارمىسىنىڭ باشلىقلىغىغا كاڭ مېڭيۈەن قويۇلغان ئىدى، يېڭىدىن تەسىس قىلىنغان سىياسى باشقارمىغا سۇڭ نىيەنسى باشلىق بولدى. ۋاڭ نەيجوڭ ئۈرۈمچى شەھىرىنى قۇرۇشقا تەييارلىق كورۇش باشقارمىسىغا باشلىق بولدى. سۆي گوچىڭ ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ باشلىغى بولدى. خې گېڭگۇاڭ (شىڭ شىسەينىڭ ئەنزىدە بىزنىڭ باشلىغىمىز ھىساپلىناتتى) روسچە قانۇنچىلىق تېخنىكومى (كېيىن شىنجاڭ دارىلفۇنۇن قىلىپ ئۆزگەرتىلدى) غا باشلىق، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىنىڭ باش كاتىۋى بولدى. شىڭ شىسەينىڭ ئۆزى بۇ ئۇيۇشمىنىڭ باشلىغى بولۇپ، ھەر قايسى بولۇملەرنىڭ باشلىقلىغىغا يوقىرىدا ئېيتىلغان 10 كىشى تەيىنلەندى.

سۆشياڭدا بىلەن گاۋشىيەبىڭلار شەرقى - شىماللىق بولۇپ، شىنجاڭغا بىزدىن بۇرۇن كەلگەن. ئۇلارنى نەنجىڭ ئەۋەتمىگەن بولسىمۇ، شىڭ شىسەي يۇرتداشلىق مۇناسىۋىتى بىلەن ئۇلارنىڭ

شىنجاڭغا كېلىشكە ئالاھىدە رۇخسەت قىلغان، كېيىنكى كۈزلەردە گاۋ شيەبىڭنىڭ شەرقى - شىمالغا بېرىپ مۇھىم خىزمەتكە كىرىشۋالغانلىقى، سۇشىياگدانىڭ تۈرمىدىن چىققاندىن كېيىن دەرھال چوڭچىڭگە كېتىۋالغانلىقى ئۇلارنىڭ جاڭ جيېشى بىلەن مەلۇم جەھەتتە ئالاقىسى بارلىقىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. گاۋ شيەبىڭ تەمرات نازارىتىنىڭ نازىرى، سۇشىياگدا ئولكىلىك بانكىنىڭ باشلىقى بولغان. شۇ چاغدا ئاپتوموبىل ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ليۇشورىن (شەرقى - شىمال پىدائىلىرى بىلەن شىنجاڭغا كەلگەن. روسچە تىل بىلىدۇ) «بانكىنىڭ تامىغى ياخشى ئىكەن» دەپ ھەمىشە بانكىغا بېرىپ تاماق يەپ سۇشىياگدا بىلەن باردى - كەلدى قىلىپ تۇراتتى. سىياسى نازارەت قىلىش باش ئىدارىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، شىڭ شىسەينىڭ **كورسەتمىسى** بويىچە سۇشىياگدا ئەنزىسى دېگەن نىمىنى پەيدا قىلدى.

بۇنىڭدىن مەخسەت: بىرىنچى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوزىنىڭ نەنجاڭ ئادەملىرىنى ئىشلەتمەيدىغانلىقىنى بىلدۇرۇش؛ ئىككىنچى، «كۇنلەر ئوتكەنسىرى سۇشىياگدا گاۋ شيەبىڭلار قۇيرۇغۇمغا يېپىشىۋېلىپ ھاكىمىيىتىمگە خەۋپ تۇغدۇرامدىكىن» دەپ قورقۇش؛ ئۇچۇنچى، مۇئاۋىنلىق ۋەزىپىسىنى ئوتەۋاتقان شۇي بودا بىلەن گوشىلياڭنى بىرىنچى قول باشلىقلىققا كوتۇرۇپ قويۇش ئىدى. ئۇ، ۋاڭ لىشياڭ بىلەن مەخپى پىلان تۈزۈپ ئادەم ئەۋەتىپ بانكىغا قۇرال ساتىدۇ. سۇشىياگدا سېتىۋالغان قۇرالنى بانكا مۇھاپىزەتچىلىرىگە بېرىدۇ. لېكىن ئۇ، بۇ ئىشنى قىلىشتىن ئىلگىرى شىڭ شىسەيدىن يولىيورۇق سورىمىغان ۋە دوكلات قىلمىغان، ليۇشورىننىڭ ئوزىدىمۇ يان قۇرال بارئىدى. شۇئاۋۇلارنى «قۇراللىق توپىلاڭ كوتۇرۇپ شىڭ شىسەي ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇشقا ئۇرۇنغان» دېگەن بەدنام بىلەن قولغا ئالدى. ۋاڭ جۇيجاڭنىڭ بۇ ئىشتىن خەۋىرى يوق ئىدى. شۇ كېچىسى بىزنى شىڭ شىسەي دۇبەن مەھكىمىسىگە چاقىرتتى. مىلتىق سېتىۋالغانلىق ۋەقەسىنى چۈشەندۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، ۋاڭ لىشياڭ، شۇي بودا، ۋاڭ يەنلىڭ ۋە لى كېجاڭلارنى بانكىغا بېرىپ سۇشىياگدانى تۇتۇپ كېلىشكە، ۋاڭ جۇيجاڭ، گوشىلياڭ، چېڭ دۇگبەي، لاڭ داۋخېڭلارنى ئاۋتوموبىل ئىدارىسىغا بېرىپ، ليۇشورىننى تۇتۇپ كېلىشكە ئەۋەتتى. ئۇلاردا قۇرال بولمىغانلىقتىن، مۇھاپىزەتچىلىرىدىن 4كىشىنى ئاجرىتىپ ھەر گۇرۇپپىغا ئىككىدىن قۇراللىق ئادەم قوشۇپ بەردى. بىزنىڭ گۇرۇپپىمىز ئاۋتوموبىل ئىدارىسىغا بارغاندا ليۇ شورىن ئۇخلاپ قالغان ئىكەن، گوشىلياڭ ليۇ شورىننى «مەسلىھەتلىشىدىغان ئىش بار.» دەپ ئورنىدىن تۇرغۇزدى. ليۇ شورىن ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشخانىسىغا بېرىپ ئەمدىلا ئولتۇرىشىغا، مۇھاپىزەتچىلەر ئىشىكنى ئېچىپ كىرىپ ليۇ شورىنغا قۇرال تەڭلەپ: «قولۇڭنى كوتەر!» دەپ ۋاقىردى ۋە دەرھال ئۇنىڭ يان قۇرالىنى تارتىۋالدى ھەمدە ئۇنىڭغا: دۇبەننىڭ بۇيرۇغى بويىچە قولغا ئېلىندىڭ.» دەپ ئېلان قىلدى. بىز دۇبەن ئىشخانىسىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن شىڭ شىسەي بىزنى گۇرۇپپىلارغا بولۇنۇپ سوراق قىلىشقا بۇيرۇق بەردى. بىز پەقەت مىلتىق سېتىۋالغان جەريانىنىلا بىلەتتۇق، ليۇ شورىن ھېچ ئىشنى بىلمەيتتى. سوراقتىن نەتىجە چىقمىدى. سۇشىياگدا بۇ ئىش توغرىسىدا ئالدى بىلەن يولىيورۇق سورىمىغان گۇناسى بارلىقىنىلا ئىقرار قىلىپ، باشقا غەرەزدە بولمىغانلىقىنى ئېيتتى شۇ ۋەقەدىن كېيىن سۇشىياگدا بىلەن ليۇ شورىن تۈرمىدە كوپ يىل ياتتى.

قايتا سوراقمۇ قىلىنمىدى مەن چېڭ دۇگبەي بىلەن سوراق قىلىش خىزمىتىگە قاتناشتىم. سۇ شياگدا ئەنزىسىگە قارىتا بىزدە نۇرغۇن گۇمان پەيدا بولدى بۇ ئىش ئاخىرى بېرىپ ئىشپىيونلۇق خىزمىتىنى ئىشلىمەسلىك ئىرادىمىزنى چىڭىتتى.

شىڭشىسەي باشتا تىرىشچانلىق بىلەن تىجەشلىك ئىش قىلاتتى. ئۆزىنىمۇ تۇرمۇشتا ئاددى ـ سادده تۇتاتتى ئۇ بىزنى ئۆيىگە تاماققا تەكلىپ قىلغاندىمۇ ئادەتتىكى تاماقلانى بېرەتتى. ھەر كۈنى خىزمەتتىن چۈشكەندىن كېيىن مۇھاپىزەتچىلىرىنى باشلاپ، دۈبەن مەھكىمىسىنىڭ ئالدىدىكى قورادا ۋاسكىتبول ئوينايتتى. يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلار ئۇنى تاماشا قىلاتتى، ئۇمۇ ئۇلارنى قوغلىمايتتى، بەزىدە كوچىلارغا چىقىپ سەيلە قىلاتتى. مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن ئۆزىنىڭ كونا بىيوروكرات ئەمەلدارلارغا ئوخشىمايدىغانلىقىنى ئىپادىلىمەكچى بولاتتى. سۇ شياگدا ئەنزىسىنى پەيدا قىلغاندىن كېيىن ئۇ ۋاسكىتبول ئوينىمايدىغان، كوچىلارغا چىقىپ سەيلە قىلمايدىغان بولۇپ قالدى. سىرتقا چىققاندا ماشىنىسىغا ئولتۇرۇپ كوپلىگەن مۇھاپىزەتچىلەرنى ئېلىپ سوۋېت كونسۇلخانىسىغا باراتتى. يۇقۇرىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى قەستەن قىلىنغان ساختا ھەركەتلەر بولۇپ «شىنجاڭ پادىشاسى»لىق ئورنىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈنلا ئىدى. ئەمما 6 سىياسەتنى يولغا قويۇش داۋامىدا، پارىخورلۇققا قارشى تۇرۇش بولسۇن ياكى ئەپيوننى مەنئى قىلىش خىزمىتىدە بولسۇن، بۇلارنى ئۈزۈل ـ كېسىل ئىشلىدى. بۇنى ئۇنىڭ بىر نەتىجىسى دەپ ھېساپلىماي بولمايدۇ. ئۇ ئالدى بىلەن خىيانەتچىلەرنى تازىلاش ۋە ئەپيوننى مەنئى قىلىش نىزامىنى تۈزۈپ چىقىپ قەتئىي ئىجرا قىلدى. شىنجاڭنىڭ جۇغراپىيەلىك مۇھىتىمۇ ئۇنىڭغا ياردەم بولدى. ئۇنىڭ تەستىقىدىن ئۆتمەي ھېچقانداق ئادەم شىنجاڭدىن كېتالمايتتى ياكى شىنجاڭغا كىرالمايتتى، شەرق بىلەن غەرپ يولىدىكى چازىلارنى قاتتىق ساقلىغانلىقتىن ھېچقانداق كىشى ئۆتەلمەيتتى. شۇڭا خىيانەتچىلەر ئاخىرى قانۇنى جازادىن قېچىپ قۇتۇلالمايتتى. ئەپيون مەنبەئى ئۈزۈپ تاشلانغانلىقتىن ئەپيون چېكىدىغان كىشىلەرنىڭ يوقۇلىشىمۇ تەبىئى ئىدى. 500 يۈەندىن يوقىرى خىيانەت قىلغۇچىلارغا ئۆلۈم جازاسى بېرىش دېگەن بەلگىلىمە بويىچە، قوتۇبى ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى شۈي ۋېنبىڭنى ئېتىۋەتكەندىن كېيىن ھەممە ئادەم قورقۇپ كېتىپ خىيانەت قىلىشقا جۈرئەت قىلالمايدىغان بولدى. بىر مەزگىل چاقماق تېزلىكىدە ئىشلەنگەن خىزمەتلەر نەتىجىسىدە خىيانەتچىلىك بىلەن ئەپيون چەككۈچىلەرنىڭ تۇخۇمى قۇرۇپ كەتتى. ئەپيوننى مەنئى قىلىش جەھەتتە، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىدا كوللېكتىۋ ياتاق تەسىس قىلىنىپ، ئەپيون چېكىشكە ئۆگىنىپ قالغان خىزمەتچىلەرنى شۇ ياتاققا ئەكىلىپ ياتقۇزۇپ، ئەپيوننى تاشلاتقۇزدى، ھەر كۈنى ۋاختى ـ ۋاختى بىلەن ئەپيون تاشلىتىش دورىسى تارقىتىپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن ئەپيون چەككۈچىلەر تېزلا تۈگىدى.

لېكىن پارىخورلۇققا قارشى تۇرۇش، ئەپيوننى مەنئى قىلىش دەپ ئاغزىدىن چۈشەرمەي سوزلەيدىغان شىڭ شىسەينىڭ ئۆزى، ھەددەپ ئەپيون چېكىدىغان خىيانەتچىگە ئايلىنىپ قالدى، ساقچى باشارمىسى مۇسادىرە قىلغان زور مىقداردىكى ئەپيون شىڭ شىسەينىڭ چېكىشىگە بېرىلىدىغان بولدى. ئۇ چوڭچىڭغا كەتكەندە نەچچە ئون مىڭ سەر ئالتۇننى ئۆزى بىلەن بىرگە ئېلىپ كەتتى. بۇ ئالتۇنلار خىيانەتتىن كەلمىگەنمىكەن؟!

شىڭ شىسەي سۇشياگدا ئەنزىسىنى پەيدا قىلغاندىن كېيىن يېڭى كەلگەنلەر **بىلەن** ئىلگىرى كەلگەن گورۇھتىكى ئەرباپلارنىڭ ھەممىسى چۇچۇپ كەتتى. بىز، فۇگۇەنجاڭ (ئادىيۇتانتلار باشلىقى) جاۋچەنفېڭ (شەرقى-شىمالى پىدائىلار قوشۇنى بىلەن بىللە كەلگەن)غا بىزگە ۋاكالىتەن بىر چوڭ زىياپەت تەييارلاپ ئىلگىرى ئېۋەتىلگەن ئەرباپلارنىڭ كۆپ قېتىملاپ زىياپەت قىلىپ بىزنى كۈتۈۋالغانلىقىغا تەشەككۈر ئېيتىشنى ھاۋالە قىلدۇق. باغاق تارقىتىلغاندىن كېيىن ھېچقانداق كىشى كەلمەسلىككە جۈرئەت قىلالمىدى. لېكىن ھەممە ئادەم زىياپەتتە كوڭۈلسىز ئولتۇردى. بۇ، بىرلەشمە كوڭۈل ئېچىش بولسىمۇ كوڭۈل ئېچىلمىدى. ئۇلار «سۇشياگدا ئەنزىسى»نى بىزنى پەيدا قىلدى دەپ قاراپ بىزگە پوپوزا قىلماقچى بولغان ئىدى. (ئەمەلىيەتتە بولسا ۋاڭلىشياگغا قىلىنغان پوپوزا ئىدى) ئىككى گورۇھ ئوتتۇرىسىدىكى گۇمانلىنىشلارنى ئەمەلىيەتتە شىڭ شىسەي ئۆزى پەيدا قىلغان ئىدى. شۇ چاغدا شىڭ شىسەينىڭ ھۆكۈمرانلىقىدا بولغانلار مەسىلەن: چېن دېلى، جاڭ شىڭ، پىڭ لىياڭ (دۇبەن مەھكىمىسى ھەربى سودباشقارمىسىنىڭ باشلىقى) خۇاڭ جەنجاڭ (دۇبەن مەھكىمىسى خوجىلىق باشقارما باشلىقى) شى شىچاڭ (دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ باش كاتىۋى) گۇيفېن (ئورۇمچىنىڭ مەمۇرى ئەمەلدارى) قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ياڭ زېڭشىن، جىن شۇرېن دەۋرىدىكى پېشقەدەم ئەرباپلار ئىدى. يېڭىدىن كەلگەن ئەرباپلار دېگەنلىمىز پېشقەدەملەر مەسخىرە قىلىپ سۆزلەيدىغان «10 چوڭ دوكتور»ۋە ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىدىن ئەل بولۇپ كەلگەن ياڭ پوچېڭ، ليۇفۇۋۇ، يىنجېنۇي قاتارلىقلار ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن گاۋشىيەبىڭمۇ خەتەرلىك ھېس قىلىپ،

ئىستىپا سوراپ نەنجىڭگە كېتىۋالدى. شىڭ شىسەيمۇ ئۇنى قويۇۋەتتى. سۇشياگدا بىلەن گاۋشىيەبىڭنىڭ جاڭ جىپىشى خاندانلىقى بىلەن مۇناسىۋىتى بار يوقلىقىغا كەلسەك، بۇنىڭ نازۇك تەرەپلىرىنى بىلمەيدىكەنمەن.

1935-يىلى سوۋېت ئىتتىپاقى ئېۋەتكەن 25 نەپەر ھەر مىللەت بولشېۋىكلىرى، مەسىلەن: ۋاڭ شۇچىڭ (ئەسلى ئىسمى يۇشىيوسۇڭ)، ۋاڭ باۋچىيەن، ۋەن شيەنتىڭ، جىڭ يىجۇن جىياڭ يىۋۇ، ئۇدىبىڭ، قادىر ھاجى قاتارلىقلار ئارقىمۇ-ئارقا شىنجاڭغا يېتىپ كەلدى. لېكىن ھەرقايسى ئورگانلارنىڭ يۇقۇرى دەرىجىلىك مەنسەپ ئورۇنلىرىنى ئىلگىركى ئىككى گورۇھتىكى ئەرباپلار ئىگەللەپ بولغانلىقتىن، بۇلارنى تەخسىم قىلىدىغان ئورۇن چىقماي قالدى، پەقەت جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشمىسىنىڭ باش كاتىپلىق ئورنى بوش ئىدى. سوۋېت كونسۇلخانىسى بىلەن شىڭ شىسەي بۇ ۋەزىپىنى ئىنتايىن مۇھىم دەپ قارىسىمۇ يەنە ئوتتۇنۇپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن خەجۈەن مالىيە نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى بولدى، جاھانگىرلىككە قارشى تۇرۇش ئۇيۇشما باش كاتىپلىقىنى ۋە شىنجاڭدارىلفۇنۇنىنىڭ باشلىقلىقىنى ۋاڭ شۇچىڭغا ئوتتۇنۇپ بەردى. شىڭ شىسەي ۋاڭ شۇچىڭنى ئۆزىگە تارتىش ھەمدە سوۋېت ئىتتىپاقىغا سادىق ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن سىڭلىسى شىڭ شىيۇگىنى بەرمەكچى بولدى. ۋاڭ باۋچىيەننى گوچۇڭ ناھىيىسىگە شەنجاڭ، كېيىن قەشقەرنىڭ ۋالىيسى قىلدى. ۋۇدىبىڭنى ترانسپورت باشقارمىسىغا (سىنترا-

لىنى گاراژ) مۇئاۋىن باشلىق قىلدى . ۋاڭ يىۋۇنى جامائەت خەۋپسىزلىك ئىدارىسى (ئىلگىرى سىياسى نازارەت قىلىش باش ئىدارىسى ئىدى)غا باشلىق قىلدى . چىن يىجۇڭنى خوتەنگە ۋالى قىلدى ، ۋەن شىيەنتىڭ ، ۋاڭ باۋچەننىڭ ئورنىغا قەشقەرگە ۋالى بولدى ، قادىر ھاجى قەشقەر ج . خ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولدى . ئۇلار ، يېتىپ كېلىشتىن ئىلگىرى شىڭ شىسەي بىزنى چاقىرىپ : « سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن كىشىلەر بىلەن ئىتتىپاقلىقنى چوقۇم ياخشىلاش كېرەك ، كىمكى ياخشى ئىتتىپاقلاشمايدىكەن شۇ كىشى ئىنتايىن زور خاتالىق ئۆتكۈزگەن ھىساپلىنىدۇ » دەپ سۆزلىدى . بىز ئۇنىڭ ئەمرىنى بىجاكەلتۈرۈشىمىز تەبىئى ئىدى .

سوۋېت ئىتتىپاقى بۇ 25 كىشىدىن تاشقىرى يەنە ھەربى مەسلىھەتچى ، مالىيە مەسلىھەتچىسى قاتارلىقلارنى ئەۋەتىپ شىڭ شىسەيگە ياردەملەشتى . لېكىن بۇ 25 كىشى مۇھىم ئورۇنلارغا ئېرىشەلمىگەنلىكتىن ، سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسى ھەمىشە شىڭ شىسەينى تېزدىراق چارە تېپىشقا سۆيلەپ تۇرغاچقا ، شىڭ شىسەي بىزنى چەت ناھىيە ، ۋىلايەتلەرگە بېرىپ ئىشلەشكە يۆتكىدى . خې گېڭگۇاڭنى تارباغاتاي ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى قوشۇمچە شۇبە گېزىتخانە باشلىقى قىلدى . لاڭ داۋخېڭنى قەشقەر ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى قوشۇمچە شۇبە گېزىتخانە باشلىقى قىلدى . جۇچۇڭخۇينى ئالتاي ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى قوشۇمچە شۇبە گېزىتخانە باشلىقى قىلدى . سۇۋدىنلىننى ئىلى شۇبە گېزىتخانىسىنىڭ باشلىقى قىلدى . چاۋسىڭشېڭنى ئاقسۇ ۋىلايەتلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى قىلدى . (جۇچۇڭخۇي ، سۇۋدىنلىن ، چاۋسىڭشېڭلار شەرقى - شىماللىق بولۇپ مېنىڭ تونۇشتۇرۇشۇم بىلەن شىنجاڭغا كەلگەن . بۇلار گونا گورۇھتىكىلەر : « 10 چوڭ دوكتۇر » دەپ مەسخىرە قىلىنغانلار ئىچىدىكى كىشىلەر ئىدى) بۇ چاغدا شوي بودا گۇڭ جېنخەننىڭ ئورنىغا قەشقەرنىڭ ۋالىسى بولغان ئىدى . (گۇڭ جېنخەن شەرقى شىمال پىدائىلىرى بىلەن شىنجاڭغا كەلگەن ، رۇسچە بىلىدىغان كىشى بولغاچقا شىڭ شىسەيگە تەرجىمان بولغان . كېيىن « شىنجاڭ گېزىتخانىسى » دەپ ئۆزگەرتىلگەن « تىيانشان گېزىتخانىسى »غا باشلىق بولغان . شىڭ شىسەينىڭ مەخپى ئىشلىرىغا ئارىلاشقانلىقى ئۈچۈن بىرىنچى تۈركۈمدە قەستەن تۇتۇپ سولاپ ، كېيىن ئۆلتۈرۈپ تاشلىدى) يەنە «ناھىيە ھاكىممىيىتى ئاساس» دېگەن بانا بىلەن كاڭ مىڭيۈەننى ماناس ناھىيىسىگە ھاكىم قىلىپ ئەۋەتتى . سۇڭ نىيەنسىنى شىخو ناھىيىسىگە ھاكىم قىلدى ، لېكىن سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسى بۇنىڭلىق بىلەن توختاپ قالمىدى ، شىڭ شىسەينى بىزنىڭ تەسىرىمىزگە ئۇچراتماسلىق ، قۇزرۇق سوز تارقىتىپ بىزنى قولغا ئالدۇرۇپ شىڭ شىسەينى قۇرۇق جازىغا ئايلاندۇرۇپ ھوقۇقنى 25 كىشىگە تۇتقۇزۇش ئۈچۈن ، بىزدەك ياپونىيىدە ئوقۇغانلارنى « ياپونىيەنىڭ جاسۇسى » دەپ بوھتان قىلدى . كېيىن شىڭ شىسەي مەلۇم ئېھتىياجى نەزەردە تۇتۇپ بىزنىمۇ ئىلگىرى - كېيىن قولغا ئالدى .

چېن دېلى رۇسچە بىلىسىمۇ شىڭ شىسەي ئۇنىڭغا ئىشەنمەي ، تەرجىمانلىقتا ئانچە ئىشلەتمىدى . گۇڭ جېنخەن مەخپى ئالاقە ئىشلىرىغا ئارىلاشقان بولسىمۇ ئۇنىمۇ مۇھىم ھەل قىلغۇچ تەدبىر تۈزۈشكە ۋە مۇھىم مەخپى ئىشلارنىڭ تەرجىمانلىقىغا قاتناشتۇرمىدى . سوۋېت كونسۇلخانىسىدا خەنزۇچە بىلىدىغان كاتىپ بار ئىدى ، يەنە ۋاڭ لىشياڭمۇ ئىشەنچلىك تەرجىمان ئىدى (ۋاڭلىشياڭ شىنجاڭغا كېلىپ ئۇزۇن ئۆتمەي ئۇنى سودىگەرلەر تونۇ-

ۋالغان، ئۇنىڭ بويى پاكار، ئورە تۇرغاندىمۇ ئولتۇرغانلار بىلەن تەڭ تۇراتتى. ئۇنىڭ شۇنداق ئالاھىدە ئالامەتلىرى بولغاچقا باشقىلار بىر قاراپلا تونۇۋالاتتى، چۈنكى سودىگەرلەر تاشقى مۇڭغۇلغا سودىگەرچىلىك قىلىپ بارغاندا ئۇنى كورگەن ئىكەن. ئۇ، ئۇچاغدا تاشقى مۇڭغۇلدا ئاگېنتلىق قىلاتتى. شۇڭا ئۇنى كورگەنلەرنىڭ ھەممىسى: «سوۋېت ئىتتىپاقى تاشقى مۇڭغۇلدىن يوتكەپ كەلدى» دېيىشەتتى).

شېڭ شىسەي ئايروپىلان، زەمبىرەك سېتىۋېلىش ئۈچۈن، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن 5 مىليون ئالتۇن رۇبلى قەرز ئالغان ئىدى. سوۋېت ئىتتىپاقى ئۇنى قەرز تولەشكە قىستىدى ۋە ئۇنىڭغا ئامال كورسىتىپ: «ئەگەر جەمئىيەتتىكى مەشھۇر ئەرباپلارنى (بايلارنى) قولغا ئېلىپ، ئۇلارنىڭ مال-مۈلكىنى مۇسادىرە قىلساڭ قەرزىڭنى تولەپ بولغاندىن تاشقىرى، ئېشىپ قالغىنىنى ئىشلىتىپمۇ تۈگىتەلمەيسەن» دېدى. (ھەقىقەتەن مۇشۇنداق سوز بولغان، ھۇسەيىنبايىنى قولغا ئالغاندا ئۇنىڭ ئۆيىدىن 27 كېرسىن تۇڭىغا قاچىلانغان ئالتۇن مۇسادىرە قىلىنغان ئىدى). دەل مۇشۇنداق پەيتتە، شېڭ شىسەي پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، جۇڭگو كومپارتىيىسىدىكى يولداشلارنى شىنجاڭغا كېلىپ خىزمەت ئىشلەشكە تەكلىپ قىلدى.

شېڭ شىسەي: «كونا گورۇھتىكى ئەرباپلار ھامان ھايدىلىدۇ. يېڭىلارنى سولاش بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مۇددىئاسىغا ئۇيغۇنلاشقان بولىمەن، جەمئىيەتتىكى مەشھۇر ئەرباپلارنى (بايلارنى) تۈرمىگە تاشلىسام نۇرغۇن مال-مۈلۈككە ئىگە بولىدىكەنمەن، ئۇلارنى (بىزنى دېمەكچى) سولاپ قويسام، ۋاڭ شۈچىڭ قاتارلىق 25 كىشىنىڭ ھەممىسى: «تىروتسكىچى ئىكەن، ئۇلارشىنجاڭدا ياخشى ئىتتىپاقلىشالمىدى» دەپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قوغلىۋەتسەم، شۇ يول بىلەن سوۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ 25 ئادەم بىلەن مېنى قۇرۇق جازا قىلىپ قويۇشى سۈيىقەستىگە تاقابىل تۇرالايمەن» دېگەن كويدا بولدى. ئۇ يەنە: «بۇ بىر تۈركۈم كىشىلەردىن سولايدىغاننى سولاپ، ھايدايدىغاننى ھايداپ چىقىرىۋەتسەم، جۇڭگو كومپارتىيىسىدىكىلەر ماڭا يان تىرەك بولىدىغۇ، مېنىڭ پادىشالىق ئورنۇمغا ھېچبىر زىيان يەتمەيدۇ» دەپ ئويلايتتى. شۇنىڭ بىلەن ھەدەپ قولغا ئېلىش يولىغا چۈشتى، قەلەم ئەمەلدارلىرىدىن ئومۇمەن ھەممە ئورگانلارنىڭ باشلىقلىرىنى، ئەلەم ئەمەلدارلىرىدىن تۇەنجاڭدىن يۇقۇرىلارنى، ۋاڭگۇڭ، لامالارنى، كاپىتالىستلارنى، پومېشچىكلارنى ھەدەپ قولغا ئالدى. بۇلارنىڭ بىرىمۇ ئەمىن تاپالمىدى. 1937-يىلىنىڭ ئاخىرىغا قەدەر شىنجاڭ بويىچە قولغا ئېلىنغانلار تەخمىنەن 100 مىڭ كىشىدىن ئاشتى. ئۈرۈمچىدىكى ئىلگىرى ياسالغان دوبەن مەھكىمىسى ئىچىدىكى ئالاھىدە تۈرمە بىلەن غەربىي دەۋازا ئىچىدىكى كونا تۈرمىلەرگە ئادەم سىغمىغاچقا، ھەتتا مەنخۇاڭ ئوردىسى، لىيۇۋېنلوڭنىڭ ئوردىسى، ساقچى باشقارمىسى (ئىلگىرى ج خ ئىدارىسى دېيىلەتتى) نىڭ ماشىنا قويىدىغان ئۆيلىرى بىلەن ۋاڭ يەمياۋ بۇتخانىسىنىڭ ئارقىسىدىكى قورۇلارنىڭ ھەممىسى تۈرمە قىلىپ ئۆزگەرتىلدى.

1936-ۋە 1937-يىللىرى شېڭ شىسەي ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنى تارتقۇزۇپ قويۇشقا ئاز قالغان 2 قېتىملىق تەھدىتكە يەنى بىرى ئۇيغۇرلاردىن بولغان دېۋىزىيە باشلىقى مەھمۇت مۇھىتىنىڭ يەنە بىرى ماخۇشەننىڭ قوراللىق تەھدىتىگە دۇچ كەلدى. بۇ ئىككى قوراللىق تەھدىتنى ئەنگلىيىنىڭ مۇئاۋىن كونسۇلى پىلانلىغان ئىدى.

بۇ كونسۇل ھەربىي كىشى بولۇپ ھىندىستاندىكى ئەنگلىيە ئارمى-

يەسىدىن ئېۋەتىلگەن ئىدى. 1936 - يىلى ئەنگلىيىنىڭ نەنجىڭدىكى ئەلچىخانىسى شىنجاڭغا بىر مۇئاۋىن كونسۇل ئېۋەتتى، بۇ ئەبلەخ ناھايىتى كۆرەڭلەيدىغان ئادەم بولۇپ جۇڭگولۇق ئاشپەزلەرنى ئۆزى بىلەن ئېلىپ كەلگەن ئىدى، كېلىپلا ھەدەپ زىياپەتلەر بەردى. قەشقەرنىڭ مەمۇرى ئەمەلدارلىرى ۋە قەشقەرنىڭ گارنىزون قوماندانى باشچىلىقىدىكى ھەر قايسى ئورگانلارنىڭ كاتتىۋاشلىرىنى كوللېكتىپ مېھمان قىلدى، كېيىن كاتتىۋاشلارنى بىر-بىرلەپ مېھمان قىلىپ ئۆزىنىڭ پارچىلاش، ئارىغا سوغاقچىلىق سېلىش نەيرىڭىنى ھەدەپ ئىشقا سالدى. دېگەندەك: دىۋىزىيە باشلىقى مەھمۇت مۇھىتى ئۆزىگە يۆلەنچۈك بارلىقىنى بىلىپ ئۆز ئەسكەرلىرى بىلەن شىڭ شىسەيگە قارشى چىقىشنى پىلانلىدى. ئۇ ئابدۇغوپۇر داموللانى ئاممىنى قوزغۇتۇشقا بۇيرىدى. ئابدۇغوپۇر داموللا ئۇنىمىدى مەھمۇت مۇھىتى غەزىۋىنى باسالماي ئابدۇغوپۇر داموللانى ئۆلتۈرۈۋەتتى. مەھمۇت مۇھىتى قارمىقىدا جەمئىي 4 تۈمەن ئەسكەر بولۇپ، پەقەتلا 1 - تۈمەن ئۇنىڭ بۇيرۇقىنى تىڭشايتتى، شۇڭا ئۇ ئۆزىنىڭ يېتىم قالغانلىقىنى ئامەتنىڭ كەتكەنلىكىنى بىلىپ بىر تۈركۈم يېقىن ئادەملىرىنى باشلاپ ھىندىستانغا قاچتى. شىڭ شىسەي مەھمۇت مۇھىتىدىن خېلى بالدۇرلا ئېھتىيات قىلىپ ئۇنىڭ تۇەنجاڭلىرىنى تەربىيىلەش نامى بىلەن ئۈرۈمچىگە يۆتكەپ كېلىۋېلىپ، مەھمۇت مۇھىتنى قارشى تۇرالمايدىغان قىلىپ قويغان ئىدى. ئەنگلىيىنىڭ مۇئاۋىن كونسۇلى ئۆز پىلانىنىڭ ئەمەلگە ئاشمىغانلىقىنى كۆرۈپ، 1937 - يىلى خوتەنگە بېرىپ ماخۇشەننى قۇتراتتى. ماخۇشەن جىم ياتالماي يېڭىدىن قوزغىلىپ چىقىپ ئەسكەرلىرىنى ئىككى يولغا ئايرىپ، بىر قىسمىنى كۇچارغا، بىر قىسمىنى قەشقەرگە ھۇجۇم قىلىشقا ئېۋەتتى. كۇچارغا بارغان ئەسكەرلىرى شىڭ شىسەينىڭ ئىككى تۈمەن ئەسكىرى بىلەن ھەربىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ توسۇپ زەربە بېرىشىگە دۇچ كەلدى. قەشقەر تەرەپتە ماشىڭگۇي لۈيجاڭنىڭ قوماندانلىقىدا ئالدى بىلەن قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىنىڭ غەربىدىكى ئايرودرومنى ئىگەللەپ ئاندىن كونىشەھەر ناھىيىسىنى بېسىۋالدى. ئۇ چاغدا قەشقەر گارنىزون ئىشتابىنىڭ ئايرودرومنى ساقلاشقا قويغان بىر لىيەن ئەسكىرى بىلەن شەھەر قوغدايدىغان بىر جۇڭدۇي ئەسكىرى بولۇپ كۈچى ئاجىز بولغاچقا، يېڭىشەھەر ئىچىگە چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. شۇنىڭ بىلەن يېڭىشەھەر 3 ئايدىن ئارتۇق مۇھاسىرە ئىچىدە قالدى. كېيىن شىڭ شىسەينىڭ تەكلىۋى بويىچە سوۋېت ئىتتىپاقى قەشقەرگە ئەسكەر كىرگۈزدى، ماشىڭگۇي تەسلىم بولدى ۋە يېڭىشەھەر مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدى. ماخۇشەن قەشقەردىكىلەرنىڭ تەسلىم بولغانلىقىنى كۇچاردىمۇ ئىلگىرىلىيەلمىگەنلىكىنى كۆرۈپ، شىڭ شىسەيگە قارشى تۇرۇشتىن ئۈمىدىنى ئۈزۈپ ئۆزىنىڭ يېقىنلىرىنى باشلاپ ھىندىستانغا قاچتى. شىڭ شىسەيگە قارشى بۇ ئىككى قېتىملىق ۋەقە، ئەنگلىيە بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭدا مەخپىي ئېلىشقانلىقىنى ئوچۇق كۆرسىتىپ بەردى. ئەنگلىيە مەغلۇپ بولدى. شىڭ شىسەينىڭ پادىشالىق تەختى ساقلاپ قېلىندى

شۇنىڭ بىلەن شىڭ شىسەي يەنە قولغا ئېلىشنى باشلىۋەتتى، مەن 1937 - يىلى 11 - ئايدا ئۈرۈمچىگە مائارىپ نازارىتىنىڭ تەھرىر - تەرجىمە ھەيئىتىگە (باشلانغۇچ مەكتەپ دەرسلىك كىتابلىرىنى تۈزۈپ تەرجىمە قىلاتتى) باشلىق بولۇپ يۆتكەلدىم. مەن قەشقەرنىڭ مالىيە ئىشلىرىنى كوزدىن كۆچۈرۈشكە

بارغان مالىيە نازارىتىنىڭ مۇئاۋىن نازىرى بىلەن بىللە كېلىۋاتاتتىم، داۋانچىڭغا يېتىپ كەلگەندە ماشىنىمىزنى ساقچى ئىدارىسىنىڭ ھويلىسىغا ئەپكىلىپ ئاختۇرۇشقا باشلىدى، شىڭ شىسەينىڭ ماڭا بەرگەن يان قورالى بىلەن مەخپى تېلگىرام نومۇر دەپتىرىنى ئېلىۋالدى. خوشوكاڭنى قولغا ئېلىپ، مېنى مېڭىشقا رۇخسەت قىلدى. ئۈرۈمچىگە كىلىپ ئەتىسى شىڭ شىسەي بىلەن كۆرۈشتۈم. ئۇ ماڭا: «ئۇلارنى (ياپونىيىدە بىللە ئوقۇغان ساۋاقداشلىرىنى دېمەكچى) قولغا ئالغانلىقىمنى بىلمىدىغانسەن؟! ئۇلار سېنىڭ دوستۇڭ شۇنىڭدەك مېنىڭمۇ دوستۇم ئىدى، ئۇلارنىڭ بىر ئاز چاتىقى چىقىپ قالدى. لېكىن سەن بىلەن مۇناسىۋەتسىز بولغىنى ئۈچۈن چۈچۈپ كەتمە، ئۆزەڭنىڭ ئىشىنى ياخشى ئىشلەۋەرسەڭ بولىدۇ» دېدى. ئۇ گوشلىياڭغىمۇ شۇنداق دېگەن ئىكەن. تۈرمىنىڭ تەييار بولمىغانلىقى، تۇتقۇن قىلىسىمۇ سولايدىغان يەرنىڭ يوقلىقى كورۈنۈپ تۇرسىمۇ قەستەنگە سەن بىلەن مۇناسىۋەتسىز، مەن سېنى تۇتقۇن قىلماقچى ئەمەسمەن ... دېدى. مۇنداق يالغان گەپ قىلىش ھەقىقەتەن چوڭ ئەرباپلار ئىشلىتىدىغان نەيرەڭ — دە! شىڭ شىسەي ساختىپەزلىككە ئىزچىل ئادەتلىنىپ قالغان ئىدى. ئاردىن 3,2 كۈن ئوتتۇپلا مەن بىلەن گوشلىياڭ ئىككىمىزنى قولغا ئالدى. ۋاڭ يەنلىڭدىن باشقىلىرىمىزنىڭ ھەممىسى قولغا ئېلىندۇق. ۋاڭ يەنلىڭ ئىلىدا خىزمەت قىلىۋاتقان مەزگىلىدە شىڭ شىسەينىڭ قېناتىسى ئىلى بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش ئەمەلدارى چيۇزوگجۇن تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ، ئۈرۈمچىگە يەتكۈزۈپ بېرىلگەن. ۋاڭ بىلەن چۇ كىلىشەلمەيتتى، شۇنداق قىلىپ بۇ پىشقەدەم بيۇروكراتلارنىڭ ھەممىسى بىر يولدىلا يوقۇتۇلدى.

«ئېشىنى يەۋېلىپ قازىنىنى چاقتى» دېگەندەك، ئادەمنى ولتۈرۈپ ئاغزىنى تۇۋاقلاش، شىڭ شىسەينىڭ ئادەت قىلىۋالغان ۇسۇلى ئىدى. ئۇ ئۆزىنىڭ «شىنجاڭ پادىشاسى» لىق ئورنىنى ساقلاشقا ياردىمى بولىدىغان ھەرقانداق ئىشنى قىلىشتىن يانمايتتى. ومۇنىزىم بولامدۇ، سەنمىنجۇيى بولامدۇ ۋاختى كەلسە ىشىنەتتى شۇنداقلا ھېچقايسىسىغىمۇ ئىشەنمەيتتى. ئۇ «باشقىلار ماڭا ۇرال بولۇپ بېرىشىلا كېرەك» دەپ ھېساپلايتتى، ئۇ جۇڭگو كومپارتىيە- سىنىڭ شىنجاڭغا كەلگەن كىشىلىرىنى سۇيى-ئىستىمال قىلىش يولى بى- ەن ئۆزىگە يانتاياق قىلىش نىيىتىدە، بەزىنى قولغا ئېلىش، 25 كىشىنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ھايدىۋېتىش قارارىغا كەلگەن ئىدى. ھەتتا ئۆز- سىڭلىسىنىڭ ئېرى ۋاڭ شۇچىڭنىمۇ قوغلىۋەتتى. شىڭ شىتۇڭ ۋاڭ بىلەن ىللە سوۋېتكە كېتىشكە ئۇنىمىغان بولسىمۇ شىڭ شىسەي ئۇنىڭغا يول قوي- مىدى. ئاخىرى شىڭ شىتۇڭ بەربىر بارمىدى. دېمەك ئۇ ئۆزىنىڭ ېرىنداش سىڭلىسىنى شۇنداق قىلغان يەردە باشقىلار ئۈستىدە گەپ قىلىشنىڭ ھاجىتىمۇ يوق.

بىرىنچى قېتىملىق چوڭ قىرغىنچىلىقتا تۇتقۇن قىلىنغانلاردىن 300دىن كوپ كىشىنى ئولتۈرۈۋەتتى. كونا بيۇروكراتلارنىڭ ھەممەسى ئۇنىڭ قىلىچى ئاستىدىكى بىچارىلارغا ئايلاندى.

مۇنچىۋالا ئادەمنى قىردۇۋېتىش — سىرىنى بىلىدىغانلارنى كوزدىن يوقۇتۇپ بىر ئورۇلۇپلا جاڭ جېشى تەرىپكە ئوتتۇۋېلىشقا ئوڭايلىق تۇغدۇرۇش ئىدى. ئۇنىڭ نەزىرىدە «جۇڭگو كومپارتىيىسى جاڭ جېشىنى يېڭەلمەيدۇ، موسكۋا قاتتىق-قات مۇھاسىرە ئىچىدە قالدى، سوۋېت ئىتتىپاقىغا تايىنىۋېرىشنىڭ ھاجىتى قالمىدى» دەپ ھېساپلايتتى. شۇڭا 1942-يىلى ئۇ جۇڭگو كومپارتىيىسىدىن

كەلگەن يولداشلارنى تۇتقۇن قىلىشنى پىلانلىغان. لېكىن چوڭچىلىك بىرمەھەل ئۇنىڭغا ئادەم ئەۋەتىپ بېرەلمىدى. قوللايدىغان ئادەم بولمىسىمۇ بولمايتتى. شۇڭا ئۇ، بىزنى تۈرمىدىن ۋاقتىنچە چىقىرىپ، ئۆزىنى قوغدىتىپ، گومىنداڭ ئادەملىرى يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، قايتىدىن يىغىشتۇرماقچى بولدى. بىزنى (ۋاڭ يەنلىڭ، سۈي گوچىڭدىن باشقىلارنى) تەپتىش باشقارمىسىغا توپلاپ جىنايەتچى چاكار قىلىپ ئىشلىتىپ، ساقچىلار ئۈچۈن ساۋات چىقىرىش دەرسلىگى تۈزۈش خىزمىتىگە سالدى. بىر كۈنى بىركىچىك ماشىنىغا بىزنى ئولتارغۇزۇپ كۆزىمىزنى تېڭىپ دۈبەن مەھكىمىسىگە ئېلىپ بېرىپ شىڭشىسەي بىلەن كورۇشتۇردى. ئۇنىڭ بىلەن ئىشخانىدا كورۇشتۇق، ئامانلىق سوراشقاندىن كېيىن ئۇ: «سىلەرنى مەن سولاپ قويمۇدۇم سوۋېت ئىتتىپاقى مېنى تولا قىستىغاشقا، ئامالسىز شۇنداق قىلىشقا مەجبۇر بولدۇم» دېدى. ئۇنىڭ دەۋاتقان سۆزى ھەقىقى پاكىت بولسىمۇ، ئۆزىنى مۇنداق ئاقلاشتا يەنە باشقا غەرىزى بار ئىدى، ئۇ بولسىمۇ بىزنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا بولغان نەپرىتىمىزنى قوزغاش ئارقىلىق ئۆزى بىلەن بىرلىكتە گومىنداڭ تەرىپىگە ئۆتكۈزۈپ كېتىش ئىدى. شۇڭا ئۇ يەنە ھازىر مېنىڭ سىياسىتىم ئۆزگەردى. سەنمىنجۇيى (3 مىللى مەسىلەك)كە ئىشىنەي دەۋاتىمەن. مۇبادا سىلەر ماڭا ئەگىشىپ گومىنداڭغا كىرسەڭلەر سىلەرنى قويۇۋېتىمەن، ھەركىمنىڭ كونا خىزمىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرىمەن، ئەگەر ئۇنۇمىساڭلار ئۇ چاغدا سىلەر قايتىپ تۇرۇڭلار، قاچان قويۇپ بېرىلىدىغانلىقىنى بىلگىلى بولمايدۇ» دېدى.

بىز قانداق جاۋاپ قايتۇرۇشىمىزنى بىلمەي بىر-بىرىمىزگە قارىشىۋالدۇق. بىردەمدىن كېيىن شۇي بۇدا: «بىز دۈبەننى دەپ كەل-

---

گەن ئىدۇق. دۈبەن قايسى يولدا ماڭسا بىزمۇ دۈبەنگە ئەگىشىپ مېڭىۋېرىمىز.» دېدى. شىڭ شىسەي: «ئۇنداق بولسا ياخشى، شۇنداق بولسۇن، مەن سىلەرنى قويۇپ بېرەي لېكىن گوشمىياڭ، لاڭ داۋخېڭلاردىن باشقىلارنىڭ ھەممىسى ئىسمىنى ئۆزگەرتسۇن، قايتىپ بارغاندىن كېيىن ئۆزگەرتكەن ئىسىملارنى يېزىپ ماڭا ئەۋەتىپ بېرىڭلار» دېدى. شۇنداق قىلىپ بىز تەپتىش باشقارمىسىغا قايتىپ كېلىپ كۈتۈپ تۇردۇق (تەپتىش باشقارمىسى ئەسلىدە ساقچى باشقارمىسىنىڭ ھەرقايسى ئىدارىلىرىنىڭ خىزمىتىنى كۆزدىن كوچۇرۇپ تۇرىدىغان ئاپارات ئىدى. لېكىن شىڭشىسەينىڭ تەپتىش باشقارمىسى ئاساسەن ئىشپىيونلۇق خىزمىتىنى باشقۇراتتى. خۇيزۇلاردىن ليۇبىڭدې مەزكور باشقارمىسىنىڭ جۇرنىنى ئىدى) بۇ چاغدا سۇشياڭدامۇ، مۇشۇ تەپتىش باشقارمىسىدا جىنايەتچى چاكار بولۇپ تۈرمىگە ئېلىنغانلارنىڭ بالا-چاقىلىرى ئېلىپ كەلگەن كىيىم-كېچەك، ئوزۇق-تولۇكلىرىنى تاپشۇرۇۋېلىپ تارقىتىپ بېرىش خىزمىتىنى ئىشلەيدىكەن. سۇشياڭدانى ئولتۇرمىگەنلىگىدىن ئۇنىڭ خېلى بۇرۇنلا جاڭجيېشىنىڭ ئايىغىغا باش قويۇش غەرىزى بارلىغىنى كورگىلى بولىدۇ.

ئىسمىمىزنى ئۆزگەرتىپ بولغاندىن كېيىن شىڭ شىسەي بىزنى تۈرمىدىن بوشۇتۇپ موڭغۇل-قازاق مەكتىۋىگە كوچۇرۇپ ئاپىرىپ (مەكتەپتە قىشلىق تەتىل ۋاقتى ئىكەن) قويدى. بىز خىزمەت كۈتۈپ تۇردۇق. مېنى شىنجاڭ گېزىتخانىسىغا مۇئاۋىن باش تەھرىر قىلىپ ئەۋەتتى. باش تەھرىر لى سۇپىڭ (جۇڭگو كومپارتىيىسىدىن ئىدى) مېنى «شىنجاڭدىكى بىر كۈن»نى تەھرىر قىلىشقا تەيىن قىلدى. ئۇزۇن ئۆتمەي، شىڭشىسەي ئۇلارنى «يەنئەنگە ئۇزۇتۇپ قويىمىز» دەپ ئۇختۇرۇشى قىلدى. ئۇلار بۇ-

گەپكە ئىشىنىپ بەك خۇشال بولۇشتى. ئىككىنچى كۈنى بىر قارا ماشىنا ئۇلارنى ئالغىلى كەلدى. مەن گېزىتخانىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى سۇڭجۇنكوي (شىڭشىسەينىڭ شۇ يەردە تۇرۇشلۇق ئىشپىيونى بولۇپ ئۇنىڭ شىڭشىسەي بىلەن سۆزلىشىدىغان مەخسۇس تېلېفونى بار ئىدى) بىلەن ئۇزۇتۇپ باردۇق، كىم بىلسۇن، بۇ قارا ماشىنا ئۇلارنى ئۇدۇل تۇرمىغا ئېلىپ كىرىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن سۇڭ نيەنسى گېزىتخانىنىڭ باشلىقى بولدى مەن ئۇنىڭ مۇئاۋىنى ھەم قوشۇمچە تەھرىر بولۇم باشلىقى بولدۇم. لېكىن يېنىمىزدا جاسۇس سولڭجۇنكوي، تاشقىرىدا پوستتا تۇرۇپ ماراپ تۇرىدىغان ئىشپىيونلار بار ئىدى. بۇنىڭغا قارىغاندا شىڭشىسەي نەدىمۇ «بىزنى راستىن قويىۋەتتى» دېگىلى بولسۇن!

ئىسىم ئۆزگەرتىشنىڭ سەۋەبى: شىڭشىسەي يازغان 6 بۈيۈك سىياسەت توغرىسىدىكى دەرسلىكتە مۇشۇ ئىسىمدىكىلەر تۇپىلاڭ كۆتۈرۈپ ئۇنىڭ ھاكىمىيىتىنى تارتىۋېلىشقا ئۇرۇنغان دەپ يېزىلغانلىقتىن «ھازىر بۇ ئادەملەرنىڭ قويۇپ بېرىلمىگەنلىكىنى» ئىسپاتلاش ئۈچۈن «ئىسىم ئۆزگەرتىڭلار!» دېگەن ئىدى.

مەن ئىككىنچى قېتىم تۇرمىغا كىردىم. ئاڭلىشىمچە بىزنىڭ ئىسمىمىز جىنايەتچىلەرنىڭ ئىسىملىك دەپتىرىدىن ئۆچۈرۈلمىگەن ئىكەن. بۇنىڭدىن شىڭشىسەينىڭ بىزنى يەنە تۇتقۇن قىلىش پىلانى بارلىقىنى كۆرگىلى بولىدۇ.

سۇڭ مېيلىڭ شىنجاڭغا كەلگەندە شىڭ شىسەي مىنى «قارشى ئېلىش يۈزىسىدىن بىر باشماقالە يازغىن، مۇجمەلراق بولسۇن، جاڭجيېشىنى بەك ئاشكارا ماختاپمۇ كەتمىگىن!» دەپ يوليورۇق بەردى. يېزىپ بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ كۆرۈپ چىقىشىغا ئەۋەتتۇق. ئۇ تېلېفوندا: «باشماقالىنىڭ يېزىلىشى بولماپتۇ، جاڭجيېشى توغرىسىدا يېزىلغان سۆزلەر مۇقامىغا يەتمەپتۇ» دېدى.

رەدىيە بېرىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئامالسىزلىقتا يېزىپ جاڭجيېشىنى تازا ماختىدىم. بۇنى يەنە ئۇنىڭ كۆرۈپ چىقىشىغا ئەۋەتكەندە ئۇ: «بوپتۇ، بېسىلسۇن!» دەپتۇ. ئەۋۋەل «مۇجمەلراق يېزىلسۇن» دېدى، ئۇنىڭ دېگىنىدەك يېزىلسا يەنە ئۇنىڭغا ياقمىدى، بۇنىڭدىن ئۇنىڭدا سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارىتا يەنە خام خىيال ۋە ئەندىشىنىڭ بارلىقى چىقىپ تۇراتتى. جاڭ جيېشىنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئېتىشمۇ ئۇنىڭ بىردەملىك پىلانى ئىدى. 1942- يىلى 10- ئايدا ئۇ، ئۆزى بەلگۈلەپ كۆرسەتكەن ھەر قايسى ئىدارىلارنىڭ كاتتىۋاشلىرىنى باشلاپ تەخمىنەن 100 چە ئادەم كوللېكتىپ قەسەم بېرىپ گومىنداڭغا كىردى. قەسەم بېرىشكە لياڭخېنساۋ رىياسەتچىلىك قىلدى. بۇ 100 نەچچە كىشىنىڭ ھەممىسىنى شىڭشىسەي ئۆزى كۆرسەتكەن لياڭخېنساۋ بىلەن جۇشياۋلياڭ گومىنداڭغا ئەزا بولۇشقا تونۇشتۇرغان ئىدى. شىڭشىسەي سۇڭنيەنسى بىلەن خېيگېڭگۇاڭنى ئۆلكىلىك داڭبۇنىڭ ھەيئەت ئەزاسى قىلىپ، ئۆزىنىڭ پارتىيە خىزمىتىنى ئىشلەيدىغان ۋەكىلى قىلدى.

1943- يىلى 1- ئايدا گومىنداڭنىڭ ئۆلكىلىك داڭبۇسى قۇرۇلدى. گومىنداڭچىلارمۇ ئارقىمۇ-ئارقا يېتىپ كېلىشكە باشلىدى. دېگەندەك 1944- يىلى 4- ئايدا ئۇ يەنە كونا مۇقامىغا توۋلاپ چىقتى «سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسى بىلەن ئالاقە باغلاپ مىنىڭ ھاكىمىيىتىمنى تارتىۋېلىش سۈيىقەستىدە بولدى» دېگەن گەپلەرنى تاپتى ۋە «خېيگېڭگۇاڭ باشچىلىقىدا بەزى كىشىلەر شىڭشىسەيگە قارشى تەشكىلات قۇردى» دەپ ھەممىمىزنى قولغا ئالدى ۋە زەھەرلىك قوللىرىنى ئىشقا سېلىپ تەن جازاسى

ئارقىلىق ئىقرار بولۇشقا قىستىدى. شۇ يىلى 8- ئايغا كەلگەندە ئۇ، گومىنداڭچىلارنى ھەدەپ تۇتقۇن قىلىشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن جاڭجېشىنىڭ غەزىۋى قوزغۇلۇپ ئۇنى چۇڭچىڭغا كېلىپ دىھقانچىلىق- ئورمانچىلىق مىنىستىرلىكىنىڭ مىنىستىرى بولۇشقا قىستىدى. چۈنكى لومەنچىڭدە گومىنداڭ ئەسكەرلىرى بار بولغاچقا نائىلاج بالا چاقىلىرىنى ئېلىپ چۇڭچىڭغا كەتتى.

شىڭشىسەي ھېچقانداق ئادەمگە ئىشەنمەيتتى. يەنى ئۆزىنىڭ مەخپى ئىشلىرىغا قاتناشقان يادرولۇق كىشىلىرىگىمۇ مەسىلەن: چيۇزۇڭجۇن، ۋاڭخۇڭزاۋ (شىڭشىسەينىڭ باجىسى ھەم دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ سەنمۇلار باشلىقى بولغان) لى يىڭچى (شەرقى - شىمال پىدايىلار قوشۇنىدىن، ساقچى باشقارمىسى ھەم ئىشپىيونلارنىڭ باشلىقى ئىدى) لى پولىن (شەرقى - شىمال پىدايىلار قوشۇنىدىن بولۇپ لى رونىڭ بېقىۋالغان بالىسى، سوت قىلىش ھەيئىتىنىڭ باشلىقى بولغان، كېيىن خەلق ئىشلىرى نازارىتىنىڭ نازىرى بولغان)، پىڭجىۋەن (شىڭشىسەينىڭ ئاچىسىنىڭ ئېرى، مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى) چيۇيۇشيۇڭ (شىڭشىسەينىڭ قېينى ئىنىسى، دۇبەن مەھكىمىسى سىياسىي تەربىيە باشقارمىسىنىڭ باشلىقى) شىڭشىجى (شىڭشىسەينىڭ 4- ئىنىسى، جۇڭياڭ تەلىم-تەربىيە ئۆمىگى شىنجاڭ شوبىسىنىڭ ئىلىم مۇدىرى) قاتارلىقلارغا شىڭشىسەي ئەلۋەتتە ئىشىنىدۇ دېيىشكە بولاتتى لېكىن ئۇنداق بولمىدى. دەل ئۇلاردىن پايدىلاندى، ئاشنى يەۋېلىپ قازاننى چاقىدىغانلىقىنى كىم بىلسۇن؟!

شىڭشىسەينىڭ قول ئاستىدىكى پېشقەدەملەردىن، ئۇنىڭغا ئەڭ سادىق بولغان ليۇجىڭشىن (شىڭشىسەينىڭ قول ئاستىدىكى دىۋىزىيە باشلىقى)مۇ ئاخىرى قاماققا ئېلىندى. شۇڭا شىڭشىسەينى ھېچقانداق ئادەمگە ئىشەنمەيتتى دېگىلى بولىدۇ. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ شىنجاڭدىكى پادىشالىق ئورنىنى قوغدايدىغان قورالى بولۇپ بەردى، ئىشلىتىپ بولغاندىن كېيىن ئۆلتۈرىۋەتتى. ئۇ، ئىككى يۈزلىمىچىلىكتە، ھارامزادىلىكتە، قۇۋلۇق شۇملۇقتا چېكىگە يەتكەن مۇتەھەم ئىدى!

ئەگەر شىڭ شىسەي دېگەن شەخسكە ھۆكۈم نامە يېزىشقا توغرا كەلسە: «ئىككى يۈزلىمىچى، قارانىيەت، خەۋپلىك، باغرى تاش، گۇمانخور» دەپ يېزىلسا ئەڭ مۇۋاپىق بولغان بولاتتى.

يەن ياۋنەننىڭ ياڭزېڭشىننى ئۆلتۈرگەنلىكى، چىندېلى قاتارلىقلارنىڭ جىڭشۇرېننى قوغلىۋەتكەنلىكى شىنجاڭ تارىخىدا ئۇنىڭدا چوڭقۇر تەسىر قالدۇرۇپ ئۇنى گۇمانخور قىلىۋەتكەن ئىدى. شۇنىڭ بىلەن ئىككى يۈزلىمىچى، ساختىپەز، تاشيۈرەكلىك قىلدى. بۇ، ئۇنىڭ ئەسلى تەبىئىتى ئىدى.

شىڭشىسەينىڭ فۇگۇەنجاڭى جاۋجەنفېڭ: «ئىلاجى بار ئادەمنى كۆپ تۇتمىساق» دېگەن تەكلىپنى بەرگەنلىكى ئۈچۈن شىڭشىسەي ئۇنى ساخچى باشقارمىسىغا يوتكىۋەتتى، كېيىنرەك خىزمەت قابىلىيىتى ئاجىز دەپ تارباغاتايغا ۋالى قىلىپ ئىۋەتتى. بۇ ئۇنىڭ جاۋجيەنفېڭغا قىلغان ئاجايىپ كەڭچىلىگى ئىدى.

ئۆزىنىڭ 3 - ئىنىسى شىڭشىچىغا كەلسەك ئۇ شىڭشىسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇشىغا قارشى چىققانلىقى، يېقىنلارنى تۇتقۇن قىلىشىغا قارشى تۇرۇپ: «مۇنداق قىلساق ئۆزىمىزنىڭ پۇتقولىمىزنى كېسىۋەتكەنلىك بولىدۇ.» دەپ تۇرىۋالغانلىقى ئۈچۈن شىڭشىسەي ئۇنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرىۋېتىپ 3 - ئىنىسىنىڭ خوتۇنىغا سوۋېت ھەربى مەسلىھەتچىسى بىلەن جىنسى ئالاقە قى-

لىپ ئۆزىنىڭ ئېرىنىنى قەستەن ئۆلتۈرۈۋەتتى» دېگەن بوھتانىنى چاپلىدى. ھەممە ئۆزىنىڭ كىچىك قېيىنانىسىنىمۇ «سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ھەربىي مەسلىھەتچىسى بىلەن ساختا مۇئامىلىدە بولغانلىقى ئېنىقلاندى» دەپ تۈرمىگە تاشلىدى. (چيۇزۇگېجۇنىڭ كىچىك خوتۇنى بىلەن چيۇيۇيغاڭ ئەسلىدە كىلىشەلمەيتتى) كېيىن مۇنداق بىر سۆز-چۆچەك تارقالدى: «شېڭ شىسەي ئۆزىنىڭ ئاق قىزىل قالپاقلىرىنى دۇنياغا توشقۇزۇۋەتتى ئەكسىچە يېشىل قالپاقنى ئۆزى كىيىۋالدى». ئۇنىڭ كىچىك قىزى ئاشخانىغا كىرىپ سەي يېمەكچى بولغاندا ئاشپەز ئۇنى گوللاپ: «ئۇنىڭدا زەھەر بار» دەپ قويىدۇ. ئۇ بالا قايتىپ چىقىپ شېڭ شىسەيگە: «ئاشخانىدا زەھەر بار ئىكەن» دەيدۇ. شېڭ شىسەي چۆچۈپ كېتىپ ئاشپەزنى: «زەھەرنى تاپشۇر!» دەپ قىستايدۇ. ئەمما ئاشخانىدا زەھەرنىڭ يوقلىقى ئېنىق ئىدى. ئاشخانا باشقۇرىدىغان تاغىسىدىن سورىغاندا ئۇمۇ گەپنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلمەي ھەيران قالدى، شېڭ شىسەي غەزىۋىنى باسالماي تاغىسىنى ياتقۇزۇپ كالتەكلەيدۇ.

كىچىك دادىسىنىڭ ئوغلى شېڭ شىخۇا قاتارلىقلارنىمۇ تۇتقۇن قىلىپ تۈرمىگە تاشلايدۇ. بۇ پاكىت شېڭ شىسەينىڭ ئەسلى زاتى ئىككى يۈزلىمىچى، سۇيىقەستچى، خەۋپلىك، تاشيۈرەك ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ.

شېڭ شىسەينىڭ قان قەرزى ھەددى-ھېسابسىز كۆپىيىپ كەتكەنلىكتىن، بۇ ئەھۋال ئۇنى ھەممە نەرسىدىن گۇمانلىنىدىغان قىلىپ قويدى. ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرى خەت-ئالاقىلەرنى تەستىقلىتىشقا كەلگەندە، پەلەمپەينىڭ ئالدىغا كېلىپ: «روخسەتمۇ؟» دەپ ۋاقىرايتتى. شېڭ شىسەي ئاڭلىغاندىن كېيىن ئىش جوزىسىغا كېلىپ

ئولتۇرۇۋېلىپ تاپانچىسىنى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ ئاندىن «كىر!» دەپ جاۋاپ بېرەتتى. مۇھاپىزەتچى كىرىپ ئالاقىنى جوزا ئۈستىگە قويۇپ بولۇپ ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ ماڭماي بىر قەدەم-بىر قەدەم كەينىگە چېكىنەتتى، ئىشىك تۈۋىگە بېرىپ ئاندىن ئارقىغا ئورۇلۇپ چىقىپ كېتەتتى. شېڭ شىسەي ئاندىن كېيىن تاپانچىسىنى تاشلاپ قويۇپ، ئالاقىلارنى كۆرۈشكە باشلايتتى. ئۇ شۇنداق قىلىپ ئۆزىنى-ئۆزى قامال قىلىۋالدى. شۇڭا ئۇ قالايمىقانلىشىپ كەتكەن نېرۋىسىنى ئەپيۇن چېكىش ئارقىلىق جانلاندۇرۇپ يۈرەتتى.

شېڭ شىسەي ئۆزىنى قوللايدىغانلارنى ھازىرلاپ بولمىغان ئەھۋال ئاستىدا گومىنداڭچىلارنى ھەدەپ تۇتقۇن قىلىپ تۈرمىگە تاشلىغانلىقىدىن ئۇنىڭ «شىنجاڭ پادىشاسى»لىق ئورنىنىڭ يوقۇلۇشقا يۈزلەنگەنلىكىنى، ئۇنىڭدا يەنە بىلجىرلاۋىرىشكە باشقىچە ئامال قالماي، قالايمىقان ئىش قىلغانلىقىنى كۆرگىلى بولىدۇ. ئۇنىڭ بۇقىلمىشىنى سوۋېتنىڭ قوينىغا ئۆزىنى ئاتقانلىقى دېيىشكە بولمايدۇ بەلكى ئۇنىڭدا شۇنداق خام خىيالنىڭ بولۇشىمۇ مۇمكىن. لېكىن ئەمەلىيەتتە بۇنداق مۇمكىن بولماي قالدى. گەرچە ئۇ ئۆزىنى شۇنچە ئاقىل دەپ ھېسابلىغىنى بىلەن ئەمەلىيەتتە ئاقىللىقىنىڭ ئەكسىچە ئېقىلسىزلىق قىلدى. «باشقىلارغا زىيان سالىمەن» دەپ ئاخىرى ئۆزى ھالاك بولدى. ئۇنى ئاقىل دېگەندىن كۆرە ناھايىتى دۆت، ئەخمەق دېيىش كېرەك.

چۇڭچىڭغا مېڭىش ئالدىدا ئۇ ئۆزىنىڭ ھەمتاۋاقلىرىغا ئىككىنچى تۈرمىگە ئوت قويۇۋېتىپ، مەخپىي ئىشلارنى بىلىدىغانلارنى ئۆلتۈرۈۋېتىش يولى بىلەن ئىزىنى يوقۇتۇۋېتىش توغرىسىدا بۇيرۇق بەرگەن ئىدى. بۇنى شۆيشياڭدا سېزىپ قالىدۇدە بىر ئامال قىلىپ لومەنچىڭدا تۇرۇشلۇق گومىنداڭ ئەسكەرلىرىگە

خەۋەر قىلىدۇ. بۇ ئەسكەرلەرنىڭ مەسئولى لى مۇ دىگەن ئادەم تىلىغۇن ئارقىلىق شىڭشىسەيگە ئاگاھلاندۇرۇش بېرىپ: «ئەگەر سەن ئىككىنچى تۈرمىگە ئوت قويىدىغان بولساڭ، بۇ ئوتتا ئۆزەڭ كۆيۈپ تۈگەيسەن!» دەيدۇ. شىڭشىسەي شۇنىڭ بىلەن ئىككىنچى تۈرمىنى كويدۇرۇۋېتىش پىلانىدىن ۋاز كەچىدۇ. بۇ ئۇنىڭ ئىككى يۈزلىمىچى، خەتەرلىك باغرى تاش ئىكەنلىگىنىڭ ئەڭ تىپىك ئىسپادىسى ئىدى. بۇ چاغلاردا چيۇزۇڭجۇنىڭ پۈتۈن ئائىلىسى ئاللىقاچان لەنجۇغا كۆچۈپ بېرىۋالغان ئىدى. ئۇنىڭ پۈتۈن ئائىلىسىدىكىلەرنى پىدائىيلار قوشۇنىدىن لەنجۇغا بارغانلار ئۆلتۈردۈۋەتتى. دىمەك ئۇلار، شىڭشىسەي ئۈچۈن جىنىدىن جۇدا بولىدى. شۇنداقلا ئۇلارنىڭمۇ ئۆزگۈناسى بولغانلىغى ئۈچۈن تارتىشقا تېگىشلىك جازاسى ئىدى.

بىز ئۇنىڭغا: «جۇڭگو كومپارتىيىسى بىلەن بىرلەشسەڭ، گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ شىنجاڭغا كىرىۋېلىشىنى توسىغىلى، جۇڭچىڭغا كېتىشكە مەجبۇر قىلىنىشتىن قۇتۇلغىلى ۋە خەلققە چوڭ خىزمەت كۆرسەتكىلى بولىدۇ» دەپ كوپ قېتىم مەسلىھەت بەرگەن بولساقمۇ، لېكىن بۇ پومىششىك ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان شىڭشىسەي مۇنداق قىلىشنى خالىمىدى.

جاڭجيېشى: «شىڭ شىسەي شىنجاڭنى ئىككى قوللاپ مەركەزگە سوغا قىلىپ دولەت تۈپىرىغىنى قوغداشتا توھپە قوشتى» دىدى. ئۇ، شىڭشىسەي بەرگەن ئالتۇنلارنى ئېلىپ تۇرۇپ قانداقمۇ ئاقلىماي تۇرالىسۇن! دولەت تۈپىرىغىنى قوغدىغانلىغى ئەمەلىيەت، لېكىن بۇ ھەرگىز «شىنجاڭ پادىشاسى»نىڭ توھپىسى بولماستىن پەقەت جۇڭگو كومپارتىيىسىگە مەنسۇپ. چۈنكى، جۇڭگو كومپارتىيىسىدىكى يولداشلار شىنجاڭدا جاپالىق كۆرەشلەرنى قىلدى،

شىنجاڭنىڭ سىياسى، ئىختىسادى مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۇردى، ئەگەر جۇڭگو كوممۇنىستلىرى شىنجاڭدا بولمىغان بولسا، شېڭشىسەي پادىشا بولۇشقا رازى بولۇپ شىنجاڭنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا سېتىۋەتكەن بولاتتى. مەن ئىككىنچى قېتىم تۈرمىدىن چىقىشتىن ئىلگىرى جاۋدەن قاتارلىقلار بىلەن بىر ئۆيدە تۇرغان ئىدىم. ئۇلار «شىڭشىسەينىڭ شىنجاڭغا كەلتۈرگەن بالايى-ئاپەتلىرى خاتىرىسى»نى تۈزۈپ چىققان ئىدى. شۇڭا شىڭشىسەينىڭ شىنجاڭغا بالايى-ئاپەت كەلتۈرگەنلىكتىن باشقا توھپىسى يوق. ناۋادا توھپە دىيىشكە توغرا كەلسە «شىنجاڭ پادىشاسى»لىق ئورنىنى تاشلاپ بەرگەنلىگىنى دىسەك بولىدۇ.

* * *

گومىنداڭ ھوكۇمرانلىق قىلغان دەۋردىكى «شىنجاڭ» گېزىتى

لى فەنچۇن

«شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ ئەسلى نامى، «تىيانشان گېزىتى» بولۇپ ياڭ زېڭشىن دەۋرىدە نەشىر قىلىنغان. شىڭشىسەي شىنجاڭغا ھوكۇمرانلىق قىلغاندىن كېيىن «شىنجاڭ گېزىتى» دەپ ئۆزگەرتىلدى. «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ ئورنى ئۈرۈمچى چوڭكوۋرۈكتە. شىڭشىسەي «سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوس بولۇش»نى كوككە كوتەرگەن مەزگىللەردە بۇ گېزىت پۈتۈن ئاخباراتنى سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ «تا س س» ۋە يەنئەن «شىنخۇاشې»دىن قوبۇل قىلاتتى. بۇ گېزىتنىڭ قائىدىسى: شىڭشىسەينىڭ سىياسەتلىرىنى تەشۋىق قىلغاندىن تاشقىرى شۇ ۋاقىتتا جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق خادىملىرىنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىدە، ماركسىزم- لېنىنىزمنى تەشۋىق قىلىشتىن ئىبارەت بولۇپ شىنجاڭ خەلقىگە ماركسىزم - لېنىنىزم تەربىيىسى ئېلىپ بېرىدىش تىكى بىردىن- بىر تەشۋىقات قورالى ئىدى.

1942 - يىلى 4 - ئايدا، شىڭشىسەي ئاتالمىش «خەلقارا
توپۇلاڭ كوتۈرۈش ئەنزە»سىنى پەيدا قىلىپ ئۆزىنىڭ 3 - ئە

نىسى شىڭشىچىنى يوشۇرۇن ئۆلتۈرۈپ، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ئارمىيە، مۇتەخەسسىس ۋە سودا خادىملىرىنى چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر قىلدى. جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ شىنجاڭدىكى بارلىق خىزمەتچى خادىملىرىنى قولغا ئالدى. سوۋېت ئىتتىپاقىغا ۋە كوممۇنىستىك پارتىيىگە قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىنى ئومۇمىيۈزلۈك قانات يايدۇرۇپ ئۆزىنى جياڭجېشىنىڭ قوينىغا ئاتتى. شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭ قوشۇنلىرى شىنجاڭغا كىرىشكە باشلىدى، ئۆلكىلىك گومىنداڭ فىرقىسى قۇرۇلۇپ زور تۈركۈمدىكى مەمۇرى، مائارىپ، سەھىيە خادىملىرىنى يوتكەپ كېلىپ، شىنجاڭدىكى ھەر قايسى مەمۇرى، مەدەنى - مائارىپ، تەلىم- تەربىيە تارماقلىرىنى تەدرىجى كونترول قىلىشقا باشلىدى. شۇنىڭدىن باشلاپ شىنجاڭ گومىنداڭ ھوكۇمرانلىقى ئاستىدا باشقا بىر تارىخى باسقۇچقا كىردى،

«شىنجاڭ گېزىتى» شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھوكۇمەتنىڭ ئورگان گېزىتى بولۇپ ئۇنىڭ بارلىق خىراجىتى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھوكۇمەت مالىيىسىدىن بېرىلەتتى لېكىن رىداكسىيەسىنى شىڭشىسەي ئۆزى بىۋاستە كونترول قىلاتتى. گومىنداڭ شىنجاڭغا كىرگەندىن كېيىن، شىنجاڭنىڭ پارتىيە، ھوكۇمەت، ئارمىيە، مەدەنىيەت، تەشۋىقات، مائارىپ قاتارلىق تارماقلىرىنى تەدرىجى كونترول قىلىش شۇنىڭدەك شىڭشىسەينىڭ قولىدىن ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىشقا ئۇرۇنغان بولغاچقا شۇ ۋاقىتلاردىكى بىردىن- بىر تەشۋىقات ئورگىنى «شىنجاڭ گېزىتى»گە ئىنتايىن كوڭۇل بولدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا شىڭشىسەي «سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن
دوست بولۇپ» ئوتكەن ۋاقىتتا سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ زور تۈر-

كۈمدىكى مۇتەخەسسىسلىرى ۋە خىزمەتچى خادىملىرىنىڭ شۇنىڭدەك جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ شىنجاڭدىكى خىزمەتچى خادىملىرىنىڭ تىرىشىشى ئارقىسىدا، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت ياشلىرى ۋە زىيالىيلىرى ئىلغار ئىدىيە تەسىرلىرىگە ئىگە بولغان ئىدى. گومىنداڭ ئۆز ھوكۇمرانلىقىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ئالدى بىلەن مۇشۇ ئىلغار ئىدىيە تەسىرلىرىنى يوقۇتۇش ۋە ئۆزىنىڭ سىياسەت يونۇلۇشلىرىنى تەشۋىق قىلىشقا توغرى كېلەتتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ «شىنجاڭ گېزىتى»نى ئىگىلەشكە ئىنتايىن كۆڭۈل قويىدى. لېكىن گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ئۆلكىلىك فىرقىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن ئاندىن «شىنجاڭ گېزىتى»نى ئىگىلەش ئىشىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولۇپ، 1943- يىلى يازدا، گومىنداڭ مەركىزى كومىتېتى فەنگوڭبىنى ئۈچۈن «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلىيالىدى.

1943 - يىلى 6 - ئايدا، گومىنداڭ مەركىزى سىياسى مەكتىۋىنىڭ تەكلىۋى بويىچە پەنگوڭبى مەزكۇر مەكتەپنىڭ ئاخباراتچىلىق كۇرسى ئوقۇغۇچىلىرىغا «شىنجاڭ مەسىلىسى» ھەققىدە بىر قېتىم نۇتۇق سۆزلىدى.

ئۇ ۋاقىتتا مەن مەركىزى سىياسى مەكتەپتە ئوقۇۋاتاتتىم ئوقۇش پۈتكەندە شىنجاڭغا كېلىپ ئاخباراتچىلىق خىزمىتى قىلىش ئارزۇيۇم بولغاچقا شىنجاڭ مەسىلىسىگە ئىنتايىن قىزىقاتتىم. مەن پەنگوڭبى بىلەن كۆرۈشكەندە ئۇ ماڭا شىنجاڭنىڭ كۆپلىگەن كونكرېت ئەھۋاللىرىنى سۆزلەپ مۇنداق دېدى: «شىنجاڭ ۋەزىيىتى مۇرەككەپ، ئۇ يەردە سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئەۋەتكەن خادىملارنىڭ ئۇزۇن مۇددەتلىك تەسىرى ئاستىدا بىر مۇنچىلىغان ياشلار ئۆمۈمەن قىزىللىشىپ كەتكەن ئۇنىڭ ئۈستىگە سوۋېت ئىتتىپاقى شىنجاڭغا نىسبەتەن ئاشكارا ياكى يوشۇرۇن ھالدا قارا نىيەتتە بولۇپ كەلمەكتە. شىڭشىسەي بولسا تۇراقسىزلىق قىلماقتا، ئۇنىڭ نېمە قىلماقچى بولغانلىقىنى بىلگىلى بولمايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن شىنجاڭغا بېرىپ قالسىڭىز، سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ تاجاۋۇزچىلىق سىياسىتىگە قارىتا ئۈزلۈكسىز كۆرەش قىلىپ، سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ شىنجاڭدىكى تەسىرىنى ئۈزلۈكسىز تازىلاپلا قالماستىن بەلكى شىڭشىسەينىڭ ئىشەنچىسىنى قولغا كەلتۈرۈپ، گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ھاكىمىيىتىنى داۋاملىق مۇستەھكەملەش ئۈچۈن تىرىشىشىڭىز كېرەك. كۈرەش مۇرەككەپ، ئەگرى تۇقاي ۋە جاپالىق بولىدۇ ھەم سالماق، ھەم قاتتىق، ھەم ئېھتىياتچان ھەم قەتئى بولۇش لازىم». پەنگوڭبىنىڭ سۆزلىرى شۇ ۋاقىتتىكى گومىنداڭ مەركىزىنىڭ شىنجاڭغا قاراتقان سېلۇسىنى ئەكس ئەتكۈزەتتى، شۇنىڭدەك «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ گومىنداڭ كونتروللۇقىغا ئۆتكەندىن كېيىنكى سىياسى ۋەزىيىتىنى كۆرسۈتەتتى.

2

گومىنداڭ 1943 - يىلى 1 - ئايدىن ئېتىبارەن شىنجاڭدا ئۆلكىلىك فىرقە قۇرۇشقا باشلىدى. ياڭزېڭشىن، جىنشۇرېن دەۋرلىرىدىمۇ شىنجاڭدا ئاتالمىش ئۆلكىلىك گومىنداڭ فىرقىسى بار ئىدى. لېكىن ئۇ شىنجاڭنى ئۆز ئالدىغا ئىدارە قىلىش مەقسىتىدە نەنجىڭ ھوكۇمىتىگە كۆز - كۆز قىلىپلا قۇرۇپ قويغان ئىدى.

گومىنداڭ شىنجاڭدىكى ھاكىمىيەتنى رەسمى تارتىۋېلىشتىن

بۇرۇن يېڭى قۇرۇلغان ئۆلكىلىك پىرقە ئەمەلىيەتتە گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا ھوكۇمرانلىق قىلىش سىياسىتىنى يۈرگۈزىدىغان قۇماندانلىق شىتابى. شۇڭا گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى خىزمەتچى خادىملىرىنىڭ چوڭ لاگېرى ئىدى. يۇقىرىدا شىڭشىسەينىڭ «سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوس بولغان» مەزگىللەردە «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ ئاخبارات خەۋەرلىرى «تا.س.س» ۋە «شىنخۇاشې» دىن قوبۇل قىلىناتتى دېگەن ئىدۇق، شىڭشىسەي جياڭ جيېشىگە تەسلىم بولغاندىن كېيىن «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ ئاخبارات خەۋەرلىرى «جۇڭيائىشې» دىن ئېلىنىدىغان بولدى. ئۆلكىلىك پىرقىنىڭ قۇماندانلىقى ئاستىدا «شىنجاڭ گېزىتى» ئىچكى ئۆلكىلەردە ئالىمقاچان بازاردىن قالغان ئۈچ مىللىي مەسىلەك (سەنمىنجۇيى)گە ئائىت ماقالىلارنى يېڭى مال سۈپىتىدە بازارغا سېلىشقا باشلىدى.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقە «يېڭى شىنجاڭ»، «شىنجاڭ ئاياللىرى» قاتارلىق ژۇرناللارنى نەشىر قىلدى. «سەنمىنجۇيى»، «جۇڭگونىڭ تەقدىرى»، «دۆلەت قۇرۇش لايىھەسى»، «دۆلەت قۇرۇش پروگراممىسى» قاتارلىق كىتابلارنىڭ خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە نەشىرلىرىنى كۆپ مىقداردا بېسىپ تارقاتتى. بۇ كىتابلارنى نەشىر قىلىش خىزمىتىنى شىنجاڭ گېزىتى ئىدارىسى ئىزچىل ھالدا ئۆز ئۈستىگە ئالغان ئىدى.

1943-يىلى 9-ئايدا گومىنداڭ مەركىزى «شىنجاڭ گېزىتى»گە بولغان كونتروللۇقىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، لۇيچى (دېچاڭ) لى فەنچۈەن، لىيۇيۈەنچىڭ، چېن ۋەنشاڭ (شى يى) قاتارلىقلارنى شىنجاڭغا ئەۋەتتى. بۇلارنىڭ ھەر بىرى بىردىن بەتكە مەسئۇل بولدى. سۈڭنەنسى ئۇ چاغلاردا «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ھەم قوشۇمچە گومىنداڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقىسىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى ئىدى. مەركىزى تەلىم-تەربىيە ئۆمىكىدە تەربىيىلەنگەن سۈڭنەنسى قانداقلا بولمىسۇن گومىنداڭغا مايىل ئىدى (سۈڭ نيەنسى ئۆز ۋاقتىدا شىڭشىسەينىڭ قول ئاستىدا ئىشلىگەن ياپونىيىدە ئوقۇغان، شىنجاڭدىكى «ئون دوكتور»نىڭ بىرى ئىدى.) 1944-يىلى 4-ئايدا شىڭشىسەي ئۇنى گومىنداڭ بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ توپىلاڭ ئۇيۇشتۇردى دەپ قولغا ئالغان. تۈرمىدىن چىققاندىن كېيىن گومىنداڭ ئۇنى چوڭچىڭغا قايتۇرۇپ كېلىپ مەركىزى تەشۋىقات بۆلۈمىدە خىزمەتكە تەيىنلىگەن. شىنجاڭ گېزىتى ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى لاڭداۋخېڭ، ياپونىيىدە ئوقۇغان. «ئون چوڭ دوكتور»نىڭ بىرى (ئەسلىدە تەھرىر بۆلۈمىنىڭ باشلىقى بولسىمۇ، ئادەتتىكى ئىشلارغا مەسئۇل قىلىنغان) يەنە بىرسى سۈڭجۈنكۈي كەسىپ باشقۇرۇشقا مەسئۇل ئىدى. شۇ ۋاقىتتا «شىنجاڭ گېزىتى» جياڭجيېشى ھاكىمىيىتىنىڭ گېزىتچىلىك ساھەسى بويىچە ئالاھىدە گېزىتلەردىن ھېسابلىناتتى:

1- «شىنجاڭ گېزىتى» ئۈرۈمچىدە خەنزۇچە، ئۇيغۇرچە، قازاقچە، رۇسچە 4 خىل يېزىقتا نەشىر قىلىناتتى، خەنزۇچە گېزىت كۈندىلىك بولۇپ تىرازى 10 مىڭ؛ ئۇيغۇرچە گېزىت ئىككى كۈندە بىر سان تىرازى 5 مىڭ؛ قازاقچە گېزىت 3 كۈندە بىر سان تىرازى مىڭ؛ رۇسچە گېزىت ھەپتىدە بىر بەت 200 نۇسخا چىقاتتى.

ئۇيغۇرچە، قازاقچە، رۇسچە يېزىقتىكى گېزىتلەرنىڭ ماتېرىياللىرى ئاساسەن خەنزۇچىدىن تەرجىمە قىلىناتتى. ھەر قايسى گېزىتنىڭ تەھرىر بۆلۈمى تەرجىمان ۋە تەھرىرلەردىن تەركىب تاپ-

قان ئىدى. 1943 - يىلى ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىنىڭ باشلىقى پولات قادىرى، رۇسچە تەھرىر بۆلۈم باشلىقى يۈي جياگېڭ ئىدى، قازاقچە تەھرىر بۆلۈم باشلىقى ئىسمىدىن چىقىپ قاپتۇ. «شىنجاڭ گېزىتى» شىنجاڭ كۆپ مىللەتلىك رايون بولغاچقا، شۇ چاغدا مەملىكەت بويىچە كۆپ خىل يېزىقتا نەشر قىلىنىدىغان بىردىن-بىر گېزىت ئىدى.

2 - شىنجاڭنىڭ يەرى كەڭ، قاتناش شارائىتى قولايسىز بولغاچقا شىڭ شىسەي ئۆزىنىڭ مەمۇرى بۇيرۇقلىرىنى شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جايلىرىدا ئىزچىللاشتۇرۇش غەرىزىدە ئالتاي، تارباغاتاي، ئىلى، ئاقسۇ، قەشقەر، خوتەن قاتارلىق ۋىلايەت مەركەزلىرىدە 6 شۆبە گېزىت ئىدارىسى تەسىس قىلدى. بۇنىڭ ئىچىدە ئىلى بىلەن قەشقەر شۆبە گېزىت ئىدارىلىرىنىڭ كۆلىمى چوڭراق ئىدى. ئالتاي شۆبە گېزىت ئىدارىسى خەنزۇچە، قازاقچە گېزىتنى شىپوگراپتا باساتتى، ئىلى، تارباغاتاي، ئاقسۇ، قەشقەر، خوتەن شۆبە گېزىت ئىدارىلىرى خەنزۇچىنى ماي باسمىدا باسقاندىن تاشقىرى ئۇيغۇرچە گېزىتلەرنى مىخ مەتبەدە باساتتى.

ھەر قايسى شۆبە گېزىت ئىدارىلىرىنىڭ ئاخبارات خەۋەرلىرىنى چۆگچەكنىڭ مەركىزى رادىيو ئىستانسىسىدىن ياكى ھىندىستان يېڭى دېھلى ئىستانسىسىنىڭ خەنزۇ تىلىدا ئاڭلىتىدىغان خەۋەرلىرىدىن ئالاتتى. يېڭى دېھلى رادىيو ئىستانسىسىنىڭ تولقۇنى كۈچلۈك ھەم جەنۇبى شىنجاڭ رايونىغا يېقىن بولغانلىقتىن، خەۋەرلەرنى بىر قەدەر ئېنىق ئالغىلى بولاتتى.

3 - «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ ئۈسكۈنىلىرى شۇ چاغدا جياڭ جېشى ئىدارە قىلىۋاتقان رايونلار بويىچە بىرىنچى ئورۇندا تۇراتتى. ئۆزىگە خاس ئاخبارات بۆلۈمى، رادىيو ئىستانسىسى مۇكەممەل تېلېگرامما تەرجىمانلىرى بولۇپ، ھەركۈنى «جۇڭياڭشېنىڭ» يېڭى خەۋەرلىرىنى قوبۇل قىلاتتى. مۇنداق ئۈسكۈنىلەرنىڭ بولۇشىغا شىنجاڭنىڭ ئالاھىدىلىكى سەۋەب بولغان ئىدى. چۈنكى شۇ چاغلاردا جياڭ جېشى كونترول قىلىۋاتقان ھەر قايسى ئۆلكە مەركەزلىرىنىڭ تولىسىدا بىر نەچچە گېزىتخانىلىرى بولۇپ ھەممىسىدە مەركىزى شۆبە «ئاخبارات ئىشخانىلىرى» بار ئىدى، بۇ ئىشخانىلار ھەر قايسى گېزىتخانىلارنى يېڭى خەۋەرلەر بىلەن تەمىنلەيتتى. ئەمما ئۈرۈمچىدە بىرلا گېزىتخانا بولغاچقا ئۆز ئالدىغا بىر يۈرۈش ئاخبارات ئۈسكۈنىلىرى قۇرۇشقا توغرى كەلگەن.

شىنجاڭ گېزىتى ئىدارىسىنىڭ مەتبەئە ئۈسكۈنىلىرىمۇ مۇكەممەل ئىدى. ئىككى چوڭ باسما ماشىنىسى ھەر خىل نۇسخىدىكى ھەرپ قېلىپلىرى، نابۇرخانىلىرى، پۈتۈن يۈرۈشلۈك فوتو ئاپارات ئۈسكۈنىلىرى بار ئىدى. شىنجاڭ گېزىتخانىسى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ئىمپورت قىلىنغان ئاق قەغەز ئىشلىتەتتى.

شىنجاڭ گېزىتى ئىدارىسىدىكى ماتېرىياللارنىڭ مول بولۇشىمۇ كۆزگە كۆرۈنەرلىك ئىدى. شىڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىدىن زور مىقداردا باسما مىيى، قەغەز، قوغۇشۇن سېتىۋالغان. پەقەت باسما مىيىنىلا ئالساق ئون يىل ئىشلەتكىشكە يېتەتتى، قوغۇشۇن ماتېرىياللىرى يېتەرلىك بولۇپ ئۆز ئېھتىياجىنى قاندۇرغاندىن تاشقىرى 1943 - يىلى شىنجاڭ تەمرات نازارىتى تەرىپىدىن قۇرۇلغان گۈگۈرت كىسلاتاسى كارخانىسىنىمۇ تەمىنلىگەن ئىدى. بىردىن-بىر كەمچىلىكى گېزىتنىڭ تىراژى ئاز بولغانلىقىدا. قەغەزگە نۇسخىچۇشۇرۇش (زىنشىڭ) ئۈسكۈنىلىرى يوق بولۇپ،

قوغۇشۇن ھەرپىتە بىۋاستە بېسىلىدىغان بولغاچقا ھەرپىلەر ئاسان ئۇپراپ، خەت ئوچۇق چىقمايتتى.

بۇ يەردە شۇنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش لازىمكى، «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ ئۈسكۈنىلىرى گومىنداڭ دەۋرىدە ۋۇجۇتقا كەلگەن ئەمەس. ئۇ، شېڭ شىسەي ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلدە، سوۋېت ئىتتىپاقى مۇتەخەسسىسلىرىنىڭ يېتەكچىلىكى ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ يەتكۈزۈپ بېرىشى ئارقىلىق بارلىققا كەلگەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ساكۇكلىياۋ ئەپەندى قاتارلىقلارنىڭ باشقۇرۇشى ئارقىسىدا ئىچكىرىدىن بەزى تېخنىك خادىملارنى تەكلىپ قىلىپ كېلىش ئارقىلىق «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى شۇنداق زور كۆلەمدە قۇرۇلۇپ تا ئازاتلىققا قەدەر داۋام قىلىپ كەلدى. گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغان پۈتكۈل دەۋرىدە ھېچ قانداق كېڭەيتىلمىگەن ۋە تولۇقلانمىغان. بولۇپمۇ گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەۋردە، سابىق باش مۇھەررىر لى شاگيۇ، كېيىنكى ۋاقىتتىكى گېزىت ئىدارىسىنىڭ باشلىقى جۇكۇڭتيەن، چىڭشاۋشيەن، جاڭ جىپېي قاتارلىقلار ئاخباراتچىلىق كەسپىدىن خەۋەرسىز ئادەملەر بولغاچقا شىنجاڭ گېزىتى ئىدارىسىنىڭ جاھازلىرى ئازايغانكى كۆپەيمىگەن.

4 - «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى ئۆلكە بويىچە مۇكەممەل خەۋەرلىشىش تورلىرىغا ئىگە ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا جياڭجېشى كونتروللىقىدىكى رايونلارنىڭ ھەر قانداق گېزىت ئىدارىلىرىدا مۇنداق مۇكەممەل خەۋەرلىشىش تورلىرى يوق ئىدى. بۇنداق خەۋەرلىشىش تورلىرى شېڭ شىسەينىڭ بىۋاستە بۇيرۇقى بىلەن قۇرۇلغان بولۇپ، ئۈرۈمچى، ۋىلايەت ۋە ھەر قايسى ناھىيىلەردە مۇخبىرلىق گۇرۇپپىلىرى تەسىس قىلىنغان، بۇ گۇرۇپپىلارغا مۇئاۋىن شەنجاڭ ياكى مائارىپ بۆلۈمىنىڭ باشلىقلىرى مەسئۇل بولۇپ، ئۆز ئىدارىسىنىڭ ياكى ئۆز ناھىيىسىنىڭ ئەھۋالىنى ۋاختى ۋاقتىدا مەلۇم قىلىپ تۇراتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن «شىنجاڭ گېزىتى» يېڭى خەۋەرلەرگە باي بولۇپ گېزىتنىڭ پۈتۈن بىر بېتىنى خەۋەرلەرگە ئاجراتقان ئىدى. مۇنداق ياخشى ئەھۋال شېڭ شىسەي شىنجاڭدىن كەتكەنگە قەدەر داۋام قىلدى، ئۇنىڭدىن كېيىن گەرچە مۇخبىرلارنى تەشكىللەش خىزمىتى ئىشلەنگەن بولسىمۇ ئەمما بۇرۇنقى ئەھۋالغا يېتەلمىدى.

5 - «شىنجاڭ گېزىتى» قوشۇمچە ئەدەبىيات بېتىنىڭ پائالىيەتلىرىدىكى جياڭجېشى كونتروللىقىدىكى ھەر قايسى ئۆلكىلەرنىڭ گېزىتلىرى يېتىشەلمەيتتى. قوشۇمچە ئەدەبىيات بېتى ئومۇمەن شۇ چاغدا شىنجاڭ ئەدەبىيات پائالىيەتلىرىنى ئۇيۇشتۇرغۇچى بولۇپ قالغان. چۈنكى گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەسلەپكى ۋاقىتلاردا شىنجاڭدا تېخى بىرەر ئەدەبىيات - سەنئەت تەشكىلاتى ۋە بىرەر ئەدەبىيات ژۇرنىلىمۇ بولغان ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ ئەدەبىيات بېتى ئەدەبىيات ھەۋەسكارلىرىنىڭ يېزىشى، ئىجادىيەت مەشق قىلىش باغچىسى بولۇپ قالغان. يېزىقچىلىق مەنبەئى مول ۋە جانلىق ئىدى، 1945 - يىلدىن كېيىن بۇ ئەھۋال تەدرىجى يوسۇندا تۆۋەنلەشتى. شۇ ۋاقىتتىكى ئەدىبى ماقالىلارنىڭ مايىللىقىدىن ئېيتقاندا مۇتلەق كۆپ قىسمى شۇ چاغدىكى ياشلارنىڭ تېڭىرقاش ۋە ئىچ پۇشۇغىنى شۇنىڭدەك مەيدە بۇرژۇئازىيە ياشلىرىنىڭ سىياسىي مۇھەببىتى ۋە قايغۇ - ھەسرەت ھەم غەزەپلىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ ئىنتايىن ساغلام بولمىغان كەيپىياتلار بىلەن تولغان ئىدى.

3

«شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى شۇ ۋاقىتتا شىنجاڭنىڭ بىردىنبىر كۈچلۈك تەشۋىقات ئورگىنى بولغانلىقتىن، شىڭ شىسەي «شىنجاڭ گېزىتى»گە ئىنتايىن كوڭۈل بولەتتى. ھەر كۈنلۈك گېزىتنى تەپسىلىي كورەتتى. شىڭ شىسەي جياڭجېشىگە تەسلىم بولىۋاتقان، گومىنداڭ تەرەپتىن ھەدەپ ئوز يېنىغا تارتىلىۋاتقان چاغلاردا شىنجاڭ ئولكىلىك فىرقەنىڭ پىكرىگە قولاق سالاتتى. گومىنداڭ فىرقەسىنىڭ مەسلىكى ۋە سىياسەتلىرى تەشۋىق قىلىنىدىغان ماقالىلارنى ئارقا - ئارقىدىن گېزىتكە باستۇراتتى. ھەمدە گومىنداڭ خادىملىرى خەۋەر قىلغان يېڭى ئاخباراتلارغا ئىنتايىن ئېھتىياتلىق بىلەن قارايتتى. بۇنىڭدا سەل پەل نامۇۋاپىق يېرى چىقىپ قالسا دەرھال ئېپىپلايتتى، مەسىلەن: سۇڭمېيلىڭ ئۇرۇمچىگە كەلگەندە «شىنجاڭ گېزىتى» دە ئاياللارغا قوللىنىدىغان «ئۇ» دېگەن ھەرپىنىڭ ئورنىغا شەيئەلەرگە قوللىنىدىغان «ئۇ» ھەرپىنى ئىشلىتىپ قويغانلىقى ئۈچۈن كاررىكتورغا ئېغىر جازا بەرگەن. گومىنداڭ شىنجاڭغا ئەۋەتكەن خارجى ئىشلار خادىمى ۋۇزېشياڭ ئۇرۇمچىگە كەلگەندە «شىنجاڭ گېزىتى» ئۇنىڭ سۈرىتىنى باسقان، بەت ياسىغۇچى ۋە باسما ئىشچىلىرى ئۇنىڭ كوينىكىنىڭ ياقىسىغا ئازىراق داغ كەلتۈرۈپ قويغانلىقتىن شۇ كۈنكى گېزىتنى پۈتۈنلەي قايتا باستۇرغان.

شىڭ شىسەي «شىنجاڭ گېزىتى» دە يۈز بەرگەن ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى خاتالىق دەپ ئېپىپلاۋەگەنلىكتىن، «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى تەھرىر ۋە كاررىكتورلارغا ئىمزا قويدۇرۇش، ئارگىنال ساقلاشتەك مەسئۇلىيەت تۈزۈمى ئورنىتىشقا مەجبۇر بولغان. شىڭ شىسەي يەنە باش ماقالىلارغىمۇ دىققەت قىلاتتى. «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىدا باشماقالا يېزىش ھەيئىتى يوق ئىدى. باشماقالىلارنى ھەر قايسى بەتنىڭ تەھرىرلىرى ۋە باش مۇھەررىرلەر نۆۋەت بىلەن يازاتتى. تېمىسىنى ماقالا يازغۇچى ئوزى تاللايتتى، ماقالا يېزىلىپ باش مۇھەررىر كورۈپ چىققاندىن كېيىن ئېلان قىلىناتتى. مۇھىم باش ماقالىلارنى تېلېفون ئارقىلىق شىڭ شىسەيگە ئوقۇپ بېرىپ ئاڭلىتاتتى. شىڭ شىسەيدە ئەگەر باش ماقالىغا ئوخشىمىغان پىكىر بولسا ئوز ۋاقتىدا تېلېفون ئارقىلىق تۈزۈتۈش بېرەتتى.

«شىنجاڭ گېزىتى» شىنجاڭدا ھوكۇمرانلىق قىلىۋاتقان ھاكىمىيەتنىڭ بىر تەركىۋى قىسمى بولغاچقا ئۇنىڭ كادىرلىرى ۋە فاڭجېنى قاتارلىق تەدبىرلىرى شىنجاڭنىڭ سىياسى ۋەزىيەت ئوزگۈرۈشلىرى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك ئىدى. 1944 - يىلى باھاردا شىڭ شىسەي جياڭجېشىغا قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىنى باشلاپ گومىنداڭ كۈچلىرىنى چەتكە قېقىش غەرىزىدە، ئۇرۇمچىدە جياڭجېشى پەرەست دەپ قارالغان سۇڭنىيەنسى، لاڭداۋخېڭ قاتارلىق بىر تۈركۈم كىشىلەرنى 4 - ئايدا بىر كۈندىلا قولغا ئېلىپ، سۇڭجۇنكۇينى گېزىت ئىدارىسىنىڭ مۇۋەققەت باشلىقلىقىغا تەيىنلىدى. شۇ يىلى 8 - ئايدا شىڭ شىسەي يەنە گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى بارلىق خىزمەتچى خادىملىرىنى ۋە يەرلىك خادىملاردىن نەچچە يۈز كىشىنى قولغا ئالدى. «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ مۇھەررىرلىرىدىن لى شاگيۇ مۇئاۋىن باشلىق سۇڭجۇنكۇيلەرمۇ ئىلگىرى - ئاخىر قولغا ئېلىنىپ، خوجۇلۇق بولۇم باشلىقى سۇڭيۈيشەن شىنجاڭ گېزىتى ئىدارىسىنىڭ مۇۋەققەت باشلىقلىقىغا تەيىن قىلىندى. سۇڭيۈيشەن مۇھەررىرلىك

جەمئىيەتتە ساۋاتسىز، ئىگىلىك باشقۇرۇش جەھەتتە ئىقتىدارسىز ۋە قابىلىيەتسىز بولغاچقا، شۇ بىر باسقۇچتا «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىدە ھەر كىم ئۆز ئالدىغا مەشغۇل بولۇدىغان ئەھۋال شەكىللەندى. ئاخبارات تەھرىرلىك، بېسىش، تارقىتىشنىڭ ھەممىسىدە بولۇملەر ئۆز ئالدىغا بولۇۋېلىپ باشباشتاقلىق ھۆكۈم سۈردى. سىياسى ۋەزىيەت قالايمىقانلاشقان مەزگىل ئىچىدە «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى شۇنداق بولۇپلا قالماستىن باشقا ئىدارە تارماقلاردىمۇ باشلىق، مۇئاۋىنلار قولغا ئېلىنىپ كەتكەنلىكتىن ئوخشاش ئەھۋال يۈز بەرگەن ھەتتا بەزى ئىدارىلارنىڭ ئىشى توختاپ قالغان ئىدى.

1944 - يىلى 9 - ئايدا، شىڭ شىسەي شىنجاڭدىن كېتىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا ۋۇ جۇڭشىن ئۆلكە رەئىسى بولۇپ كەلدى ۋە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەزاسى تېجۇكۇنتيەننى «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىغا باشلىق قىلىپ تەيىنلىدى.

ۋۇ جۇڭشىن شىنجاڭغا كېلىش بىلەنلا، شىنجاڭدا «3 ۋىلايەت» ئىنقىلابى پارتلىدى. شىنجاڭدىكى ھەربىي، سىياسى كۈچلەرنىڭ ھەممىسى «3 ۋىلايەت» ئىنقىلابىغا تاقابىل تۇرۇشقا قارىتىلغان بولۇپ، گومىنداڭ شىنجاڭ خەلقىنى غەپلەتتە قالدۇرۇش ئۈچۈن بارلىق خەۋەرلەرنى بىردەك قامال قىلغانلىقتىن «شىنجاڭ گېزىتى»دە «3 ۋىلايەت» ئىنقىلابىغا مۇناسىۋەتلىك خەۋەرلەرنى كۆرگىلى بولمايتتى. ياپونغا قارشى تۇرۇشقا ئائىت خەۋەرلەرمۇ ئوچۇق ئېلان قىلىنمايتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ مەزگىل ئىچىدە «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ فاڭجېنى قانداقتۇ «پارتىيە مەسلەگى»نى تەرغىب قىلىدىغان قۇرۇق گەپلەردىن ئىبارەت بولۇپلا قالماستىن يەنە تۆۋەندىكى ئىككى جەھەتتە: (1) گومىنداڭ دائىرىلىرىنىڭ «تەسەللىي بېرىش سىياسىتى» بىلەن ۋۇ جۇڭشىننىڭ ھەر مىللەت ئىچىدىكى قالاق ئۇنسۇرلارنى ۋە مىللىي مۇناپىقلارنى يۈزدىگە تارتىپ پايدىلىنىش ھەرىكەتلىرى كۈچەيتىپ تەشۋىق قىلىندى؛ (2) ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن قوزغۇتۇلغان ھەرخىل مەدھىيە ئوقۇش قاتارلىق رەزىل ئويۇنلار تەشۋىق قىلىندى. گېزىتتە، ئېچىلغان مەجلىس، سوغا تەقدىم قىلىش، مېھمان چاقىرىش خەۋەرلىرى يېزىلىپ ئېيتقاندا شۇ چاغدىكى بەزى ئىجتىمائىي ئەربابلار مەسخىرە قىلغاندەك قانداقتۇر «ئىلاھى قانۇن»، «دۆلەت قانۇنى»، ئادىمىگەرچىلىك، چاي، گەزلىمە، پۇل بىلەن «ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈش فاڭجېنى» يەنە قانداقتۇر «لەۋھە تەقدىم قىلىش ئۆمىگى» «سوغا تەقدىم قىلىش ئۆمىگى» قاتارلىق پائالىيەتلەر ئېلان قىلىناتتى. گېزىتكە ئېلانلار: يالانى شەنجاڭنىڭ ۋەزىپىسىدىن بوشانغاندىن كېيىنكى «مەدھىيە» يىغىشلىمىسى، ھەتتا فېئودال سۇلالىلەر دەۋرىدىكى «خىزمەت كۆرسەتكەنلىك نامايەندىسى»، «ئونمىڭلىغان پۇخرالارنىڭ ھامىي كۈنلىگى» قاتارلىق تارىختىكى نەرسىلەر بېسىلىپ چىقىشقا باشلىغان ئىدى.

1945 - يىلى باھاردا، شىنجاڭ ئۆلكىلىك پىرقىنىڭ ھەيئەت ئەزاسى جاڭ شياۋشەن، جۇكۇنتيەننىڭ ئورنىغا «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولدى. جاڭ شياۋشەن ئۆز ۋاقتىدا ۋۇ جۇڭشىننىڭ قول ئاستىدا ئىشلىگەن بولغاچقا، «شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسىغا كەلگەندىن كېيىن ئەلۋەتتە ۋۇ جۇڭشىننىڭ مۇددىئاسى بويىچە ئىش قىلاتتى.

گومىنداڭ «شىنجاڭ گېزىتى»نى ھەدەپ كونترول قىلىش خىيالىدا بولسىمۇ، ئەمما ئۇ يەردە بەزى ئىلغار كۈچلەر يەنىلا مەۋجۇت بولۇپ، گومىنداڭنى ئىنتايىن غەم - غۇسسىگە چۆمۈرۈپ قويغان ئىدى. جاڭ شياۋشەننىڭ پىلانلىشى بويىچە ئىلغار كۈچلەرنى

ئاجىزلىتىش مەقسىتىدە ئىشچى- خىزمەتچىلەردىن فىرقىغا ئەزا قوبۇل قىلىش ھەرىكىتى ئېلىپ بېرىلدى. جاڭ شياۋشەننىڭ بېسىمى ئاستىدا گەرچە بەزى ئىشچى- خىزمەتچىلەر گومىنداڭغا مەجبۇرى ئەزا قىلىنغان بولسىمۇ، يۈيجياگجۇ، چېكدې قاتارلىق بەزى ئىشچىلار ئەزا بولۇشنى رەت قىلدى ھەتتا ئىلتىماس يېزىشقا بېرىلگەن قەغەزلىرىنى يىرتىپ تاشلىدى. دېمەك جاڭ شياۋشەن گەرچە شەكىلەن بەزى ئىشچى - خىزمەتچىلەرنى فىرقىگە كىرىشكە مەجبۇر قىلالىغان بولسىمۇ ئەمما ئىلغار كۈچلارنى ئاجىزلاشتۇرالمىدى. ئىلغار كۈچلار شىنجاڭ گېزىتى ئىدارىسىدا داۋاملىق ساقلىنىپ قېلىۋەردى!

1945 - يىلى 11 - ئايدا جاڭ شياۋشەن ئۈرۈمچى شەھەرلىك ھۆكۈمەتكە باشلىق بولۇپ يۆتكەلدى، ئۇنىڭ ئورنىغا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئىشخانا مۇدىرى جاڭ جېنپېي باشلىق بولۇپ كەلدى. بۇ ۋاقىتتا گومىنداڭ ھەربىي قوشۇنلىرى دەل «3 ۋىلايەت» مىللىي ئارمىيىسىنىڭ قاقشاتقۇچ زەربىسىگە ئۇچرىغان، ئاقسۇ، قاغىلىق قاتارلىق جايلار «3 ۋىلايەت» مىللىي ئارمىيىسىنىڭ قورشاۋىدا قالغان ئىدى. گومىنداڭ ھەربىي ۋە سىياسىي جەھەتتە ئامالسىز قالغانلىقتىن جياڭ جېشى جاڭ جىجۇڭ ئەپەندىنى شىنجاڭغا ئەۋەتىپ «3 ۋىلايەت» ۋەكىللىرى بىلەن سۆھبەت قىلىشقا مەجبۇر بولدى. بۇ چاغدا شىنجاڭنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتىدە ئادەتتىن تاشقىرى چۈشكۈنلۈك پەيدا بولدى. مۇنداق ۋەزىيەت «شىنجاڭ گېزىتى»دىمۇ ئەكس ئەتكەن ئىدى. يەنە بىر تەرەپتىن، شۇ چاغدا جەمئىيەتتە بەزى ساغلام بولمىغان ئەھۋاللارمۇ ئەكس ئەتتى. مەسىلەن: گومىنداڭنىڭ زور تۈركۈمدىكى ياش ھەربىي ئەمەلدارلىرى شىنجاڭغا كىرگەندىن كېيىن ئۇرۇش بولمىغان بۇنداق تىنچلىق شارائىت ئىچىدە توي

توكۈن قىلىش ئىشلىرى مىسلىسىز قىزىپ كەتتى. توي ئېلانلىرى گېزىتتە ئۈزلۈكسىز ئېلان قىلىنىپلا قالماستىن بەلكى توينى تەبرىكلەيدىغان ئېلانلارمۇ بىرمەھەل ئەۋج ئالدى. بۇنداق ئېلانلار دەسلەۋدە پەقەت تەبرىك سۆزلىرىدىن ئىبارەت بولغان بولسا كېيىنكى چاغلاردا ئەڭ پەسكەشلىك دەرىجىگە يېتىپ، قانداقتۇ «قازانغا چۈشكەن گۆرۈچ خام قالمايدۇ، يوتقانغا كىرگەن قىز ساق قالمايدۇ» دىگەندەك ئىبارىلەرمۇ بېسىلىپ چىقىشقا باشلىدى. ھەتتا ئاتالمىش 5 - كورپۇس باشلىقى ماچىڭ شياڭ توي قىلغاندا ئۇنىڭ توي ئېلانى «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ پۈتۈن بىر بېتىنى ئىگىلىگەن ئىدى. بۇ ئەھۋاللار شۇ چاغدا شىنجاڭدىكى ھۆكۈمەران تەبىقىنىڭ چىرىكلەشكەن ماھىيىتىنى ئەكس ئەتتۈرۈپلا قالماستىن بەلكى گېزىتلەرنىڭ توي - توكۈن، ئۆلۈم - يېتىم خەۋەرلىرىنى باسىدىغان باغاققا ئايلىنىپ قالغانلىقىنىمۇ كۆرسۈتۈپ بېرىدۇ. بۇنداق ئەھۋال شۇ چاغدا گومىنداڭ كونتروللىقىدىكى باشقا رايونلارنىڭ گېزىتلىرىدە ئادەتتە كۆرۈلمىگەن ئىدى.

4

جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى ئۈرۈمچىگە كەلگەندىن كېيىن «شىنجاڭ گېزىتى» ئەمەلىيەتتە جاڭ جىجۇڭنىڭ كونتروللۇقىغا ئۆتتى. شۇ چاغدا، لەنجۇدا چىقىدىغان مەلۇم بىر ژۇرنالنىڭ مۇھەررىرى خۇاڭ جېنشىا «شىنجاڭنىڭ ئۆتمۈشى، ھازىرى ۋە كەلگۈسى» دىگەن تېمىدا بىر ماقالە ئېلان قىلدى. جاڭ جىجۇڭ بۇ ماقالىنى ناھايىتى ياقتۇرۇپ خۇاڭ جېنشانى تەكلىپ قىلىپ شىنجاڭ

گېزىت ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىقىغا، جاڭ زىگېنى مائاۋىن باشلىقلىقىغا، ماسىبەينى مۇھەررىرلىككە تەيىنلىدى. شۇنىڭدىن باشلاپ «شىنجاڭ گېزىتى»دە يېڭى ۋەزىيەت باشلاندى.

بۇ مەزگىلدە «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ ئالاھىدىلىكى شىنجاڭنىڭ تارىخى، مەدەنىيىتى، جۇغراپىيە ئەھۋالى ئۈستىدە ئىزدىنىش ئېلىپ بېرىشتىن ئىبارەت بولدى. خۇاڭ چېنشا، ماسىبەي قاتارلىقلار بىر قىسىم كىشىلەر ئارقىلىق بىر مۇنچە ماقالىلارنى مەسىلەن: «ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ ھازىرقى ئەھۋالى»، «گېلڭ گوڭنى تەتقىق قىلىش» ۋە شىنجاڭنىڭ تارىخى جۇغراپىيىسى توغرىسىدىكى ماقالىلارنى يازغۇردى. بۇ ماقالىلارنىڭ ئورتىغا چىقىشى بىلەن كۆپلىگەن كىشىلەردە شىنجاڭنى تەتقىق قىلىش ھەۋىسى قوزغالدى ۋە بۇ بىر كەيپىياتقا ئايلاندى. مۇنداق ئەھۋال ئىلگىرى «شىنجاڭ گېزىتى»دە شۇنىڭدەك شىنجاڭدىكى ئىلىم-پەن ساھەسىدە كۆرۈلمىگەن ئىدى. بۇخىل كەيپىيات شۇچاغدىكى شىنجاڭنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتىدىكى ئۆزگىرىشنىڭ مەھسۇلى ئىدى. گومىنداڭ شىنجاڭ مەسىلىسىنىڭ مۇرەككەپلىكىنى ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىلگىرى شىنجاڭ ئەھۋالى ئۈستىدە ئانچە كۆپ چۈشەنچىسى بولمىغانلىقىنى كۆزدە تۇتۇپ، بىر يېڭى ۋەزىيەتنى بارلىققا كەلتۈرۈش ئۈچۈن «شىنجاڭنى تەتقىق قىلىشتا ھەممە جەھەتتىن مەلۇم بىر يېڭى نەتىجىنى قولغا كەلتۈرۈش لازىم» دەپ ھىسابلىدى. شۇ سەۋەپتىن «شىنجاڭ گېزىتى» يۇقۇرىدىكىدەك تەتقىق قىلىش ۋەزىپىسىنى ئۆز ئۈستىگە ئالدى. بۇ ئىككىنچى بىر نۇقتىدىن قارىغاندا گومىنداڭنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئۈچۈن خىزمەت قىلىش ئىدى، سىياسىي فاكتىن جەھەتتە: تىنىچلىق، گۈللىنىش ۋە چىرىكلىششىكە قارشى تۇرۇش ئۈستىدە ھەدەپ گەپ سېتىشقا باشلىدى. شۇنداق

قىلىپ بۇ مەزگىلدىكى «شىنجاڭ گېزىتى»نى ئىلگىرىكى ئەھۋالغا سېلىشتۇرغاندا بىر قەدەر يېڭىلىق مەيدانغا چىققاندەك بولدى.

شۇنىڭ بىلەن بىرۋاقىتتا، جاڭ جىجۇڭمۇ «3 ۋىلايەت» بىلەن سۆھبەت ئېلىپ بېرىشتىكى توسالغۇلارنى سۈپۈرۈپ تاشلاش ئۈچۈن، «شىنجاڭ گېزىتى»دە سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن يېقىنلىشىش فاكتىننى ئىزچىللاشتۇرۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇش كەيپىياتلىرىنى تۈگەتتى، يۇقۇرىدىكى فاكتىننى ئىزچىللاشتۇرۇش ئۈچۈن تۆۋەندىكىدەك بىرقانچە تەدبىرلەرنىمۇ كوردى. مەسىلەن:

بىرىنچى، 1946 - يىلىنىڭ باشلىرى لۇيچى باش مۇھەررىرلىك قىلىۋاتقان مەزگىلدە «شىنجاڭ گېزىتى» چوڭچىڭدە چىقىدىغان «داگۇڭباۋ گېزىتى»نىڭ «جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ماتەم» سەرلەۋھىلىك باش ماقالىسىنى ئەينەن كۆچۈرۈپ باسقانلىقتىن، جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى «جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىگە ماتەم دېگەنلىك سوۋېت ئىتتىپاقىغا ماتەم دېگەنلىك بولىدۇ» دەپ لۇيچىنى ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىدى.

ئىككىنچى: 1946 - يىلى كۈزدە تەھرىرلەردىن چېڭلى ئىواندا يوز بەرگەن سىياسىي ئۆزگىرىش ھەققىدىكى يېڭى خەۋەر ماقالىسىغا «بۇ بويروقتا قانداقمۇ چىداپ تۇرغىلى بولسۇن» دەپ ماۋزۇ قويغانلىقتىن، جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى ئۇنىمۇ ۋەزىپىسىدىن ئېلىپ تاشلىدى.

ئۈچۈنچى: تەھرىرلەردىن ۋاڭ جەنخۇڭمۇ ماقالىلارنى بىر تەرەپ قىلىشتا يۇقۇرقى فاكتىنغا خىلاپ ئىش قىلغانلىقتىن جازالاندى. 1946 - يىلى 7 - ئايدا گومىنداڭ بىلەن «3 ۋىلايەت» ۋەكىللىرى «بىتىم» ئىمزالاپ بىرلەشمە ھۆكۈمەت قۇردى. جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى بىر تەرەپتىن ھەر مىللەتنىڭ ئىچ يول بىلەن

بىرلىككە كېلىشنى تەكىتلىدى. يەنە بىر تەرەپتىن «3 زىيانداش»لاك
نى يەنى خىيانەتچىلىك، قىمارۋازلىق، ئەپيۇنكەشلىكنى يوقۇتۇش ئەنلىياك
نى تەكىتلىدى. «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ باش ماقالىلىرىدا بۇ فاكۇرىسىدا
جىن ئىزچىللاشتۇرۇلدى. ئەمما تېچ بولۇش «3 زىيانداش» نى
يوقۇتۇش ئىشى شىنجاڭدا غىل - پال قىلىپلا ئوتۇپ كەتتى - خالە غا
لاس. 1946 - يىلىنىڭ ئاخىرىدىن باشلاپ شىنجاڭنىڭ ھەر قايە
سى جايلىرىدا ئىنقىلاپ بىلەن ئەكسىلئىنقىلاپ ئوتتۇرىسىدىكى
كورەش ئومۇمىيۈزلۈك قانات يېيىپ سىياسى ۋەزىيەت باشقا بىر 3
يېڭى باسقۇچقا كىردى. بۇنىڭغا ئەگىشىپ «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ
قىياپىتىدىمۇ ئۆزگۈرۈش بولدى: تېچلىق بىتىم ئىمزالانغاندىن
كېيىن «3 ۋىلايەت» ۋەكىللىرىنىڭ تەلىۋى بويىچە ئويغۇرچە
«شىنجاڭ گېزىتى»نى ئايرىپ، ئايرىم قۇرۇش «شىنجاڭ گېزىتى»
نىڭ بارلىق ئۇسكۈنىلىرىنى پىرىنسىپ جەھەتتىن تەڭ بولۇشمەك
چى بولدى. بولۇشۇشتە تالاش - تارتىش ئىنتايىن كەسكىن بول-
دى. دەل شۇ ۋاقىتتا 1946 - يىلى قىشلىقى «شىنجاڭ گېزىتى»
ئىدارىسىدا چوڭ ئوت ئاپىتى يۈز بېرىپ، نابۇرشىكلار ئىشخانى.
سى بىلەن باسماخانا ناھايىتى زور زىيانغا ئۇچرىدى. شۇنىڭدىن
كېيىن «شىنجاڭ گېزىتى» ئىككىگە ئايرىلدى، خەنزۇچىسى گومىن
داڭنىڭ قولىدا، ئويغۇرچە، قازاقچىسى «3ۋىلايەت»نىڭ قولىد
بولۇپ، روسچە گېزىت توختاپ قالدى. بۇ ئەھۋال تاكى ئازات
لىققا قەدەر داۋام قىلدى. «3ۋىلايەت» ئىنقىلاۋى دولقۇنىنىڭ
ئەۋج ئېلىشىغا ئەگىشىپ ئەكسىلئىنقىلاپچىلارنى باستۇرۇش
بارغانسىرى كۈچەيدى. 1947 - يىلى«25 - فېۋرال» ۋەقەسى يۈز
بەردى. ئۇنىڭدىن كېيىن 7 - ئايدا ئولكۆلۈك سەنيېخۇيدا شىن

ئۆلكىسىگە رەئىس سايلاش مەسىلىسىدە كۆرەش بولدى.
كوچىلىرىدا ئىنقىلاپچىلار بىلەن ئەكسىلئىنقىلاپچىلار ئوت-
توقۇنۇشلار داۋاملىق يۈز بەردى.
بۇ مەزگىلدە خەنزۇچە «شىنجاڭ گېزىتى» «3 ۋىلايەت»
غالىجىرلارچە قارشى تۇرۇش ھەركەتلىرىنى ئېلىپ باردى. بۇ
ھەركەتلەر تۇۋەندىكىچە:

1 - باشى ماقالىلاردىن ۋە باشقا ماقالا شەكىللىرىدىن پايدىلىنىپ
3 ۋىلايەت»كە قارشى مۇھاكىمە - مۇنازىرە يۈرگۈزۈپ؛ مەسىلەن:
دۇنيادا ئالا توپۇلاڭنى بېسىقتۇرۇشنىڭ مۇھىم تېپى» قاتارلىق
ئاۋزۇدىكى ماقالىلار ئارقىلىق ئىنقىلاۋى ھەركەتلەرنى قاتتىق باستۇرۇش
ورۇلىگىنى تەكىتلىدى. بۇ ماقالىلارنى كۆپىنچە گېزىت ئىدارىسىنىڭ
ۇئاۋدىن باشلىغى قوشۇمچە باش مۇھەررىرى ليۇ باگيۇەن بىلەن ما-
سىيال بولۇم مۇدىرى گۇڭ جۇيمىنلەر يازاتتى.

2 - ئاتالمىش مۇشتىرىلەردىن كەلگەن - خەت - چەكلەر شەكلىدىن پايدى-
سىنىپ «3ۋىلايەت»كە قارشى كەيپىيات قوزغىدى، بەزى چاغلاردا ھەتتا
ويغۇرچە ئىسمىنى سۈيى ئىستىمال قىلىپ، يالغاندىن ئويغۇرلار ياز-
ان ماقالا دەپ كورسۇتۇپ، ئويغۇر خەلقىنىڭ ئىتتىپاقلىغىنى بۇزدى.
ەسىلەن: لى فەنچۇن ئوزىگە «تۇرسۇن» دېگەن تەخەللۇسنى
ىشلىتىپ ئاز سانلىق مىللەتلەرنى «3ۋىلايەت»كە قارشى تۇرۇشقا
ۇشكۇرتكەن ئىدى.

3 - ئويغۇرچە گېزىت بولۇنۇپ چىققاندىن كېيىن «شىنجاڭ
ېزىتى» ئىدارىسىدا ئويغۇرلاردىن تەھرىر ۋە ئىشچىلار
المىغان ئىدى. ئەمما گومىنداڭ ئويغۇر يېزىقىدىكى ئەك-
سىيەتچىل تەشۋىق ۋەرەقەلىرىنى بېسىپ تارقىتىش ئۈچۈن بىر
ۇركۇم خەنزۇ ئىشچىلىرىنى ئويغۇرچە يېزىق ئوگۇتۈپ تەربىيىلىدى.

ئۇلكۇلۇك كېڭەشى يىغىن ئاچقان مەزگىللەردە «شىنجاڭ گېزىتى
شىنجاڭ ئۇلكۇلۇك ھوكۇمەت باش كاتىۋى ليۇ مىڭچۇننىڭ يول
رىغى بىلەن زور مىقتاردىكى ئەكسىيەتچىل تەشۋىقات ۋەرىقىلى
رىنى بېسىپ كېڭەشنىڭ يىغىنلىرىدا تارقاتتى.

4 - «3 ۋىلايەت»كە قارشى بەزەن ماقالىلارنى، ھەتتا ليۇ مى
چۈن ئۆز قەلىمى بىلەن يازغان ماقالىلارنى «شىنجاڭ گېزىتى
دە باش ماقالە ياكى ئوبزور شەكلىدە ئېلان قىلدى.

5 - مۇندىن باشقا يەنە بەزى سىياسىي كورەشلەرگە ماسلىشىپ
ۋىلايەت»كە قارشى زور مىقتاردىكى يېڭى خەۋەرلەرنى ئېلان قىلدى
شىنجاڭ گېزىتى ئىدارىسىدا قىسمەن ئىلغار ئىشچىلار بار ئىدى
ئۇلار 1946 - يىلى بىر قېتىملىق ئىش تاشلاپ گېزىتنى 3 كۈ
توختاتتى، بۇ «شىنجاڭ گېزىتى» تارىخىدىكى تۇنجى قېتىملىق
ئىش تاشلاش ئىدى. 1946 - يىلى 10 - ئايدا گو شېڭجېن
(غەربىي شىمال ھەربىي مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ مەسلىھەتچىسى
خۇاڭ جېنشانىڭ ئورنىغا شىنجاڭ گېزىتى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى
بولغاندىن كېيىن، باسما زاۋۇتىنى ياخشى ئىدارە قىلماقچى
بولدى. بىراق ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئوت ئاپىتى يۈز بەردى. گۋا
مىنىڭ دائىرىلىرى زاۋۇتتا كونتروللۇقنى تېخىمۇ كۈچەيتىش
زورۇر تاپتى. شۇنىڭ بىلەن گو شېڭجېن شىنجاڭ قىسىملىرى باش
قوماندانلىق شتابى (زۇڭسىلىڭبۇ) 2 - باشقارمىسىنىڭ (ئىشپىيونل
باشقارمىسى) باشلىقى شى ۋەنشۇن بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ
ئۇنىڭ تونۇشتۇرۇشى ئارقىلىق جۇنتۇڭ (ھەربىي سېپىستى
ئىشپىيونى ليۇXXنى شىنجاڭ گېزىتى باسما زاۋۇتى
نىڭ مۇدىرلىقىغا تەيىنلىدى. ئۇ، ئىشچىلار ئۈستىدىن نازارەت
لىشى، كۆزىتىشى ۋە ئىلغار ھەركەتلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش خىزمەت

ىشلىسىدى، شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئايال ئىشپىيون چېن لىن
اتىرىيال بولۇمىگە ئورۇنلاشتۇرۇلدى، بۇ ئايال ھەركەتتە ليۇXXغا
اسلىشاتتى. ۋە گو شېڭجېننىڭ خوتۇنى جىڭXX بىلەن يېقىن
ولغانلىقتىن ئۇ ئارقىلىق مۇناسىۋەتنى كېڭەيتەلەيتتى.
1947 - يىلى 4 - ئايدا ئويغۇرلاردىن بىر ئىنقىلاۋى يىگىت
ەنلىياڭ كوچىسىدا سەنچىڭتۈەن (سەنمىنجۇيىلىق ياشلار ئۆمىگى)
ىنىڭ بىر خىزمەتچىسىنى ئۇرۇپ قويۇپ، مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان
ولتۇرۇشلۇق نەنخۇايۈەنگە قېچىپ كىرىپ مۇكۇۋالغاندىن كېيىن،
ۇئاۋدىن باش مۇھەررىرلى فەنچۈن «نەنخۇايۈەننى تەكشۈرۈش» سەرلەۋ-
ەلىك ئوبزور يېزىپ، ئەكسىيەتچى ھەربى ۋە ساقچى ئورگانلىرىنىڭ
نخۇايۈەننى ئاختۇرۇشقا جۈرئەت قىلىشىنى تەشەببۇس قىلدى.
ماقالىغا قارىتا ئەخمەتجاننىڭ جاڭ جىجۇڭغا يازغان بىر پار-
ئوچۇق خېتى ئويغۇرچە شىنجاڭ گېزىتىگە بېسىلدى. بۇ خەت-
ڭ ئومۇمى مەزمۇنى: سىزنىڭ گېزىتىڭىزدە مەن ئولتۇرۇشلۇق
ىنى ئاختۇرۇشى تەشەببۇس قىلىنىپتۇ، مەن ئاختۇرۇشقۇچىلارنى
ارشى ئالىمەن، دېيىلگەن. بۇ ئەھۋالغا جاڭ جىجۇڭ ئەپەندى
ق خاپا بولۇپ لى فەنچۈنگە خىزمەتتىن ئىستىپا بېرىشى
وغرۇلۇق بۇيرۇق بەردى.
«شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ 3 ۋىلايەتكە ئەسەبىيلىك بىلەن قارشى
ۇرۇشى ھەركەتلىرى 1947 - يىلىنىڭ بېشىدا باشلىنىپ 1947 -
يىلى يازغىچە تېخىمۇ جىددىيلەشتى. شۇ يىلى 8 - ئايدا «3 ۋى-
لايەت» خەلق ئاممىسى «تۇرپان، پىچان، توقسۇن قوزغىلىڭى»
ى قوزغىدى، بۇ قوزغىلاڭ گومىنداڭنىڭ باستۇرۇشى بىلەن مەغ-
ۇبىيەتكە ئۇچرىدى. شۇنىڭ بىلەن «3 ۋىلايەت» ھوكۇمەت خا-
زمەتچىلىرى ئۈرۈمچىدىن كېتىشكە مەجبۇر بولۇپ، ئىلىغا قايتىپ

كەتتى. بۇنىڭ ئارقىسىدىنلا گومىنداڭ 7 ۋىلايەت دايىرىسىدە ئاش
مىش «ئەكسىلئىنقىلابچىلارنى تازىلاش» ھەركىتى ئېلىپ باردە
شۇنىڭ بىلەن بۇجايلاردىكى 3 ۋىلايەت ئىنقىلابچىلىرىمۇ ئىلىگە قاي
كىتىشكە مەجبۇر بولدى. شۇندىن باشلاپ «7 ۋىلايەت» بىلەن «3
لايەت» ئوتتۇرىسىدىكى جىددى كورەشلەر تاكى ئازاتلىقىچە
قەدەر پەسەيگەندەك بولدى.

5

1947 - يىلىنىڭ ئاخىرىدا «شىنجاڭ گېزىتى» ھەر خىل ۋى
تىرىيال قېيىنچىلىقلىرىغا دۇچ كەلدى، ھەتتا ئاق قەغەزمۇ كەمچ
بولۇپ، رەڭلىك قەغەز ئىشلىتىشكە مەجبۇر بولدى، ئىچكى
سىمدا ئىشچىلار ئوتتۇرىسىدىمۇ ئىناقلىق بولمىدى. بۇ قېيىنچىلى
دۇچ كەلگەن گۇ شېڭجېن خىزمەتتىن چېكىندى. غەربى - شىمال
مۇرى مەھكىمىسىنىڭ باش كاتىۋى لىيۇ مىڭچۈن بىر تەرەپتىن ئو
شىنجاڭ گېزىت ئىدارىسىغا قوشۇمچە باشلىق بولدى، يەنە
تەرەپتىن غەربى - شىمال مەدەنىيەت جەمئىيىتى باش كەنسىسى ۋا
سىچىڭنى گېزىتخانىغا باشلىق بولۇشقا تەكلىپ قىلدى. لىيۇ مى
چۈن گېزىت ئىدارىسىغا قوشۇمچە باشلىق بولغان مەزگىلدە، ش
جاڭ گېزىت ئىدارىسىنى تەرتىپكە سالماقچى بولۇپ شياۋېيىخە
تەن ۋېيشى، جازىگېي، يۈي يىخىڭ، ياڭ يۈگېي، لى فەنچۈن، تا
تيەنبەي قاتارلىقلارنى مەسلىھەتچى بولۇشقا ئالاھىدە تەكلى
قىلدى. بۇلار ھەر ئاخشىمى شىنجاڭ گېزىت ئىدارىسىغا توپل
نىشاتتى. بەزى چاغلاردا ئۇلار لىيۇ مىڭچۈننىڭ ئۆيىگە توپلۇنۇ

ماقالا ۋە تەھرىرلىك فائىجىنىغا مۇناسىۋەتلىك مەسىلىلەرئۈس-
مەسلىھەتلىشەتتى ۋاھالەنكى بۇ مەسلىھەتلەر تېخنىكا خا-
كتېرلىق ئىشلار ئۈستىدىلا بولۇپ، بەتنى قانداق رەتلەش،
ۋۇتنى تەرتىپكە سېلىش، ئاخبارات ئىشلىرىنى كۈچەيتىش، باش
قالا يېزىش .... قاتارلىقلاردىن ئىبارەت ئىدى. بۇ ئىشلار
شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ ئىلگىرىلىشىگە نىسبەتەن ھېچ قانداق رول
ينىيالمىدى.

1948 - يىلىنىڭ دەسلىۋىدە، ۋاڭ سىچىڭ شىنجاڭ گېزىت ئىد-
ردىسىغا باشلىق بولدى. مۇئاۋىنى لىيۇ باگيۇەن شىنجاڭ خەۋەر-
گېزىتىگە باشلىق بولۇپ يۆتكەلدى، لىيۇ باگيۇەنگە يېقىن
ەھەررىرلەردىن گۇ ۋۇك جۇيمىن، ياڭ زۇگېجېڭلارمۇ
نجاڭ خەۋەرلىرى گېزىتىگە يۆتكەلدى، ئۇلارنىڭ ئورنىغا
لىڭ چۈەنچۈ گېزىت ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى قوشۇمچە باش
ھەررىر بولدى، لى شۈيمىن گېزىت ئىدارىسىنىڭ مۇئاۋىن باش-
قىلىقىدا ۋە قوشۇمچە باش جىڭلىلىقتا تۇردۇۋەردى. يەنە بىر تە-
ەپتىن لەنجۇدىن يۆتكۈلۈپ كەلگەن ۋۇسۇڭ، ياڭ بەيدا قاتار-
قلار تەھرىرلىككە ئورۇنلاشتى. ۋاڭ سىچىڭ گېزىتچىلىك ئىشلى-
دا بىر ئاز تەجرىبىلىك بولغاچقا ئۇ كېلىش بىلەنلا «شىنجاڭ
ېزىتى»نىڭ قىياپىتىدە دەرھال ئۆزگۈرۈش بولدى. ۋاڭ سىچىڭ
ەنجۇدىن قېلىپ (نۇسخە) ئىشچىلىرىنى تېپىپ كېلىپ، قە-
ەز قېلىپ (نۇسخە) ئىشلىتىشنى يولغا قويدى. ياڭ بەيدا قو-
ۇمچە بەتنى تەھرىر قىلىشتا بۇرژۇئا چوڭ گېزىتلىرىدىكى قو-
ۇمچە بەت ئىستىلىنى قوللۇنۇپ بۇرۇنقى ئەپلەپ - سەپلەپ
ۇراشتۇرۇشتەك ئۇسۇللارنى تۈگەتتى، بەت يۈزىدىمۇ
ەر خىل خەت نۇسخىلىرى كۆپەيدى. بەت شەكىللىرى بىر قەدەر

يېڭىلانىدى، بۇ مەزگىلدىكى «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ قىياپە
ھەقىقەتەن يېڭى بىر تۈسكە كىرىپ، دەرۋەقە بۇرژۇئا چوڭ گېزىت
لىرىگە ئوخشاپ قالغان ئىدى. لېكىن بۇ مەزگىلدە شىنجاڭ «ۋ
قىتلىق تىنچ» بولۇشتەك سىياسى ۋەزىيەتتە تۇرغانلىقى ئۈچۈ
جاڭ جىجوڭ ئەپەندى لەنجۇغا كېتىپ قالدى، ئەسلىدىكى چا
ماق تېزلىكىدە باشلانغان «3 زىياندىشنى يوقۇتۇش» ھەركە
خىل - يال قىلىپلا ئۆتۈپ كەتتى. جاڭ جىپشى ئۆزلۈكسىز ئىچكى
ئۇرۇش قوزغىدى. مال باھاسى ئۆرلىدى، خىزمەتچى، ئوقۇتقۇچىلا
ۋە ئائىلىلار بىر تەرەپتىن تۇرمۇش قىيىنچىلىقىنىڭ دەردىنى تار
سا يەنە بىر تەرەپتىن ۋەزىيەتتىن ئىچى پۇشۇپ ھەدەپ ھاۋايى
ھەۋەسلەرگە بېرىلىپ خىيانەتچىلىك، چىكەرمەنلىك، قىمارۋازلى
ئەۋج ئالدى. ئەمەلدار سورۇنلىرىدا ھايانكەشلىك، نەپسانىيەتچى
لىك، ساختىپەزلىك ئەھۋاللىرىمۇ ئەۋج ئالدى. بۇنداق ئىدىيە
كەيپىياتلار شىنجاڭ گېزىتىدىمۇ ئەكس ئېتىپ تۇردى. ئىجتىما
زۇلۇمنى ئەزەلدىن پاش قىلالمايدىغان «شىنجاڭ گېزىتى»گە
چاغدا زۇلۇمنى پاش قىلىدىغان خەۋەرلەرمۇ ئۈزلۈكسىز چىق
تۇردى. يەنە بىر تەرەپتىن بەزى كىشىلەرنىڭ چاكىنا ئەسەرل
رىمۇ بېسىلدى، جەمىيەتنىڭ ناچار قىياپىتىنى ئەكس ئەتتۈر
دىغان سېرىق خەۋەرلەر ھەتتا قانداقتۇ «تۈلكى پەرىزات» قاتا
لىق ئەسەرلەرمۇ پۈتۈن بىر بەتنى ئىگەللىدى. شۇنىڭ بىلە
شىنجاڭ گېزىتىنىڭ سىياسى سالاھىيىتى ئاستا - ئاستا تۆۋەنل
شىپ، بارغانسېرى بۇرژۇئازىيە قىزىقىدىغان نەرسىگە ئايلىنىپ قالدى

1949 - يىلى ۋاڭ سىچىڭ ئۈرۈمچىدىن كەتتى. تەن ۋېيشى
گېزىت ئىدارىسىنىڭ باشلىقى بولدى، ئىچكى جەھەتتە زور ئۆ

گورۇش بولمىدى. بىر مەھەل جانلىنىپ كەتكەن ۋەزىيەتمۇ ئاستا-
ئاستا چۈشكۈنلەشتى.

1949 - يىلىنىڭ بېشىدىن ئازاتلىققا قەدەر، خەلق ئازاتلىق
ئارمىيىسى جەنۇبىي جۇڭگوغا قاراپ يۈرۈش قىلدى. شىئەن، لەن-
جۇ، ئارقا - ئارقىدىن ئازات بولۇش مۇناسىۋىتى بىلەن شىن-
جاڭنىڭ سىياسى ۋەزىيىتى ئېغىر دەرىجىدە ئالاق - زادىلىق، تېڭىر-
قاش، بۇرۇختۇملۇق ھالەتكە چۈشۈپ قالدى. بۇ كەيپىيات «شىن-
جاڭ گېزىتى»دىمۇ ئەكس ئەتتى.

شۇ يىلى 6 - ئايدا ما بۇفاڭ غەربىي - شىمالدىكى ئەمەلدارلار-
ئىشقا سېلىپ، گەنسۇنىڭ شەرقىدە خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى
شىددەتكە كىرىشىنى توسۇپ پۈتۈن غەربىي - شىمال رايونىنى
ما بۇفاڭ جەمەتىنىڭ دۇنياسىغا ئايلاندۇرۇش غەرىزىدە بولدى. شۇ
چاغدا ما جىڭشياڭ ئۈرۈمچىدە «يېڭى شىنجاڭ گېزىتى»نى چىق-
رىپ كوممۇنىستىك پارتىيىگە قارشى ھەدەپ تەشۋىقات ئېلىپ
بېرىپ ما بۇفاڭ جەمەتىنىڭ ھەربىي كۈچىنى كۆككە كۆتەردى ۋە
بىر مەھەل ناھايىتى غالجىرلىشىپ كەتتى. دەل شۇ ۋاقىتتا شىن-
جاڭدىكى گومىنداڭ دائىرىلىرى، جاڭ جىجوڭ ئەپەندىنىڭ يوليو-
نىسى ئارقىلىق تىنچ يول بىلەن ئازات بولۇش ئۈستىدە پىكىر-
شىۋاتاتتى، شۇ سەۋەپتىن «شىنجاڭ گېزىتى» بىلەن «يېڭى
شىنجاڭ گېزىتى» ئوتتۇرىسىدىمۇ ئىككى سىياسى لۇشەنگە ۋەكىل-
قىلىدىغان كۆرەش باشلىنىپ كەتتى. بىراق كۆرەشنىڭ شەك-
جەھەتتە «شىنجاڭ گېزىتى» بېيىق شەكىلدە ئازدۇر- كۆپتۇر
پچىلىق تەشەببۇسلىرىنى ئىپادىلەيتتى، 1949- يىلى شىنجاڭ ئازات

بولدى، شۇنىڭ بىلەن «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ گومىنداڭ هو كومىرانلىقىغا قۇرال بولۇپ ئىشلەش ۋەزىپىسىگە خاتىمە بېرىلدى دىمەك ئۇنىڭ نەشىر قىلىنىش جەريانى شىنجاڭنىڭ سىياسى ئۆزگۈرۈش تارىخىنى ئەكىس ئەتتۈرۈپ بېرىدۇ.

قۇشۇمچە:

شىنجاڭنىڭ ئاخبارات ئىشلىرى ئۈستىدە توختالغاندا ئەلۋەتتە مۇھىمى «شىنجاڭ گېزىتى» ئۈستىدە توختىلىشقا توغرا كېلىدۇ گومىنداڭ هوكۇمرانلىق قىلغان مەزگىلدە «شىنجاڭ گېزىتى» ئۈستىدە توختالغاندا گومىنداڭ مەركىزىي ئاگېنتلىقى ئۈرۈمچى شوبىسىنىڭ ئەھۋالىنى قوشۇمچە ئورنىغا قويۇپ ئۆتۈشنىڭمۇ زورورىيىتى بار. چۈنكى بۇ، گومىنداڭنىڭ شىنجاڭ ئاخباراتچىلىق خىزمىتىنى كونترول قىلغانلىقىنىڭ يەنە بىر تەرىپى.

مەركىزىي ئاگېنتلىقنىڭ ئۈرۈمچى شوبىسى 1943 - يىلى 9 ئايدا قۇرۇلغان. شۇ ۋاقىتتىكى باشلىقى چېن ۋەنلى، تەھرىرى شىن زۈگىلىن بولۇپ يەنە 3 نەپەر رادىستلىرى بار ئىدى. مەركىزى ئاگېنتلىقنىڭ ئۈرۈمچى شوبىسى شىياۋشىزىدىكى باش ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئۇدۇلىغا جايلاشقان ئۇنىڭ 200 ۋا لىق بىر ئاپپاراتى بولۇپ شىنجاڭنىڭ ھەر قايسى جەھەتتىكى خەۋەرلىرىنى توپلاپ مەركىزى ئاگېنتلىقنى تەمىنلەيتتى توپلىغان خەۋەرلەرنىڭ بىر قىسمىنى ماقالە ئورنى ئىشلەتسە بىر قىسمىنى گومىنداڭ مەركىزى ئىچكى قىسمىدا پا دىلىنىش خەۋىرى سۈپىتىدە ئىشلىتەتتى، ئۆز يېرىدە بېسىپ خەۋ تارقاتمايتتى.

1949 - يىلىنىڭ بېشىدا چىن ۋەنلى كېسەل بولۇپ ئۆلدى ئۇنىڭ ئۆلۈمى توغرىسىدا مۇنداق بىر خىل سۆزلەر تارقالغا

ئىدى: ئەيتىشلارغا قارىغاندا چېن ۋەنلى شېڭ شىسەينىڭ بەزى مەخپىي ماتېرىياللىرىنى گومىنداڭ مەركىزىگە بەرگەنلىكىدىن شېڭ شىسەي خەۋەر تاپقان ئىكەن، شۇنىڭ ئۈچۈن چېن ۋەنلى كېسەل بولغاندا دا شېڭ شىسەي داۋالاش ئۈچۈن دوختۇر ئېۋەتىپ ئاتاقتا غەمخورلۇق ئەمەلىيەتتە زەھەرلىك ئوكۇل سالغانلىقتىن گەپ قىلالماس بولۇپ قېلىپ، ئىككى كۈن ئۆتمەيلا ئۆلگەن ئىكەن. چېن ۋەنلىدىن كېيىن جۇڭيالىڭ ئاگېنتلىقنىڭ ئۈرۈمچى شوبىسىگە باۋ ۋىخەن مۇدىر بولدى، ياڭ يۈگىي تەھرىر ۋە قوشۇمچە مۇخبىر ئىدى. باۋ ۋىخەن ئانچە ئوتتۇرىغا چىقمايتتى. سىرتتىكى پائالىيەتلىرىنىڭ ھەممىسىنى ياڭ يۈگىي باشقۇراتتى.

1945 - يىلى 9 - ئايدا باۋ ۋىخەن ئىچكىرىگە قايتقاندا ئۇنىڭ ئورنىغا ياڭ يۈگىي مۇدىر بولدى. بۇ چاغدا مەزكۇر شوبە ئاگېنتلىقنىڭ خىزمىتىدە زادى ھېچقانداق ئۆزگۈرۈش بولمىدى. مەزكۇر ئاگېنتلىقنىڭ ئۆز ئالدىغا ئىستانسىسى بولغانلىقى ھەمدە ماقالىلارنى تەكشۈرۈش چەكلىمىسىگە ئۇچرىمىغانلىقى ئۈچۈن، مەركىزى ئاگېنتلىق بىلەن ئوڭۇشلۇق مۇناسىۋەت قىلالايتتى. 1944 - يىلى 8 - ئايدا شېڭ شىسەي گومىنداڭچىلارنى ھەيدەپ قولغا ئالغان ۋاقىتتا ئاخباراتنى قامال قىلغان بولسىمۇ ئەمما ئۈرۈمچى شوبە ئاگېنتلىقىنى قامال قىلالمىدى. شۇ سەۋەپتىن شېڭ شىسەينىڭ شۇ قېتىمقى سىياسى ئۆزگۈرۈشىنىڭ ھەقىقى ئەھۋالىنى بۇ ئاگېنتلىق چوڭچىڭگە مەلۇم قىلىپ تۇردى. 1947 - يىلى كۈزدە شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تەشۋىقات ھەيئىتى شىنجاڭنىڭ ئاخبارات خىزمىتىنى كېڭەيتمەكچى بولۇپ، ئۈرۈمچى ئاگېنتلىقىغا ئاخبارات ماقالىلىرىنى تارقىتىش ئۈچۈن پۇل ئاجرىتىپ بەرگەن بولسىمۇ، ناھايىتى قىسقا ۋاقىتتىلا بەربات بولۇپ كەتتى.

1948 - يىلىنىڭ بېشىدا گومىنداڭ مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى چاقىرغاندا ھەرقايسى جايلاردىن ۋەكىل سايلاندى. مەركىزى باش ئاگىنتلىقى ھەر قايسى جايلاردىكى شۆبىلىرىگە سايلامنى تىزگىنلىۋالغان قاراپەردىلەرنى پاش قىلىشقا يوليورۇق بەردى. شىنجاڭدا ۋەكىل سايلىمى پۈتۈنلەي تىزگىنلەنگەن ھەتتا ئىچكى قىسىمدا بېكىتىلگەن ئىدى. ياڭ يۈگىيى باش ئاگىنتلىقىنىڭ يوليورۇقىغا ئاساسەن، غەربى شىمال مەھكىمىسىنى قىستاپ ئۆزىنىڭ ۋەكىللىككە سايلىنىشىنى، ساختا سايلامنى پاش قىلماسلىقىنىڭ شەرتى قىلدى، نەتىجىدە ياڭ يۈگىيى شىنجاڭ دىخانلار جەمئىيىتىنىڭ ۋەك لى دەپ ئورۇنلاشتۇرۇلدى. ياڭ يۈگىيدىن كېيىن شاۋشاۋتيە ئۈرۈمچى شۆبە ئاگىنتلىقىنىڭ مۇدىرى بولدى، ئۇ خىزمەت قىلغا مەزگىلدە ليۇ مېڭچۈن بىلەن كوپقېتىم توقۇنۇشۇپ قالغان، شى جاڭ دائىرىلىرىنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن بولغان بېرىش كېلىش مۇناسىۋەتلىرىدىگە مەسىلەن: جۇڭگو - سوۋېت ئاۋىئاتسىيە شىركىتىنىڭ توختام مۇددىتىنى ئۇزارتىشقا شۇنىڭدەك سوۋېت ئىت تىپاقىنىڭ تېخنىكا ئۈسكىنىلىرىنى ئارىيەت ئېلىپ ئۈرۈمچىدىكى تېلېفون قۇرۇلمىلىرىنى ئىسلاھ قىلىشقا باشتىن - ئاياق دۈشمەن لىك پوزىتسىيىدە بولۇپ، «مۇستەقىل ئاخباراتچىلىق ئاپپاراتى بىلەن ئۆزىگە تەمىنلا قويدى. شۇنىڭ بىلەن ئىككى تەرەپنىڭ مۇناسىۋىتى ناھايىتى ناچارلاشتى. ماچېڭشياڭ «يېڭى شىنجاڭ گېزىتى» نەشىر قىلغاندىن كېيىن شياۋشاۋتيەن «يېڭى شىنجاڭ گېزىتى»گە زور كۈچ بىلەن ھەمكارلىشىپ تېخنىكا جەھەتتە يار دەملەشتى، تاكى شىنجاڭ ئازات بولغاندىلا بۇ ئىشلارغا خاتىمە بېرىلدى، شياۋشاۋتيەن ئەكسىيەتچىل مەيداندا چىڭ تۇرۇۋال غانلىقتىن خەلق ھۆكۈمىتى ئالى جازا ھۆكۈم قىلىپ باستۇردى.

(1963 - يىلى 7 - ئاينىڭ 25 - كۈنى)

1932 - 1934 - يىللىرى، جەنۇبى شىنجاڭ ۋەقەلىرىدىن ئەسلىمە

— جاڭ باۋشىن سۆزلەپ بەرگەن، پەن زۇخۇەن خاتىرىلىگەن. —

1931 - يىلى قۇمۇل تۇخۇلۇدا تۇرۇۋاتقان جاڭ ئىسمائىلىك ① بىر باشلىق ئۇيغۇر قىزنى زورلۇق بىلەن نىكاھىغا ئېلىۋالغان؛ كېيىن ئۆلكە تەرەپ قۇمۇلدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ۋاڭىغا تەۋە يەر - زېمىن② لەرنى شۇچاغدىكى يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ ئىدارە قىلىشىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىپ، ئۆزگەرتىۋالغان ئاتالمىش يەر- زېمىنلەرنى ئۆزگەرتىش ۋەقەسىنى بىرتەرەپ قىلىشى نامۇۋاپىق بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇيغۇرلارنىڭ يۇرت باشلىقلىرىدىن غوجانىياز ھاجى③ يولۋاس ، مەھمۇت مۇھىتى⑤ قاتارلىقلارنىڭ باشلامچىلىقىدا شۇچاغدىكى شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ رەئىسى قۇشۇمچە چىگرا مۇداپىئە دۇبەنى جىن شۇرېننىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى ئاممىۋي قۇراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلدى. شۇيىلىنىڭ ئاخىرىدا جىن شۇرېن قەشقەردە تۇرۇشلۇق دىۋىزىيە باشلىقى ئىپىڭغا تېلېگىرام ئەۋەتىپ، ئۇنى دەرھال ئۈرۈمچىگە يۆتكەپ كېلىش بىلەن ⑥ قوزغىلاڭنى باستۇرۇش ئۈچۈن قۇمۇلغا ئەۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، جىن شۇرېن ئۆزىنىڭ 4- ئىنىسى جىن شۇجېنى دىۋىزىيە باشلىقى قىلىپ

ئۇستۇرۇپ قەشقەرگە ئىيلىك نىڭ ئورنىغا ئەۋەتتى. مەن چىن شۆجۇ بىلەن بىرگە قەشقەرگە بېرىپ توپچى قىسىملار لېيەنىنىڭ لېيەنجاڭى بولدۇم. جەنۇبىي شىنجاڭدا ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن ھەم ئاڭلىغان قالايمىقانچىلىقلارنى تۆۋەندىكىچە بايان قىلىپ ئۆتىمەن:

ئولكە ئارمىيىسى قومۇلنىڭ غەربىدە بولغان دەسلەپكى جەڭدە غەلىبىگە ئېرىشەلمەي قەشقەردىن ئولكە ئارمىيىسىنىڭ دىۋىزىيە باشلىقى ئىيىڭنى يوتكىگەن بولسىمۇ ئۇ، ئۈرۈمچىگە كېلىپلا كېسەل بولۇپ ئۆلدى. ئاندىن چىن شۇرېن ئىلى بوز يەر ئوزلەشتۈرۈش ئەمەلدارى جاڭ پېيۈەن ⑦ بىلەن، دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ سەنمۇسى شىڭ شىسەينى ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ قومۇلغا ياردەمگە ئەۋەتىپ، خوجانىياز ھاجى قاتارلىقلارنىڭ قوراللىق كۈچلىرى بىلەن ماجۇڭيىڭ ⑧ نىڭ خۇيزۇ قوشۇنلىرىنى مەغلۇپ قىلدى. خوجانىيازھاجى تاغلىق رايونلارغا كىرىۋالدى ماجۇڭيىڭ سۇجۇ (جيۇچۈەن) گە چېكىنىپ كەتتى.

1932- يىلى كەچ كۈزدە ماجۇڭيىڭنىڭ ئادەملىرىدىن ماشىمىڭ قاتارلىقلار جيايۈگۈەندىن چىقىپ ئارقا يوللار بىلەن كېلىپ پىچانغا ھۇجۇم قىلدى ۋە تۇرپان بىلەن ئۈرۈمچىنىڭ نەنسەن تەرەپلىرىنى ئىشغال قىلىۋېلىپ خۇيزۇلارنى توپلاپ ئۈرۈمچىگە 40 يول كېلىدىغان چىغ دەڭدە تۇرۇشلۇق ئولكە ئەسكەرلىرىدىكى كىچىك ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلدى. ئارقىدىن ماشىمىڭ يەنە قاراشەھەرگە بېرىپ ش جايدىكى دۇكاندار خۇيزۇلاردىن مارىڭ قاتارلىقلارنى قۇتۇرتۇپ قاراشەھەرنىڭ دوتىيى نيۈشى ⑨ بىلەن لۈيجاڭ جەنشىكۈي ⑩ قاتارلىق نۇرغۇن ئادەمنى قىرىۋەتتى. مارىڭغا كۇچارغا ھۇجۇ

قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردى. ھارۋىكەشلەرنىڭ شاگىيۇسى تۆمۈر ئېلى (ئۇيغۇر) نىڭ باشلامچىلىقىدا كۇچار ناھىيىسىنى ئىشغال قىلدى. ھەمدە كۇچار ناھىيىسىنىڭ سابىق ئامبىلى (ھاكىمى) يۈيلىياڭنى سەنمۇ قىلىۋالدى ⑪ مارىڭ بىلەن تۆمۈر ئېلى ئۇچرىشىپ بىرلەشكەندىن كېيىن كۆپچىلىكنى باشلاپ باي ناھىيىسىگە ھۇجۇم قىلىپ ئاقسۇنى ئالدىرىتىپ قويدى. چىن شۆجۇ بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن دەرھال تۆەنجاڭ ياڭچىڭمەننى ئالدىنقى سەپ قوماندانى قىلىپ تەيىنلەپ، ئاقسۇدا توسۇپ زەربە بېرىشكە ئەۋەتتى.

شۇ يىلى قىشتا، ئاقسۇنىڭ تۆەنجاڭى لۇفارۇڭ (خېجۇلۇق) ئەسكەرلىرىنى باشلاپ غەربكە قاراپ يۈرۈش قىلىپ باي ناھىيىسىگە 120 يول ئارىلىقتىكى جوغا ئەتراپىغا كەلگەندە، مارىڭ قاتارلىقلار بىلەن ئۇچرىشىپ ئۇرۇش قىلدى. نەتىجىدە لۇفارۇڭنىڭ ئەسكەرلىرى تولۇق يوقىتىلدى. ياڭ چىڭمىننىڭ قوشۇنلىرى ياقا ئېرىق ⑫ دېگەن جاينىڭ ئەتراپىغا كەلگەندە تىرە-پەرەڭ قىلىندى ياڭ چىڭمىن ئاقسۇ يېڭىشەھەر ناھىيىسىگە قېچىپ بېرىۋېلىپ، دىۋىزىيە باشلىقى چىن شۆجۈدىن ياردەم سورىدى. بىر تەرەپتىن ئۆزىنىڭ مەغلۇبىيەت ئەھۋالىنى ئاقسۇ دوتىيى شۈيچيەن ⑬ گە مەخپىي خەۋەر قىلدى. ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەملەندۈرۈش ئۈچۈن، ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولغانلىقىنى سىرتقا ئوختۇرماسلىق قارارىغا كەلدى. ئىككىنچى يىلى (1933- يىلى) دېھقانلار كالېندارى بويىنچە 1- ئاينىڭ باشلىرىدا شۈي چيەن بىلەن ئاقسۇ ئامبىلى يۈەن شۇتوڭنىڭ تەتەيلىرى چاغانلىق يېڭى كىيىملىرىنى كىيىپ، ⑭

مەيسەدە ئولتۇرۇپ شەھەر كوچىلىرىنى ئايلىنىپ قەستەن ھېچ ئىشى بولمىغاندەك كورۇنۇپ شەھەردىن خۇپىيانە چىقىۋېلىپ، مارالۋېشىغا قېچىپ كەتتى، شۇ كۈنى ئاخشامدا ياڭچىڭخېن مىنىڭ قېيناتام دۇڭئاچقانخەيتا مڭ سارايغا كېلىپ بىر ۋاقىتلىق تاماق بېرىشنى ئۆتۈندى، قېيناتام ئۇنى غىزالاندۇرغاندىن كېيىن ئۇ، ئۇزىنىڭ تېرە پوەك بولۇپ كەتكەن قال دوق ئەسكەرلىرىنى باشلاپ ئاقسۇ يېڭى شەھەر، كوناشەھەردىن ئىبارەت ئىككى ناھىيە خەلقىنىڭ ھاياتى ۋە مال-مۈلكى بىلەن كارى بولماي تۇيدۇرماستىن غەرىپكە قاراپ قېچىپ كەتتى.

كۇچار قولدىن كەتكەندىن كېيىن، ئاقسۇدا دۇڭخەيتىڭ سودىگەرلەر تۇەنىنىڭ باشلىقى بولۇپ ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرىدىكى بارەملىشىپ شەھەرنى قوغداشقا تەييارلەندى. بۇچاغدا ھەربى مەمۇرى ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى ئىلگىرى-ئاخىر قېچىپ كېتىپ، شەھەر خەلقى سەركىسى يوق پادىغا ئوخشاش سەراسىمىدا قېلىپ ھەممىسى كېلىپ سودىگەرلەر تۇەنىنىڭ باشلىقى دۇڭخەيتىڭدىن خەۋپتىن قۇتۇلۇش چارىسىنى سوراشقا باشلىدى. دۇڭخەيتىڭ ھە مە تەرەپكە قاتراپ بېقىپ نىمە قىلارىنى بىلەلمەي قالدى. بۇۋاقىت ئاقسۇ كوناشەھەر ناھىيىسىنىڭ سابىق ئامبىلى ليۇسىگمىن تېخى يېڭى شەھەردىن قېچىپ چىقمىغان ئىدى. ⑮ بۇنى ئاقسۇغا ۋاقىت لىق ئامبال قىلدى. شۇنىڭ بىلەن شەھەرنى باشقۇرىدىغان ئادە پەيدا بولدى، ئەمەلدارلار، سودىگەرلەر ۋەكىل ئىۋەتىپ نۇرغۇ مىقدارا، قوي، شېكەر قاتارلىق ماللارنى سوغا قىلىپ ئاقسۇنى شەرقىدىكى تەخمىنەن 110 چاقىرىم يىراقلىقتىكى جام دىگەن يەرگ ئاپىرىپ ماردىڭ بىلەن تۆمۈر ئېلى قاتارلىق كىشىلەرنى قارش

ئالدى. ماردىڭ خۇيزۇ ئەسكەرلەرنى باشلاپ ئاقسۇ يېڭىشەھەر ناھىيىسىگە كىردى، يەرلىك ھۆكۈمەت تەمىنات بىلەن تەمىنلىگەنلىكتىن شۇتىن باشقىچە كۆتۈلمىگەن ۋەقە تۇغۇلمىدى. تۆمۈر ئېلى ئەسكەرلىرىنى باشلاپ ئاقسۇ كونا شەھەرگە كىردى، بۇ چاغدا ئاقسۇ كوناشەھەردىكى باي خەنزۇ سودىگەرلەر ئاقسۇ يېڭى شەھەر ناھىيىسىگە قېچىپ بېرىۋالغان ئىدى، كېيىن ئۇلار مال-مۈلكىلىرىدىن كېچەلمەي ئارقىمۇ-ئارقا كوناشەھەر ناھىيىسىگە قايتىپ كېلىشتى، لېكىن تۆمۈر ئېلىنىڭ ئەسكەرلىرى ئۇلارنىڭ بىرىنىمۇ قالدۇرماي قىرىۋەتتى. كوناشەھەر بىلەن يېڭى شەھەرنىڭ ئارلىقى 10 نەچچە كىلومېتىر بولسىمۇ لېكىن كىشىلەرنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈلپەت ئوخشاش بولمىدى. ياڭچىڭخېن ئاقسۇدىن مارالۋېشىغا قېچىپ بارغاندا، قەشەردىكى جېن شۇجۇڭ تېلېگىرام ئارقىلىق ئالدىنقى سەپنى چىڭ ساخلاشى، چېكىنمەسلىك توغرىسىدا ئۇنىڭغا بۇيرۇق قىلدى.

قەشقەرنىڭ دۇتۇبيە باشلىقى جېن شۇجۇڭ، ئەپيۇن چېكىشكە ئادەتلىنىپ قالغان، قارتا بىلەن قىمار ئويناشنى ياخشى كورىدىسان توخۇ يۈرەك، ئۇزئالدىغا پىكىر قىلالمايدىغان ئادەم بولۇپ ھەربى ئىشلاردىن تېخىمۇ خەۋىرى يوق ئىدى. ھەركۈنى ھەرقايسى جايلاردىن، كوپۈنچىسى ھەربى جەھەتتىكى مەغلۇبىيەت خەۋەرلىرى تېلېگىرام ئارقىلىق كىلىپ تۇراتتى. ئۇ ھەربىر تېلېگىراممى ئوقۇپ بولۇپلا يىرتىپ تاشلايتتى. ئەڭ ئاخىردا ئۇ بىر پارچە تېلېگىراممىنى يىرتىۋېتىپ غەزەپ بىلەن يەرگە تاشەتكەندىن كېيىن، بۇ تېلېگىراممىنىڭ كورىدىغان يېرى بارمىك ئۆيۈلدىمۇ يەنە ئالمەن دەپ ئېگىشىپ بېلى چىم بولۇپ قاتتىق اغرىپ قالدۇ، ئۇنىڭ خۇتۇنى سانجىق تۇرۇپ قالغان ئوخشايدۇ

دەپ ئۇنىڭغا چىن‌شىياڭ دېگەن دوردىن بىر ئىستاكان ئىچكۈز
ۋىتىدۇ، چىن‌شۇجېڭ چىن‌شىياڭ شورپىسىنى ئىچىپلا ئۇزۇن ئۆتمە
ئۆلۈپ قالىدۇ. سىرتتا: زەھەر ئىچىپ ئۆلىۋاپتۇ دېگەن سوز-
چەكلەر تارقالغان ئىدى.

چىن‌شۇجېڭ ئۆلگەندىن كېيىن، دىۋىزىيەنى
باشى سەنمۇجاڭى لىيۇدىڭ (گەنسۇ تۇڭشۇيلىق) دىۋىزىيە باشلى
لىقىغا كورسۇتۇلدى. لىيۇدىڭ دىۋىزىيە باشلىقى بولغاندىن كېيىن
لى دېڭ‌رۇڭ (خېجۇلۇق)نى ئالدىنقى سەپ قوماندانى قىلىپ، ئا
لىق ئەسكەرلەر بىلەن توپچى قىسىملارنى باشلاپ مارالۋېشىنى
شەرقىدىكى تۇمشۇق دېگەن يەرگە بېرىپ مۇداپىئە قىلىشقا ئ
ۋەتتى. ياڭچىڭمىن ئۇرۇشتا مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن ئەمەلىنى ت
ۋەنلىتىپ ھەربى ئوزۇق- تۈلۈك ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ۋەزىپىس
قويۇلدى. لىيۇدىڭ تۇمشۇققا بېرىپ ئەسكەرلەرنىڭ جايلىشىش
ئەھۋالىنى كوزدىن كەچۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، مۇھاپىزەت ق
شۇنلىرى بىلەن قەشقەرگە قايتىپ تەڭ توغراققا كەلگەندە يوش
رۇنۇپ ياتقان ئۇيغۇر قوشۇنلىرىنىڭ ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلىش
دۇچ كەلدى. لىيۇدىڭ قاتارلىقلاردا قورال بولسىمۇ ، لېكىن
چاغدىكى ئالاقىزادىلىكتە ئاممىنىڭ تاياق- توقما
لىرىغا تاقابىل تۇرالماي ھەممىسى ھالاك بولدى.

قاراشەھەر بىلەن ئاقسۇغىچە بولغان ئارىلىق قولدىن كە
كەندىن كېيىن، يول بويىدىكى سىمتاناپ تارتىلغان ئىستولبىلا
نىڭ ھەممىسى كېسىپ تاشلاندى. قەشقەردە ئەسلىدە سىمسىز تې
گراپ ئىستانسىسى بولسىمۇ، ماشىنا زاپچاسلىرىدا كاشىلا چىققا
لىقتىن كارغا كەلمىدى. شۇنىڭ بىلەن قەشقەر بىلەن ئۇرۇمچى ئوتتۇ
سىدا تېلېفون- تېلېگراپ ئالاقىسى ئۈزۈلۈپ قالدى. جىن شۇجېڭ ئو

ندىن كېيىن، قەشقەرنىڭ دوتىيى ماشىياۋۇ⑯ نىڭ ئۇرۇمچىدە-
كى چىن‌شورېنغا يوللايدىغان تېلېگراممىدا دوكلادى سوۋېت ئىتت-
پاقىنىڭ قەشقەردىكى كونسۇلخانىسى ئارقىلىق يوللىنىپ تۇر-
. جىن‌شورېنىڭ جاۋاپ تېلېگراممىسىمۇ سوۋېت ئىتتىپاقى ئار-
لىق كەلدى. جىن‌شورېن ماشىياۋۇنى چېگرا مۇداپىئە سىلىڭى
لىپ تەيىنلىدى. 1924 - يىلى ماشىياۋۇ ئۇچتۇرپان ناھىيىسىگە
بال بولۇپ تۇرغان چاغلاردا ياڭزېڭشىنىڭ بۇيرۇغى بويىچە
شقەرغە ئەسكەر باشلاپ بېرىپ ماتىتەي (ئىدۇ، مافۇشىڭ) نى
قۇتۇپ نۇرغۇن مىقداردىكى قورال- ياراقلا ئىگە بولغان ۋە ئۇ-
نىڭ كوپ قىسمىنى ئىشلەتمىگەن ئىدى. شۇڭا ماشىياۋۇ ھەم
يزۋاتقا تەۋە سوغۇنچازا خادىمى جىڭ‌دېشىڭ قىرغىز چارۋىد-
لىرىدىن تەخمىنەن مىڭغا يېقىن ئەسكەر ئېلىپ قوراللاندۇرۇپ
ڭ‌دېشىڭنىڭ باشچىلىقىدا قەشقەردىن ئۇچتۇرپان، ئاقسۇغا
ردىغان كىچىك يوللارنى ساقلاشقا باشلايدۇ. ئاقسۇ قولدىن
تكەندىن كېيىن جىن‌دېشىڭنىڭ قول ئاستىدىكى تەرجىمان ئوسمان
رغىز) نىڭ تەشەببۇسى بىلەن ئەسكەرگە ئېلىنغان قىرغىزلار توپىلاڭ
تۇردى. جىن‌دېشىڭنى خەنجەر بىلەن ئولتۇرۇپ، ئوزى ئاممىنى باشلاپ،
شياۋۇنىڭ ئەمرىگە ئىتائەت قىلماي، قەشقەر كونا شەھەرىگە
ردى. بۇ ۋاقىتتا يەركەندە تۇرۇشلۇق سۇڭ × × تۇەنجاڭمۇ
شياۋۇنىڭ ئەمرىگە ئىتائەت قىلماي تۇرىۋالدى. مۇشۇ مەز-
لدە، ماشىمىڭ، ماجەنساڭنى قوماندان قىلىپ ئاقسۇدىن تومۇر
لى، مارۇڭ قاتارلىقلار بىلەن قوشۇپ تۇمشۇققا ئېۋە-
دۇ . لى دېڭ‌رۇڭ دۇشمەننى سەل چاغلاپ، بۇ ئالۋاستىلار
ر ھۇجۇمغا چىدىيالمايدۇ، دەپ ھېچقانداق تەييارلىق كورمەستىنلا
ۋەككۇل قىلىپ ھۇجۇمغا ئۆتىدۇ. ماجەنساڭ قارشى تەرەپنىڭ

جەڭ ساداسىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، لەشكەرلىرىگە تارقىلىپ يۈشۈرۈنۈشقا بۇيرۇق بېرىدۇ. لى دېگىرۇگىنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى راسا يېقىنلىشىپ كەلگەندە يوشۇرۇنۇپ ياتقان ئەسكەرلەر 3 تەرەپتىن تەڭلا ئېتىلىپ چىقىپ قاتتىق ھۇجۇم قىلىدۇ. ئاتلىق ئەسكەرلەر بەرداشلىق بېرەلمەي قاچىدۇ. لى دېگىرۇڭ تاپانچىسى بىلەن ئۆزىنى ئېتىپ ئۆلۈۋالىدۇ. قالدۇق ئەسكەرلەر قېچىپ مارالۋېشىغا كېلىۋالىدۇ. سەنۇ شىچۇخەن ياڭچېڭشىنغا قالدۇق ئەسكەرلەرگە باشلامچىلىق قىلىپ، مارالۋېشىدىن چوڭ يول بىلەن قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيىسىگە بېرىشقا بۇيرۇق قىلىدۇ؛ ئۆزى توپچى قىسىملارنى باشلاپ غەربىي جەنۇبقا قاراپ مېڭىپ يەركەنگە بېرىپ، يەركەندە تۇرۇشلۇق سۇڭ تۇەنجاڭ بىلەن بىرلىكتە قەشقەرگە كېلىپ، قەشقەرنى مۇداپىئە قىلىشقا ھەمكارلاشماقچى بولىدۇ. ياڭچېڭشىنىڭ ئەسكەرلىرى پەيزىۋاتقا 100 يول كېلىدىغان يېڭى ئاۋات دېگەن جايغا كەلگەندە، بۇ يەردە يوشۇرۇنۇپ ياتقان ئۇيغۇرلارنىڭ تۇيۇقسىز ھۇجۇمىغا دۇچ كېلىپ، ياڭچېڭشىن ئەسىرگە چۈشۈپ قالىدۇ. ماجەنساڭ ئورۇنسىز ئادەم ئۆلتۈرۈشكە يول قويمىغانلىقى ئۈچۈن ئۇنىڭ جېنى ساقلىنىپ قالدى. بىزنىڭ توپچى قىسىملىرىمىز شىچۇخەن بىلەن بىرلىكتە مارالۋېشىنىڭ غەربىي جەنۇبىغا قاراپ يول ئالدى. ۋۇتەي ئەتراپى قۇمۇشلۇق، پاتقاق، سازلىق ئىكەن، يول باشلىغۇچى شۇ يەر بىلەن مېڭىپ ھارۋىلىرىمىز پېتىپ ئادەملىرىمىز ماڭالماي قالدى مۇشۇنداق پەيتتە ماجەنساڭنىڭ ئەسكەرلىرى يېتىشىپ كېلىپ قۇراللىرىمىزنى تامامەن ئېلىۋالدى. بىزنى قايتىدىن مارالۋېشىغا ياندۇرۇپ كېلىپ باشقا ئەترەتلەرگە تەخسىم قىلىپ قوشۇۋەتتى.

بۇ چاغدا ماشياۋۋۇ بىلەن ماجەنساڭلار بىرلىشىۋالدى. ئۇنىڭ شەرتلىرى: ① ماشياۋۋۇنىڭ چېگرا مۇداپىئە سېلىقى ۋە دوتەيلىك نامىنى ساقلاپ قېلىش؛ ② يەركەندىكى سۇڭ تۇەنجاڭنىڭ پولكى ۋە چېن، لى فامىلىلىك يېڭجاڭلارنىڭ ئەسكەرلىرىنى پۈتۈنلەي قۇرالسىزلاندۇرۇش؛ ③ خەنزۇ ئەمەلدارلار بىلەن سودىگەرلەرنىڭ ھەممىسى ئىسلام دىنىغا كىرىپ مۇسۇلمان بولۇپ، ئۇيغۇرچە كىيىم كىيىشتىن ئىبارەت بولدى. يۇقۇرقى شەرتلەرگە ئاساسەن، سۇڭ تۇەنجاڭ بىلەن چېن، لى ئىككى يېڭجاڭ ئۆزىگە تەۋە ھەممە ئەسكەرلىرىنى ھەم ھەر قايسى جايلاردىن يەركەنگە قېچىپ بېرىۋالغان خەنزۇ ئەمەلدارلار بىلەن خەنزۇ سودىگەرلەر ۋە ئائىلە تەۋەلىرى بولۇپ جەمئى مىڭدىن ئارتۇق (بىر رىۋايەتتە 10 مىڭ) ئادەملەرنى باشلاپ 1933 - يىلى ئەتىيازدا، يەركەندىن قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتى، ئۇلار يەركەنگە 200 يول كېلىدىغان ھىمىتنىڭ سېيىغا كەلگەندە، شۇ جايدىكى ئاما تەرەپتىن ھەممىسى چوماقتا ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىلدى.

ماجەنساڭ ئۆزىنىڭ بارلىق ئەسكەرلىرىنى ۋە بىزدىكى قېپقالغان قالدۇق ئەسكەرلەرنى ھەمدە پانا ئىزلەپ قېچىپ كەلگەن ئەمەلدارلارنى باشلاپ قەشقەر يېڭىشەھەرگە يېتىپ كىردى. تومۇر ئېلى باشچىلىقىدىكى ئۇيغۇرلار قوشۇنى قەشقەر كونا شەھەرگە كىردى. ئوسمان باشچىلىقىدىكى قىرغىزلار قوشۇنىمۇ قەشقەر كونا شەھەرگە كىردى. شۇ يىلى يازدا قىرغىز ئەسكەرلىرى شەھەردە توپىلاڭ كۆتۈرۈپ، ھەدەپ بۇلاڭچىلىق باشلىدى. ماشياۋۋۇ ۋە ئۇنىڭ ئائىلە - تەۋەلىرى، خەنزۇ ئەمەلدارلار، خەنزۇ سودىگەرلەرنىڭ ھەممىسى يېڭىشەھەرگە قېچىپ بېرىۋالدى، قاچالماي كونا شەھەردە

قالغان خەنزۇلاردىن كۇچارنىڭ سابىق ئامبىلى يۈيلياڭ، ئاقسۇنىڭ ئامباللىغىنى تاشلاپ چىققان يۈەنشۇتۇڭ ۋە ئۇلاردىن باشقا نۇرغۇنلىغان ئىشچى- خىزمەتچىلەر ھەم شەھەر ئاھالىسى قىرىپ تاشلاندى. ماجەنساڭ شىيىڭچاڭ بىلەن مىنى شەھەرگە كىرىپ تەرتىپ ساقلاشقا ئېۋەتتى. بىز ئوسماننىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن چەك قىلدۇق. مېنىڭ ئوڭ پۇتۇمغا ئوق تەگدى، شىيىڭچاڭنىڭ پۇتىغا ئوق تەگدى. بىز چېكىنىپ يېڭىشەھەرگە بېرىۋالدۇق. شىيىڭچاڭنىڭ جاراھىتى ساقايماي ئاخىرى ئۆلدى. مەن خېلى ئۇزۇن يېتىپ نۇرغۇن داۋالاش ئارقىلىق ئاخىرى ماڭالايدىغان بولدۇم. ئۇ چاغدا ئۇيغۇر يۈيۋىنىڭ (يۇنۇس بەگ) كونا شەھەردە دوتەي بولدى. خۇيزۇلاردىن سۇجىنشۇ مۇئاۋىن دوتەي بولدى. (يۇنۇس بەگ بىلەن سۇجىنشۇنى تۇمۇر ئېلى تەيىنلىگەن بولۇپ «غەربىي رايونلارنى باشقۇرۇش تارىخى»دا بۇلارنىڭ سۈرىتى بار) مۇئاۋىن دوتەي سۇجىنشۇ دايىم يېڭىشەھەرگە كېلىپ دوكلات بېرىپ ۋەزىيە تاپشۇرۇۋېلىپ تۇراتتى.

شۇ يىلى كۈز پەسلىدە، تۇمۇر ئېلى بىلەن ئوسمان قىرغىز ھوقۇق تالىشىپ، بىر- بىرىگە يول قويۇشمىدى، ئاخىرى بىر- بىرىگە قوراللىق ئوت ئېچىشتى. ئۇرۇش باشلىنىشتىن بۇرۇن تۇمۇر ئېلى ئۆزىنىڭ ۋەكىلىنى يېڭىشەھەرنىڭ شىمالى دەرۋازىسىدىن مەخپىي كىرگۈزۈپ، ماشياۋ ۋۇ بىلەن ماجەنساڭنىڭ ھەمكارلىشىشىنى تەلەپ قىلدى؛ ئوسمانمۇ ئۆز ۋەكىلىنى خۇپىيانە شەرقى دەرۋازىدىن كىرگۈزۈپ ياردەم تەلەپ قىلدى. بىز ھەممىسىگە ماقۇل بولدۇق كۈنلەرنىڭ بىرىدە تۇمۇر ئېلى بىلەن ئوسمان شەھەر سىرتىد

بىر- بىرىگە ئوق چىقىرىشقا باشلىدى، ماجەنساڭ ئەسكەر تارتىپ شەھەر سىرتىغا چىقىپ ناھايىتى ئاستا ماڭدى، غەرىزى: كىمنىڭ غەلىبە قىلىدىغان، كىمنىڭ مەغلۇپ بولىدىغانلىغىنى كۈتۈپ تۇرۇش، ھەم ھەر ئىككى تەرەپ ئۇرۇشۇپ ھالسىزلانغاندىن كېيىن ئۈستۈنلىككە ئېرىشكەنلەرگە ھۇجۇم قىلىشقا ھازىر تۇرۇشتىن ئىبارەت ئىدى. بۇنداق بولغاندا ئاجىزلار مەغلۇپ بولىدۇ، غالىپلارمۇ مەغلۇپ بولىدۇ. شۇڭا بىز ئازىراق يول مېڭىپ بىر مەھەل دەم ئالاتتۇق، ئىلگىرىلەشكە ئالدىرىمىدۇق. ئاخىرى ئوسمان بەرداشلىق بېرەلمەي، بارا- بارا چېكىنىپ كونىشەھەرنىڭ لەڭگەر ئەتراپىغا كەتتى. تۇمۇر ئېلى ماشىنىغا ئولتۇرۇپ قوغلاپ كېلىپ ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلىۋاتاتتى، بىز دەل شۇ چاغدا يېتىپ باردۇق. ئۇ، ماشىنىدىن چۈشۈپ بىزنىڭ كېچىكىپ كەلگەنلىگىمىزنى ئېيىپلاشقا باشلىۋىدى، بىز تەرەپ بىرپاي ئوق بىلەنلا ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ قويدۇق. ئوسمان قىرغىز دەرھال بۇ ۋەزىيەتتىن پايدىلىنىپ قايتۇرما ھۇجۇمغا ئۆتۈپ مەغلۇبىيەتتىن غالىپلىققا ئۆتتى. خوجىنياز ھاجى بىلەن مەخمۇت مۇھىتىلەر ماجۇڭيىڭ بىلەن چىقىشالماي، ماجۇڭيىڭدىن ئايرىلىپ، تۇرپاندىن ئۆز ئەسكەرلىرىنى باشلاپ غەرىپكە قاراپ ماڭدى. تۇمۇر ئېلى ئۆلگەندىن كېيىن مەخمۇت مۇھىتى قەشقەر كونا شەھەرگە يېتىپ كېلىپ ئوسمان بىلەن بىرلىشىپ يېڭىشەھەرگە ھۇجۇم قىلدى. ماجەنساڭ خۇيزۇ، خەنزۇ ئەسكەرلىرىگە قوماندانلىق قىلىپ، شەھەر سىرتىغا خەندەك كولاپ مۇداپىئەدە تۇردى.

شەھەردە سودىگەرلەر تۈەنى قۇرۇلدى. ئۇلار قاچقان ئەمەلدارلار بىلەن شۇ جايدىكى ئولتۇرۇشلۇق خىزمەتچىلەرنى بىرلەشتۈرۈپ، كېچە- كۈندۈزلەپ سېپىلغا قاراۋۇللۇق قىلدى. يېڭى-

شەھەر بىلەن كونا شەھەرنىڭ ئارىلىقى 10 نەچچە چاقىرىم كېلەتتى. كونىشەھەردىن دايىم ئادەم كېلىپ ھۇجۇم قىلىپ تۇردى. كۆز پەسلىدىن قىش پەسلىگىچە مۇھاسىرىدە قالغانلىقتىن ئەسكەرلەر بەك چارچاپ كەتكەن ئىدى. لېكىن يېڭىشەھەردىكى ساڭدا ئاشلىق زاپىسى كۆپ بولغاچقا بۇ يەردە ھېچ ئۆزگۈرۈش بولمىدى ھەم بىخارامان يېتىۋەردى. شەھەرنى قوغداپ تۇرغان مەزگىلدە، ماجۇن (لەقىمى خاۋزىلىيالڭ خۇيزۇ ئۈرۈمچىدلىك، ئىلگىرى مارالۋېشىغا ئامبال بولغان) قاتارلىقلار ماجەنساڭغا يېڭىشەھەربارىنلىق يالڭفۇچىڭ (يالڭزېڭشىن دەۋرىدە دۇبەن مەھكىمىسىنىڭ ھەربىي ئىشلار نازارىتىدە بولۇم ئەزاسى بولۇپ⑰ ئىشلىگەن. جىن شۇرېن دەۋرىدە يېڭىسارىدا باج نازارەتچىسى بولغان) ۋە دو ئىسىملىك ئادەملەر جىن شۇرېن بىلەن مەخپىي خەت- ئالاقە قىلىشىپتۇ، دەپ چېقىشتۇرۇپ قويۇدۇ. شۇنىڭ بىلەن يالڭفۇچىڭ بىلەن دو فامىلىلىك ئادەملەر ماجەنساڭ تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى. بۇ ۋەقەدىن كېيىن ئىشنىڭ يالغانلىقى سېزىلىپ قالغاچقا ماجەنساڭ يەنە چىقىمچى ماجۇن قاتارلىقلارنى ئېتىۋەتتى. 1933 - يىلى دېخانلار كالىندارى بويىچە 12 - ئاينىڭ مەلۇم بىر كۈنى كېچىسى ئۇخلاۋاتسام بىر كىشىنىڭ ماڭا: «بولاكچىلارنىڭ ئەسكەرلىرى سېپىلغا چىقتى» دېگەندەك سۆزى ئاڭلاندى، مەن چۆچۈپ ئويغىنىپ قوپسام پۇتۇمنىڭ ئاغرىقى مېڭىشقا ئىمكانىيەت بەرمىدى. ئاندىن ئىنىمنى ئويغىتىپ، شەھەر سېپىلىغا چىقىپ تەكشۈرۈپ كېلىشكە ئەۋەتتىم. ئىنىم ھورۇنلۇق قىلىپ ئورنىدىن تۇرغىلى ئۇنىمىدى ئۇنىڭغا مەن كايىغاندىن كېيىن ئاندىن سېپىلغا قاراپ ماڭدى، شىمالى دەرۋازىنىڭ ئۈستىدىكى پوستا تۇرغان سودىگەر تۇەننا ئادەملىرى غەرق ئۇيقۇغا كەتكەن، سېپىلنىڭ سىرتىدا كىشىلەر شوتا قويۇپ سېپىلغا يامىشىشىپ چىقىۋاتقان ئىكەن، ئۇ دەرھال ئوق چىقىرىپتۇ، بۇ ئوق سېپىلغا چىقىۋاتقان بىرىنچى كىشىگە تېگىپ دومىلاپ چۈشۈپتۇ، شۇنىڭ بىلەن قالغانلىرى ئالاقزادە بولۇپ قېچىشقا باشلاپتۇ، شەھەر سىرتىدىكى خەندەكتە ياتقان ئادەملەرمۇ بۇ ئاۋازنى ئاڭلاپ دەرھال ئوق چىقىرىپ 30 نەچچە ئادەمنى ئېتىپ ئۆلتۈرۈپتۇ، باشقىلىرى قېچىپ كېتىپتۇ، كېيىن بىر قانچە ئادەمنى ئەسىرگە چۈشۈرۈپ 30 نەچچە تال مىلتىق ئولجا ئېلىپتۇ، مىلتىقلارنىڭ ئۈستىدە 5 يۇلتۇز بەلگىسى بار ئىكەن. ئەسىرگە چۈشكەنلەرنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا: خوجا نىياز ھاجى قاراشەھەر، كۈچار، ئاقسۇ ئەترابلىرىدىن قوي يىغىپ، ئۈچتۇرپان ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۆتكۈزۈپ قارا قولدا قورال- ياراققا تېگىشكەن ⑱ ئىكەن. بۇ مىلتىقلار شۇ مىلتىقلاردىن ئىدى.

شۇ يىلىنىڭ بېشىدا، قەشقەر كونىشەھەردە «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» قۇرۇلۇپ، سابىت داموللانى دۆلەت ئىشلىرى زۇڭلىلىقىغا سايلاپ، ھەر قايسى چوڭ شەھەرلەردىن قەشقەرگە ئەسكەر ئەۋەتىپ، يېڭى ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىشقا چاقىرىق قىلدى. بۇ چاغدا قەشقەر كونىشەھەردە ھەربىي ھوقۇقنى تۇتۇپ تۇرغانلاردىن مەخمۇت مۇھىتى، ئوسمان سىجاڭ، سېيىتۋالدى جاڭلار⑲ ئىدى. ھەربىي ھوقۇق بىرلىككە كەلمىگەن ھەر قايسى ئۆز ئالدىغا خوجا بولۇپ يۈرۈشەتتى، بىر- بىرىدىن گۇمان قىلىشاتتى. خوجا نىياز ھاجى جەنۇبىي شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن ماجۇڭيىڭ مافۇيۈەننى تۇرغۇن ئەسكەر بىلەن قوغلاپ زەربە بېرىشكە ئەۋەتكەن ئىدى. خوجا نىياز ھاجى قەشقەرگە كېلىپ ئۇزۇنغا قالماي ئاقسۇ تەرەپنىڭ دىۋزىيە باشلىقى باي شىجاڭ قەشقەردىكى يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ چاقىرىقىغا ئاۋاز قوشۇپ، 5 مىڭدەك ئەسكەر باشلاپ

مارالۋېشى ئەتراپىغا كەلگەندە، مافۇيۈەن قاتارلىقلار قوغلاپ كېلىپ قاتتىق سوقۇشۇپ باي شېجاڭ قاتارلىقلارنىڭ ئەسكەرلىرىنى يوقاتتى. مافۇيۈەننىڭ قىسىملىرى قەشقەرگە كېلىپ يېڭى هوكۇمەتكە ياردەم بېرىش ئۈچۈن خوتەن تەرەپتىن كەلگەن شامەنسۇرنىڭ نۇرغۇن ئەسكەرلىرى بىلەن يېڭىسار ئەتراپىدا جەڭ قىلىپ ئۇلارنى مەغلۇپ قىلدى، ئارقىدىنلا قەشقەر كونا شەھەرگە هۇجۇم قىلدى. خوجانىياز هاجى، مەھمۇت مۇھىتى، سېتىۋالدىجان، ئوسمان قىرغىز ۋە باشقىلار قېچىپ ئاتۇشنىڭ تاغلىق رايونىغا كىرىۋالدى. كونا شەھەردە قالغانلارنىڭ ھەممىسى قىرغىن قىلىندى. «شەرقى تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» گۈلدەك بىر ئېچىلىپلا توزۇپ يوق بولدى. ماشياۋۋۇ يەنىلا كونىشەھەرگە قايتىپ كېلىپ هاكىميەت بېشىغا ئولتۇردى، ئۇنىڭ پىچانلىق خوتۇنى 40 چاقىرىم يىراقلىقتىكى لەڭگەردىكى باغچىسىغا كوچۇپ باردى. ئۇ، ئۆزى كۈندۈزى كونىشەھەردە ئىشلەپ، كەچتە خىزمەتتىن چۈشۈپ ئۆيەرگە قونغىلى كېتەتتى.

ماجۇڭيىڭنىڭ ئۈرۈمچىنى مۇھاسىرە قىلىشى مەغلۇپ بولۇپ قەشقەرگە قېچىپ كەلدى. ئۆلكە تەرەپ شەرقى- شىمال ئارمىيەسىنىڭ گېنېراللىرىدىن ليۇبىنىڭنى باندىت تازىلاش سىلىڭى قىلىپ تەيىنلەپ قوغلاشقا ئەۋەتتى. ماجۇڭيىڭ ئۆزىنىڭ يېنىدىكى بىر نەچچە ئادەملىرى بىلەن قەشقەردىن سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۆتۈپ كەتتى. قالغان ئەسكەرلەرنى مافۇشەن باشلاپ خوتەنگە بېرىپ ئورۇنلىشىۋالدى. شۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ ئۆلكىسىدە بولغان ئۇرۇشلارنىڭ بىر باسقۇچى ئاخىرلاشتى. شىڭشىسەينىڭ جەنۇبى شىنجاڭغا تەسەللى بېرىشكە ئەۋەتكەن ئادىمى گۇڭجىنفەن قەشقەرگە يېتىپ كېلىپ دوتەي بولدى، ماشياۋۋۇ خەلق ئىشلىرى نازارىتىنىڭ نازىرلىقىغا يۆتكەلدى. بۇنىڭدىن ئىلگىرى دوتەي (ماشياۋۋۇ) لەڭگەرگە كېتىۋاتقاندا، يولدا بىر كىشى سۇيىقەست قىلىپ ئاتقانلىقتىن ئۇنىڭ قولى ھەم پۇتى ياردار بولۇپ، سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىپ داۋالاندى. خوجانىياز هاجى شىنجاڭ ئۆلكىلىك هوكۇمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە تەيىنلىنىپ ئۈرۈمچىگە باردى. مەھمۇت مۇھىتى دىۋىزىيە باشلىقى بولۇپ 2- قېتىم قەشقەرگە كەلگەندە تاققا قېچىپ كىرىۋالغان سېتىۋالدىجان، ئوسمان قىرغىز قاتارلىقلارنى يوقاتتى. كېيىن مەھمۇت مۇھىتىنىڭ ئۆزى ھىندىستانغا قېچىپ بېرىپ تيەنجىن ئارقىلىق ياپونىيىگە كەتتى. ئۇزۇنغا قالماي مەنمۇ رۇخسەت سوراپ ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلدىم. جەنۇبىي شىنجاڭدا بولغان قالايمىقانچىلىقلارنىڭ ئۆتمۈشىگە خېلى ئۇزۇن ۋاقىت بولدى. ئىسىمدە قالغانلىرى شۇ ئىكەن. خاتا جايلىرى ياكى چۈشۈپ قالغان جايلىرىنى شۇ چاغدىكى ئەھۋاللارنى پىششىق بىلىدىغان كىشىلەرنىڭ تۈزۈتۈپ قويۇشنى ۋە تولۇقلىشىنى ئۈمىت قىلىمەن.

ئىزاھاتلار:

(1) تۇخۇلۇ دىگىنىمىز- قۇمۇلغا تەۋە جاي بولۇپ شەرقى- شىمال تەرەپتە تاشقى موڭغۇلغا ئۆتىدىغان چازا. تاشقى موڭغۇل مۇستەقىل بولغاندا قۇمۇلدىن بەزى سودىگەرلەر ئوغۇرلۇقچە تاشقى موڭغۇلغا ئاشلىق ئاپىرىپ ساتاتتى. شىنجاڭ ئۆلكىلىك هوكۇمەت شۇڭا ئالاھىدە چازا قۇرۇپ ئادەم تەيىنلەپ ساقلايتتى. ئۇلار بۇ يەردىن ئۆتكەن يولۇچىلارنى تەكشۈرەتتى. ئەتكەسچىلىك ۋە تاشقى موڭغۇل بىلەن ئالاقە قىلىشنى توسايتتى.

(2) قۇمۇلدىكى ئۇيغۇر ۋاڭى، قېرى ۋاڭ «شامەخسۇت» ئۆلگەندىن كېيىن، نەزىر ۋاڭ بولدى، نەزىر ۋاڭنىڭ ئوغلى بەشىرمۇ ۋاڭ ئىدى.

(3) خوجانىيازھاجى، قۇمۇل ۋاڭىنىڭ تاغ رايونلىرىنى ئىدارە قىلىشتا مەلۇم تاغلىق رايونغا قويغان يۇرت بېشى ئىدى، (ئۇنىڭ ئەمىلى رايون باشلىقىغا تەڭ كېلەتتى.)

(4) يولۋاس، قۇمۇل ۋاڭىنىڭ مەسلىھەتچى دەرىجىلىك ئەمەلدارى بولۇپ، خەنزۇچىنى بىلگەچكە خەنزۇ ئەمەلدارلىرى بىلەن بولىدىغان ئىشلارنى يولۋاس بېجىرەتتى.

(5) مەخمۇت مۇھىتى، تۇرپاندا چوڭ پومېشچىك، چوڭ سودىگەر ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان، ئۇنىڭ ئاكىسى گاۋ چاڭ سوداسارىيىنى ئاچقان، تۇرپان پىچانلاردا تەسىرى بار. جىن شۇرېنغا قارشى قۇمۇل قوزغىلىڭى كۆتۈرۈلگەندە، مەخمۇت مۇھىتى تۇرپاندا تۇرۇپ ئاۋاز قوشۇپ خوجا نىياز ھاجى بىلەن بىرلەشكەن.

(6) ئېبى يىڭ، يەنە بىر ئېتى جىنخۇا ئىدى، خېجۇلۇق، ئىپتىشلارغا قارىغاندا ئەسلىدە قۇرۇغلۇق ئارمىيە مەكتىۋىدە ئوقۇغان، ياڭزېڭشىن ئوز قولى بىلەن ئۇستۇرۇپ يىڭجاڭلىقتىن دىۋىزىيە باشلىقلىقىغا كۆتەرگەن ۋە ئاقسۇغا دوتەي قىلغان.

(7) جاڭ پېيىۋەن، جىڭخەيلىق، جېمنەي ناھىيىسىدە تۇرۇشلۇق روتىغا باشلىق بولغان، كېيىن دۇبەن مەھكىمىسى ھەربىي ئىشلار باشقارمىسىدا بولۇم باشلىقى بولغان. ياڭزېڭشىن ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن، جىن شۇرېننى ھىمايە قىلىشتا خىزمەت كۆرسىتىپ ئىلىدا بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ۋالىيسى بولغان.

(8) ما جۇڭيىڭ، ما بۇفاڭ بىلەن نەۋرە ئاكا-ئۇكا ئىدى ئۆزلىكىدىن ئەسكەر ئېلىپ جۇچۇەندە (سۇجۇ) تۇراتتى، قۇمۇل قوزغىلىڭى جاڭ پېيىۋەن تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنغاندا، يولۋاس گەنسۇغا بېرىپ ما جۇڭيىڭنىڭ ئەسكەرلىرىنى تەكلىپ قىلىپ جايۇيگۇەندىن ئېلىپ چىققان. ما جۇڭيىڭ بارىكۆلنى ئىشغال قىلىپ قۇمۇلنى مۇھاسىرىگە ئالىدۇ، جىن شۇرېن شىڭ شىسەينى ئالدىنقى سەپ قوماندانى قىلىپ تەيىنلەيدۇ، جىن يېن شۇ شەرقى (ياكى غەربى يول) دا قوماندانلىق قىلىپ، بارىكۆلنى تارتىۋېلىپ قۇمۇلنى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدۇرىدۇ. ما جۇڭيىڭ سۇجۇ (جۇچۇەن) غا قايتىپ كېتىدۇ. 1932-يىلى كۈزدە، ما جۇڭيىڭنىڭ ئالدىن ماڭغۇچى قىسىملىرى ما شىمىڭ باشلامچىلىقىدا پىچاننى پاراكەندە قىلىپ تۇرپانغا يۈرۈش قىلىپ، ئۇنى ئىگەللەپ، چىجىسۇزى (چىغدەن) گە ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلىدۇ. جىن شۇرېن شىڭشىسەينى ئەسكەر باشلاپ بېرىپ ئولكە ئارمىيىسىگە ياردەم بېرىشكە ئەۋەتىدۇ، شۇنىڭ بىلەن قۇمۇل ئالدىنقى سېپى بوشاپ قالىدۇ، ما جۇڭيىڭ بۇ پۇرسەتنى غەنىيمەت بىلىپ 2-قېتىم جايۇيگۇەندىن ئۆتۈپ قۇمۇلنى ئىشغال قىلىدۇ.

(9) نيۇشى، يۈننەن ئولكىسىدىن، ئەسلىدە ئۇ، ياڭجېنشىياڭنىڭ ئورنىغا ئىلىنى مۇداپىيە قىلغۇچى ۋالى بولغان. جىن شۇرېن جاڭ پېيىۋەننى ئىلى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ۋالىيسى قىلىپ تەيىنلىگەندىن كېيىن، نيۇشىنى قاراشەھەرنىڭ دوتەيلىكىگە يۆتكىدى.

(10) جەنشىكۈي، خېجۇلۇق، ياڭزېڭشىن دەۋرىدە يىڭجاڭ بولغان. جىن شۇرېن دەۋرىگە كەلگەندە لۈيجاڭلىققا ئۆسكەن.

(11) يۈيلياڭ. ئەسلى يۇرتى جىياڭشى، شىنەندە تۇغۇلغان، گۇاڭشۇينىڭ 33-يىلى ئاچىسىنىڭ ئېرى جاڭ يۈەنجىندىن پانا ئىزلەپ كەلگەن. مىنگونىڭ باشلىرىدا خوتەنگە ئامبال بولغان، خىزمىتىنى تاپشۇرۇپ بېرىپ ئۇزۇنغا قالماي كۇچارغا ئامبال بولغان. تۆمۈر ئىلى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ بارغاندا ئامباللىقنى تاپشۇرغان.

(12) ياقپېرىق ئاقسۇدىن ئۈرۈمچىگە كېلىشتە بىرىنچى مەن-

زىل (ئوتەڭ) جام، ئىككىنجى مەنزىل قاراپۇلغۇن، ئۈچۈنجى مەنزىل ياقىپرىق. قاراپۇلغۇن بىلەن ياقىپرىق ئارىلىقىدا يەنە ئۇششاق ئۆتەڭلەرمۇ بار. جوغا دەپمۇ ئاتايدۇ، ياڭ چىڭمىننىڭ قىسىملىرى مۇشۇ جاينىڭ ئەتراپىدا تار-مار قىلىنغان.

(13) شۈيچىيەن، خىجۇلۇق، چىڭ خاندانلىقىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا شىنجاڭدىكى ئالى مەكتەپنىڭ تارىخ ئوقۇتقۇچىسى بولغان. مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا جەنۇپتىكى بىر قانچە ناھىيەدە ئامبال بولغان، ئىلىدا باج نازارەتچىسى، مالىيە نازارىتىنىڭ نازىرى بولغان. كېيىن ئاقسۇغا دوتەي بولۇپ قەشقەردە ئۆزگۈرۈش بولغاندا ئىچكىرىگە كەتكەن.

(14) يۇەنشىيۇتۇڭ، شىيۇتۇڭ ئۇنىڭ لەقىمى بولۇپ ئىسمىنى بىلمەيمەن. جىياڭسۇلۇق، ئۇنىڭ دادىسى ياڭزېڭشىن بىلەن تونۇش، شۇڭا ئۇ ئىچكىرىدىن كېلىپ ياڭزېڭشىندىن پانا تىلىگەن.

⑮ ليۇشېڭمىڭ، لەقىمى جىڭتاڭ، شىنجاڭلىق. بالا چاغلىرىدا چىڭپەنشى مەھكىمىسىنىڭ ئايلىق مۇئاش تارقىتىدىغان ئورنىدا ئىشلىگەن. مىنگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا مالىيە نازارىتىنىڭ غەزىنە خىزمەتچىسى، بولۇم باشلىقى، كېيىن پەيزىۋات، ئاقسۇ كونىشەھەر ناھىيىلىرىدە ئامبال بولغان. شىڭ شىسەي تەختكە چىققاندىن كېيىن ئاقسۇنىڭ ئامباللىقىنى تاپشۇرۇپ بېرىپ تىيەنجىنگە كەتكەن. كېيىن لەنجوغا قايتىپ كېلىپ كېسەل بىلەن ئۆلگەن.

⑯ ماشاۋۇ لەقىمى شىيىڭ ئىدى، يۈننەنلىك، خۇيزۇلارنىڭ چوڭ مەزھەپ باشلىقى، ماجىڭۋۇنىڭ ئىنىسى، شىنجاڭدىكى خۇيزۇلارنىڭ تەرەققىيچىلىرى ئۇنى رەئىس دەپ ئاتايدۇ. ئۇ قەشقە ۋەكونىشەھەر، ئۈچتۇرپان قاتارلىق ناھىيىلەردە ئامبال بولغان. خوتە

قەشقەردە دوتەي بولغان. ئاخىرىدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك خەلق ئىشلىرى نازارىتىنىڭ نازىرى بولدى، شىڭ شىسەي تۈرمىسىدە ئۆلگەن.

⑰ بارىن، چىڭ سۇلالىسى داۋگاڭنىڭ 5 - يىلى (1825 - يىلى) چىڭ سۇلالىسىنىڭ چېرىكلىرى جاھانگىر خوجىنى مەغلۇپ قىلدى. 7 - يىلى (1827 - يىلى) شىنجاڭ تىنچلانغاندىن كېيىن 1828 - يىلى قەشقەردە ئېقىپ يۈرگەن كىشىلەرگە يەرلەرنى تەخسىم قىلىپ بېرىپ 8 ئايماققا يەنى: تەيپىڭ، ئەنبىيەن، جىنپىيەن، يۇڭفىڭ، يوڭدىڭ، دېبي، گواڭجى، پىڭچىڭ قاتارلىق ئايماقلارغا بولۇپ ئولتۇراقلاشتۇرغان ئىدى. بۇ كىشىلەر ئادەتتە دېخانچىلىق قىلاتتى. چېگرىدا ۋەقە چىقىپ قالسا مۇداپىئە قىلاتتى. توڭجىڭ خاندانلىقىنىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا ياقۇپبەگ (بەدەۋلەت) چىڭ خاندانلىقىغا قارشى چىققاندا، 8 ئايماقتىكى خەنزۇلارنىڭ 10 دىن يەتتە-سەككىز قىسمى ئۆلتۈرۈلگەن. گۇاڭشۈينىڭ 3 - يىلى (1877 - يىل) شىنجاڭ تىنچلاندۇرۇلدى. شۇنىڭ بىلەن 8 ئايماق تۈزۈمى يەنە ئەسلىگە كەلدى. ياڭفۇچىڭ دېبي ئايماقلىق كىشى ئىدى.

⑱ قارا قول، سوۋېتتىكە تەۋە يەر بولۇپ ئۈچتۇرپاندىن ئانچە يىراق ئەمەس.

⑲ سېيىتۋالدىجان، سوۋېتلىك ئۆزبەگ، 1931 - يىل سوۋېت ئىتتىپاقىغا تەۋە قىرغىزلاردىن جانىبەك، قازى قاتارلىقلار، سوۋېت ھاكىمىيىتىگە قاتتىق قارشىلىق كۆرسىتىپ كوپ قېتىم قوزغىلاڭ قىلغان. ئاخىرى قىزىل ئارمىيە تەرىپىدىن مەغلۇپ قىلىنغاندا، سېيىتۋالدىجان قەشقەرنىڭ تويۇن چازىسىغا قېچىپ كىلىپ، چازا ساقلاۋاتقان جىن زىيىڭغا ئالتۇن پارا بېرىپ (سانى ئېنىق ئەمەس) چېگرىدىن ئۆتكەن. مۇشۇ سەۋەپتىن سوۋېت ئىت-

تىپاقىنىڭ ئۈرۈمچىدىكى باش كونسۇلخانىسى جىن شۇرېن ھۆكۈمىتى بىلەن قاتتىق دەۋالىشىپ، ئۇ كىشىنى سوۋېتقا قايتۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلغان. قەشقەردىكى دېۋىزىيە باشلىقى جىن شۇرېن پارا ئېلىپ چېگرىدىن ئۆتكۈزۈۋەتكەن جىن زىيىگىنى ئېتىۋەتتى، جانىبەك، قازى قاتارلىقلار خوتەنگە قېچىپ كەتتى. سېتىۋالدى جان قاچمىدى ھەم ئۇنى سوۋېت ھۆكۈمىتىگە قايتۇرۇپمۇ بەرمىدى، شۇنىڭ بىلەن بۇ ئادەم قەشقەر كونسۇلخانىسىغا بېرىپ ھۆكۈمەت تەركىۋىگە كىرىۋالدى.

جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ۋەقەلەر ئىنتايىن مۇرەككەپ. ئاپتور ئۆزىنىڭ كۆچۈرمىشلىرىنى ئەسلەپ يازغان بولسىمۇ يەنە قەپقالغانلىرى خېلى كۆپ بولۇشى مۇمكىن. ئەھۋالنى بىلىدىغانلارنىڭ تولۇقلاپ تۈزۈتۈپ قويۇشىنى سورايمىز.

تەھرىردىن.

* * *

مەنخەنۋاڭ ۋە دوخوفۇ

(مانچۇكجاپ ۋە دوپتون سېرىن چېمىن)

سوزلەپ بەرگۈچى: تۇگباۋ   رەتلىگۈچى يەن زۇخۇەن

1 - مەنخەنۋاڭنىڭ ئائىلە نەسەپ ئەھۋالى

مەنخەنۋاڭ ـ ئىسمى مانچۇكجاپ، دەرىجىسى خەنۋاڭ (پادىشاھ) ئۇ نەسەبىدىكە ۋارىسلىق قىلىپ خەنۋاڭ ھەم قوشۇمچە شىنجاڭدىكى كونا تورغۇت جەنۇبىي قەبىلە تورت خوشۇن «ئۈنۈنسوزوكتو ئايماق» نىڭ باشلىقى بولغان. ئۇنىڭغا تەككەن ۋەخپىيەر ۋە چارۋىچىلىق رايونلىرى قاراشەھەر ئەتراپى ۋە دېڭىز يۈزىدىن 2500 مېتىر ئېگىزلىكتىكى يۇلتۇزۋادىسىنىڭ چوڭ يايلاقلىرى ئىدى. ئۇنىڭ ئاتىسىنىڭ ئىسمى بايىن موڭكو، يالغۇز ئوغۇل ئىدى. لېكىن ئۇنىڭ بوۋىسى ۋاپات بولغاندىن كېيىن مومىسى تۇل ئولتۇرۇپ يەنە بىر ئوغۇل تۇغۇپ ئىسمىنى دوپتونسېرىن چېمىن (موڭغۇل تىلىدا كىچىك ۋاقتىدىن گىگەن بولىدىغانلارنى چېمىن (خۇدابەردى) دەيدۇ. توۋەندە قىسقارتىپ گېگەن دەپ ئاتايمىز) قويىدۇ. يەنى بايىن موڭكونىڭ باشقا ئاتىدىن بولغان ئىنىسى مەنخەنۋاڭنىڭ كىچىك ئاتىسى بولاتتى. قائىدە - يوسۇن بويىچە يات ئاتىدىن بولغان بالىنى چەت ئىشلارنى باشقۇرۇش مەھكىمىسىگە مەلۇم قىلىپ ئەنگە ئالدۇرۇش لازىم ئىدى. مەن-

خەنۋاڭنىڭ مومىسى تۇل ئولتۇرۇپ بالا تۇغۇپ قويۇشى يوسۇنغا توغرى كەلمىگەنلىكتىن، يۇقۇرىغا چۇشىدە هامىلدار بولۇپ قالغان دەپ مەلۇم قىلغاندا مەنچىڭ خاندانلىقىنىڭ ئوردىسى «گېگەن» يەنى - «خۇدا بەردى» دېگەن مەنادا نام بەرگەن. دوخۇفو (دوپتۇن سىرىن چىمەن) نىڭ تۇغۇلغان كۈنىمۇ تېبەتتىكى زىڭچىڭ خوفونىڭ ئۆلگەن ۋاقتىغا توغرا كەلگەن. موڭغۇل ھەم تىبەتلىكلەرنىڭ دىنى قايىدىسىدە، خوفۇ ئۆلگەندىن كېيىن يەنە تۇغۇلۇپ دۇنياغا كېلەرمىش. شۇڭا بىرەر خوفۇ ئۆلگەندىن كېيىن دەرھال ئادەم تەيىنلەپ ئۇنىڭ ئادەتتە ئىشلىتىدىغان نەرسىلىرىدىن، مەسىلەن: ياغاچ چۆچىگى، ئوقۇغاندا ئىشلىتىدىغان تەسۋىسى، كىيىم - كېچەكلىرى، ئېتى ۋە باشقىلارنى ئېلىپ يىراق - يېقىن دىمەستىن، تورت ئەتراپتىن دەل خۇفو ئۆلگەن كۈنى تۇغۇلغان بوۋاقنى ئىزدەپ تېپىپ ھېلىقى ئاپارغان نەرسىلەرنى بوۋاققا كۆرسىتەرمىش، مۇبادا بوۋاق ھېلىقى نەرسىلەرگە قىزىقسا، ئوينىسا، بىر - ئىككى خىل نەرسىنى تۇتۇۋېلىپ قويۇپ بەرمىسە، ئۇنى ئۆلگەن خوفونىڭ قايتىدىن دۇنياغا كەلگىنى دەپ تونۇپ كۆرەگە ئېلىپ كېتىدىكەن (كۆر دېگىنى ئىبادەتخانىسى) شۇنداق قىلىپ ئۇ بوۋاق ئۆلگەن خوفونىڭ « تەختى »گە ۋارىسلىق قىلىدىكەن. ئۇنىڭ ئاتا - ئانىلىرى پۇتۇن ئائىلىسى بىلەن بىللە بارىدىكەن، دىمەك « بىر ئادەم خۇدا بولسا، ئۇنىڭ ئىت - مۇشۇكىمۇ جەننەتكە كىرەر »مىش. رىۋايەلەرگە قارىغاندا قايتىدىن خۇفو بولۇپ تۇغۇلغان بوۋاقنىڭ ئائىلىسى تولاراق كەمبەغەل ئائىلە بولارمىش، شۇڭا ئۇلارنىڭ بالىسى تۇغۇلغان ۋاقىت خۇفونىڭ ئۆلگەن كۈنىگە توغرا كېلىپ، قايتىدىن تۇغۇلغان بوۋاق خۇفو دەپ تونۇلۇش ئىمكانىيىتى بولۇپ

قالسا، مەزكۇر بوۋاقنىڭ ئاتا - ئانىسى ئىلاج قىلىپ قايتىدىن دۇنياغا كېلىدىغان خۇفونىڭ لامالىرىغا بېرىپ، بالىسىنى خۇفونىڭ دۇنياغا كېلىشى دەپ تونۇساڭلار دەپ ھەركەت قىلىدىكەن. دىمەك بۇنىڭدىكى نەيرەڭنى سورىمايلا بىلگىلى بولىدۇ، خوفو قايتىدىن دۇنياغا كېلىدۇ دېگىنى، دىننىڭ ئادەم ئالدايدىغان سەپسەتىسىدىن باشقا نەرسە ئەمەس.

يۇقۇرىدىكى يوسۇنلارغا بىنائەن دوپتۇن سىرىن چىمەننىڭ تۇغۇلغان كۈنىنى سۈرۈشتە قىلىپ ئۇنى تىبەتتە ئۆلگەن زىڭچىڭ خوفونىڭ قايتا دۇنياغا كېلىشى دەپ تونۇغان. ئەگەر ئۇ - ئادەتتىكى ئائىلىدە تۇغۇلغان بولسا تىبەتكە ئاپىرىپ زىڭچىڭ خوفونىڭ ۋارىسى قىلاتتى لېكىن ئۇ ئېسىلزادە - ۋاڭ ئائىلىسىدە تۇغۇلغانلىقتىن تىبەتكە ئاپىرىشقا مۇمكىن بولماي خەن ۋاڭ ئائىلىسىدە تۇرۇپلا، خوفو ئۇنۋانىغا مۇيەسسەر بولغان.

دوخوفو (دوپتونسىرىن چىمەن) 20 ياشى ئەتراپىغا كەلگەندە، مەنخەنۋاڭنىڭ ئاتىسى بايىن مۇڭكو ئۆلىدۇ. بۇ چاغدا مەنخەنۋاڭ تېخى بىر ياشقا توشمىغان ئىدى، دوخوفو ھوقۇق تارتىۋېلىش ئۈچۈن تۇل قالغان يەڭگىسىنى زەھەرلەپ ئۆلتۇرگەن (يەنە بىر گەپتە ئۇ - ئاكىسى بايىن مۇڭكونىمۇ زەھەرلەپ ئولتۇرگەنمىش) ئاندىن كېيىن خەنۋاڭنىڭ ھۆرمەت ھوقۇقىنى ئىگەللەپ ئايماقنىڭ مەمۇرىيىتىنى باشقۇرغان.

2 - ئايماق مەھكىمىسى ۋە پۈتۈن ئايماقنىڭ ئىقتىسادى ئەھۋالى

خەنۋاڭنىڭ ئايرىم تامغىسى بولۇپ، ئايماق باشلىقلىقىنى قوشۇمچە ئىشلىگەنلىكتىن يەنە ئايماق باشلىقى دېگەن تامغىسىمۇ

بولاتتى. بۇنىڭ ھەممىسى چيەنلۇڭ خانلىقىنىڭ 36 - يىلى (1771 يىلى) بېرىلگەن. ئايماق باشلىقى پۈتۈن مەمۇرى ئىشلەرنى باشقۇرىدۇ، تاشقىرىغا قارىتىلغان خەت ئالاقىنىڭ ھەممىسىگە مېڭجاڭ (ئايماق باشلىقى - دارغا) تامغىسى بېسىلىدۇ. مېڭجاڭنىڭ قول ئاستىدا « توسلاقچى » بولۇپ، مېڭجاڭغا ياردەملىشىپ پۈتۈن ئايماق ھەم خوشۇننىڭ ئىشلىرىنى باشقۇرۇدۇ. دوخو فوخەنۋاڭلىق خىزمەت ھوقۇقىغا ئىگە بولغاندىن كېيىن، شىلىك مېڭجاڭ « توسلاقچى بولۇپ تەيىنلەنگەن ھەم مەنخەنۋاڭنىڭ ئۇستازى بولغان : « تۇسلاقچى »نىڭ قول ئاستىدا 5 « گۈزدە » (چىجاڭ) ۋە « مەرىن (گۈزدەنىڭ مۇئاۋىنى) بولۇپ، ئايرىم ھالدا ئۆزلىرىگە قاراشلىق 5 خوشۇننىڭ ئەمەلدار ۋە پۇخرالىرىنى باشقۇرغان. پۈتۈن ئايماق بويىچە جەمئىي 54 « سۇمۇل » (سۇمۇل دېگىنى ئاساسى قاتلام مەمۇرى ئورۇن، يېزىغا توغرا كېلىدۇ) بولۇپ، ھەر بى گۈزدەگە 10 دىن سۇمۇل قارايدۇ، قالغان تۆرت سۇمۇلنىڭ ئىككىسى جۇنۋاڭغا، ئىككىسى فۇگوگۇڭ بىلەن جېڭگوگۇڭ قارايدۇ. « مىڭ » (ئايماق) دېگىنى خەنۋاڭ ۋە بىر جۇنۋا بىلەن ئىككى گۇڭنىڭ مۇناسىۋىتىگە قارىتىلغان. قارا شەھەردىن بى نەچچە ئون كىلومېتىر جايدىكى خې جىڭدا ھەشەمەتلىك سېلىنغان ئايماق مەھكىمىسى ۋە ھەربىر گۈزدىنىڭ يامۇلى ھەمدە ئاجايىپ ھەيۋەتلىك سېلىنغان باش كۆرەسى بولۇپ، چوڭ مەمۇر ۋە دىنىي رايوننى شەكىللەندۇرۇپ تۇرىدۇ. بۇ جاينىڭ جەنۇب كوچىلىرى تۇشمۇ - تۇشقا تارالغان ئۇيغۇر تىجارەتچىلەر رايونى بار، مۇڭغۇل تىلىدا ئۇيغۇرلارنى «خوتۇنكۇن» دەيدۇ شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ رايوننى « خوتۇن سۇمۇل » دەپ ئاتايدۇ.

پۈتۈن مېڭنىڭ (ئايماقنىڭ) ھەممە سۇمۇللىرىدا 3000 دىن ئارتۇق كىگىز ئۆي بولۇپ (بىر كىگىز ئۆي، بىر چېدىر بىر ئائىلە بولىدۇ) جەمئىي جان سانى 10 مىڭدىن ئاشىدۇ، ئۇلار مەخسۇس چارۋىچىلىق كەسپى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ، دېھقانچىلىق قىلمايدۇ. ھەر يىلى ئەمەلدار ھەم پۇخرانىڭ كۆپ ساندىكىلىرى چوڭ - كىچىك يۇلتۇزغا كۆچۈپ بېرىپ چارۋامال باقىدۇ، ئۇنىڭ ئېتى « يايلاق » يايلاق رايونىدا سېلىنغان ئىككى قەۋەت بىر ئىگىز ئىمارەت بولۇپ، ئوتلاقتا يېگانە قەد كۆتۈرۈپ تۇرىدۇ، ھەر يىلى مەنخەنۋاڭنىڭ ئائىلىسىنى يايلاققا كۆچۈرۈپ بارغاندا مۇشۇ ئىگىز ئىمارەتتە ئولتۇرىدۇ. ئىمارەتنىڭ شىمالى ۋە ئىككى تەرىپىنى قورشاپ ھەر بىر گۈزدە ئىشخانىسى ھەم ئولتۇراق كىگىز ئۆيلىرى جايلىشىدۇ. ئىمارەتنىڭ ئالدى تەرىپىدە بىر تۈتاش تىكىلگەن نۇرغۇن كىگىز ئۆيلەر بولىدۇ، ئىچىدە ھەرخىل بۇت - بۇرقۇنلىرى ئورنىتىلۇپ باش كۆرەنى ھاسىل قىلىدۇ، مانا بۇ مېڭجاڭنىڭ يازلىق مەمۇرى ۋە دىنىي مەركىزى ھېسابلىنىدۇ. چارۋىچى خەلقىنىڭ كىگىز ئۆيلىرى، مۇشۇ مەركەزنىڭ ئەتراپىدىكى ئوخشاش بولمىغان يىراق - يېقىنلىقتا تارقىلىپ ئولتۇراقلىشىدۇ. كۆكۆل مەيدان، سۇلىرى ئۆزلۈكسىز ئېقىپ تۇرىدىغان ئېگىزلىكتە، چۆغلاشقان ۋە تارقاق جايلاشقان كىگىز ئۆيلەر، تۆركۈم - تۆركۈم ئات، كالا، قوي - ئۆچكە، توگە قاتارلىق ماللار، گويا بىر تەبىئى گۈزەل خەرىتىگە ئوخشاپ، مەنزىرىسى ناھايىتى چىرايلىق. كۆز ۋە قىش پەسلىدە، ئەمەلدار ئاق سۆڭەكلەرنىڭ ھەممىسى خاجىڭگە كوچۈپ كېتىدۇ، قىسمەن چارۋىچىلارمۇ قارا شە- دەرياسىنىڭ بويلىرىغا كوچىدۇ، بۇ جايلار « قىشلاق »دەپ ئاتىلىدۇ.

پۈتۈن ئايماق ۋە ھەربىر چارۋىچىنىڭ بايلىقى، ئاساسەن چارۋا مال. چارۋا مالنىڭ ئىچىدە قارا شەھەر ئېتى بەك مەشھۇر. رىۋايەتلەرگە قارىغاندا بۇ خىل ئات، ئۇلارنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى روسىيىگە قاراشلىق ئاستىراخاندىن كوچۈپ كەلگەندە، بىللە ئالغاچ كەلگەن ئەنگىلىز ئېتىنىڭ ئەۋلادىمىش. بۇنىڭدىن باشقا خوشۇت ئېتى دەيدىغان بىر خىل ئات بار، ئىسكەتى ۋە يۈرۈشى جەھەتتە ئەنگىلىز ئېتىدىنمۇ ئارتۇق بولۇپ، (ئەپسانىلاردا بۇ خىل ئات باغراش كۆلىدىكى سۇ ئېتى بىلەن ئۇرۇغلاشتۇرۇلغاندىن كېيىن ئۆسۈپ كەتكەنمىش) چارۋىچى خەلق ھەر يىلى ئات، كالا، قويلىرىنى ھايدىشىپ كۈنەس ئارقىلىق غۇلجىغا ئاپىرىپ ساتاتتى ئۇنى لازىملىق ئاشلىق، رەخ ۋە باشقا كۈندۈلۈك لازىمەت بۇيۇملارغا تېگىشكەندىن تاشقىرى، كوپ مىقتاردا ئالتۇن، كۈمۈشلەرنى سېتىۋالاتتى، ئۇنى ئەكىلىپ ساخلاپ قويۇشاتتى. ئايماق باشلىقى بولغان ۋاڭنىڭ كىرىمى، ھەر يىلى دولەت غەزىنىسىدىن نەچچە مىڭ سەر يىللىق مۇئاشى ھېساۋىدا كۈمۈش ئالغاندىن باشقا دايىملىق ۋە ۋاقىتلىق خىراجەتلىرىنىڭ ھەممىسىنى ھەربىر دەلەر ئارقىلىق ئۇلارغا قاراشلىق چارۋىچىلارغا سېلىق سېلىنىپ يىغىۋئېلىناتتى. يەنى چارۋىچىلارنىڭ ئۆزىگە خاس چارۋا ماللىرىنىڭ 0دىن بىرسىنى ئالاتتى، ئۇنى «بۇدۇ» دەپ ئاتايتتى، «بۇدۇ ھەر يىل بىر نوۋەت ئېلىنىپ تۇراتتى. ھەر خىل چارۋا مال يىغىۋلىناتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئادەتتىكى چارۋىچىلار بۇداغا قاتتىق ئىتىقات قىلىدۇ، ھەر كۈنى ئوقۇپ ھەم بۇتقا چوقۇنۇپ تۇردۇ، ھەربىر لاماغا جىق نەرسىلەرنى تەقدىم قىلىپ تۇردۇ. بىرەر چارۋىچى ئۆلۈپ كەتسە، ئۇنىڭ ھايات چاغدىكى پۈتۈن كىيىم - كېچەكلىرى، قىممەتلىك بۇيۇملىرى ۋە ئۇنىڭ ئىشلىتىدىغان ئات - ئۇلاق ئىگەر - توقۇملىرى تامامەن كۆرەگە تەقدىم قىلىنىدۇ، ئۇ، شۇ ئارقىلىق گۇناسىنى ئاقلاپ بەخت سائادەتلىك بولارمىش. بۇنىڭدىن باشقا ھەر يىلى كونا يىلنىڭ 6 - ئاينىڭ 2 - ھەم 12 - كۈنلىرى، موڭغۇللار ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ روھىنى خاتىرلەيدىغان كۈنى بولۇپ، دەل شۇ ۋاقىتتا پۈتۈن ئايماقتىكى سۇمۇللارغا قاراشلىق ئەر - ئايال، ياش - قېرى دىمەستىن بايىمبۇلاقتىكى بىر كونا ئوۋاغا بېرىپ (تاش دوۋلەپ قويۇلغان دوڭلۇك) نەزىر - چىراق قىلىشىدۇ، ئۇنىڭدىن بەخت رىزقى تىلەيدۇ، بۇ مۇناسىۋەت بىلەن چارۋىچىلار چېلىش، ئات بەيگە (چېپىشتۇرۇشى)، ئوقيا ئېتىش قاتارلىق پائالىيەتلەرنى ئېلىپ باردۇ. ناخشا - ئۇسسۇل قىزىيدۇ، داقا - دۇمباق ياڭرايدۇ، ئاجايىپ قىزىپ كېتىدۇ بۇنى مەدىردەيدۇ. مەدىر ۋاختىدا چارۋىچىلار كورەگە ۋە گېگەنلەرگە سوغا تەقدىم قىلىدۇ. شۇڭا، چوڭ كۈرەدە توپلانغان بۇنداق مال - مۈلۈكلەرنىڭ جىقلىقى ئادەم كۆزنى ھەيران قالدۇردۇ، شۇنداق قىلىپ خەلق نامراتلىشىپ، كۆرە بايلاشقان ھالەت پەيدا بولىدۇ. بۇنىڭ ئۈستىگە ئادەتتىكى نامرات چارۋىچىلار يىل بويى يوقۇرىنىڭ ھاشارىغا چىقىپ، ھەقسىز ئەمگەكلىرىنىمۇ قىلىپ تۇردۇ. مۇشۇ خىلدىكى تۈرلۈك ئېكىسپىلاتاتسىيە ۋە چەكسىز ئېزىشلەر تۈپەيلىدىن چارۋىچىلار ئەۋلادتىن ئەۋلادقا نامراتلىشىپ مۇشكۇللىكتە ياشاپ كۈن ئۆتكۈزۈدۇ. ھالبۇكى گېگەنلەر، ئايماق باشلىقى، ھەر دەرىجىلىك چوڭ - كىچىك ئەمەلدارلار قورساق سېلىپ ئۆچەيلىرى ياغلىنىشىپ سەمرىشكە باشلايدۇ. شۇڭا ھەرقېتىم

چارۋىچىلارنى باشقۇرىدىغان مەلۇم بىر مەخسۇس ئەمەلدارلىقنىڭ ئورنى بوشاپ قالغان چاغلاردا، مەلۇم ئادەملەر ئايماق باشلىغى ۋە باشقا يۇقۇرى دەرىجىلىكلەرگە چوڭ پارىلارنى بېرىپ بىرەر ئىشقا تەيىنلەشنى تەلەپ قىلىدۇ، ئۇلار بوش ئورۇنغا چىقىۋالغاندىن كېيىن بىچارە چارۋىچىلاردىن ئۆزىنىڭ زىيىنى تولۇتۇپ ئالىدۇ. مەنچىڭ سۇلالىسى دەۋرىدە شىنجاڭدىكى موڭغۇللارنىڭ ۋاڭ - گۇڭلىرىنى ئىلىدىكى جاڭجۈن باشقۇراتتى (جۇمھۇرىيەت — مىنگو)، قۇرۇلغاندىن كېيىن، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھوكۇمەت باشقۇرىدىغان بولدى). ۋاڭ - گۇڭلار ھەر يىلى ئىلىدىكى جاڭجۈننى زىيارەت قىلغىلى باراتتى، ئۇلار چارۋىچى ئاھالىدىن شىلىپ ئالغان بىر قىسىم نەرسىلىرىنى ئالغاچ بېرىپ، جاڭجۈنگە تارتۇق قىلاتتى. مۇشۇنداق تەكرار ھەم قاتمۇ - قات ئېكسپىلاتاتسىيە دەستىدىن چارۋىچىلاردىكى كۈلپەت ناھايىتى ئېغىر بولاتتى.

3 - دوخوفونىڭ موڭغۇل ئاتلىق بىرىگادىسىنى تەشكىل قىلىشى ۋە قاراشەھەردە «يىغىن» ئېچىشىنىڭ ئۆتۈشى

1927 - يىلى — جۇمھۇرىيەتنىڭ 16 - يىلى، فىڭ يۈشيا ئەسكەرلىرىنى باشلاپ شىنجاڭغا كېلىدىكەن دىگەن گەپ تارقادى. شۇ چاغدىكى شىنجاڭ ئەمىرى ياڭ زېڭشىن، دوخوفوغا موڭغۇ ئاتلىق بىرىگادىسىنى تەشكىل قىلىشقا، قومۇلغا بېرىپ فىڭ يۈشياڭنىڭ قىسمىدىن مۇداپىئە كۆرۈشكە بۇيرۇق چۈشەردى. دوخو ئاتلىق ئەسكەر تەربىيىلەش ئۈچۈن، تۆگباۋدىن ئاتلىق ئەسكەرلەرنى ئوقۇتىدىغان ئوقۇتقۇچى تېپىپ بېرىشنى ئۆتۈندى، دەشى نەتىجىسىدە ئاخىرى رۇسىيە پۇخراسى داشى سالوموف

سىملىك مۇڭغۇلنى ئاپقان بولدى، ئۇ - چارروسىيىدە ئاتلىق ئەسكەر بولغان ھەم رۇسىيە - ياپون سوقۇشىغا قاتناشقان ئىكەن. بۇ دوخوفوغا تونۇشتۇرۇلغاندىن كېيىن ئۇنى ئاتلىق ئەسكەرلەر ئوقۇتقۇچىسى قىلىپ تەيىنلىدى. ئۇ چاغدا دوخوفو نامدا ئاتلىق بىرىگادا باشلىغى (لۈيجاڭ) بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئاتلىق ئەسكەرنىڭ سانى ئاران 200چە ئادەم ئىدى. ئۇ - مۇشۇ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ لەنجۇلۇق جاڭ سۈگلىڭ دىگەننى كاتىپلىققا ئېلىپ قومۇلغا ئاتلاندى. ئۇنىڭ ئاتلىق ئەسكەرلىرى قومۇلغا بارغاندىن كېيىن داۋاملىق مەشىق قىلىش جەريانىدا دۇنياغا مەشھۇر رۇس پادىشاسى دەۋرىدىكى ئاتلىق كازاكلارنىڭ چەك ماھارىتىنى ئۆگىنىپ، بىر مەزگىل جەسۇر دىگەن نام چىقاردى. شۇ ۋاقىتتا فىڭ يۈشياڭدا شىنجاڭغا كىرىش نىيىتى بولسىمۇ لېكىن جۇگيۈەن تەرەپتە ئىشلىرى بولۇپ، شىنجاڭغا ئەۋەتكىدەك ئارتۇق كۈچ ئاجرىتالمىدى. ياڭ زېڭشىن ئۆزىنىڭ ھوكۇمرانلىقىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، ھەر ئېھتىمالغا قارشى داۋراڭ قىلىپ باققىنى بىلەن، ئەمەلىيەتتە قۇرۇق شەھەر پىلانىدىن ئىبارەت ئىدى.

دوخوفو قومۇلغا بېرىپ مۇداپىئەدە تۇرغان چاغدا، مىڭجاڭلىق (ئايماق باشلىغى) ۋەزىپىسىنى ۋاختىنچە شىلىك بېجىرىپ تۇردى. بۇ مەزگىلدە يۇلتۇزدا موڭغۇل - قازاق خەلقىنىڭ بىر قېتىملىق «يىغىنى» ئۆتكۈزۈلگەن ئىدى. يۇلتۇز ئىلىغا قاراشلىق كۈنەس بىلەن تۇتاشى بولغانلىقتىن، يۇلتۇزدا ئولتۇرۇشلۇق موڭغۇللار بىلەن كۈنەستىكى قازاق خەلقى ئارىسىدا ھەردايىم چارۋا ماللارنى ئوغۇرلاش ۋە ئادەم ئولتۇرۇش ئەنزىلىرى پەيدا بولۇپ تۇراتتى. بۇنداق ئەنزىلەرنى ھەر 3 يىلدا ئىككى تەرەپتىن تەيىن-

لەنگەن خادىملار تىگىشلىك جايغا يىغىلىپ، ۋەقەگە چەتلەش ئادەملەرنى، كۆچارنى مۇداپىئە قىلىڭلار، دەپ بۇيرۇق بەردى. جىن شۇرېن بۇ
چاقىرىپ، يىغىن ئۆتكۈزۈپ ئەسلىدە تىزىمغا ئېلىنغان ئەنزىنىڭ ئەھۋالىغا ئىش توغرىسىدا دوخوفوغا ئالدىن خەۋەر قىلمىغان ئىدى. جاڭ-
قاراپ چارە كورەتتى. مەسىلەن: موڭغۇل خەلقى قازاق چارۋ- يىڭجاڭنىڭ چارۋا رايونى بىلەن ماگىسدىغانلىغىنى ئوخشاي قالدى.
چىلىرىنىڭ ماللىرىنى 100 قېتىم ئوغۇرلىسا، قازاق چارۋىچىلىرى چارۋا رايونىدا بولسا، جاڭ يىڭجاڭ ئەسكەر تارتىپ كېلىۋاتقىدەك
موڭغۇل چارۋىچىلىرىنىڭ ماللىرىنى 150 قېتىم ئوغۇرلىسا، بۇنىدىگەن سوز ئوشتۇمتۇت تارقىلىپ، بىر مەزگىل ئەنسىزلىك پەيدا
سېلىشتۇرغاندىن كېيىن، قازاقلار تەرەپنىڭ 50 قېتىم ئارتۇق ئوبولدى. بۇ رايوندىكى ئەمەلدارلار ۋە خەلقلەر تەرەپ - تەرەپكە
غۇرلىغانلىغىنى ئىپسىنقىلاپ، ئۇلاردىن تولۇتۇپ ئېلىنىدۇ ئاقاچتى. دوخوفو خەلقتىن ئەسكەر توپلاپ، ھەر قايسى تاغ
قازاقلارنىڭ موڭغۇللارنىڭ ئادىمىنى ئولتۇرۇش ۋەقەسى ئىككى قېتىم ئېغىزلىرىغا قاراۋۇل قويىدى. يول ئېغىزلىرىغا تاش يىغدۇرۇپ،
موڭغۇللارنىڭ قازاقلارنىڭ ئادىمىنى ئولتۇرۇش ۋەقەسى ئۈچ قېتىم توسالغۇلارنى ياساتتى. جىددى مۇداپىئە ھالىتىگە كىرىپ، گويا چوڭ دۈشمەن
بولسا، موڭغۇللار تەرەپ بىر قېتىملىق ئولگەن ئادەمگە خۇن توكىلىپ قالغاندەك ھولۇقۇشتى. جاڭ يىڭجاڭ بىلەن تۈگباۋنىڭ ئاۋال-
لەيدۇ. ھەر قېتىم «يىغىن» ئۆتكۈزۈلگەندە، ئەنزىلەرنى باشقۇرىدىغاندىن كونا بۇرادەرچىلىكى بولغانلىقتىن دوخوفو تۈگباۋنى جاڭ-
ئەمەلدارلار خىراجەت ۋە سېلىق ئالىدۇ، ياكى پارە يەپ يىڭجاڭنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئەھۋالنى بىلىپ كېلىشكە ئېۋەتتى.
ئەھۋالنى بۇرمىلاپ، ئەنزىلەرنى ئۆزىنىڭ خاھىشى بويىچە تۈگۈتىجاڭ يىڭجاڭ تۈگباۋغا: سىلەرگە جىن جۇشى ئوختۇرۇش قىلغانىدۇ
دۇ. شۇنىڭ بىلەن زىيانغا ئۇچرىغۇچىغا ئەرزىمەيدىغان بىر نەرسەپ خەۋەر قىلمايلا يولغا چىقتىم. بۇ سەپەرىمدە كۆچاردا تۇ-
سە تىگىدۇ، باشقۇرغان ئەمەلدارلار بولسا باي بولۇپ كېتىدۇ. ئۇچۇن ئۇدۇللاپ كېتىۋاتىمەن، باشقا ھېچقانداق غەرەز يوق

1928 - يىلى — جۇمھۇرىيەتنىڭ 17 - يىلى 7 - ئاينىڭ
7 - كۈنى ئۈرۈمچىدە «7 - ئىيۇل» سىياسى ئۆزگۈرۈشى پەيد
بولدى، شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت رەئىسى قوشۇمچە چىگرا مۇ
داپىئە دۇبەنى ياڭ زېڭشىن، خارجى ئىشلار ۋەكىلى فەن ياۋنە
تەرىپىدىن قەسلەپ ئولتۇرۇلدى. شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت رە
ئىسلىكىگە مەمۇرى ئىشلار نازىرى جىن شورېن چىقتى. ئۆزۈن ئو
مەي دوخوفو قۇمۇلدىن قايتىپ كېلىپ يۇلتۇزنى مۇھاپىزەت قىلىپ تۇردى
دوخوفو يۇلتۇزغا قايتىپ كېلىپ ئۆزۈن ئۆتمەي، جىن شورېن سۈيدۇ
دە تۇرۇشلۇق ئاتلىق باتالىيون باشلىغى جاڭ دېشىڭغا تېلېگرام
يوللاپ تاغ يولى بىلەن يۇلتۇزدىكى چارۋا رايونى ئارقىلىق ئوتۇ

ەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن تۈگباۋ جاڭ يىڭجاڭنى باشلاپ دوخوفو بى-
ەن كورۇشتۇرگەندە، جاڭ يىڭجاڭ تىزلىنىپ تازىم قىلىش قايىدىسى-
ى ئادا قىلغاندىن كېيىن ھەممە ئەھۋالنى بايان قىلىدۇ. ئوتتۇ-
ىدا بولغان خاتا چۈشەنچىلەر تۈگەيدۇ. جاڭ يىڭجاڭ قىسىملىرى
ۇز يولىغا راۋان بولىدۇ. بۇ ۋەقەدىن دوخوفونىڭ جىن شورېندىن خې-
ى ئېھتىيات قىلىدىغانلىقىنى، ھەمدە ئۇنىڭ ئوزىدىمۇ مەلۇم سى-
اسى قارا نىيەت بارلىقىنى چۈشەنگىلى بولىدۇ.

4 - دوخوفو بىلەن شىلىك مېڭجاڭ ئارىسىدىكى كورەشلەر
ۋە ئۇنىڭ ئاقىۋىتى

دوخوفودا مەلۇم سىياسى قارا نىيەت بولۇپ، ھوقۇق، ئابروي

هەم شوھرەتپەرەسلىك ئېغىر ئىدى، ئۇ، ئىنتايىن رەزىل - ز
ھەرخەندە بولۇپ، ئۆزىگە يات دەپ ھېسابلىغانلارنى چەتكە ق
قىش ئۈچۈن، ھەرقانداق دەھشەتلىك ۋاستىلارنى ئىشقا سېلىشتىن با
تارتماي زىيانكەشلىك قىلىدىغان ئادەم ئىدى. مەسىلەن: بىر قېتىم يايلا
ئاتلارنى سالما تاشلاپ تۇتۇش ۋاختىدا، سالمىچىغا مەخپىي هالا
سەن نىمەنگۆزدىنى سالما تاشلاپ ئاتتىن يىقىتىۋات، دەپ بۇ
رۇپ، ئۇ ئادەمنى سورۇتۇپ ئۆلتۈرگۈزگەن (چۈنكى ئۇ، نىما
كۆزدىنى يامان كورەتتى). ئەيتىشلارغا قارىغاندا ئۇ، بۇ ئىش
شىلىك مىڭجىڭغا دوگگەپ ئۇنى ئەمىلدىن چۈشۈرىۋەتكەن. يەنە
قېتىم ئۇ: ئاۋال ئۆزى بېيجىڭگە مەنخەنۋاڭنىڭ پۇجۇڭ خېنىم
(ۋاڭ ھەم ئېسىلزادىلارنىڭ ئالىدىغان خوتۇنىنى پۇجۇڭ دەپ ئاتا
تى.) قارشى ئېلىشقا بېرىپ شىنجاڭغا ئەكىلىش ئۈچۈن ئېۋەتكەن ئاد
كېرىپ چاگزىنى (چاگزا — خوفونىڭ روزغارلىرىنى باشقۇرغۇچ
قەستلەپ ئۆلتۈرىۋەتمەكچى بولۇپ، ئىسالدى بىلەن كېرىپ چا
زىنى تاغ يولى بىلەن ئۈرۈمچىگە بېرىپ ئىش بىجىرىشقا ئېۋە
دۇ. ئۇنىڭ ئارقىدىن يەنە بىر ئىشەنچلىك ئادىمىنى بوۋىرۇ
يول ئۈستىدە كېرىپنى ئۆلتۈرىۋاتقان. بۇنداق مىساللار ئۇنىڭ نەقا
دەھشەتلىك سۈيىقەستچى ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرىدۇ.

شىلىك مۇۋەققەت مىڭجاڭ (ئايماق باشلىقى) بولۇپ تۇر
مەزگىلدە ھوكۈمەت ئىشلىرىنى مەنخەنۋاڭغا ئۆتكۈزۈش تەشە
سىنى قىلغان ئىدى. دەل شۇ ۋاقىتتا قۇمۇلدا يەر - زىمىننى
كۆمەتنىڭ باشقۇرۇشىغا ئۆتكۈزۈش تەشەببۇسى چىقتى. بۇ چا
قاراشەھەر ھاكىمى خەن شۇڭ خىزمەت كورسۇتۇپ پايدا تې
ئۈچۈن قاراشەھەردىمۇ يەر - زىمىنلەرنى ھوكۈمەتنىڭ باشقۇر
شىغا ئۆتكۈزۈش سياستىنى يۈرگۈزدى. خەنۋاڭنىڭ قاراشەھە

يېقىن ئەتراپتا يەرلىرى بولۇپ، بۇ يەرلەرنى ئاۋالدىن تارتىپلا
دېخانلارغا ئىجارىگە بېرىپ تۇراتتى. دىخانلار خەۋاڭغا
ئىجارە ھەققى تاپشۇراتتى، ھوكۈمەتكە غەللە - پاراق تولىمەيتتى.
يەر - زىمىننى ھوكۈمەتنىڭ باشقۇرۇشىغا تاپشۇرۇشى دېگىنى،
ھېلىقى يەرلەرنىڭ ھەممىسىنى ھوكۈمەت باشقۇرۇپ، ناھىيىلىك
ھوكۈمەت دىخانچىلىق بېجى ئالىدىغان بولۇشى كېرەك دېگەندىن
ئىبارەت، بۇ ئىشنى خەن شەنجاڭ ئاۋال شىلىك بىلەن مەسلىھەت-
لەشكەن، شىلىك ماقۇل بولغاندىن كېيىن جىن شۇرېنغا مەلۇم قى-
لىسىپ دەرھال ئىجرا قىلىشقا تەرەددۇت قىلغان. جىن شۇرېن ئەي-
نى ۋاقىتتا «ئويلىشىپ ئىش قىلىنسۇن» دەپ جاۋاپ قايتۇرۇپ،
بولىدۇ ياكى بولمايدۇ دېگەن ئەمەس. دوخوفۇ قۇمۇلدىن قاراشە-
ھەرگە قايتقاندىن كېيىن، يوقۇرىدىكى ئەھۋاللارنى ئاڭلاپ، شى-
لىكنى ئۆزىنىڭ سىياسى دۈشمىنى دېگەن تونۇشقا كېلىپ، ئۇنى
كوزدىن يوقاتمىساكوڭلى تىنمايدىغانلىغىنى ھېس قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ
شىلىكنى ئۆتۈپ كېلىشى ئۈچۈن تاققا ئادەم ئەۋەتكەن. شىلىك دوخوفو-
دىن بەك قورقىدىغانلىغى ئۈچۈن، قاراشەھەردىكى خەن شەنجاڭ-
نىڭ قېشىغا قېچىپ بېرىپ مۆكۈۋالىدۇ. دوخوفو خەن شەنجاڭدىن
شىلىكنى دەرھال تاپشۇر دەپ سورايدۇ، خەن شەنجاڭ ئۇنى - بۇ-
نى دەپ ئەگىتىپ، ئانچە پەرۋا قىلمايدۇ لېكىن ئۇ چاغدىكى
قاراشەھەردە دوخوفونىڭ تەسىرى كۈچلۈك بولغاچقا، خەن شەن-
جاڭ پەۋقۇلئاددە ئەھۋالنىڭ ئالدىنى ئېلىپ، مەخسۇس ئادەم تە-
يىنلەپ شىلىكنى مەخپىي ھالدا ئۈرۈمچىگە ئاپىرىۋېتىدۇ.

مەنخەنۋاڭ بۇچاغدا 15 - 16 ياشقا كىرىپ قالغان ئىدى.
وخوفو ئۆز تەسىرىنى كۈچەيتىش ھەم مۇستەھكەملەش ئۈچۈن،

سىياسى جەھەتتىن بەزىبىر ۋاڭ - گوڭلارنى ئۆزىگە تارتىپ يوقىلدى.
لەنچۈك قىلماقچى بولىدۇ. خۇلىيەنجۇ دىگەننى (بۇ ئادەم رېخىبدە
كى ئىچكى موڭغۇلىيە بەگزادىلىرىنىڭ شىنجاڭغا ئېۋەتكەن ئادەمى
بولۇپ، ماناس ناھىيىسىگە ھاكىم بولغان) ۋاستە قىلىپ بېيجىڭدە
كى موڭغۇل ۋاڭ - گۈڭلىرىنىڭ ئىچىدە ئەڭ پىشقەدەم ھېساپ
لانغان گوڭساڭ نورۇپنىڭ قىزى ۋۇجىڭبېڭ (ۋۇجىڭبېڭ، گۇڭ
ۋاڭنىڭ 2 - خوتۇنىدىن تۇغۇلغان) نى مەن خەنزۇ ۋاڭنىڭ پۇجۇڭلىغى
سوزلۇشۇپ قويىدۇ. دوخوفو مۇشۇ بانا بىلەن ئۈرۈمچىگە بىرىپ
چىن شۇرېن بىلەن كورۇشكىنىدە، شەخسەن ئۆزى بېيجىڭگە بىرىپ
گوڭۋاڭنىڭ قىزىنى شىنجاڭغا ئەكىلىپ، مەنخەنزۇۋاڭنىڭ توي ئىشىنى
تۇگۇتۇشنى تەلەپ قىلىدۇ، شىلىك ئۈرۈمچىگە كېتىشتىن ئىلگىرى
بۇ ئىشتىن خەۋەر تاپىدۇ. يەنە دوخوفو بۇ قېتىم بېيجىڭگە
رىشتا، نۇرغۇن مىقتاردا ئالتۇن، كۈمۈش ئېلىپ ماڭغاندىن تاش
قىرى، 500 دانە ئات ھايداپ ئاپىرىپ، ئىچكىرىدە مەلۇم ھەركە
قىلىدىغانلىغىنى سوراشتۇرۇپ ئۇققان. شىلىك خەن شەنجاڭ بىلە
مەسلىھەتلىشىپ جىن شۇرېنغا بىر ئىلتىماس يېزىپ، دوخوفونى
ئىچكىرىگە بىرىشىنى ئىلتىماس قىلىشى، بۇنىچىلىك چىق ئالتۇ
كۈمۈش ھەم ئاتلارنى ئاپىرىشقا تەييارلىنىشىدا ئۆلكىمىزنىڭ ئومۇ
ۋەزىيىتىگە زىيانلىق قارا نىيەتنىڭ بولۇشى چوقۇم، شۇڭا جىن
شۇرېندىن ئۇنىڭ بېرىشىغا رۇخسەت قىلىشنى، لېكىن بىر ئاما
قىلىپ ئۇنى شىنجاڭغا قايتىپ كەلمەيدىغان قىلىپ قويۇش
ئىلتىماس قىلىدۇ، شىلىك بىلەن خەن شەنجاڭ بۇ ئىش ئۈستى
مەخپى مەسلىھەت قىلىشىۋاتقان چاغدا، ئادەتتىكى تۇڭچى (تەرج
مان) غا ئىشەنچە قىلماي، تۇڭباۋنى ئالاھىدە تەرجىمانلىققا تەكلى

ئىش ئۆتكەندىن كېيىن، مەخپىيەتلىكنى ئاشكارىلاپ قويماس-
لىق ئۈچۈن، ئۈچى ئاكا - ئۇكا بولۇشقا ۋەدە قىلىشىپ، بىر بىرىسىگە
ئىشىنىدىغانلىقلىرىنى ئىزھار قىلىشتى. كېيىن دوخوفو ئۈرۈمچىگە كېلىپلا
شىلىكنىڭ چىن شۇرېنغا مەلۇمات بەرگەنلىگىنى ئاڭلاپ قېلىپ، شىلىككە
بولغان ئۆچلىگى تېخىمۇ كۈچۈيۈدۇ - دە شۇ بانا بىلەن: شىلىك مېنىڭ
ئاكام بايىن مۆڭكۆ ۋە ئۇنىڭ خوتۇنىنى قەستلەپ ئۆلتۈرۋەتكەن دەپ
چىن شورېنغا ئەرز قىلىدۇ. شىلىكمۇ: ئاكىسى ھەم ئۇنىڭ خوتۇنىنى قەستلەپ
ئۆلتۈرگەن ئادەم دوخوفونىڭ ئۆزى، دەپ ئەرز قىلىدۇ. شۇنداق قىلىپ
ئىككى تەرەپ تەكرار ئەرز قىلىسىمۇ بۇ توغرىدا بىر قارار چى-
قىرولمايدۇ. جىن شۇرېن ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى زىددىيەتتىن پاي-
دىلىنىش ۋە دوخوفونى بەنت قىلدۇرۇلىش ئۈچۈن، شىلىكنى ئۈرۈم-
چى شەن ياڭۇلىغا نەزەر بەنت قىلىپ قويىدى. (لېكىن ئەر-
كىن كىرىپ - چىقىپ يۈرەلەيتتى). شۇنداق قاتمال شارايىتتا،
دوخوفو شىلىكنى جازالاش مەخسىدىگە يېتىش ئۈچۈن، شۇ چاغدى-
كى ئالى سوتنىڭ باشلىغى تۇۋ يىفىي ۋە ئىچكى ئىشلار نازىرى
چىگە بىردىن ساندۇق تەقدىم قىلدى، ساندۇققا تولغىچە ئۆلكە
پۇلى قاچىلانغان بولۇپ، پارە بىرىلگەنلىگى ئېنىق ئىدى. سوت
باشلىغى بىلەن لى تىڭجاڭ ئېلىشقا جۈرئەت قىلالماي، ساندۇقلار-
ى ئىچىدىكى ئۆلكە پۇلى بىلەن قوشۇپ جىن شۇرېنغا تاپشۇرۇپ
بىرىدۇ. ئەينى ۋاقىتتا بۇ ۋەقە ئۈرۈمچىگە پۇر كېتىپ، ھەممە ئا-
ەم دوخوفونىڭ قىلمىشىنى بىلەلمەي، ئەرز - شىكايەت ئىشلىرى
بۇ سەۋەپ بىلەن توختاپ قالىدۇ. دوخوفونىڭ شىلىكنى قەستلەشى
ەركىتى مۇشۇنداق قىلىپ مەغلۇبىيەت بىلەن ئاياغلىشىدۇ. بۇ
ەھۋالنى كۆرگەن دوخوفونىڭ ئۆزىمۇ ئۈمۈتسىزلىنىپ ئىچكىرىگە
بېرىپ ھەركەتلىنىش پىلانىدىن ۋاز كېچىدۇ. كېيىن ئۇ ئۆزىنىڭ

چاگوزىسى كېرىپ قاتارلىقلارنى بېيجىڭگە ئېۋەتىپ ۋۇجىڭبىڭنى ئاجىددىلىشىپ، ئۈرۈمچىدىكى ئەسكەرنىڭ تولىسى قۇمۇلغا ئەۋەتىلگەچكە،
دۇرۇپ كېلىدۇ ھەم 1930 - يىلى جۇمھۇرىيەتنىڭ 19 - يىلى ئۈرۈمچىنىڭ مۇداپىئە ئىشى بوشاپ قالغان ئىدى. جى فۇ
باھاردا مەنخەنۋاڭنىڭ تويى بولىدۇ. مەن خەنۋاڭ شۇ يىلى ئاخەت ئارقىلىق بۇ ئەھۋالنى دوخوفوغا مەلۇم قىلىپ، مۇشۇ پەيتتە
ماق ئىشلىرىنى باشقۇرۇشقا كىرىشىدۇ. ئەسكەر باشلاپ ئۈرۈمچىگە كەلسەك بىرەر ئىش قىلغىلى بولىدۇ

دوخوفو ئۈرۈمچىدە شىلىكنى ئەرز قىلىشتا مەغلۇپ بولغاندەپ تەكلىپ بېرىدۇ. خەت قاراشەھەرگە يېتىپ، دوخوفونىڭ
كېيىن، قاراشەھەرگە يېنىش ئالدىدا خەنۋاڭنىڭ جايىدا ئولتۇرۇكاتىۋى جى فۇ (گوچۇگلۇق مانجۇر)غا تېگىدۇ، جى فۇ خەتنىڭ مەز
لۇق جى فۇ (يەنى: جى زېچىك) بىلەن تونۇشۇپ قالىدۇ، جى مۇنىنى دوخوفوغا ئوقۇپ بېرىدۇ، دوخوفو خەتنى ئاڭلاپ بولغاندىن
گوچۇگلۇق مانجۇ بولۇپ، ياڭ زېڭشىن دەۋرىدە پارلامېنت ئەزا كېيىن كۈلۈپلا قويىدۇ، بوپتۇ ياكى بولماپتۇ دېمەيدۇ، ھەتتا
بولغان، ئەنۇلار گورۇھىغا قاتنىشىپ سىياسى جەھەتتە بىر مەخەتنىمۇ تاپشۇرۇپ ئالماي جىڭۇنىڭ قولىدا ساقلىنىدۇ. ئاردا بىر
گىل تاراقشىغان ئىدى. كېيىنكى چاغلاردا، ياڭ زېڭشىننىڭ نەچچە ئاي ئۆتكەندىن كېيىن جىڭۇدا قانداق غەرەز پەيدا بول-
چىقىرىشى ئىشلىرىنى باشقۇرۇپ ياڭ زېڭشىننىڭ قۇمىن توقۇمىچىلىقان، ئەسلى خەتنى جىن شۇرېنغا مەخپىي مەلۇم قىلىدۇ. جىن شۇ-
فابرىكىسى ئۈچۈن ئىچكىرىدە تۇرۇپ ھەر خىل ماشىنىلار سېتىۋېلىپ دوخوفونى بىر تەرەپ قىلماقچى بولىدۇ. بۇ ۋاقىتتا شىلىك
لىش ئىشلىرىنى باشقۇرغان ھەم ياڭ زېڭشىننىڭ مىس ھەيكىلى ئەركىنلىككە ئېرىشكەن بولۇپ جىن شۇرېن بىر تەرەپتىن شىلىكنى
قويغۇزغان. شىنجاڭغا يېنىپ كەلگەندىن كېيىن، بىر مەزگىل قاراشەھەرگە بېرىپ دوخوفونىڭ ھەركەتلىرىنى پاچاقلاش پائالى-
مىن توقۇمىچىلىق فابرىكىسىنىڭ جىڭلىسى بولغان. جىن شۇرېن شىتىدە بولۇشقا ئېۋەتسە، يەنە بىر تەرەپتىن قايتا - قايتا بۇيرۇق
جاڭغا باشلىق بولغاندا، جى فۇنى كۆچارنىڭ ھاكىملىقىغا تەيىنلىۋىللاپ دوخوفونى ئۈرۈمچىگە چاقىرتىدۇ. دوخوفو يولۋاسقا مىنىپ
گەن ئىدى. كېيىن يۇرت خەلقى ئەرز قىلغاشقا خىزمىتىنى تاڭالغاندەك قانداق قىلىشنى بىلمەي قالىدۇ، ئاخىرى ئۈرۈمچىگە
شۇردى، شۇڭا سىياسى جەھەتتە يېتىم ھالغا چۈشۈپ قېلىپ، ئىلىش بۇ ياقتا تۇرسۇن ئەكسىنچە ئەسكەر ئېلىپ ھەدەپ ئاتلىق
كۆمەكتە ناھايىتى نارازى بولۇپ يۈردى. دوخوفو ئۇنىڭ بىلىرىگادىسىنى تولۇقلايدۇ. مۇھىم تاغ ئاغزىغا ئەسكەر قويۇپ قار-
ئوزئارا چىقىشىشى ھەم پايدىلىنىش ئۈچۈن، ئۇنىڭدىن ئۈرۈمچىنىلىق كورسۇتۇشكە تەييارلىنىدۇ، ھەممە ئادەم ئالاقزادە بولۇشۇپ،
خەۋەرلىرىنى يوللاپ تۇرۇشنى ئۆتۈنگەن، دوخوفو جىن شۇرېنىغدىكى چارۋىچىلار قاچقىلى تۇرىدۇ. بەزىبىر لامالار دوخوفونى
ئۆچمەنلىك قىلىش كەيپىياتىدا قاراشەھەرگە قايتىپ كەتتى. بىزاڭغا قېچىپ كېتىپ قۇتۇلۇشقا دالالەت قىلىدۇ. جىن شۇرېن

1931 - يىلى قۇمۇل ئۇيغۇرلىرى جىن شۇرېننىڭ ھوكۇمرانلىقىنە گوەن چىڭلىيەن (ئىلىلىق شۆھە)نى ئالايتەن قاراشەھەرگە ئېۋەتىپ،
غا قارشى قوراللىق قوزغىلاڭ كوتەردى. شۇ چاغدا ئالدىنقى سايدا - زەرەرنى چۈشەندۇرۇشنى بويىدى، ئۇ بېرىپ تەسلىك

گەپلەر بىلەن نەسىھەت قىلدى، ئومۇمى ۋەزىيەتنى كۆزدە تۇتۇ بويرۇقنى قوبۇل قىلىشنى ئۆتۈندى. نەتىجىدە دوخوفو قايىل بو لۇپ، قول ئاستىدىكى باتالىيون باشلىقى بالدىننى ئەگەشتۈرۈ ئۈرۈمچىگە باردى. ئۇلار يېتىپ كەلگەندىن كېيىن جىن شۇرېن نا جىددى بۇيرۇقى بىلەن ئېتىپ تاشلاندى. بىر كۈن ئۆتمەستىنلا جى فۇ قولغا ئالدى. ئۈرۈمچى سود مەھكىمىسىنىڭ سوراپ- تېرگاۋ قىلىش تاپشۇردى، پاكىتلار راس چىققاندىن كېيىن، جىفۇ باش ئىگى تۇردى، ئۇزۇن ئۆتمەي دوخوفونى قارشى چىقىشقا قۇتراتقۇچى گەن جىنايەت بىلەن ئېتىپ تاشلاندى.

دوخوفو ئۆلگەندىن كېيىن، جىن شۇرېن موڭغۇل ئاتلىق ئەسكە لەر بىرىگادىسىنىڭ باشلىقلىقىغا شىلىكنى تەيىنلىدى، ھەمدە پۈتۈ بىرىگادىدىكى ئاتلىق ئەسكەرلەر ئۈرۈمچىدىن كۆچۈپ قۇمۇلغا بارد يەنى قۇمۇلدىكى جەڭگە قاتناشتى. جەڭدە مەغلۇپ بولۇپ ئۈرۈ چىگە يېنىپ كەلدى.

1933 - يىلى شىڭ شىسەي تەختكە چىققاندىن كېيىن، شىل باشچىلىقىدىكى ئاتلىق بىرىگادا ئىلىغا ئەۋەتىلىپ بۇ مەزگىل رۇپ قالدى، كېيىنچە يەنە قاراشەھەرگە يۆتكەپ كەلدى. ئۇز ئۆتمەي شىلىكمۇ ئۈرۈمچىگە يۆتكۈلۈپ مائارىپ نازىرىنىڭ رۇنباسارى بولدى. شىلىك مۇئاۋىن نازىر بولغان مەزگىلدە، شى شىسەينىڭ ئۆزىگە يات ھېساپلىغانلارنى چەتكە قېقىشتەك رەز ئويۇنىنى كۆرۈپ، ئۆزىگە خەۋپ بارلىقىنى سەزدى، شۇڭا مۇناس ۋەت ئورنۇتۇپ قويۇشنى غەرىزىدە، شىڭ شىسەينىڭ خوتۇنىنىڭ نۇشتۇرۇشى ئارقىلىق، چوڭ قىزى شى لىيەنخۇانى شىڭ شىسەي فۇگۇەنى (مۇھاپىزەتچىسى) دۇڭ جاۋلىنگە بەردى. شۇ ۋاستە قىلىق شىڭ شىسەي بىلەن يېقىنلىشىشنى يەنى ئۆز جىيەنىنىڭ

خەتەرلىگىنى ساقلاشنى كۆزلىگەن ئىدى. 1937 - يىلى ياز پەسلىدە ئۇ ئۈچۈنچى قىزى شى مۇجىيىننى مەنخەنۋاڭغا 2 - فۇجۈگىلىلىققا بەردى. يەنە ئۇ بۇ مەزگىلدە مەن خەنۋاڭنىڭ بىخەتەرلىگىنى ساقلاش ئۈچۈن، مەنخەنۋاڭ بىلەن 3 - قىزىنى سوۋېتكە ئوقۇشقا ئەۋەتمەكچى بولغان ئىدى. دەل شۇ پەيتتە شىڭ شىسەي ئاتالمىش «چوڭ سۈيقەستچى ئىسيانچىلار ئەنزىسى» دەيدىغان بىرنىمىنى ئويدۇرۇپ چىقىرىپ، ھەر مىللەت - ھەر ساھەدىكى زاتلارنى ھەدەپ قولغا ئالغىلى تۇردى. شۇ يىلى كۈز - قىش ئارىلىقىدا شىڭ شىسەي مەنخەنۋاڭنى زىياپەتكە تەكلىپ قىلدى، زىياپەتتىن كېيىنلا قولغا ئېلىپ قاماققا تاشلىدى. شۇ كۈنى كېچىسى شىڭ شىسەي شىلىكنى ئۆز ئۆيىدىن سۆھبەتلىشىشكە چاقىرىپ كەلتۈرۈپ، ئۇمۇ قاماققا تاشلاندى. شىلىك قاماقتىكى مەزگىلدە قاتتىق كېسەل بولۇپ قالدى ئۇنى دوختۇرخانىغا ئاپىرىپ داۋالاتتى. خەۋپلىك بولغان چاغلىرىدا، ئۇنىڭ ئائىلە تاۋاباتلىرىنى دوختۇرخانىغا ئاپىرىپ بىرنەچچە كۈن قاراتقان بولدى. ئائىلە تاۋاباتلىرى كېسەلنى ئۆيىمىزگە ئەكىتىپ داۋالىساق دەپ تەلەپ قويغاندا، شىڭ شىسەي رۇخسەت قىلدى. ئۇلار ئاۋال ئۆيىگە بىرىپ لازىملىق نەرسىلىرىنى ئېلىپ كېسەلنى ئەكىتىشكە كەلسە شىلىك ئۆلۈپ قاپتۇ، خەۋەرگە قارىغاندا ئۇنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرى قايتىپ كىتىشى بىلەنلا زەھەرلىك ئوكۇل قويۇپ ئۆلتۈرۈۋەتكەنمىش. مەنخەنۋاڭ شۇ پېتى تۈرمىدە قېلىپ، تا 1944 - يىلى شىڭ شىسەي ئەمەلدىن قالغاندىن كېيىن، شۇ يىلىنىڭ 10 - ئايلىرىدا بوشاپ چىقتى. مەنخەنۋاڭ روھى كېسەل بولۇپ قالغان ئىكەن، ھەر قانچە داۋالىتىپ باقسىمۇ شىپا تاپالمىغانلىقىن بالغۇنتايدىكى كۆرەگە ئاپىرىپ، لامالارنىڭ كۆتۈپ داۋالىشىغا تاپشۇرۇلدى.

خاتىمە

مېنىڭ دوخوفو بىلەن بولغان ئالاقەم، 1927 - يىلىدىن باش لانغان. چۈنكى شۇ چاغدىكى مائارىپ نازىرى لىيۇ ۋېنلۇڭ (يە بىر ئىسمى: مىڭسەن) «يىڭ فېڭيۈي» نامىلىق تىجارەت شىركى قۇرغان ئىدى. ئۇ يەنە دوخوفو بىلەن شېرىكلىشىپ «سەندو»شىر كىتىنى قۇردى ۋە مېنى مەزكۇر شىركەتنىڭ مۇئاۋىن باشلىقلى تەكلىپ قىلدى. مەن كەسىپ مۇناسىۋىتى بىلەن، يىڭفېڭ يۈ شىركىتىنىڭ قارا چايلىرىنى دائىم دىگىدەك قاراشەھەرگە ئاپىرى چارۋىچىلارنىڭ يۇڭ - تېرە قاتارلىق مەھسۇلاتلىرىغا تېگىشى ئۇنى تىيەنجىنگە ئەۋەتىپ نەق پۇل قىلاتتىم. پۇل پىرىۋوت قىلى تىجارىتىنى يىڭ فېڭيۈي ئىشلەيتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن دوخ ھەم خەنزۇلاڭ مەھكىمىسىنىڭ ئادەملىرى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتتە بولدۇ شۇندىن ئېتىۋارەن ۋاڭ مەھكىمىسىنىڭ بەزى ئىشلىرىغا مەن ئار لىشىپ قالىدىغان بولدۇم. بۇ ماقالىنى ئۆز بېشىمدىن ئۆتكۈزگە ۋە كۆرگەن - ئاڭلىغانلىرىمغا ئاساسەن يازدىم، شۇنىڭدەك ۋا جىڭبىڭ ھەم سەي جېنسىڭلارغا كۆرسەتتىم ئۇلار مەلۇم تۈز تۈشلەر كىرگۈزدى ۋە قوشۇمچىلارنى قىلدى. لېكىن ئىشنىڭ ئۆ كۈنىگە 30 يىلدىن ئاشقانلىقى ئۈچۈن، بەزى ئەمەلىي بول جايلىرىدىن خالىي ئەمەس، ئوقۇغۇچىلارنىڭ تۈزىتىشىنى ئۈمى قىلىمەن.

* * *

تۇرپان قوزغىلىڭىنى بېسىقتۇرۇشنىڭ ئۆتمۈشى

— سۇڭ شىلىيەن —

ھەرقانداق بىر ئىش ئۇشتۇمتۇت پەيدا بولمايدۇ، قاچانلا بولمىسۇن ئۇنىڭ قانۇنىيىتى ۋە ئىچكى مۇناسىۋىتى بولىدۇ. تۇرپان ۋەقەسىمۇ دەل شۇنداق. مەن« 1947 - يىلى ئۈرۈمچىدىكى «25-فېۋرال» ۋەقەسىنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالى» دېگەن ماقالىدا، ئەخمەتجان باشچىلىقىدىكى ئىلى ئىنقىلابچىلىرى بىلەن جاڭ جىجوڭ باشچىلىقىدىكى گومىنداڭچىلارنىڭ شىنجاڭدىكى كەسكىن كۈرەش ئەھۋالى توغۇرلۇق تەپسىلىي توختالدىم. يېڭى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئەمدىلا قۇرۇلغان مەزگىلدە ئەخمەتجان جاڭ جىجوڭنىڭ ئىلاج قىلىپ تىنچلىقنى ئارزۇ قىلىش كەيپىياتىدىن پايدىلىنىپ، ھەدىگەندىلا ئىلى تەرەپتىن ئابدۇراخمان مۇھىتىنى تۇرپاننىڭ ھاكىملىقىغا كۆرسەتتى، ئۇچاغدا مەن بۇ قارارغا رازىلىق بىلدۈرمىدىم، لىيۇ مىڭچۈنغا (غەربىي-شىمال مەمۇرىي مەھكىمە باش كاتىۋى ۋە قوشۇمچە شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت باش كاتىۋى): «تۇرپان بولسا قۇمۇل ھەم ئىچكىرىگە قاتنايدىغان يولنىڭ ئاغزى، شۇنىڭدەك دۆلەت ئارمىيىسىنى تەمىنلەيدىغان بازار، نىسبەتەن بۇنداق مۇھىم ناھىيىگە ئىلى تەرەپنىڭ ئادىمىنى ھاكىم قىلىپ قويىمىز؟» دېدىم. لىيۇ مىڭچۈن: «مېنىڭچىمۇ مۇۋاپىق بولمىدى، بىراق جۇرىن (جاڭ جىجوڭنى دېمەكچى)

ئۇلكىلىك ھۆكۈمەت ئەمدىلا قۇرۇلدى، ئەخمەتجان فۇجۇشىنىڭ ب
رىنچى نوۋەت ھاكىم كورسۇتىشى بولغاشقا، رەت قىلىشقا بولمايدۇ
دەپ قاراپ، تەستىقلەندى»دېدى. «بۇنداق بولغاندا ھازىردىن ئ
تىۋارەن تۇرپاندا ۋەقە تولا بولىدۇ-دە»دېدىم مەن.

ئابدۇراخمان مۇھىتى تۇرپانغا ھاكىم بولغاندىن كېيىن
ئاستانىنى مەركەز قىلغان ھالدا، ناھايىتى ئاكتىپ ھالدا تەشكىلى
ھەركەت ئېلىپ بېرىپ، قوراللىق قوزغىلاڭنى پىلانلىدى. شۇنىڭ بىلە
بىر ۋاقىتتا تۇرپان ئۇيغۇر خەلقى جىقراق جۇغلاشقان جاي بول
ناچقا، ئىلى تەرەپ ئۇلارنى قوزغۇلۇپ گومىنداڭنىڭ ھۆكۈمرانلى
غىغا قارشى تۇرۇشقا تەشۋىق قىلدى ھەم قوتراتتى. مانا بۇ- تۇر
پاندا قوراللىق قوزغىلاڭ پەيدا بولۇشتىكى سەۋەپ.

لېكىن بۇ قېتىمقى ۋەقە 1947- يىلىنىڭ 7- ئايلىرىدا پەيد
بولدى، ئۇ ۋەزىيەتنىڭ تەقەززاسى بولۇپ، ئىلى تەرەپنىڭ ئالدى
پىلانلىشى بىلەن بولغان ئەمەس ئىدى. چۈنكى ئۇ چاغدا ئۇلارنىڭ
توپلىغان كۈچى يېتىشمەسلىك قىلاتتى، تەييارلىقىمۇ تولۇق ئەمەس، ئا
مىنى ھەركەتلەندۈرۈشمۇ دىگەندەك جايىدا ئەمەس ئىدى، نەتىجى
بۇ قېتىمقى قوزغىلاڭ مەغلۇبىيەت بىلەن ئاخىرلاشتى.

ئەمدى مەن ئالدى بىلەن ئىلى تەرەپنىڭ بۇ قېتىمقى قو
لاڭنى بالدۇر قوزغاپ قويۇشىدىكى قىسقىچە سەۋەپلىرىگە ئازىررا
توختۇلۇپ ئۆتەي.

1947- يىلى 4- ئاينىڭ 16- كۈنى جاڭجىجۇڭ ئەخمەتجا
فۇجۇشى، ۋاڭزىڭشەن نازىر (ئىچكى ئىشلار نازارىتىنىڭ)، مۇئاۋ
نازىر رەخىمجان، ھەيئەت ئەزالاردىن ئەيسا، چويۇۋ ۋە تەپتى
مەسئۇت، تاشقى ئىشلار ۋەكىلى ليۇزەيۇڭلارنى باشلاپ ئۇرۇمچىد
ئايروپىلان بىلەن ئاقسۇغا باردى. كېيىن قەشقەر، يەركەن، خوتە

قاتارلىق جايلارنى كوزدىن كوچۇردى، قايتىشىدا كۇچار، قاراشەھەر قاتارلىق جايلاردىن ھال سورىدى، يەنى جەنۇبى شىنجاڭنىڭ ئۈچ ۋىلايىتىنى 23 كۈندە ئايلىنىپ چىقتى. 5 ۋىلايەتنىڭ ئىچىدە قاراشەھەر ۋىلايىتىدە خۇيزۇ، مۇڭغۇل مىللىتى جىقراق بولغاندىن تاشقىرى، قالغان 4 ۋىلايەتتىكى ئاھالىنىڭ مۇتلەق كوپچۇلۇگى ئۇيغۇرلار ئىدى، بولۇپمۇ قەشقەر ۋىلايىتىدە ھەممىدىن جىقراق ئۇمۇمەن 900 يۈز مىڭدىن ئارتۇغراق ئاھالە بولۇپ جەنۇبى شىنجاڭنىڭ سىياسى، ئىقتىسادى، مەدىنىيەت مەركىزى ھىساپلىناتتى. ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ ۋالىسى سېيىت ئەخمەت، يەرلىك چوڭ ئاخۇن ھەم چوڭ پومىشچىك ئىدى؛ خوتەن ۋالىسى خۇدىكباڭ (نۇربەگ) پومىشچىك، خەنزۇ تىلىغا ماھىر، خەنزۇلىشىپ كەتكەن ئۇيغۇر ئىدى؛ يەركەن ۋىلايىتىنىڭ ۋالىسى جۇفاڭگاڭ، خەنزۇ، قاراشەھەر ۋىلايىتىنىڭ ۋالىسى زۇشۇبىڭ ھەم خەنزۇ ئىدى. مەزكۇر 4 ۋىلايەتنىڭ مەمۇرى مەسئۇللىرى جايلاردا تۇرۇشلۇق قىسىملار بىلەن زىچ بىرلىشىۋالغان بولۇپ، ئىلى تەرەپتىن ھەركەتلىنىشكە ئىۋەتكەن ئادەملەر ئىش ئېلىپ بېرىشتا بەك قىينىلاتتى. شۇڭا جاڭجىجۇڭ قاتارلىقلار 4 ۋىلايەتنى كوزدىن كوچۇرگەن چاغدا، ھەممە ئىشلار تىنىپ- تىنچلىق ئىدى، ئۇلار تەكلىپ قىلىپ سوھبەتلەشكەن ئادەملەرنىڭ ھەممىسى، جاڭ جۇشىنى ۋە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ سىياسى پىروگراممىسىنى ھىمايە قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى. شىكايەتمۇ قىلىشمىدى، نامايىش ھەم ئوتكۈزمىدى، جاڭجىجۇڭ ناھايىتى رازى بولغان ئىدى. بىراق ئەخمەتجان ناھايىتى نارازى بولدى، چۈنكى بۇ جايلاردا ئىلغار كۈچلەر تېخى شەكىللەنمىگەن، بىر قەدەر ئىلغار ئادەملەر ئۇلارغا يېقىنلىشالمايتتى. لېكىن قەشقەرنىڭ ئەھۋالى بۇنىڭ ئەكسىچە بولۇپ چىقتى. 1946- يىلى 7- ئاينىڭ 1- كۈنى

شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت قۇرۇلۇپ ئۇزۇن ئوتمەستىن، چاڭجۇ
جۇڭ ئەخمەتجان ھەم بۇرھانىنىڭ پىكرىگە قوشۇلغان ھالدا، ئولكىلى
ھوكۇمەت يىغىنىدا ئابدۇكېرەمخان مەخسۇمنى قەشقەر ۋىلايىتىنى
ۋالىلىقىغا بەلگىلەشنى ماقۇللىدى، بۇ ئادەم شۇ جايدىن چىققان مەشھۇ
سوۋېت پەرەس ئادەم بولۇپ، ئىلى ئىنقىلاپچىلىرىغا ھىسداشلىق قى
غۇچىلاردىن ئىدى. ئىلى تەرەپتىن ئەۋەتىلگەن نۇرغۇن ئادەملە
ئۇنىڭ ھىمايىسى ئاستىدا ناھايىتى چاپسانلىق بىلەن راۋاج تېپ
«شەرقى تۈركىستان ياشلار ئىتتىپاقى»نى تەشكىل قىلىشۋالدى
باشقا پائالىيەتلەرنى ئېلىپ باردى. چاڭجىجۇڭ تېخى قەشقەر
يېتىپ بېرىشتىن ئاۋۋال، بىز قەشقەردە تۇرۇشلۇق 42 - كورپۇسنى
قوماندانى جاۋشىگۇاڭنىڭ ئۇيغۇر ياشلىرى دايىم تەشكىللىك نامايى
لار ئوتكۈزۈپ، تۇرۇشلۇق قىسىملارغا دۈشمەنلىك پوزىتسىيە قو
لانماقتا، ۋەزىيەت ئىنتايىن جىددى، دىگەن بىر قانچە تېلېگراممىسى
تاپشۇرۇپ ئالغان ئىدۇق. چاڭ جىجۇڭ قاتارلىقلار قەشقەرگە با
غاندىن كېيىن، كونا شەھەردىكى ۋالى مەھكىمىسىگە چۈشىدۇ (قە
قەردە كونا شەھەر، يېڭى شەھەر دەپ ئاتىلىپ، ئىككى شەھەرنىڭ
ئارىلىقى 9 كىلومېتىر كېلىدۇ. كونا شەھەر چوڭراق بولۇپ، ئاھا
لىسىنىڭ تولىسى ئۇيغۇرلار، سودا - سېتىق مەركىزى ھىساپلىنىدۇ
مەمۇرى ئورگانلارنىڭ تولىسىمۇ شۇ جايدا. يېڭى شەھەردە ئا
سەن ھەربى قىسىملار ۋە قىسمەن خەنزۇلار جايلاشقان)، ئۇ
كۈنى ئېچىلغان ئاممىۋى قارشى ئېلىش يىغىنىدا، چاڭ جىجۇ
بىلەن ئەخمەتجان، مەسئۇتلار سوزلىگەندىن كېيىن، ئۇيغۇر ياش
رىدىن بىر نەچچىسى سوزگە چىقىپ، خەنزۇ ئەمەلدارلىرىنىڭ ئو
مۇشتە شىنجاڭدا يۈرگۈزگەن دەھشەتلىك ھوكۇمرانلىقىنى ئەيىپلىد
دولەت ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭدىن چىقىپ كېتىشىنى، يەرلىك مىل

قىسىمنىڭ قۇرۇلۇشىنى، ئۇلارنىڭ قارىشىچە ئەكسىيەتچى ھىساپلانغان
يەرلىك رەھبىرى زاتلارنىڭ جازالىنىشىنى ۋە باشقىلارنى تەلەپ
قىلدى، ئاما بۇ سوزلەرنى ئاڭلاپ قىزغىن چاۋاك چالىدى ھەم
قوللىدى، چاڭ جىجۇڭ جاۋاپ بەرسۇن! دەپ تەلەپ قويدى.
چاڭ جىجۇڭ ئۇلارنى گەپكە كوندۇرۇشكە تىرىشىپ باقتى،
لېكىن تىلى قۇرۇپ كالپۇكلىرى تالغىچە سوزلىسىمۇ، بىكار ئاۋارە-
چىلىق بولدى، ئاممىنىڭ كەيپىياتى بارغانسېرى ئورلەپ، چاڭ جى-
جۇڭنى مۇشكۇل ھالغا چۈشۈرۈپ قويدى ۋە ئۇنلۇك ۋاقىراشتى.
بۇ ئىش 5.4 سائەت داۋام قىلدى، ھەل قىلىشنىڭ ئىلاجى بولمى-
غاچ، چاڭ جىجۇڭ مۇنبەرنى تاشلاپ كېتىپ قېلىشقا مەجبۇر
بولدى. 5 - ئاينىڭ باشلىرىدا چاڭ جىجۇڭ قاتارلىقلار، خوتەندىن
قەشقەرگە قايتىپ، يەنە ۋالى مەھكىمىسىگە چۈشكەن ئىدى، شۇ
كۈنى كەچ سائەت 7 دىن باشلاپ 6.5 مىڭدەك ئاممىنىڭ مۇھا-
سىرىسىدە قالدى، ئۇلار چاڭ جىجۇڭنىڭ ئوتكەن نوۋەت ئوتتۇرىغا
قويغان بىر نەچچە ماددىغا جاۋاپ بېرىشىنى تەلەپ قىلدى، يەنە
بىر قانچە يېڭى ماددىلارنى ئوتتۇرىغا قويدى. چاڭ جىجۇڭ ئۇ-
لارغا ئۇزۇن سوزلىدى، ئاساسەن دولەتنىڭ بىر تۇتاشلىقى ۋە
مىللى ئاڭ - ھىسياتىنىڭ مۇناسىۋەتلىرىنى چۈشەندۈرۈپ باقتى،
لېكىن بۇ سوزلەرنىڭ ئاممىغا نىسبەتەن قىلچىمۇ رولى بولمىدى،
ئۇلارنىڭ تەلەپ قىلىدىغىنى كونكرېت مەسىلىلەر ھەم كونكرېت
جاۋاپ ئېلىش بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە زور مۇناسىۋەتلىك ئىشلەرمۇ
بار ئىدى، مەسىلەن: دولەت ئارمىيىسى شىنجاڭدىن چىقىپ كەت-
سۇن، مىللى ئارمىيە قۇرۇلسۇن دەيدىغان مەسىلىلەر، چاڭ جىجۇڭ-
نىڭ ئاسانلىقچە جاۋاپ بېرەلمەيدىغان مەسىلىلەر ئىدى. تا - كېچە-
سى سائەت بىردىن ئوتكىچە تىركەشسىمۇ ئاممە تارقىمىدى، بەلكى

ئەھۋال بارغانسېرى ئەۋج ئالدى، جاڭ جۇ جۇڭ ئىلاجىسىز قالدى
ئەخمەتجان چىقىپ بۇ مۇھەسسىرەنى بىر تەرەپ قىلسا دەپ ئويلىدى
لېكىن ئەخمەتجان ئاللاقاچان ۋالى مەھكىمىسىدىن كېتىپ قالغان
نەگە كەتكەنلىكى نامەلۇم ئىدى، جاڭ جۇ جۇڭ شۇ ۋاقىتتىلا
ئويۇننى پىلانلاپ رېژىسسورلۇق قىلغۇچى ئەخمەتجان قۇ جۇشى
كەنلىكىنى تويۇپ قالدى. ئاممىنىڭ كەيپىياتى بارغانسېرى ئۇ
لىگەنلىكتىن، جاڭ جۇ جۇڭنىڭ مۇھاپىزەتچى خادىملىرى ئىسيا
چىقىپ جاڭجۇجۇڭنىڭ ھاياتىغا خەۋپ يەتمىسۇن
دىگەن ئەندىشە بىلەن، بىرسى ۋالى مەھكىمىسىنىڭ كە
نىدىكى يان ئىشىكتىن چىقىپ تېلېفون ئىدارىسىغا بېرىپ (چۈ
كى بۇ چاغدا ۋالى مەھكىمىسىنىڭ تېلېفونىنى نامايىشچىلار ئىگە
لىۋالغان ئىدى) يېڭى شەھەردىكى جاۋجۇنجاڭ (كورپۇس باشلىقى
غا ئەھۋالنى مەلۇم قىلدۇ. جاۋشىڭگۇاڭ بۇ پەيتتە ئەسكەر ئىۋەتى
باستۇرسا، ئېغىر ئاقىۋەت كېلىپ چىقىدىغانلىقىنى بىلىپ، ئۇ
ماشىنا بىلەن كېلىپ ئەھۋالنى كۆزدىن كۆچۈردۇ. ئۇ ۋالى
كىمىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قاراپ باققىدەك بولسا، ئادەملەر سانجاق -
جاق، ۋاراڭ-چۇرۇڭ، كىرىش مۇمكىن ئەمەسلىكىنى بىلگەچ، ئارقا ئىشىك
بېرىپ يان ئىشىكتىن كىرىدۇ. جاڭجۇجۇڭنىڭ مۇھاپىزەتچىسى
شىڭگۇاڭنىڭ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ، ناھايىتى خۇرسەن بولىدۇ، يە
ئاستا بېرىپ جاڭجۇجۇڭغا خەۋەر قىلىدۇ. جاڭجۇجۇڭ نامايىشچى
نىڭ ۋەكىللىرى بىلەن كېچىچە سۆھبەتلىشىپ، ماغدۇرى تۈگ
دىگىدەك ھالەتكە يەتتى، قانداق ھەل قىلىشنى بىلمەي تۇرا
شۇئان بىر بانا بىلەن سەھنىدىن چۈشۈپ جاۋشىڭگۇاڭ بىلەن
ئارقا ئىشىكتىن چىقىپ، ئاپتوموبىلدا يېڭى شەھەرگە چىقىپ كەت
بۇ چاغدا تاڭ ئاتاي دەپ قالغان ئىدى. جاڭجۇجۇڭ يېڭى شەھەر

يېتىپ بارغاندىن كېيىن، گەرچە سەل ئارام تېپىپ، خەۋپ-خەتەر-
دىن قۇتۇلغاندەك بولسىمۇ، لېكىن ئەخمەتجان بىلەن ۋالى ئابد-
كېرەمخان مەخسۇمنىڭ ئۆيى مۇشكۇللۇك ھەم رەسۋا ئەھۋالغا چۈ-
شۇرۇپ قويغانلىقىغا ناھايىتى غەزەپلەندى، شۇڭا ئۇ قەشقەردىن دەر-
ھال كېتىشكە قارار قىلدى، ھەمدە جاۋشىڭگۇاڭغا ماشىنا ئىۋەتىپ
ۋالى مەھكىمىسىدىكى ھەمراھلىرىنى يېڭى شەھەرگە ئەكىلىشنى بۇي-
رۇدى، يەنە سائەت 8 دە ئۇچۇشنى بەلگىلىدى (ئايرىدىروم يېڭى
شەھەرنىڭ جەنۇبىي دەرۋازىسىنىڭ تېشىدا ئىدى) بۇ ئەخمەتجان
قاتارلىقلار ئويلىمىغان ئىش بولدى. ئەخمەتجان ئايرىدرومغا يېتىپ
كەلگەندىن كېيىن، جاڭجۇجۇڭ ھەمراھلىرىنى دەرھال ئايروپىلانغا
چىقىشقا بۇيرۇدى، يەرلىك ئەمەلدارلارنىڭ ھېچقايسىسى ئۇزۇتۇشقا
ئۈلگۈرەلمىدى.

جاڭجۇجۇڭ 5- ئاينىڭ باشلىرىدا ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلگەندىن
كېيىن، ئۇنىڭ پوزىتسىيىسىدە چوڭ ئۆزگىرىش بولدى. قايتىپ كەل-
گەن كۈنىسى ئاخشىمى مەن، ليۇرېڭ (غەربىي-شىمال ھەربىي مەمۇرى
مەھكىمىسىنىڭ سەنۋۇجاڭى) ۋە ليۇمىڭچۇنگە شۇنداق دىدى: «بۇنىڭ-
لەر بەك يولسىزلىق قىلدى، ئۇلار مىنىڭ شۇنچىلىك جاپا چېكىپ
قولغا كەلتۈرگەن شىنجاڭ تىنچلىقىنى «قۇرۇق قۇتۇۋالدۇق» دەپ
قويلاپ ، ھەدىسىلا ئوكتەملىك قىلىۋاتىدۇ، ئۇلارچە بولغاندا
بىز پۈتۈنلەي شىنجاڭنى تاشلاپ چىقىپ كەتسەك ئاندىن
ئارزۇسى قانىدىغان ئوخشايدۇ. ئەلۋەتتە بىز شۇنى ھەم كۆرۈۋېلىشى-
مىز لازىمكى، ئۇلارنىڭ بۇنچىۋالا ھەددىدىن ئېشىپ كېتىشى، ئارقا
كۆرۈنۈشىدە خەلقارانىڭ قوللىشى بار، شىنجاڭنى 2. تاشقى موڭغۇلىيە
ئايلاندۇرۇشقا ئۇرۇندۇ.» مەن: بۇندىن كېيىن قانداق قىلماقچى-
مىز؟ دەپ سوئال قويدۇم. جاڭجۇجۇڭ ھېچبىر ئىككىلەنمەستىن:

«ئۇلارغا قاتتىق پوزىتسىيە قوللىنىپ، قەتئىي يول قويماسلىق لازىم خارجى ئىشلار ۋەكىلى ليۇزەيۇۋېك قاتارلىقلارنى چاقىرىپ ئۈچ
بىز شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدىكى زاتلاردىن، دولاكون سۆھبەت ئۆتكۈزۈپ، ۋەزىيەتتە بۇرۇلۇش قىلىپ بېقىشقا،
نى ھىمايە قىلىپ (جياڭ‌جېشىنىڭ دۆلىتىنى دېمەكچى)، مەركەز، ئىككى تەرەپنىڭ كەسكىن كۈرەشلىرىنى تۈگۈتۈشكە ئۇرۇنۇپ با-
ئىتائەت قىلىدىغانلا بولسا (ئەنجىڭ ھۆكۈمىتىنى دېمەكچى)، ئاقتى؛ چاڭ جىژجۇڭنىڭ ئاخىرقى يەكۈنى شۇ بولدىكى شىنجاڭدا
لارنى مۇمكىن قەدەر قوللاپ يېتىشتۈرۈشىمىز، ئىشىنىشىمىز لاگەرچە ئۇرغۇن زىددىيەتلەر مەۋجۇت بولسىمۇ، لېكىن تېپىشلىق
دۆلەتكە، ھۆكۈمەتكە قارشى تۇرىدىغانلا بولسا، ئۇيولى بىلەن ھەل قىلغىلى بولىدۇ، «يەنە ئىنقىلاپ قىلىشنىڭ»،
داقلارنى يۈگەنلىشىمىز، تەقىپ قىلىشىمىز..... لازىم» دېدى. «يەنە قوزغىلاڭ قىلىشنىڭ» ھاجىتى يوق- دېدى. چاڭ جىژجۇڭ
لەر چاڭ جىژجۇڭنىڭ ئۆتمۈشتىكى ئارتۇقچە يول قويۇشلىرىغا، ئالايەنە: «شىنجاڭ خەلقىگە ئۇرۇش لازىم ئەمەس، ئۇرۇشنى خەلق-
قاچان باشقىچە پىكىردە بولۇپ يۈرەتتۇق، ئەمدىلىكتە ئۇنىڭ يۈزىگە زورلاپ تاڭغۇچىلار چوقۇم مەغلۇپ بولىدۇ. ئاساسىنى تۈزەپ
سىياسىي ئۆزگەرگەنلىكىنى، ھەمدە قەتئىيلىكىنى كۆرۈپ، ئەلۋەمەنبەنى تازىلاش؛ قانۇن-سىياسەتكە ئەھمىيەت بېرىپ، سوبې-
خوش بولدۇق، ئۇنىڭ بۇ تەشەببۇسىنى بىر ئېغىزدىن ھىمايە قىتۇچىلىقنى تازىلاش؛ دۆلەت ھەم مىللەتنىڭ مەنپەئەتىنى كۆزدە
دىغانلىقىمىزنى بىلدۈردۇق، شۇكۈنى ئاخشىمى قەشقەر ۋىلايىتتۇتۇپ، تەرەپۋازلىق-شەخسىي كۆز قاراشلارنى تاشلاش؛ خەلق-
ۋالىسى ئابدۇكېرىمخان مەخسۇمنى ئالماشتۇرۇپ، ئۇنىڭ ئورچىل رەھبەرلىككە ھۆرمەت قىلىش، سىياسىي كۈرەشلەرنى ۋە بىرلا
ئۇيغۇرلار ئىچىدىن مۇۋاپىق نەمىسىنى خىللاپ قويۇش قارارىغا تەرەپنىڭ يۈگەنلىشىگە قارشى تۇرۇش؛ زىددىيەتلەرنى تۈگۈتۈپ،
سۆز - ھەركەتتە، ئىچكى تاشقى جەھەتتە، يۇقىرى - تۆۋەن بىرلە-
دۇق.

چاڭ جىژجۇڭ جەنۇبىي شىنجاڭ سەپىرىدە قەشقەردە مۇشكۇللۇككە كېلىش لازىم، شۇنداق قىلغاندىلا يىراق ۋە پارلاق ئىستىق-
ئۇچۇراپ ھەم ئىلى تەرەپنىڭ غەرەزىنى چوڭقۇر چۈشەنگەندىن كېيالىمىق بولمىز» دېدى.

يول قويۇشتىن قاتتىق پوزىتسىيەگە ئۆزگىرىشى، تۇرپان قوز چاڭ جىژجۇڭ ئىلى تەرەپنىڭ سىياسىي كۈرەشنى ئېلىشۋېتىشىنى
ئىمىنى تىزلىتىشىنىڭ ۋە ئىلى تەرەپ بىلەن ئاخىرقى بۇزۇلۇشقا ئېلىپ قىلدى، بۇنى ئەخمەتجان قاتارلىقلار زادىلا قوبۇل قىلال-
ئاساسلىق سەۋەبى بولۇپ قالدى. ئايتتى. چۈنكى ئۇلار ئۇ مەقسىدىگە يېتىش ئۈچۈن خېلى يىراق

چاڭ جىژجۇڭ ئۈرۈمچىگە قايتقاندىن كېيىن، ئەخمەتجان ۋراتتى. ئۇلار ئۆز مەقسىدىگە يېتىش ئۈچۈن، پەقەت كۈرەش
سىمى، بۇرھان شەھىدى ئىككى فۇچۇشى نازىر مۇھەممەتئىمىن بۇرقىلىقلا (بۇنىڭ دائىرىسىگە قۇراللىق كۈرەش كىرىدۇ) ئەمە-
نازىر سەيپىدىن ئەزىزى، مۇئاۋىن نازىر رەخىمجان ساۋۇرھاجىغا ئاشۇرغىلى بولىدۇ - دەيتتى.

ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ھەيئەت ئەزاسى ئەيسا ئالىپتېكىن، ھەي چاڭ جىژجۇڭ، ئەخمەتجان قاتارلىقلار بىلەن مەسلىھەت قى-
ئەزا چۇيۇۋ، باش كاتىپ ليۇمېڭچۈن، نازىر ۋاڭ زېڭشىماسىتىنلا، 5 - ئاينىڭ 10 - كۈنى ئەتراپىدا چاڭ جىڭشىگە تېلې-

گىرامما ئەۋەتىپ، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ قوشۇمچە رەئىسلىگىدىن ئىستىپا سورىدى، ھەمدە شۇ چاغدا شىنجاڭ با تەپتىشلىكى خىزمىتىنى قىلىۋاتقان مەسئۇت سابىرىنى ئۆلكە رەئىسلىكىگە كورسەتتى. مەسئۇت سابىرى غۇلجىلىق بولۇپ مىللىتى ئۇيغۇر، تۈركىيىدە ئوقۇغان، ئۇ ئۆتمۈشتە شىڭ شىسە ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى تۇرغانلىقى ئۈچۈن ئىچكىرىگە قېچىپ كېتىشكە مەجبۇر بولغان، گومىنداڭ ھۆكۈمىتى تەركىۋىدە 10 يىل ئوشۇغراق ئىشلىگەن، مەركىزى ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەت ئەزاسى، گومىنداڭ فىرقىسى مەركىزى تەپتىش ھەيئىتى قاتارلىق خىزمە لەردە بولغان، جاڭ جىجۇڭ شىنجاڭغا كېلىپ مەسئۇل بولغاند كىيىن، شىنجاڭغا قايتىپ كېلىشكە مۇيەسسەر بولۇپ، نەنجە ھۆكۈمىتى ئۇنى شىنجاڭنىڭ تەپتىشلىكىگە تەيىنلىدى.

مەسئۇت سابىرى، شۇ چاغدا تەمىرات نازىرى مەھە ئىمىن بۇغرا، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ھەيئەت ئەزاسى ئەيسا لىپتېكىنلەر سىياسى جەھەتتە پانتۈركىستلەرگە مەنسۇپ ئادەم بۇ ئادەملەر سىنىپى كۈرەش تەلىماتىغا قارشى تۇرىدىغانلار، ۋېت ئىتتىپاقىچە ئىنقىلاپقا نىسبەتەن بەك ئېھتىيات قىلىدىغان ئىدى. ئۇلار دەسلەۋىدە ھەدەپ مىللى ئىدىيىنى تەرغىپ قىل مۇسۇلمانلار ئۈچۈن ئەركىنلىك ھەم مۇستەقىللىقنى قولغا كە رۈشنى تەشەببۇس قىلاتتى، بەزىلەر ئىنقىلاۋى ئىسيان كۆتۈر ئىدىيىسىنىڭ رەھبىرى ۋە تەشكىلاتچىسى بولۇپ، كېيىنرەك جاڭدا ھەققى مۇستەقىللىقنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش مۇمكىن ئەمەس نى سېزىپ، يەنە سوۋېتچە ئىنقىلاپتىن قورققانلىقى ئۈچۈن، گگو نامى ئاستىدا، شىنجاڭنىڭ مىللى مۇختارىيىتىنى ئەمەلگە شۇرۇشنى تەشەببۇس قىلدى. بۇلار ھەتتا شىنجاڭ ئۆلكىسي نا

تۈرك ئۆلكىسى دەپ ئۆزگەرتىشنى (بۇ مەسىلە ھەققىدە: مەھەممەت ئىمىن بۇغرا بىلەن ئەيسا ئالىپتېكىن ماڭا بىر نەچچە قېتىم دىدى. ئۇلاردىكى: «شىنجاڭ» دېمەكلىك خەنزۇلارنىڭ يېڭىدىن كېڭەيتكەن زېمىنى دېگەن مەنادىكى گەپ، ئۇنىڭدا مۇستەملىكچىلىك مەناسىمۇ بار)، ھەر دائىم خەنزۇلارغا تۈركلەرنىڭ تارىخىنى ۋە مەدەنىيەتلىرىنى تونۇشتۇرۇپ، خەنزۇلارنىڭ ئاسسىمىلاتسىيە سىياسىتىگە قەتئى قارشى چىقتى.

جۇڭگودىن ئايرىلماسلىق، مۇستەقىللىق ھەركىتى قوزغىماس، لىق خەنزۇلارنىڭ ھۆكۈمرانلىقىغا، سىنىپى كۈرەشكە قارشى تۇرۇش، بۇ تۈركۈمدىكىلەرنىڭ ئاساسى پىروگىراممىسى ئىدى. بۇ خمەتجان قاتارلىقلار باشچىلىق قىلىۋاتقان شەرقى تۈركىستان ھەركىتى، شىنجاڭ جۇڭگودىن ئاجراپ مۇستەقىل بولۇپ، شەرقى تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنى قۇرۇپ چىقىش، ئۇنىڭدەك سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ بىر پۈتۈن تۈزۈمىنى تامامەن شىنجاڭغا كۆچۈرۈپ كېلىشنى تەشەببۇس قىلىدىغان سىياسى پىروگىراممىسى بىلەن ئوخشىمايدۇ. بۇ ئىككى گورۇھ سىياسى تەشەببۇسلىرى تۈپەيلىدىن، ر - بىرسىدىن يىراق تۇراتتى. شەرقى تۈركىستانچىلار پانتۈركىستلار گورۇھىنى ھەر ۋاقىت خەنزۇلارنىڭ غالچىسى، مىللەتنىڭ مەنپەئەتىنى ساتقۇچىلار دەپ ھاقارەت قىلاتتى.

نەنجىڭدىكى گومىنداڭ ھۆكۈمىتى 5 - ئاينىڭ 19 - كۈنى، جاڭ جىجۇڭنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ قوشۇمچە رەئىسلىكىدىن ئىستىپا بېرىش ئىلتىماسىنى تەستىقلاپ، مەسئۇت سابىرىنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ رەئىسلىكىگە تەيىنلىدى. بۇ لارغا ئىلى تەرەپ دەرھال قاتتىق قارشى چىقتى. 5-ئاينىڭ 20-

گۈنى ئۈرۈمچى كوچىلىرىدا مەسئۇتقا قارشى چاپلانغان لوزۇن شۇئارلار پەيدا بولدى. 21-كۈنى جاڭجىجۇڭ ئەخمەتجاننى تە لىپ قىلىپ، مەركىزى ھۆكۈمەتنىڭ قارارىنى مەلۇم قىلدى، ئاڭلاش بىلەنلا قوشۇلمايدىغانلىقىنى بىلدۈردى، بىر مۇنچە دەلى لارنى كۆرسەتتى، جاڭجىجۇڭنىڭ رەئىسلىكنى داۋاملىق قوشۇم بىجىرىشىنى، يەنى ئۆلكە باشلىقىنى خەلق سايلاپ چىققىچە رەئىس بولۇپ تۇرۇشنى تەلەپ قىلدى. جاڭجىجۇڭ: «بۇيرۇق ئېلان قىلىن بولدى، ئۇنى ئۆزگەرتىش مۇمكىن ئەمەس دېدى». شۇنداق قىل ئىككى تەرەپ بۇزۇلۇش گىرۋىكىگە يېتىپ باردى.

5 - ئاينىڭ 28 - كۈنى مەسئۇت سابىرى خىزمەت تاپ رۇۋېلىش مۇراسىمى ئۆتكۈزدى، ئىلى تەرەپنىڭ ئۆلكىلىك ھۆ مەت ھەيئەت ئەزالىرىدىن بىرسىمۇ قاتناشمىدى. مۇراسىم يىغىنىنى قەشقەردىن كەلگەن ئۆلكىلىك كېڭەش ئەزاسى ئوسمان ۋەكى سۈپىتىدە سۆزگە چىقىپ، جاڭجىجۇڭدىن ئۆز قولى بىلەن ئىم لىغان ئېچىلىق بىتىمنى ھەممە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ سىياسى لارنى يولغا قويۇش پروگراممىسىنى تەلتۆكۈس ئىجرا قىل تەلەپ قىلدى. ئۇنىڭ غەرىزى روشەن بولۇپ، مەسئۇتنىڭ رە بولۇشىغا رازى ئەمەس ئىدى.

مەسئۇت خىزمەت تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئىلى تەرەپ لىرىدىن بولغان ئۆلكىلىك كېڭەش ئەزاسىدىن 40 نەچچە ن ئادەم جاڭجىجۇڭغا خەت يېزىپ: ئېچىلىق بىتىم ئىزچىل ئىجرا لىنمىدى، ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ئۆز خىزمىتىنى ئورۇنلىمىدى، كىلىك ھۆكۈمەتنى يېڭى تەشكىللەش ھاجەتسىز، ئۆلكىلىك ھۆ مەتنىڭ فۇجۇشىلىرى بىلەن ھەيئەت ئەزالىرى بۇ ئىشتىن ئا خەۋەردار بولمىغان، ئۆلكىلىك كېڭەش ئەزالىرىنىڭ ماقۇللىشى

ئۆتكۈزۈلمىگەن ئەھۋال ئاستىدا رەھبەرلىنى يەككۈشلەش مۇۋاپىق ئەمەس، يەككۈشلىمەسلىكنى قەتئىي تەلەپ قىلىمىز، دېيىشتى. جاڭجىجۇڭنىڭ جاۋاپ خېتىدە: رەئىسنىڭ يەككۈشلىنىشى بىلەن ئېچىلىق بىتىم تەلتۆكۈس ئىجرا قىلىنماي قالمايدۇ، مەركەز ھەيئەت ئەزالار بىلەن رەئىسنى يەككۈشلەشكە ھوقۇقلۇق، مەركەز مەسئۇتنى رەئىسلىككە تەيىنلىشى شىنجاڭ خەلقىنىڭ ئارزۇسىغا ئۇيغۇن، مەركەزدىن بۇيرۇقنى ئۆزگەرتىشنى تەلەپ قىلىش مۇتلەق مۇمكىن ئەمەس دېگەنلەر بايان قىلىندى.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، قومۇل، ئاقسۇ، خوتەن ۋىلايەتلىرىدىن كەلگەن كېڭەش ئەزالىرىدىن 60-70 ئادەم بىرلىكتە جاڭجىجۇڭغا خەت يېزىپ، مەركەزنىڭ قارارىنى ھىمايە قىلىدىغانلىقنى، مەسئۇت سابىرىنىڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسلىكىگە تەيىنلەنگەنلىگىنى ئالقىشلايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى.

شۇنداق قىلىپ، شەرقى تۈركىستانچىلار بىلەن پانتۈركىستلار (تۈركچىلەر دەپمۇ ئاتىلىدۇ) ئارىسىدا، مەسئۇتنىڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت رەئىسى بولۇشىنى ھىمايە قىلىش ياكى قارشى تۇرۇش مەسىلىسىدە كەسكىن توقۇنۇش پەيدا بولدى. ئىلى تەرەپتىكى تىر گېزىت جاڭجىجۇڭنىڭ بۇ ئىشى جۇڭگودا ئەنئەنە بولۇپ پىلىشىۋاتقان «ئۆزى بىلەن ئۆزىنى ئىدارە قىلىش» سىياسىتىنىڭ ۋارى قىلىنىشى دەپ يازدى.

ئىلى تەرەپتە ئۆز تەۋەسىدىكى ئۈچ ۋىلايەت (ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي)دە مەسئۇتقا قارشى چوڭ كولەملىك ھەرىكەت يۈرگۈزگەندىن تاشقىرى، قالغان 7 ۋىلايەتتىمۇ ئۇلارنىڭ تەش لىرى ئارقىلىق كەڭ دائىرىدە قارشىلىق ھەرىكەتلەرنى ئېلىپ ردى، ئىپادىسى ئەڭ كەسكىن بولغان جايلار: قەشقەر، تۇرپان،

ئۇخسۇن، پىچاندىن ئىبارەت. قەشقەردە قوللانغان ئۇسۇللىرى ھەممە بىرئەسكەرنىمۇ يارىدار قىلىندى.

يىغىن ئېچىپ سوزلەش، نامايىش ئۇتكۇزۇش، تۇرپان، توخسۇن 2 - 10 نەچچىدىن، 20 ، 30 دىن بولۇشۇپ، تۇرپان ئەتراپىدا
پىچان ناھىيىلىرىدە بولسا، ھەربىي ھەرىكەت قوللاندى ھەربى ماشىنىلارنى بۇلاش، قاتناشقا توسقۇنلۇق قىلىش ھەتتا ما-
مانا بۇ- تۇرپان قوزغىلىڭىي ۋەقەسىنىڭ سەۋەپلىرىنىڭشىنىڭ ئۇستىدىكى ھەربى ئاشلىقنى، جابدۇق - سايمانلارنى بو-
لاش ئىشلىرى ئىلگىرى - ئاخىر 4 ، 5 نوۋەت يۈز بەردى.
بىرىسى.

ئەخمەتجان كورسەتكەن ئابدۇراخمان مۇھىتى تۇرپانغا ھاكىم 3 - ئابدۇراخمان مۇھىتى قاتارلىقلار، تۇرپان ناھىيىلىك ئويى-
بولغاندىن كېيىن، ئاستانىنى بازا قىلىپ، شەرقى «تۇركىستان ئىئۇر ئۇيۇشمىسىغا ئاممىنى يىغىپ مەجلىسلەرنى ئاچاتتى، تۇرۇش-
قىلاپچى ياشلار ئىتتىپاقى»نى قۇرۇشقا ئاكتىپ كىرىشتى. ياشلارلۇق قىسىملارنى ھەرخىل بەدنامىلار بىلەن ھاقارەت قىلاتتى، ئام-
ھەربىمەشق ئوگەتتىۋە ئۇرۇمچىدىكى ئەخمەتجان قاتارلىق ئادەمىنى ئاشلىقىلارنى ھوكۇمەتكە سېتىپ بەرمەگىلەر ...... دەپ قۇ-
لەرنىڭ سىياسى جەھەتتىكى قولايلىقلىرىنىپەردە قىلىپ، ئىزلۇكسىتۇرتاتتى، يەرلىك خەلقنى قوزغۇلۇپ، خەنزۇلارنى دۇشمەن كو-
ھەم مەخپى ھالدا قۇرال - ياراق توشۇپ تۇردى. شىنجاڭدا تۇۇشكە، تۇرۇشلۇق قىسىملارنى ھەيدەپ چىقىرىشقا ئاكتىپ دەۋەت
رۇشلۇق قىسىملارنىڭ باشى قوماندانلىقى ئالىقاچان خەۋەر تېپىپىلاتتى.

جاڭ جۇجۇڭغا دايىم مەلۇم قىلىپ، يۈزبېرىش ئېھتىمالى بولغا 4 - تۇخسۇن ، تۇرپانىنىڭ 30 كىلومېتىر غەربىدە بولۇپ،
قوزغۇلاڭنى كۇزۇتۇپ تۇردۇق. دەسلەپتە جاڭ جىجۇڭ ئۇلارنىمەنۇبى شىنجاڭغا قاتنايدىغان يولىنىڭ تۇگۇنى ئىدى. ئاغزى. ئىلى
بۇنداق قىلىشقا ئىشەنمىدى، كېيىن ئېھتىيات بىلەن رازۋېت قىلىسەرەپ ھوشۇ جايغىمۇ ئادەم ئېۋەتىپ بىر قىسىم كۆچ ئۇيۇشتۇردى،
ئالدىنى ئېلىڭلار دەپ يولىيورۇق بەردى. 5 - ئاينىڭ 28 - كۇۇخسۇن بازىرىنىڭ 50 كىلومېتىر غەربىدىكى ئالغۇينى
مەسئۇت ئولكىلىك ھوكومەت رەئىسى بولۇپ ئولتۇرغاندىن كېيىازا قىلغان ھالدا ئەخمەتجان تەيىنلەپ ئېۋەتكەن كادىر خەمىت
يەنى 6 - ئاينىڭ 5 - كۇنى بەيتىك ۋەقەسى پارتلىدى، ئىشچىلىغىدا، 40 ، 50 مىلتىقلىق 4 ، 500 ئادەم يىغىلىپ، تاش
ئۇرۇمچىنىڭ يېقىن ئەتراپىدا تۇرۇشلۇق بىرقىسىم قوشۇننى گوچۇلغا پات - پات ھۇجۇم قىلىپ، جەنۇبى شىنجاڭنىڭ ئاشلىغىنى
غا ئېۋەتتۇق، ئىلى تەرەپ تېخىمۇ ئۇبدان پۇرسەت كەلدى دىسالى شىنجاڭغا توشۇشقا توسقۇنلۇق قىلدى. بىر قېتىم ئۇلار
ئۇيلاپ، دەرھال ئىش باشلاش قارارىغا كەلدى. 6 - ئاينىڭ يولوچىنى ئولتۇرۇپ، يەنەبىر يولۇچىنى يارىدار قىلدى. شۇ-
ئوتتۇرلىرىدىن تارتىپ 7 - ئاينىڭ باشلىرىغىچىلىك كەينى - كەينىدەك ئۇلار ئىلانلىقتا يېقىن ئەتراپتىكى خەلقنىڭ ئاشلىق ھەم
ات - ئۇلاقلىرىنى تارتىۋالدى. توخسۇن ناھىيىلىك ھوكۇمەت ئا-
نىدىن تۇۋەندىكى ۋەقەلەر يۈز بەردى:

1 - تۇرپان يېڭى شەھەرگە يېقىن جايدا، گومىنداڭ مۇھاپىزىم ئېۋەتىپ ئۇلارغا نىسھەت قىلدى، ئۇلار: گومىنداڭ ئەسكەر-
زەتچى ئەسكەرلىرىنىڭ مىلتىقلىرىنى بۇلاش ۋەقەسى يۈز بەرىرى تۇرپان، توخسۇن، پىچان ئۇچ ناھىيىدىن چىقىپ كەتسۇن،

مەسئۇت ئۇلكۇلۇك ھوكۇمەت رەئىسلىكىدىن ئېلىپ تاشلانسۇن، گەن تەلەپلەرنى قويۇشتى.

5 - پىچاندا (پىچان، تۇرپاننىڭ شەرقى تەرىپىدە بولۇ تەخمىنەن 30، 40 كىلومېتىر كېلىدۇ) 7 - ئاينىڭ 8 - كۈنى دىن ئارتۇق قۇراللانغان ئاما لەمجىندىكى ساقچى ئىدارىس مۇھاسىرە قىلىپ، ئۇنىڭ كادىر - ئەسكەرلىرىنى پۈتۈنلەي يوقۇت قۇرال - ياراقلىرى بىلەن ئاتلىرىنى بۇلاپ كەتتى؛ ئارقىد خاندو ساقچى ئىدارىسىنى مۇھاسىرىگە ئالغاندا، يەردىكى ساقچى - ئەسكەرلەرنىڭ ئالدىن تەييارلىغى غاشقا، ئىستىھكامغا كىرىۋېلىپ قارشىلىق كۆرسە شۇنىڭ بىلەن مەخسەدى ئەمەلگە ئاشمىدى. بۇ ئادەم كۆكيارغا توپلىشىپ، پارتىزانلىق پائالىيەتلىرىنى ئېلىپ دى. پىچان ناھىيىلىك ھوكۇمەت ئادەم ئەۋەتىپ نەسىھەت قىل ئۇلار ئۆزلىرىگە «ئىنقىلاۋى ئارمىيىنىڭ شەرقى تۈركىستان پارتى ئەترىتى» دىگەن نام بېرىپ 7 تۈرلۈك تەلەپ قويۇشتى، ئاساسە غى يەنە گومىنداڭ ئەسكەرلىرى تۇرپان، توخسۇن، پىچان ناھىيىدىن چىقىپ كەتسۇن، مەسئۇت ئۇلكۇلۇك ھوكۇمەت رەئىس كىدىن ئېلىپ تاشلانسۇن دىگەنلەردىن ئىبارەت بولۇپ تو ئالغۇيدىكى بىر قىسىم ئادەملەرگە ئوخشاشلا گەپ قىلاتتى.

6 - يەتتىنچى ئاينىڭ 10 - كۈنى پىچان ياڭخىغا يېقىن جا 200دىن ئوشۇغراق ئادەم شۇ جايدىكى ساقچى ئىدارىسىغا ئۇش تۇت ھۇجۇم قىلدى، بىرنەچچە ساقچىنى ئولتۇرۇپ، بىرقانچە تىقنى تارتىۋېلىشتى، ناھىيىلىك ھوكۇمەتنىڭ شۇ جايدىكى 10 دادەندىن ئوشۇغراق ئاشلىغىدىن ھىچنەرسە قالدۇرماي بۇلا كەتتى.

مۇشۇ جەريانىدا كىچىك تىپتىكى بۇ كۆچۈشنىڭ خىلمۇ - خىل ھەركەتلىرى، ئۇنىڭ ئۆزگۈرۈشى ۋە ئىلگىرىلەشى ئەھۋالىدىن قارىغاندا تومۇرى بىر ئۇتاش بولۇپ، ئەخمەتجان قاتارلىقلارنىڭ باشى قاتۇرۇپ، مەلۇم پىلانلارنى ئىشلەپ چىققانلىغىنى، شۇنىڭ بىلەن جاڭ جىژجۇڭدا قانداق ئىنكاس بولىدىغانلىغىنى سىناپ كۆرمەكچى بولغانلىغىنى چۈشەنگىلى بولاتتى. بۇ خىل ۋەقەلەر ئۆزلۈكسىز يۈز بەرگەندىن كېيىن، مەن جاڭ جىژجۇڭغا شۇنداق پىكىرلەرنى قويدۇم: 1. تۇرپان ھاكىمى ئابدۇراخمانىنى دەرھال يۆتكەش؛ 2. يەرلىك ھەربىلەر بىلەن ساقچىلارغا قوزغىلاڭچىلارنى بېسىقتۇرۇش بۇيرۇغى چۈشۈرۈش؛ 3. تۇرپان، پىچان، توخسۇن ئۈچ ناھىيىدە تۇرۇشلۇق قىسىملارنىڭ كۈچىنى ئەھۋالغا قاراپ ئارتتۇرۇش كېرەك. جاڭ جىژجۇڭ بۇنداق قىلساق ئىلى تەرەپ بىلەن تامامەن بۇزۇلۇشۇپ كېتىپ، بىر يىلدىن بۇيانقى شىنجاڭنىڭ تېچلىق ھالىتىنى ساقلاپ قېلىشى مۇمكىن بولماسمىكىن دىگەن ئەندىشە بىلەن ئىككىلىنىش ئىچىدە بولدى. بىزگە سەۋرى قىلىپ، يەنە جىم تۇرۇپ كۈزۈتۈشكە، ئىلى تەرەپنىڭ كېيىنكى ھەركىتىگە قاراپ ئاندىن بىرنەرسە دەيلى دىگەن يوليورۇقنى بەردى. جاڭ جىژجۇڭنىڭ يوليورۇقىغا بىنائەن ھەربىر دىۋىزىيە - پولكلارغا تېلېگرامما يوللاپ، ئۇلارنى مۇمكىنقەدەر سەۋرچانلىق بىلەن يول قويۇپ، شىنجاڭ تېچلىغىنى قوغداش بىلەن بىرۋاقىتتا، يۇقىرى ھوشيارلىق بىلەن تەييار تۇرۇڭلار، ئەگەر «قوزغىلاڭچى» لار ھۇجۇم قىلسا قەتئى قايتۇرما زەربە بېرىڭلار، دەپ تاپشۇرۇق بەردىم.

ئەخمەتجان قاتارلىقلار جاڭ جىژجۇڭنىڭ بېسىقتۇرۇش تەدبىرى

قوللانمىغانلىقىنى يەنە سوھبەتلىشىش ئىپادىسىنىڭمۇ يوقلۇقىنى كۆرلانغان
روپ، جاڭ جىژجۇڭ قىيىن ئەھۋالدا قاپتۇ دىگەن تونۇشقا كەلدى
چۈنكى ئۇ چاغدا گومىنداڭ بىلەن گۇڭچەنداڭ ئارىسىدا جىدد
سوقۇشى بولۇۋاتقان مەزگىل بولۇپ، گومىنداڭ قىسىملىرى ھەدە
مەغلۇبىيەتكە ئۇچراۋاتاتتى، گومىنداڭ ھوكۇمىتى غەرپكە نەزەر
لىشقا ئاجىز ئىدى، جاڭ جىژجۇڭنىڭ ۋەزىيىتى كۈچىنىڭ بىر
شىنجاڭنىڭ مۇقىملىقىنى ساقلاپ قېلىش بولغانلىقتىن بېسىقتۇرۇ
تەدبىرى قوللانمىدى، بۇزۇلۇشۇپ كەتسەك، يېڭىۋاشتىن سوقۇ
پەيدا بولۇشىدىن ئەنسىرەيتتى.

7 - ئاينىڭ 12 - كۈنى توخسۇندىكى بىر قىسىم كۈچ ئۇشتۇ
تۇتىلا كۈمۈشكە ھۇجۇم باشلاپ، شۇ جايدا تۇرۇشلۇق
سىمنى يوقۇتۇشقا، جەنۇبى شىنجاڭنىڭ قاتناش يولىنى ئۈزۈپ تا
لاشقا ئۈرۈندى. كۈمۈش - توخسۇندىن قاراشەھەرگە بارىد
غان قاتناش يول ئۈستىدىكى بىر بازار بولۇپ، توخسۇن
50 نەچچە كىلومېتىر كېلەتتى. ئۇ جايدا 128 - دىۋىزىيە
ئىككى لىيەنى (روتىسى) تۇراتتى، دىۋىزىيە ئىشتا
قاراشەھەردە ئىدى.

7 - ئاينىڭ 12 - كۈنى تۇرپان ھاكىمى ئابدۇراخمان مۇھ
مۇئاۋىن ھاكىم باۋدۇن قاتارلىقلار، ناھىيە شەھىرىدىن ئوغۇرلۇ
قېچىپ ئاستانىغا بارىدۇ، ئۇ يەردە ئۈرۈمچىدىكى ئۇيغۇر ئۇيۇش
سىدىن ئەۋەتىلگەن نامانجانلار بىلەن بىللە، تۇرپان، پىچان ئى
جايدىكى كۈچلەرگە قوماندانلىق قىلىدۇ، تەشكىللىك ھالدا قو

پىيادە ھەم ئاتلىق قوزغولاڭچىلارنىڭ سانى تەخمىنەن 6 · 700
كىشى بولۇپ، ئۇنىڭغا توپلانغان ئاما قېتىلسا 1000 دىن ئاشاتتى
بولار 20 دىن ئارتۇق ئېغىر - يېنىك پىلىموت، 5 - 600 چە
مىلتىق بىلەن قوراللانغان ھالدا، 13 - كۈنى كۈندۈز سائەت
4 لەردە سىڭگىم ئاغزىغا ھۇجۇم باشلىدى. سىڭگىم ئاغزى تۇرپاندىن
30 كىلومېتىر شەرقتە جايلاشقان بولۇپ، قوموللا قاتنايدىغان
مۇھىم ئورۇن، سىڭگىم ئاغزىدىن تاش يول بويلاپ شەرىققە ماڭ-
سوقۇسا، ئىككى تەرىپى بىپايان دوڭلۇكلەردىن ئىبارەت. شۇنىڭدەك
سىڭگىم ئاغزىغا يېقىن جايدا خېلى مۇھىم بىر كوۋرۇك
بولۇپ قاتناشنىڭ بىخەتەرلىگى ئۈچۈن، بىز بىرىنىڭ (باتالىيون)
ئەسكەر تۇرغۇزۇپ مۇھاپىزەت قىلاتتۇق. بۇ قىسىم تاغ ئاغزىدا
تاش يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى دوڭلۇكتە ئۈزلىرى سېلىۋالغان
ئىستىھكامدا تۇراتتى. ئۇ چاغدا تۇرپان، پىچان ئىككى جايدا
تۇرۇشلۇق تەخمىنەن 4 يىڭ (باتالىيون) ئەسكىرى كۈچىمىز بار ئىدى
(بۇنىڭغا سىڭگىم ئاغزىدا تۇرۇشلۇق بىر باتالىيون كىرىدۇ)، بۇ-
نىڭغا 78 - جۈن (كورپۇس) قارمىقىدىكى 176 - دىۋىزىيە باشلىقى
يەنزىمبې قوماندانلىق قىلاتتى. دىۋىزىيە ئىشتابى تۇرپاندا تۇراتتى.

ئەخمەتجان قاتارلىقلارنىڭ قوماندىسىدىكى تۇرپان، پىچان،
توخسۇن ئۈچ ناھىيىدىكى قوراللىق كۈچلەر، كۈچنى توپلاپ كۆ-
رۈش، سىڭگىم ئاغزى ئىككى جايغا ھۇجۇم قىلدى، ئۇلارنىڭ
ھۇجۇمى بوشى ئەمەس ئىدى. دىمەك بۇ جايلار جەنۇبى شىنجاڭ
بىلەن شىمالى شىنجاڭ قاتناش يولىنىڭ مەركىزى بولۇپ، شىن-
جاڭنىڭ ئوتتۇرا جايى ئىدى، مۇبادا بۇ نۇۋەتتىكى قوزغىلاڭ
مۇۋەپپىقىيەتلىك چىقسا، جەنۇبى شىنجاڭ ھەم شەرقى شىنجاڭدا ئارقىمۇ

ئارقا قوزغىلاڭ چىقىشىغا ئەسىر كورسۈتەتتى، ئۈرۈمچىگە ئەھدى تۇغۇلاتتى، يەنى: ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي ئۈچ ۋىلايەت بىلەن ئىككى تەرەپلەپ قىستاش ۋەزىيىتىنى پەيدا قىلىپ، گومىنداڭنى شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملىرىنى ئۈچ پارچە قىلىۋېتىپ، ناھايىتى پايدىسىز ۋەزىيەت پەيدا قىلماقچى ئىدى.

كۆمۈشىسىڭگىم ئاغزىدىكى قىسىملار جىددى ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلدى، ھەر بىر كورپۇس، دىۋىزىيە، پولك باشلىقلىرى كەينى - كەينىدىن تېلېگىرامما يوللاپ، قەتئىي بېسىقتۇرۇشنى تەلەپ قىلىشاتتى؛ بولۇپمۇ 78 - كورپۇس باشلىقى يې چىڭ زى تۇرۇشلۇق قۇتۇبىدىن كېلىپ مەن بىلەن كورۇشكەندە لاپ تۇرۇپ، ئەگەر ئەمدى قەتئىي بېسىقتۇرۇش بىرىنى قوللانمىساق، ئولسەك جەسىدىمىزگە جاي تېپىلمايدۇ! دېدى مەن بۇ ئەھۋاللارغا ئاساسەن، ۋە ھەر دەرىجىلىك باشلىقلارنىڭ تەلىۋىنى جاڭ جىجۇڭغا مەلۇم قىلىپ، ئەمدى ئىككى لەنمەستىن، كەسكىن بولۇشنى تەلەپ قىلدىم. جاڭ جىجۇڭ تۇ پان، تۇخسۇن، پىچان ئۈچ ناھىيىنىڭ جەنۇبى شىنجاڭ، شەرقى شىنجاڭلارنى بىر-بىرىگە چېتىپ تۇرغان بوغۇزىكەنلىكىنى، ئىلى تەرەپ تاقىتۇرۇپ قويۇشقا زادى بولمايدىغانلىقىنى، ئۇلار ئىگەللىۋالسا بىزنىڭ ھايات يولىمىزنى بوغۇپ قويىدىغانلىقىنى چۈشۈنەت ھۆكۈمگە كەسكىن بۇيرۇق بېرىپ: «قەتئىي بېسىقتۇرۇپ تەلتۆكۈس تازىلانسۇن، سەن بىر تەرەپ قىلىشقا تولۇق ھوقۇقلۇق دېدى. جاڭ جىجۇڭنىڭ بۇ خىل قەتئىي پوزىتسىيىسى بىلەن كېيىن، مەن ئۇچۇن تەسەللى بولدى. چۈنكى ئۇ چاغدا مەن تۇن شىنجاڭنىڭ ھەربىي قوماندانلىقىغا جاۋابكار ئىدىم. ئۇنداق

رەككەپ ۋەزىيەتتە، ئارتۇقچە يول قويسۇمىز دەپ، كەلگ زىمىنىدىن ئايرىلىپ قالساق، نەنجىندىكى مەركىزى ھۆكۈمەتكە جاۋاب بېرىش تەس بولاتتى. مەن يەنە جاڭ جىجۇڭ يېڭىۋالسىغاي دېگەن ئەندىشىدە، «ئەگەر ئەخمەتجان قاتارلىقلار سىزگە ئەسكەر ئىشلەتمەڭ، ئىلاجى بار تېچلىق يولى بىلەن ھەل قىلىڭ دەپ تەلەپ قويسا، قانداق قىلىسىز؟» دەپ سورۇدۇم. جاڭ جىجۇڭ ماڭا: «ئۆزەم ئىلاجى قىلىمەن. سەن مېنىڭ دېگىنىم بويىچە ئىشلەۋەسەڭ بولىدۇ» دېدى. مەن جاڭ جىجۇڭنىڭ يېنىدىن چىقىپ، باش قوماندانلىققا كېلىپ دەرھال جىددى ھەربىي يىغىن چاقىردىم، ئىشتىراك قىلغانلار: 5 نچى ئاتلىق كورپۇس باشلىقى ماچېڭشياڭ، 78 - كورپۇس باشلىقى يې چىڭ، 46 - دىۋىزىيە باشلىقى لوھۇرېن، ئەمنىيەت ئىدارىسىنىڭ باشلىقى شىياردجاڭ، باش قوماندانلىقنىڭ شتاپ باشلىقى شېن چىڭ، شتاپ باشلىغىنىڭ ئورۇنباسارى ليوكەيجيا قاتارلىقلار بولۇپ ئۇلار شتاپ باشقارمىسىنىڭ ۋەزىيەت ئەھۋالى توغرۇلۇق دوكلاتىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، مەجلىستە نۆۋەتتىكى ئورۇنلاشتۇرۇش قارار قىلىندى.

1 - كۆمۈش، سىڭگىم ئاغزى ئىككى جايدىكى قىسىمغا قاتتىق تۇرۇپ قارشىلىق كورسۈتۈپ ئوزەگلارنى قوغداپ ياردەم كۈ- ۈڭلار دەپ دەرھال تېلېگىرامما يوللاش.

2 - ماجۇڭجاڭغا توخسۇندىكى يې چاڭشۇ باشچىلىقىدىكى ئاتلىق پولكقا توخسۇن ناھىيە شەھرىنى مۇھاپىزەت قىلىدىغان بىر قىسىم ئادەم قالدۇرغاندىن تاشقىرى، ئاساسلىق قىسىمنى يې تۇۋازياڭ شەخسەن ئۆزى باشلاپ چاپسانلىق بىلەن سىڭگىم ئاغزىغا

بېتىپ بېرىپ، «ئىسيانچىلار»غا زەربە بېرىش ۋە تازىلاش ھەققىدە دەرھال تېلېگىرامما بېرىش.

3 - بېيجۇنجاڭغا قومۇلدا تۇرۇشلۇق 178 - دىۋىزىيە باشلىقى مۇئاۋىنىنىڭ ئىككى باتالىيون پىيادە ئەسكەرنى ئاپتوماشىن
دا (ئۇ چاغدا قومۇلدا ئاپتو ماشىنىدىن تەركىپ تاپقان بىرتۈەن
پولك تۇراتتى) سىڭگىم ئاغزىغا ياردەمگە ئەۋەتىش توغرۇلۇق
تېلېگىرامما يوللاش بىلەن، بېيجاڭشۇنىڭ پولكى بىلەن بىر
لىكتە شۇجايدىكى «ئىسيانچىلارغا» زەربە بېرىشكە ۋە يوقۇتۇش
قا بۇيرۇق بېرىش.

4 - قاراشەھەردە تۇرۇشلۇق 128 - دىۋىزىيە باشلىقى جۇ
زۇيىڭگە مەلۇم ساندىكى ئەسكەرى كۈچ بىلەن بىر تۈەنجاڭ
دەرھال كۇمۇشكە ئەۋەتىپ شۇ جايدىكى «ئىسيانچىلار»
يوقۇتۇشقا بۇيرۇق بېرىش.

5 - ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق 46 - دىۋىزىيە دەرھال
پىيادە ئەسكەرلەر باتالىيونى ئەۋەتىپ، تەمنات ئىدارىسى تەييا
لىغان ئاپتوماشىنىدا داۋانچىڭ (داۋانچىڭ ئۈرۈمچىدىن تۇرپان
ماڭىدىغان تاش يولنىڭ ئۈستىدە، ئۈرۈمچى بىلەن ئارىلىقى 80
90 كىلومېتىر كېلىدۇ)نىڭ جەنۇبىدىكى ئىگىزلىكتە مۇداپىئە
رۇشكە، ئېقىپ يۈرگەن «ئىسيانچىلار»نى تۇساپ زەربە بېرىش
بۇيرۇق بېرىش.

6 - ھەر جايدا تۇرۇشلۇق قىسىملارغا تېلېگىراممائارقىلىق ئەھۋا
ئۇختۇرۇپ، ئۇلارنى ھۇشيارلىق بىلەن تەييار تۇرۇشقا، ئە
ئىسيان چىقىدىغان گۇمانلىق ئەھۋال كورۇلسە دەرھال بېسىقتۇرۇ
تاپشۇرۇش.

ئۇنتۇلمىغان بولسام، بۇ يىغىن 7 - ئاينىڭ I3 - كۈنى

سائەت 12 لەردە ئېچىلغان بولسا كېرەك. يىغىننىڭ قارارى بولۇپ ئوتكەندىن كېيىن دەرھال ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى.

7 - ئاينىڭ 14 - كۈنى ئەتتىگەن سائەت 8 لەردە بۇرھان فۇجۇشى كېلىپ، ئۇھىم ئىش ئۈستىدە مەن بىلەن كورۇشمەكچى بولدى، مەن نىمە ئىش توغرىسىدا ئىكەنلىگىنى ئاساسى جەھەتتىن پەرەز قىلىپ مۇرەسسە قىلماسلىق، يول قويماسلىق ئۈچۈن قەتئى نىيەتكە كەلدىم، ئۇيان - بۇياندىن قۇرۇق پاراڭلاشتۇق، لېكىن رەسمى پارىڭىمىزنىڭ ماۋزۇسىغا ئوتمىدۇق. بۇرھان فۇجۇشىنىڭ مەخسىدىچە بولغاندا ئۇنىڭ كېلىش مەقسىدىنى ئاۋال مېنىڭ سورىشىمنى، شۇنىڭ بىلەن سوھبەتتە ئاساسى ماۋزۇغا كوچۇشۇمنى ئۈمىت قىلاتتى، مەن بولسام ھېچقانداق ئىش بولمىغاندەك ئۇنىڭ بىلەن قۇرۇق پاراڭ سېلىشتىم. ئۇ، تاقەت قىلالماستىن ئۇشتۇمتۇتلا: «يېقىندا چەت جايلاردا بىرەر ۋەقە يۈزبەردىمۇ؟» دەپ سوراپ قالدى، مەن ئۇنىڭغا: «باۋ فۇ جۇشىنىڭ دەۋاتقىنى نىمە ئىشكىن؟» دەپ سوئال قويدۇم. بۇرھان: «ئاڭلىشىمىزچە تۇرپان، توخسۇن ئەتراپىدا خەلق چاتاق چىقىرىپتۇ، ئۈرۈمچىدىن ئۇ جايلارغا ئەسكەر ئەۋەتىلىپتۇ دەپ ئاڭلىدۇق، ھەقىقى ئەھۋال زادى قانداقكىن؟»-دىدى. «ئۇ جايلاردا مەسىلە چىقتى، ئادەتتىكى چاتاق چىقىرىش بولماستىن تەشكىللىك ئىسيان چىقتى» دىدىم. «سۈك-ۋۇكسىلىكىدىن شۇنى سوراپ باققىم بار، سىزنىڭچە قانداق بىرتەرەپ قىلماقچىسىز؟» دەپ سوئال قويدى. مەن ئۇنىڭغا: «سىزچاڭ جۇرىن بىلەن كورۇشتىڭىزمۇ يوق؟» دىگەن سوئالنى قويدۇم. مەن باياتىن جاڭ جۇرىننىڭ قېشىدىن كېلىشىم، جاڭ جۇرىنغا: قورالىق بېسىقتۇرۇش تەدبىرى قوللانماستىن، ئەڭ ياخشىسى تېچ

يول بىلەن ھىل قىلىنسا دەپ تەكلىپ بەردىم»، دىدى. بۇرھان. «جاڭجۇن سىزگە نىمە دەپ جاۋاپ بەردى؟» دەپ سورىدىم مەن. «جاڭجۇننىڭ دىيىشىچە، ئۇ ئەھۋالنى ئېنىق بىلمەيدىكەن، ما سىلىخىدىن سوراپ باقسىڭىز» دىگەن گەپنى قىلدى.— دىدى بۇرھان

«ئابدۇراخمان مۇھىتى تۇرپانغا ھاكىم بولغاننىڭ مابەينىدە ھەرخىل تەشكىلى پائالىيەتلەرنى ئېلىپ باردى، بولۇپمۇ مەخپىي قۇراللىنىش بىلەن شۇغۇللاندى، بىز ئاللا قاچان خەۋەر تاپقان يېقىنقى بىر ئاي ئىچىدە، ئۇلار: ھەربى ماشىنىلارنى توساپ، قاتناشقا كاشىلا قىلماقتا، دۆلەت ئارمىيىسىنىڭ قورال - ياراقلىرى بۇلاپ، ساقچى ئورۇنلىرىغا ھۇجۇم قىلماقتا، شۇنىڭدەك ئامما يامان غەرەزلىك تەشۋىقات يۈرگۈزۈپ، مىللەتلەرنى ئىناقلىقىغا بۆلگۈنچىلىك سالماقتا، خەلق ئاممىسىغا تەھدىت لىپ، ھۆكۈمەتكە ئاشلىق سېتىپ بېرىشنى رەت قىلماقتا،.. ئۇلارنىڭ بۇنداق خىلمۇ-خىل قىلمىشلىرى، قىسىملىرىمىزدىكى ئوفىتسېر ئەسكەرلەرنىڭ غەزەپ - نەپرىتىنى قوزغىدى. شىنجا دا تۇرۇشلۇق قىسىملارنىڭ باش قوماندانلىق شتابى جۇننىڭ پىكرىگە بىنائەن، بارلىق ئوفىتسېر - ئەسكەرلەرگە، سەۋرچانلىق بىلەن، ھەر قانداق ھاقارەتكە چىداپ، يول قوي لار، شىنجاڭدا بەرپا قىلىنغان ئىتتىپاقلىقنىڭ ئاساسىنى مۇستەھكەملە ى، دىگەننى تەۋسىيە قىلىپ كەلدۇق. ئۇلار ئەمدىلىكتە دو ئارمىيىسىگە ئوچۇقتىن - ئوچۇق ھۇجۇم قىلىپ، تۇرپان، توخس پىچان ئۈچ ناھىيىدە تۇرۇشلۇق قىسىملارنى يوقۇتىشقا، چە شىنجاڭ ھەم شەرقى شىنجاڭنىڭ يول قاتنىشىنى ئۈزۈپ تاشلا گويا بىر ئادەمنىڭ گېلىنى بوغۇپ قويغاندەك، بىزنى ئولۇم لىتىگە يەتكۈزۈشكە ئۇرۇندى. مانا بۇ يا-ھايات، يا مامات

شى، قەتئى قارشىلىق كورسۇتۇپ، قەتئى بېسىقتۇرۇشتىن باشقا چارە يوق» دىدىم.— مەن. بۇرھان، مېنىڭ بۇ سوزلىرىمنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، بىر دەم جىم - جىتلىقتا ئولتۇرۇپ، ئاندىن ماڭا: «مېنىڭچە ئەڭ ياخشىسى قان توكۇلمەگەي، ئولكىلىك ھوكۇمەت بىلەن باش قوماندانلىقنىڭ بىرلىكتە ئادەم ئەۋەتىپ تەكشۇرۇپ ئاندىن ھەل قىلىش چارىسى ئۈستىدە مۇھاكىمە يۈرگۈزسەك بولار» دىدى. مەن ئورنۇمدىن تۇرۇپ جىددىلىك بىلەن شۇنداق دىدىم: «بۇ ھەقتە مەسلىھەت قىلىشىدىغان ئورۇن قالمىدى». بۇرھان پوزىتسىيەمنىڭ قەتئىيلىكىنى كورۇپ، گەپ قىلىشنىڭ پايدىسىز ئىكەنلىكىنى بىلگەندەك خوشلۇشۇپ كېتىپ قالدى.

مەن بۇ يەردە شۇ چاغدا بۇرھان توغرۇلۇق جاڭ جىجۇڭ بىلەن ئىككىمىزنىڭ ئوخشاش بولمىغان قاراشلىرىمىز ھەققىدە قوشۇمچە توختۇلۇپ ئوتكۇم كېلىدۇ. جاڭ جىجوڭنىڭ تونۇشىچە: بۇرھاننىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسى كۈچلۈك (بۇرھان جاڭ جىجوڭغا شۇنداق دەپتۇ: مېنىڭ ئىسمىمنىڭ بۇرھان دەپ قويۇلىشى، خەنزۇلارنى ھورمەت قىلىدىغانلىقىمنى كورسىتىدۇ)، سەنمىنجۇيىنىڭ سادىق ئېتىقاتچىسى، شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئىچىدە ئەڭ بىلىملىك ھەم قابىلىيەتلىك ئادەم ئىدى. شۇڭا جياڭجيېشىگە يوللىغان تېلېگراممىسىدىمۇ، بۇرھاننى سادىق، ئىشەنچلىك، يېتىشتۇرۇشكە ئەرزىيدىغان زات دەپ كورسەتكەن. مەن شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن، بۇرھانغا خېلى دىققەت قىلدىم، ھەممە ئادەم ئۇنى 4 دەۋرنى كورگەن ئادەم دەپ ئاتىشىدىكەن (يەنى: ياڭ زېڭشىن، شىڭ شىسەي، ۋۇجۇڭشىنلەر ھوكۇمرانلىق قىلغان مەزگىل- ، خېلى مۇھىم خىزمەتلەردە بولغان)، ئۇنى شىنجاڭدىكى ئاز

سانلىق مىللەتلەر ئىچىدە ئاز ئۇچرايدىغان زات دېيىشىدىكەن
شۇنىڭ ئۈچۈن مەنمۇ ئۇنىڭ بىلەن دائىم ئۇچرىشىپ تۇردۇم
كېيىن شەخسەن ئۆزەم بىر نەچچە نوۋەتلىك پاكىتلار (بۇ ھە
تە تەپسىلى توختالمايمەن)، ۋە ئاگېنتلىق ئىدارىسىنىڭ تەكشۈرۈش
ماتېرىياللىرى ئارقىلىق، سوۋېت ئىستىپاقىنىڭ ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇ
باش كونسۇلىغا خىزمەت قىلىدىغانلىقى ئېنىقلاندى. شۇنىڭ ئۈچۈ
مەن ئۇنىڭدىن ئېھتىيات قىلاتتىم. جاڭ جىجوڭغا : « بۇ ئادە
گە ئىشەنگىلى بولمايدۇ» دىدىم. بولۇپمۇ 1946 - يىلى 7 - ئاي
يېڭى ئۇلكۇلۇك ھوكۇمەت قۇرۇلغاندىن كېيىن، جاڭ جىجوڭ بۇر
ھانىنى ئۇلكۇلۇك ھوكۇمەتنىڭ مۇئاۋىن رەئىسلىكىگە كوتۇرۇ
ئۇنى ئارىلىقتىكى ئادەم دەپ تونۇپ ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش ئارقىلىق ئى
كى تەرەپنىڭ زىددىيەتلىرىنى پەسەيتىش خىيالىدا بولدى، ۋاھالە
ئەمەلىيەتتە بولسا، ئۇ پۈتۈنلەي ئەخمەتجاننىڭ يولىيورۇغىنى ئا
لايىتتى. بۇ قېتىمقى تۇرپان قوزغىلىڭى چىققاندىن كېيىن، ئىل
تەرەپ بىزنىڭ جىددى بېسىقتۇرۇش تەدبىرى قوللانغانلىقىمىز
كورۇپ، بۇرھاننى يول مېڭىشقا بۇيىردى، بۇنىڭدىن ئۇلارنىڭ سىيا
ئارقا كورۇنۇشىنى تېخىمۇ روشەن كورۇۋالغىلى بولاتتى. شۇنىڭدە
مەن شىنجاڭدىكى ۋاختىمدا بۇرھاننىڭ مىللىتى تاتار ئىكەنلىك
بىلەتتىم، ئازاتلىقتىن كېيىنكى ھوججەتلەردە ئۇنى ئۇيغۇر
يېزىپتۇ، بۇنىڭغىمۇ ھەيران بولدۇم.

قوزغۇلاڭنى بېسىقتۇرۇشنىڭ ئوتمۇشى:

كۇمۇش تەرەپتە: 7 - ئاينىڭ 12 - كۇنى كېچىسى ئوزلىر
«شەرقى تۇركىستان پارتىزانلىرى» دەپ ئاتىغان 2 - 300

ئادەم، ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلىپ، ئۇ چاغدا تۇرۇشلۇق
قىسىمنىڭ قارشىلىقىغا ئۇچرىدى، ھۇجۇم قىلغۇچىلاردا جەڭ قىلىش تەر-
بىيىسى كام ۋە ئېغىر تىپتىكى قۇراللار بولمىغانلىقتىن (مەسىلەن:
مىنامىيوت، پىلىموت قاتارلىقلار)، پەقەت قەھرىمانلىقىلا يۇلۇنۇپ،
بىر نەچچە قېتىم قاتتىق ھۇجۇم قىلىپ كوردى. قۇربان بېرىش
ھەم ياردار بولۇش ئېغىر بولدى، ھەر قېتىمدىلا چېكىندۇرۇلۇپ
تۇردى. 13 - كۇنى چۇشتىن كېيىن يەنە 200 ئادەم قېتىلىپ،
داۋاملىق ھۇجۇم قىلدى، جەڭ بىر كېچە داۋاملاشسىمۇ، يەنىلا
نىتىجە چىقىرالمىدى. 14 - كۇنى 128 - دىۋىزىيە ياردەمگە ئەۋەت-
كەن قىسىم يېتىپ كېلىپ، ھېلىقى قۇراللىقلارغا تامامەن زەربە
بىرىلدى، ئولگەن ، ياردار بولغان ۋە ئەسىرگە چۈشكەنلەردىن
باشقىلىرى تارقاپ كېتىشتى . يول قاتناشى ئەسلىگە
كەلدى.

سىڭگىم ئاغزى تەرەپتە: 7 - ئاينىڭ 13 - كۇنى ئەتىگەندە،
تەشكىللىك ۋە خېلى تەربىيە ئېلىپ قوراللانغان 6 - 700 چە ئا-
دەم، سىڭگىم ئاغزىنىڭ جەنۇپ ھەم شىمالىدىكى ئىگىزلىكىنى ئىش-
ال قىلىپ، «شەرقى تۇركىستان پارتىزانلار ئەترىتى» دەپ يې-
لغان ئاق بايراقلارنى كوتەرگەن ھالدا پەيدا بولدى.
اڭ ئېتىش ئالدىدا سىڭگىم ئاغزىدا تۇرۇشلۇق قىسىمغا
ۇجۇم قىلدى ، قىسىملىرىمىز ئىستىھكامدا تۇرۇپ قار-
ىلىق كورسەتتى. ئىستىھكامنىڭ تولىسى چوڭ تاش، پىششىق
ىشلاردىن خېلى پۇختا سېلىنغان، ئەتراپىغا چوڭقۇر خەندەك كو-
لنغان، ئىستىھكامنىڭ ئىچىدە خېلى مىقتاردا ئاشلىق ۋە ئوق -
ورا بولۇپ، مۇداپىئە قىسىمدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئىچكىرىدىن

چىققان خەنزۇ ئەسكەرلەر ئىدى. ئۇلار: ئەگەر چىڭ تۇرۇپ چا
قىلمىغانىدا ، «ئىسيانچىلار» تەرەپتىن يوق قىلىن
دىغانلىقىنى ، بىردىن- بىر يول، جان تىكىپ قارشىلىق كۆ
سىتىش لازىملىقىنى ئوبدان بىلەتتى، ھۇجۇم قىلىۋاتقان پارتىزا
لارنى كۆمۈش تەرەپتىكى پارتىزانلارغا سېلىشتۇرغاندا سوقۇ
ئىقتىدارى خېلى كۈچلۈك ئىدى، يەنە ئۇلاردا: 20 دىن ئارتۇغرا
ئېغىر - يېنىك پىلىموت بار ئىدى . گىراناتلىرى جىق،
جۇم قىلىش كۈچى خېلى كۈچلۈك ئىدى، ئىستىھكامغا قەدەمۇ
قەدەم قىستاپ كېلەتتى، قىسىملىرىمىزغا بىر نەچچە گىرانا
ئاتتى، ئۇلار ئىستىھكامنى پارتلىتىشنى ياكى ئىستىھكامنىڭ ب
قىسمىنى پارتلىتىۋېتىشنى ئارزۇ قىلاتتى . ئەمما ئىستىھ
پۇختا قۇرۇلغاچقا ئۇلار مەقسىتىگە يېتەلمىدى ؛ ئەكسىچە
بىزنىڭ قىسىملىرىمىز ئىستىھكام ئىچىدە پىلىموتتىن ئوق چىقاردى، گ
ناتلارنى ئاتتى. شۇنداق قىلىپ ھۇجۇمچىلاردىن ئۆلۈپ - يار
بولۇش ئەھۋالى خېلى ئېغىر بولغان ئىدى . باتالىيون ب
لىقى (يېڭجاڭ) چېڭ......نىڭ ماڭا دېيىشى
شۇ كۈنى تەخمىنەن (13-كۈنى) 100 دىن ئارتۇق ئادەم ئۆلگ
ياردار بولغانلار تېخىمۇ جىق بولسا كېرەك، 13-كۈنىدى
جەڭ تا-دىگەرگىچە داۋام قىلغان، پارتىزانلارنى
يۈرگۈزگەن بىر نەچچە قېتىملىق ھۇجۇمىدىن نەتىجە چىقمى
ئابدۇراخمان قاتارلىقلار ئەتراپتىن كۈچ توپلاپ، ئادەمنىڭ سا
1000 دىن ئاشتى ، سىڭگىم ئاغزى قاتتىق مۇھاسىرىدە قالدى
تۇرپان ، پىچان ئارىلىقىدىكى تېلېفون، تېلېگراف سىم
ئۈزۈپ تاشلاندى، سىڭگىم ئاغزىغا يېقىن ئەتراپتىكى تاشى

كوۋرۇكلىرى پارتلىتىلدى، ئۇلار بىزنىڭ قىسىملىرىمىزغا كېلىدىغان ياردەمنى كېچىكتۈرۈش ئارقىلىق سىڭگىم ئاغزىدىكى قىسىملارنى يوقىتىشنى مەقسىتىگە يېتىش غەرىزىدە بولدى. 13-كېچىسى، يەنە شۇ «شەرقىي تۈركىستان پارتىزانلا ئەترىتى» نىڭ بىر نەچچە يۈز ئادىمى ئىستىھكامغا يېقىنلاشتى، بەزىلەر خەندەكتىن شۇتا قوپۇپ ئۆتۈپ، ئىستىھكامغا يېقىنلاپ قايتا ھۇجۇمغا ئۆتتى، ئۇلار ئىستىھكامنى چوقۇم ئېلىشقا ھەركەت قىلاتتى، مۇشۇ ھالدا مۇداپىئە قىلىۋاتقان قىسىملىرىمىزدىن خېلى كۆپ كىشى ئۆلدى، ھەم ياردار بولدى قوماندانلىق قىلغۇچىلار تاقەتسىزلەندى، ئۇلار سىمسىز رادىئو ئارقىلىق ئۇرۇش ئەھۋالىنى مەلۇم قىلدى ۋە جىددى ياردەم بېرىشنى ئىلتىماس قىلىشتى. 13-كۈنى كېچىسى قاتتىق جەڭ كېچىچە داۋام قىلىپ، چۇقان - سۈرەنلەر كۆتۈرۈلدى ، مۇداپىئە قىسىملىرىمىز ئەگەر« جاندىن ئايرىلسا ، جەسىدىنى قويىدىغان جاي تاپالمايدىغانلىقىنى» چۈشەنگەن ئەھۋالدا، جاسارەتلىك بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىپ ، ئاخىرى پارتىزانلارنىڭ بىر نەچچە قېتىملىق ھۇجۇمىنى قايتۇردى. لېكىن ھۇجۇمچىلار ھەر قانچە زەربىگە ئۇچرىسىمۇ سىڭگىم ئاغزىنى تاشلاپ كېتىشكە كۆڭلى قىيمايتتى. شۇڭا ئۇلار داۋاملىق كۈچ توپلاپ، ئورۇنلاشتۇرۇشنى رەتكە سېلىش ئارقىلىق ، يەنە بىر قېتىملىق ھۇجۇمغا تەييارلىنىپ ، قىسىملىرىمىزنى يوقاتماقچى بولاتتى، لېكىن ياردەمچى قىسىم دەل ۋاختىدا يېتىپ كېلىپ، ئۇلارنىڭ ئۇرۇنۇشلىرىنى بۇزۇۋەتتى. 5 - ئاتلىق كورپۇسنىڭ توخسۇندا تۇرۇشلۇق بىۋاستە ئاتلىق پولكى، بىر لىيەن ئەسكەر (روتا) نى توخسۇننى ساقلاشقا قالدۇرغاندىن تاشقىرى، قالغانلىرى تۈەنجاڭ بىيچاڭشۇ باشچىلىقىدا 14 - كۈنى كەچ سائەت 2 ئەتراپىدا يولغا چىقىپ،

ناھايىتى تېز مېڭىپ سائەت 6 ئوپچۆرىسىدا
سىڭگىم ئاغزىغا يېقىنلاشتى، بۇ دەل «شەرقىي تۈر
كىستان پارتىزانلىرى» نىڭ ھۇجۇمى زەربىگە ئۇچراپ تۇرغا
ۋاقىتقا توغرا كەلدى. ئاتلىق قىسىمنىڭ ھەركىتى تېز بولغاچقا
سىڭگىم ئاغزىنىڭ جەنۇب ھەم شىمالىدىكى ئىگىزلىكلەرنى چا
سانلا تارتىۋېلىپ، بىر نەچچە جايدا جۇغلاشقان پارتىزانلارغ
قاتتىق ھۇجۇم قىلدى شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئاپتوماشىنى
قۇمۇلدىن ياردەمگە كەلگەن باتالىيونمۇ، سائەت 6 ئو
چورىسىدە سىڭگىم ئاغزىنىڭ شەرقىدىكى جايغا يېتىپ كېلى
ئىگىزلىكنى ئىشغال قىلىپلا، بىر-بىرلەپ سىڭگىم ئاغزىغا قا
قىستاشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن شەرق ھەم غەربتىن، ئىچكى
تاشقى جەھەتتىن قىستاش ھالىتى پەيدا بولغاندا، ئابدۇراخما
مۇھىتى قاتارلىق ئادەملەر ۋەزىيەتنىڭ پايدىسىزلىقىنى كۆرۈ
ياڭخى، قاراغوجا، ئاستانا، ياغاچ بېشى، سۇبېشى قاتارلىق جا
لارغا قاراپ چېكىندى، سىڭگىم ئاغزىدا تۇرۇشلۇق قىسىم بىل
ياردەمگە كەلگەن قىسىملار قوشۇلغاندىن كېيىن، ئۈزلۈكسىز ھا
قوغلاپ ھۇجۇم قىلىشقا ئۆتتى. پارتىزانلارنىڭ سىڭگىم ئاغز
200 دىن ئارتۇق جەسىدى قالدى (ئۇلارنىڭ تولىسى ئاتلىق ئەس
تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن ئىدى)، قوغلاپ ھۇجۇم قىلغان
سىم سىڭگىم ئاغزىنىڭ شەرقىي-شىمالىدىكى مەھەللە ئەتراپىدا بىر
كۆم 70، 80 ئادەمنى يوقاتتى. قالغانلىرىنىڭ تولىسى قېچىپ يوق
لۇشتى، قالغان 400 دىن ئوشۇق ئادەم كوكيار تې
قاراپ قېچىشتى. كوكيار تېغى دىگىنىمىز، پىچان
شەرقىي شىمالىدا گۇچىڭنىڭ غەربىي-جەنۇب تەرىپ
جايلاشقان بولۇپ، خېلى كەڭ رايون، ئىستىراتېگىيە جەھە

مۇھىم ئورۇن ئىدى. شىنجاڭدا بۇرۇن بولۇپ ئۆتكەن بىر نەچچە قېتىملىق قوزغىلاڭلارمۇ بۇ جاينى ئىش باشلاش نۇقتىسى قىلىپ كەلگەن. «شەرقىي تۈركىستان پارتىزانلار ئەترىتى»نىڭ قالدۇق قىسىملىرى تاققا كىرگەندىن كېيىن 16-كۈنى يەتتى قۇدۇقتىكى قىسىملارغا ھۇجۇم قوزغىدى؛ قىسىملىرىمىز سەۋرچانلىق بىلەن مۇداپىئە قىلىپ بىر كۈن كەچكىچە قاتتىق جەڭ قىلدى، ئۇرۇش 17-كۈنى ئەتىگەنگىچە داۋام قىلدى، پىچاندىن ياردەمگە ئەۋەتىلگەن قوشۇن يېتىپ كېلىپ، شەرق ۋە غەرب تەرەپتىن قىسىپ ھۇجۇم قىلىپ پارتىزانلاردىن 20 دىن ئوشۇق ئادەمنى يوقاتتى. ئۇلار ئەھۋالنىڭ يامانلىقىنى كۆرۈپ، كوكيار تېغىغا جايلىشىۋېلىپ تۇرۇپ، پىچان ۋە گۈچۈڭ، مورى ئارىلىقىدىكى يول قاتنىشىغا دائىم توسقۇنلۇق قىلىپ تۇرغانلىقتىن، يەنىلا خېلى چوڭ تەھلىكە بولدى. مەن شۇ ئەھۋاللارغا ئاساسەن، پىچان، يەتتە قۇدۇق، گۈچۈڭ ئەتراپىدا تۇرۇشلۇق قىسىملارغا، قىسمەن ئەسكەر كۈچ ئاجرىتىپ، بىر نەچچە يولغا بۆلۈنگەن ھالدا تاققا كىرىپ ئاختۇرۇپ يوقىتىشقا بۇيرۇق بەردىم. 20-كۈنىدىن باشلاپ 23-كۈنىگىچە ئىلگىرى-ئاخىر بولۇپ كەلەك ئېقىن، كوكيار تېغى قاتارلىق جايلاردا پارتىزانلار بىلەن ئۇچرىشىپ جەڭ قىلدى، 100 دىن ئوشۇق ئادەم ئەسىرگە ئېلىندى. قالغانلىرىنىڭ سانى 300 گە يەتمەيتتى، ئۇلار چەكتىن سوۋۇپ، چانخو ئىسسىق بۇلاق، قارايۈزى ئارقىلىق غەربكە قاراپ كەتتى. 24-كۈنى كېچىسى، پارتىزانلار ئۈچ بۇلاق دىگەن جايدا بىز تەرەپتىن توساپ زەربە بېرىشكە ئەۋەتىلگەن 47-دىۋىزىيەنىڭ قىسىملىرى بىلەن بىر سائەتتىن ئارتۇق ئۇرۇشقاندىن كېيىن، كېچىلەپ غەربكە چېكىنىشنى داۋاملاشتۇردى. 25-كۈنى شىياۋياڭخۇغا يېتىپ بېرىپ،

ئوساپ زەربە بېرىشكە ئېۋەتىلگەن يەنە بىر قىسمىمىز بىلەن ئۇچراشتى، ئىككى تەرەپ ئىككى سائەتتىن ئارتۇق ئۇرۇشتى، پارتىزانلاردىن يەنە بىر نەچچە ئون ئادەم ئەسىرگە چۈشتى. بۇ چاغدا «شەرقى تۈركىستان پارتىزانلار ئەترىتى» نىڭ 100دىن ئارتۇق ئادىمى قالغان ئىدى. ئەسىرلەرنىڭ ئىقرارىچە: «ئۇلار بىر نەچچە كۈندىن بېرى كۈنىگە 50 كىلو مېتىردىن جىقىراق يول مېڭىپ، تولاراق كېچىسى تاغ جىلغىلىرىنى بويلاپ ماڭغان، تاغ ئىچىدە ئاھالە ئاز بولغانلىقتىن، ئوزۇق تېپىش تەس بولۇپ، ئاچلىقتىن بەك ئاجىزلاشقان. بۇلارنىڭ ئىچىدە، ئىلىدىن ئېۋەتىلگەنلەر كۆپ ئىدى. ئۇلار: «ئامال قىلىپ دۆلەت ئارمىيىسىنىڭ مۇھاسىرىسىدىن قۇتۇلساقلا، تىيانشان تېغىنى ياقىلاپ شىخوغا يېتىۋالىمىز دەيتتى.» 25-كۈنى پارچە سايغاندىن داۋاملىق ھالدا غەرپكە ماڭغان 100 نەچچە ئادەم، شۇ كۈنىسى ئالغۇيغا يېتىپ بارغان ھەمدە توخسۇننىڭ غەربى جەنۇبىغا 15 كىلومېتىر كېلىدىغان جايدا بىر سودىگەرنىڭ ئاپتوماشىنىسىنى توسۇپ ھۇجۇم قىلىپ، تۆت نەپەر يولوچىنى ئۆلتۈرگەن. 26-كۈنى ئەتىگەندە توخسۇننىڭ غەرپ تەرىپىدىكى بورجاي دىگەن يەرگە يېتىپ بېرىپ، يەرلىك خەلقتىن ئاشلىق سورىغاندىن تاشقىرى، مەزكور كەنتتىكى ئات-ئۇلاغنىڭ ھەممىسىنى ئېلىپ كەتكەن. داۋانچىڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملار بىلەن توخسۇندا تۇرۇشلۇق قىسىملار ئىككى تەرەپتىن پارتىزانلارنىڭ قالدۇق قىسىملىرىنى قوغلاپ ھۇجۇم قىلدى. 26-كۈنى بورجاي ھەم كوجەي ئارىلىقىدا ۋە كوجەيگە يېقىن تاغلىقتا ئىلگىرى-كېيىن بىر نەچچە قېتىملىق كىچىك ئۇرۇشلار بولدى. بۇ ئۇرۇشتا يەنە 50 نەچچە ئادەم ئۆلدى ھەم ئەسىرگە ئېلىندى، 100گە يەتمەيدىغان قالدۇق قىسىم، تىيانشان تېغىنى بويلاپ غەرپكە كەتتى. ئاڭلىغان خەۋەرگە قارىغاندا، بۇلار ئۇزۇن ئۆتمەي غۇلجىغا يېتىپ بارغاندا، يەرلىك خەلق قەھرىمانلار دەپ قىزغىن قارشى ئالغان.

تۇرپان قوزغىلىڭى جىمىقتۇرۇلغاندىن كېيىن، جاڭجىجۇڭنىڭ كۆرسەتمىسىگە بىنائەن، شىنجاڭدىكى ئەسكەرلەرنىڭ باش قوماندانلىقى بىلەن شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت بىرلىكتە ھال سوراش ئۆمىكى ئۇيۇشتۇردى، تەركىۋىدە 20 نەچچە ئادەم بولۇپ، بۇنىڭغا باش قوماندانلىق سىياسى بۆلۈمنىڭ باشلىقى شياڭكېشۇن باشچىلىق قىلىپ، تۇرپان، توخسۇن، پىچان ئۈچ ناھىيىگە بېرىپ خەلقتىن ھال سورىدى، قوزغولاڭدىن كېيىنكى ئورۇنلاشتۇرۇش ئىشلىرىنى ئىشلىدى، ئۇلار بۇجايلاردا بىر مەزگىل تۇردى، تەپسىلى خىزمەت ئەھۋالىنى ئانچە بىلمەيمەن.

تۇرپان قوزغىلىڭى بېسىقتۇرۇلغاندىن كېيىن، مەسئوت تۇرپان ھاكىملىقىغا ئادەم تەيىنلەپ ئەۋەتتى، ناھىيىلىك ساقچى ئىدارىسىنىڭ باشلىقىغا ھەربى سوستاۋدىكى ئىشپىيونلاردىن تەيىنلەنگەن. ئاڭلاشقا قارىغاندا مەزكور ئىشپىيون تۇرپان ۋەقەسىدىن پايدىلىنىپ، تۇرپان ناھىيىسىدە نۇرغۇن ئادەمنى قولغا ئالغان، بەزىلەرنى دەھشەتلىك ھالدا ئۆلتۈرگەن، بۇنىڭدىن مەن ھەم جاڭجىجۇڭ ئالدىن خەۋەر تاپمىغان ئىدۇق، بىز خەۋەر تاپقاندىن كېيىن جاڭجىجۇڭ شۇۋاقىتتىكى ھەربى ئىشلار باشقارمىسىنىڭ باشلىقى (ئەمىلىيەتتە ھەربى سوستاۋدىكى ئىشپىيونلارنىڭ شىنجاڭدىكى پۈنكىتى ئىدى) شې ۋەنشۇەن مۇئاۋىن باشلىقى راۋتېشەنلەرگە قاتتىق كايىغان بولسىمۇ، بىراق ۋاقتى ئۆتكەن ئىدى.

تۇرپان، پىچان، توخسۇن قوزغىلىڭى پەيدا بولۇپ ئىككىنچى كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت 4 ئۆپچۆرىسىدە جاڭجىجۇڭ ئۆزى

مېنىڭ ئىشخانەمگە كېلىپ ئەھۋالنى سورىدى، ۋە «باشقا جايلاردىمۇ ئارقا - ئارقىدىن قوزغىلاڭ چىقىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش تەدبىرىنى قوللىنىش كېرەك، ھوشيار بولۇپ، قاتتىق مۇداپىئە ھالىتىدە بولغاندىن تاشقىرى، جايلاردا «شەرقى تۈركىستان» تەشكىلات پائالىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان مۇھىم ئۇنسۇرلارنى تەكشۈرۈپ ئېنىقلاپ قولغا ئېلىپ رىژىمدە تۇتۇش كېرەك. قەشقەر جەنۇبى شىنجاڭنىڭ مۇھىم جايى بولغاچقا تېخىمۇ دىققەت قىلىش لازىم......» دېدى. ۋە شۇئانلا مېنىڭ ئىشخانامدا ئولتۇرۇپ ئۆز قەلىمى بىلەن ئىككى پارچە تېلېگرامما يازدى، ئۇنىڭ بىرىسىنى قەشقەردە تۇرۇشلۇق 42-كورپۇس باشلىقى جاۋشىگۋاڭغا، بىرىسىنى خوتەن، يەركەن، ئاقسۇ، قارا شەھەر، قۇمۇل قاتارلىق جايلاردىكى ھەربىي باشلىقلارغا يوللىماقچى. تېلېگراممىنىڭ ئاساسى مەزمۇنىنى، ئۇنىڭ ماڭا قىلغان گېپى بىلەن ئوخشاش دېيىشكە بولىدۇ. ھەربىر كورپۇس دىۋىزىيە، پولك باشلىقلىرى جاڭجۇڭنىڭ قول بۇيرۇقى بويىچە جەنۇبى شىنجاڭ، شەرقى شىنجاڭدا قولغا ئېلىشنى ئېلىپ باردى، مېنىڭ خاتىرەمدە قالغانلىرىنى ئېيتسام، قەشقەردىن قولغا ئېلىنغانلار 40، 50 ئادەم، باشقا جايلاردىن 20، 30 ئادەم قولغا ئېلىنغان بولۇپ ھەممىسى 70-80 ئادەمگە يېتىدۇ. 1947 - يىلى 7 - ئايدا مەن شىنجاڭدىن كەتكەن چاغدا، بۇ ئادەملەرنىڭ كۆپچۈلىگى تېخى قويۇپ بېرىلمىگەن ئىدى، كېيىن تاۋشىيۇ تاپشۇرۇۋېلىپ بىر تەرەپ قىلغان. جاڭجۇڭنىڭ ئۆز قەلىمى بىلەن يازغان قولغا ئېلىش بۇيرۇقى ھەققىدىكى رادىيوگراممىنى ۋە تۇرپان، پىچان، توقسۇن قوزغىلاڭلىرىنىڭ ئۆتمۈشى ھەققىدىكى پۈتۈن دېلونى، ئۆز قولۇم بىلەن تاۋشىيۇغا تاپشۇرۇپ بەردىم.

«قەتئىي بېسىقتۇرۇپ، تەلتۆكۈس تازىلانسۇن» مانا بۇ-جاڭجۇڭنىڭ شەخسەن ماڭا ئۆزى بەرگەن يوليورۇقى؛ قولغا ئېلىش بۇيرۇقىنى جاڭجۇڭ ئۆز قەلىمى بىلەن يازغان، لېكىن جاڭجۇڭ ئۆزىنىڭ 70 ياشلىقى بىلەن يازغان خاتىرە نامىسىنىڭ 5 - بابىدا «شىنجاڭ مەسىلىسى» ئۈستىدە توختالغىنىدا، ئۇ مېنى ئۆزىنىڭ شىنجاڭدا يۈرگۈزگەن سوۋېت بىلەن دوست بولۇش سىياسىتى ۋە مىللى سىياسەتنى يۈرگۈزۈشۈمگە توسالغۇ بولغۇچى دەپ يېزىپتۇ، بۇ ھەقتە مېنىڭ ئۆزەمنى ئاقلاش غەرىزىم يوق، مەخسىدىم پەقەت پاكىتنىڭ ھەقىقى ئۆتمۈشىنى بايان قىلىپ، تارىخشۇناسلارنىڭ پايدىلىنىشىغا تەقدىم قىلىشتىن ئىبارەت. تۇرپان قوزغىلىڭىنى بېسىقتۇرغاندىن كېيىن، ئىلىدا چىققان بىر گېزىت مۇشۇ ۋەقە توغرۇلۇق يازغان ئوبزوردا: «جاڭجۇڭ ئاق يۈزلۈك رولنى (سەھنە كەينىدىكى ئادەم)، سۇڭشىلەن قارا يۈزلۈك رول (چوماقچىلىق)نى ئالدى دەپ يازغان ئىدى مانا بۇ ئىككى جۈملە سۆز، دەرۋەقە مەن بىلەن جاڭجۇڭنىڭ ئەسلى ماھىيىتىمىزنى دەل تەسۋىرلىگەن ئىدى.

تۇرپان، پىچان، توقسۇن قوزغىلىڭى ۋەقەسى تېنچلاندۇرۇلغاندىن كېيىن، ئەخمەتجان قاتارلىق ئادەملەر ئۈچۈن ئېغىر زەربە بولدى. ئۇلار جاڭجۇڭ بىلەن داۋاملىق ھەمكارلىشىش ئىمكانىيىتى قالمىدى دەپ تونۇپ، 8 - ئاينىڭ باشى ۋە ئوتتۇرلىرىدا ئەسلىدە ئىلى تەرەپتىن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە قاتناشقان ھەيئەت ئەزالار ھەم خادىملار، ئارقىمۇ - ئارقا ئۈرۈمچىدىن غۇلجىغا كېتىشتى. دېمەك جاڭجۇڭ باشچىلىقىدىكى گومىنداڭچىلار بىلەن ئەخمەتجان باشچىلىقىدىكى شەرقى تۈركىستانچىلارنىڭ ھەمكارلىقىدا تەشكىل قىلىنغان ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت، ئاران بىر يىل بىرئاي داۋام قىلىپ ئاخىرى بۇزۇلۇشتى.

تارىختا ئۆتكەن ھۆكۈمرانلار، چېگرا رايونىدىكى ئاز سانلىق

مىللەتلەرگە نىسبەتەن ھەرزامان يۇقۇرى دەرىجىلىك بېسىم ۋە ئالداش سىياسەتلىرىنى قوللۇنۇپ كەلگەن، چېگرارايونلىرىدا كۆپ قېتىملىق پاراكەندىچىلىك ۋە مىللەتلەر ئۆچمەنلىكىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشىنىڭ تۈپ سەۋەبى مۇشۇ نۇقتىدا. مەن بۇ ھەقتە ئانچە چۈشەنمەيلا بۇرۇن ئوتكەن «دانىشمەن» لەرنىڭ «چېگرادا كورسەتكەن خىزمەتلىرى» گە ئەقىدە باغلايتتىم، بولۇپمۇ «زۇزۇكتالڭ غەربى - شىمالدا» ناملىق كىتاپىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقىم ئۈچۈن (بۇ كىتاپنىڭ ئاپتورى چىڭ خەنسەي، شاگىۋۇ نەشىرىياتىدا بېسىلغان)، مېڭەمنى چوڭ خەنزۇچىلىق ئىدىيىسى چۇلغاۋالغان ئىدى. ئىلى ۋەقەسىنىڭ ئەرباپلىرى تەشكىل قىلغان ئاتالمىش «شەرقى تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» ۋە ئاكتىپ راۋاج تاپقان «شەرقى تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» ھەركىتى، شىنجاڭنى ۋەتەندىن ئايرىپ مۇستەقىل بولۇش غەرىزىدە ئىكەنلىكى روشەن. ئەلۋەتتە بۇنىڭغا قارشى تۇرۇش كېرەك. لېكىن ئۇلارنى ۋەتەنپەرۋەر بول دېيىش ئۈچۈن، ھەممىدىن ئاۋۋال ئۇلار ۋەتەنىنىڭ سۆيۈملۈك ئىكەنلىكىنى بىلىشى كېرەك. چىڭ خاندانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ جۇمھۇرىيەت قۇرۇلغاندىن كېيىن گەرچە مىللەتلەر باراۋەرلىكى تەرغىپ قىلىنسىمۇ، بىراق شىنجاڭ خەلقىگە ھېچقانداق باراۋەرلىك ياكى بەخت يەتكۈزگىنى يوق. خەنزۇ ھۆكۈمران سىنىپىنىڭ ئۇ جايلاردا ھۆكۈمرانلىق قىلىپ كەلگەن ئەنئەنىۋى ئۇسۇلى، ئاۋالقىسىچە بولۇپ، تا-گومىنداڭنىڭ شىنجاڭغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلىگىچە پۈتۈنلەي ئۆچىغا چىققان مۇستەملىكىچىلىك سىياسەت دېيىشكە بولاتتى.

«قەيەردە ئېزىش - ئېكسپىلاتاتسىيە بولىدىكەن، ئېزىشكە، ئېكسپىلاتاتسىيىگە قارشى ئىنقىلاۋى ھەركەتنىڭ بولۇشى مۇ-

قەررەر» دېگەندەك، شىنجاڭ خەلقى پومىشچىك - كاپىتالىستلارنىڭ مەنپەئەتىگە ۋەكىللىك قىلىدىغان ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەتنىڭ جاھالەتلىك سىياسىتىگە چىدىيالماي، ئۆزىنىڭ ھاياتىنى ۋە ئازاتلىقىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، ئىنقىلاپ قىلىپ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشى مۇقەررەر قانۇنىيەت. تۇرپان قوزغىلىڭى ۋەقەسىنىڭ ئارقا كۆرۈنىشىنىڭ قانداق بولىشىدىن قەتئىي نەزەر، مەن بۇ ھەركەتنى دەھشەتلىك بېسىقتۇرغۇچى جاللات بولدۇم، شىنجاڭ خەلقىنى قىرىپ چېپىپ، تۇرپان، پىچان، توقسۇن ئۈچ ناھىيىگە ناھايىتى چوڭ زىيانلار يەتكۈزدۈم، مېنىڭ جىنايىتىم خېلى ئېغىر، مەن شىنجاڭ خەلقى ئالدىدا خىجالەتمەن.

1965 - يىل 10 - ئاي

«تۇرپان، پىچان، توخسۇن ۋەقەسى» توغرىسىدا

لى فەنچۈن

1947 - يىلى يازدا تۇرپان، پىچان، توخسۇن ئۈچ ناھىيىدە مەشھۇر «دېھقانلار قوزغىلىڭى» بولدى. گومىنداڭ ھەربىي دائىرىلىرى دېھقانلار قوزغىلىڭىنى غالجىرلارچە قانلىق باستۇرۇپ پۈتۈن شىنجاڭنى غەزەپلەندۈرگەن ئىدى.

بۇ ۋەقە 7 - ئايدا پەيدا بولدى. مەن ۋەقە چىققاندىن كېيىن 9 - ئايلاردا يېتىپ باردىم. بۇ چاغدا كەڭ دائىرىلىك باستۇرۇش ھەرىكەتلىرى ئاخىرلىشىپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن قوزغىلاڭغا قاتناشقان دېھقانلارنى ئاختۇرۇش ئىشلىرى يۈرگۈزۈلىۋاتقان ئىكەن. مەن ئۇ يەرگە بېرىپ يىڭجاڭ چېنشياۋشىڭ بىلەن ئۇچراشتىم. بۇ كىشى تيەنلۇيجاڭنىڭ ئادىمى بولۇپ، قوزغىلاڭنى باستۇرۇش ئىشىدىكى ئاساسلىق قوماندانلاردىن بىرسى ئىدى. ئۇ ماڭا ئەھۋالنىڭ ئۆتمۈشىنى سوزلەپ بەردى.

تۇرپان، پىچان، توخسۇن قوزغىلىڭى ئۈچ ۋىلايەت خەلقلىرىنىڭ ئاللىقاچان تەييارلىق كورۇپ گومىنداڭغا قارشى قوزغىغان بىر قېتىملىق قوراللىق قوزغىلاڭ ئىدى. شۇ يىلى 6 - ئايلاردا مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان قاسىمى ئۈرۈمچى نەنخۇايۋەندە بۇ قوزغىلاڭنى پىلانلىغاندا، ھەربىي سۇستاۋنىڭ شىنجاڭ پونكىتىدىكى ئىشپىيونلىرى بۇ ئاخباراتنى قولغا چۈشۈرۈپ خەۋەر تاپقان ئىكەن. شۇڭا مۇئاۋىن رەئىس ئەخمەتجان قاسىمى ئۆزى تۇرپانغا بېرىپ قوزغىلاڭغا رەھبەرلىك قىلىشتىن بۇرۇن گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى گارنىزون باش شتاۋىمۇ ئۆز قىسىملىرىغا ئۇرۇشقا تەييار تۇرۇش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈرگەن ئىكەن. (يۇقۇرقى ئەھۋاللارنى ئازاتلىقتىن كېيىن ئىشپىيونلارنىڭ ئىقرارنامىسىدىن ئىگەللىدىم).

چېن يىڭجاڭ، قوزغىلاڭنى باستۇرۇش توغرىسىدا تيەنلۇيجاڭدىن بۇيرۇق ئالغاندىن كېيىن 6 - ئاينىڭ ...... كۈنى پىچان ناھىيە سىڭگىم ئېغىزىغا بېرىپ ئۇرۇشقا تەييارلىق كوردۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئاختۇرۇش قىسىملىرى يول ئۈستىدە قوزغىلاڭچى دېھقانلارنىڭ ئالاقىچىلىرىنى قولغا چۈشۈرۈپ ئۇلارنى ئاختۇرۇش نەتىجىسىدە «شۇ كۈنى چۈش بىلەن سىڭگىم ئېغىزى قاتارلىق جايلاردا بىر ۋاقىتتا قوزغۇلۇش» مەزمۇنىدىكى خەت- ئالاقىنى تېپىۋالدۇ. چېن يىڭجاڭ بۇ ئالاقىنى كورۇپ بىر تەرەپتىن تېلېفون ئارقىلىق دەرھال تيەن لۇيجاڭغا دوكلات قىلدۇ، يەنە بىر تەرەپتىن ئەسكەرلىرىگە ئىستىھكام (پوتەي) قۇرۇشقا، بۈگۈن كېچىدىن قالماي پۈتكۈزۈش توغرىسىدا بۇيرۇق چۈشۈردۇ. ھەمدە سىڭگىم ئېغىزىدىكى ئاھالىلارنى كوچۈرۈپ، يول بويىدىكى ئۆيلەرنىڭ تاملىرىنى تەشتۈرۈپ ئۇرۇشقا تەييارلىق كوردۇ.

سىڭگىم ئېغىزى، پىچان بىلەن تۇرپان ئارىلىقىدىكى مۇھىم ئېغىز بولۇپ، تاشيول ئىككى تاغ ئارىلىقىدىن ئۆتىدۇ. يەر شارائىتى ئىنتايىن ئەھمىيەتلىك. ئەگەر سىڭگىم ئېغىزى كونترول قىلىنسا، پىچان بىلەن تۇرپاننىڭ قاتناش يولىنى ئۈزۈپ تاشلىغىلى بولاتتى. شۇ سەۋەپتىن سىڭگىم ئېغىزى قوزغىلاڭچىلار-

نىڭ تالىشىدىغان مۇھىم نىشانىسى ئىدى. ئۇ چاغلاردا سىڭگىم ئېغىزىدا ئۇششاق سودا - سېتىق قىلىدىغان ئون نەچچە ئائىلىلىك ئاھالە بار ئىدى.

شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن، ئىستېھكام پۈتۈپ ئانچە ئۇزۇن ئۆتمەيلا، چىن يىڭجاڭ، سىڭگىم ئېغىزىنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى ئۆزۈملۈكلەردە ھەرىكەت بارلىقىنى سېزىدۇ. كېچە - سائەت ئىككى بولغاندا قوزغۇلاڭچى دېھقانلار ھۇجۇم باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇرۇش باشلاندى.

قوزغۇلاڭچى دېھقانلار سىڭگىم ئېغىزىغا بىر قانچە تەرەپتىن ھۇجۇم قوزغىدى. سىڭگىم ئېغىزىدىكى بازارنى ئېغىر پىلىموت بىلەن ئوققا تۇتتى. گومىنداڭ ئەسكەرلىرى پەقەتلا ئۆي ئىچىدە تاملارنى تېشىپ قارشى تۇردى. قوزغۇلاڭچىلارنىڭ ئاتقان قول بومبىلىرى ئىستېھكامنىڭ يېقىن جايلىرىغىچە چۈشۈپ تۇردى. بىر قول بومبىسى ئىستېھكامنىڭ ئوگزىسىگە چۈشكەندە، گومىنداڭ ئەسكەرلىرىدىن بىرسى ئۇنى تۇتۇۋېلىپ قايتۇرۇپ يەرگە ئېتىۋەتكەن. چىن يىڭجاڭنىڭ ۋەقەدىن كېيىن ئېيتىشىچە، قوزغۇلاڭچى دېھقانلار ئارىسىدا پىششىق ھەربىي تەلىم - تەربىيە كۆرگەنلەر بار بولۇپ، پىلىموت ئېتىش ماھارىتى خېلى ئۈستۈن بولغاچقا مۇداپىئە قىلىۋاتقان گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنى خېلى ئاۋارە قىلغان ئىكەن.

جەڭ جىددىي بولغان، قوزغۇلاڭچى دېھقانلارنىڭ بىر قانچە قېتىم ئىستېھكامغا قىلغان ھۇجۇمى چېكىندۈرۈلگەن. بۇ ئارىدا شىنجاڭ گارنىزون باش شتابى ئۇرۇش ئەھۋالىدىن خەۋەر تېپىپ ياردەم ئۈچۈن ئەسكەر ئەۋەتكەن. بولۇپمۇ چىڭخەيدىن يۆتكەپ كەلگەن ئاتلىق 5 - دىۋىزىيەنىڭ قىسىملىرى كېچىچە تۇرپانغا يېتىپ كېلىپ ئۇرۇشقا قاتناشتى. چۈنكى بۇ چاغدا تۇرپان، پىچان

ھەمدە توخسۇننىڭ ئىلانلىق دېگەن جايلىرىدا بىرلا ۋاقىتتا قوزغۇلاڭ كۆتۈرۈلگەن ئىدى. شۇڭا ئاتلىق 5 - دىۋىزىيە، پىيادە ئەسكەرلەرگە ماسلىشىپ، ھەرقايسى قوزغىلاڭ كۆتۈرۈلگەن نۇقتىلاردا قوزغىلاڭچى دېھقانلارغا قوغلاپ زەربە بېرىپ، ئۇلارنى سۇيى يوق، ئاشلىقى يوق چۆل باياۋانلارغا سۈرۈپ چىقىپ يولبويى ئۇچرىغانلا ئادەمنى چېپىپ ئۆلتۈردى. بەزەن يېزا ئاھالىلىرىمۇ ئۇرۇش ئاپەتىگە دۇچ كېلىپ، قوزغىلاڭچى دېھقانلار بىلەن بىرلىكتە قېچىپ، ئوخشاشلا قىرغىنغا ئۇچرىدى. ئېنىق بولمىغان مەلۇماتلارغا قارىغاندا تۇرپان، پىچان، توخسۇن ناھىيىلىرىدە قىرغىن قىلىنغان دېھقانلار تەخمىنەن 3000 ئەتراپىدا بولغان

مەن سىڭگىم ئېغىزىغا بارغاندا، چىن يىڭجاڭنىڭ شتاۋى، بىر ئۇيغۇر بايىنىڭ جۇۋاز (يۇفاڭ) كارخانىسىغا جايلاشقان ئىكەن. ئۆيلىرى خېلى ياخشى ئىدى. ئۇرۇش گەرچە ئاخىرلاشقان بولسىمۇ، چىن يىڭجاڭ قايتىپ كەلگەن دېھقانلارنى داۋاملىق ئاختۇرۇۋاتقان ئىكەن. سىڭگىم ئېغىزىغا يېقىن ئاستانا دېگەن يەردە سۆڭ پامىلىلىك بىر خەنزۇ ئولتۇراقلاشقان بولۇپ ئۇيغۇر تىلىغا ئۇستا، ئۇزۇن يىلدىن شۇ يەردە تۇرغانلىقتىن، يەرلىك ئەھۋالنى پىششىق بىلىدىكەن. چىن يىڭجاڭ بۇ خەنزۇنى ئۆزىگە سىڭدۈۋېلىپ، ئۇنى ئەھۋالنى مەلۇم قىلىپ تۇرىسەن دەپتۇ. ئومۇمەن ئۆيىگە قايتىپ كەلگەن دېھقانلارنى بۇ خەنزۇ ھەربىلەرگە مەلۇم قىلىدىكەن. يىڭجاڭ دەرھال ئەسكەر ئەۋەتىپ تۇتۇپ كېلىدىكەن. چىن يىڭجاڭنىڭ شتاۋىدا «قۇرال ياراق رېمونت قىلىش ئىشخانىسى» قۇرۇلۇپ، پىيادە ئەسكەرلەر مىلتىقىنىڭ ئاددىي زاپچاسلىرىنى ياساش، رېمونت قىلىش ئىشلىرىنى يولغا قويغان ئىكەن. شۇ رېمونتخانىدا ئىشلەۋاتقان 2 نەپەر دېھقانمۇ تۇتۇپ كەلتۈرۈلگەن

دىخانلاردىن ئىكەن. چىن يىڭجاڭ بۇلارغىمۇ قايتىپ كەلگەن قوزغىلاڭچى دىخانلارنى مەلۇم قىلىپ تۇرۇشقا ۋەزىپە تاپشۇرۇپتۇ. شۇنداق قىلىپ چىن يىڭجاڭ قوزغىلاڭچى دىخانلارنى قالدۇرماستىن جايلىشۋىتىشقا ئۇرۇنغان ئىكەن.

چىن يىڭجاڭ بۇ ئۇرۇشتا، ئۇرۇشى ئۇستىدە ئولتۇرۇلگەنلەردىن تاشقىرى تىرىك ئەسىرگە چۈشكەنلەرنىمۇ ئولتۇرۇپ، ئوز شىتاۋىنىڭ ئەتراپىدىكى چولگە كومدۇرۇپ تاشلىغان. بۇ ماتىرىيالنى مەن چىن يىڭجاڭنىڭ ئەسكەرلىرىدىن ئىگەللىگەن ئىدىم. كېيىن چىن يىڭجاڭمۇ ئوزگەرتىشكە كىرىپ قالدى. يوقۇرقى ئەھۋاللارنى ئۇنىڭدىن سورىسام ئىقرار بولۇپ جەمئىي 24 ئادەمنى ئولتۇردۇم دىدى.

تۇرپان، پىچان، توخسۇن ۋەقەسى پەيدا بولغاندىن كېيىن شىنجاڭ گارنىزون باشى شىتاۋى 2-باشقارما، (ئىشپىيونلار باشقارمىسى) ھەركەت گۇرۇپپىسىنىڭ زۇجاڭى لى خۇگيۇڭنى بىر دانە رادىئو پىريومنىك بىلەن بىر نەچچە جاللاتلارنى قوشۇپ تۇرپانغا ئىۋەتتى. ئۇلار تۇرپانغا بىرىپ، قوزغىلاڭغا قاتناشقان دىخانلارنىڭ مۇھىم كىشىلىرىنى قولغا ئىلىپ بىر-بىرلەپ چېپىپ ئولتۇردى. ئولتۇرگەندىن كېيىن، ئولگۇچىنىڭ يۇزىنى پىچاق بىلەن تىلىپ ئادەم تونىغىلى بولمايدىغان ھالەتكە كەلتۇرۇپ ئاندىن ئاستانا ئەتراپىدىكى چولگە كومدۇرۋەتكەن. بۇنىڭ ئولتۇرگىنىمۇ 24 ئادەم بولۇپ، بۇ قىرغىننى ئىجرا قىلغۇچى قاتىلىنىڭ ئىسمى سۇ جۇگيى ئىدى. مەن شۇنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىدىم. ئەمما سۇ جۇگيى ئولتۇرگەن 24 ئادەم، چىن يىڭجاڭ ئولتۇرگەن 24 بىلەن بىر گەپمۇ بۇ يىرى ئىنىق ئەمەس.

مەن سىڭگىم ئىغىزىغا يىتىپ بىرىشتىن بىركۇن بۇرۇن گومىنداڭنىڭ پىچاندا تۇرۇشلۇق باتالىيون شىتاۋىدا بىركېچە-قونغان ئىدىم، بىرنەپەر مۇئاۋىن تۇەنجاڭ (پولكوۋنىك) ماڭا باتالىيون شىتاۋى ئالدىدىكى توغرى تامنىڭ تەكتىدىمۇ، بىرمۇنچە قوزغولاڭچى دىخانلارنىڭ جەسەتلىرى باردىگەن سوزنى قىلدى. ئۇلار ئادەملەرنى قايسى ئۇسۇلدا تۇتۇپ ئولتۇردى، سانى قانچىلىك، بۇ تەرەپلەرنى ئىنىق ئىيتمىدى.

1949-يىلى ئەتىيازدا، مەن قاراشەھەرگە كىتىۋىتىپ خوشۇتتا، گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ بىر لىيەنجاڭى بىلەن ئۇچرۇشۇپ قالدىم، بۇ لىيەنجاڭ جىپىجاڭلىق ئىدى. ئۇ ماڭا تۇرپان، پىچان، توخسۇن ۋەقەسى توغرىسىدا سوزلەپ بەردى. شۇ چاغدا ئۇ بۇيرۇق بويىچە خوشۇتتىن شىمالغا مىڭىپ، قوزغولاڭچى دىخانلارنىڭ غەربكە قاراپ قاچقانلىرىنى توساپ زەربە بىرىش ۋەزىپىسىنى تاپشۇرۇۋالغان. ئۇ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ توخسۇن ئىلانلىقتىن غولجىغا ماڭغىلى بولىدىغان تاغ يوللىرىدا دىخانلارنى قوغلاپ قىرغىن قىلغان. كوپلىگەن دىخانلارنى قوغلاپ قىستاپ ھاڭلارغا دۇمۇلىتىۋەتكەن. بەزەنلىرىنى ئىتىپ تاشلىغان، بەزەنلىرىنىڭ قۇلاقلىرىنى، جانيەرلىرىنى كىسىۋەتكەن. قىرغىن قىلىنغان ئادەم سانى تەخمىنەن 500 ئەتراپىدا بار دەپ سوزلەپ بەردى.

تۇرپان، پىچان، توخسۇن ۋەقەسىدە گەرچە ئوزەم نەق مەيداندا بولمىسامۇ، ۋەقەدىن كىيىن ئاڭلىغانلىرىم بويىچە بۇ ماتىرىيالنى يىزىپ چىقتىم، كىيىن تولۇقلايمەن.

1963. 12. 8.

* * *

چەتئەل سودىگەرلىرىنىڭ شىنجاڭدىكى سودا فېرمىلىرى

تۇڭبىاۋ

شىنجاڭ ئۆلكە بولۇپ قۇرۇلۇپ تا ـ ئازاتلىققا قەدەر، يەنى 1882 ـ يىلدىن 1949 ـ يىلغىچە 70 ـ 80 يىل جەريانىدا يېرىم پېئودال ـ يېرىم مۇستەملىكە ھالەتتە كەلدى، جاھانگىرلارنىڭ شىنجاڭغا يۈرگۈزگەن ئىقتىسادى تاجاۋۇزچىلىقى، جۇڭگونىڭ دېڭىز بويلىرىدىكى ئەھۋال بىلەن ئاساسى جەھەتتىن ئوخشاش. مۇستەملىكىچىلەر قۇرال كۈچى بىلەن تەڭسىز شەرتنامىلارنى ئىمزالاشقا، سودا شەھەرلىرىنى ئېچىشقا مەجبۇر قىلغان ئىدى. جاھانگىرلارنىڭ ھامىلىقىدىكى چەتئەل سودىگەرلىرى شىنجاڭغا كېلىپ جۇڭگونىڭ قانۇن ـ پەرمانلىرىغا بويسۇنماي، جۇڭگو تەرەپنىڭ قانۇن ھوكۈملىرىنى قوبۇل قىلماي، باج ـ خىراج تۆلىمەي، شىنجاڭ خەلقىنىڭ شىللىسىگە مىنىۋېلىپ قانلىرىنى شوراپ كەلدى. ئۇلار سودا فېرمىلىرى، بانكىلىرى ئارقىلىق بىر تەرەپتىن خام ئەشيالارنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلدى، يەنە بىر تەرەپتىن كاساتلاشقان ماللىرىنى بازارغا سېلىپ، پۇل مۇئامىلە ئىشلىرىنى، بازارلارنى ماناپول قىلدى، بىيۇروكرات دەللال ۋە پومېشچىك زومىگەرلەر بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، ئۆزى بەگ ـ ئۆزى خان بولىۋالدى، ھەتتا ئۆكتەبىر

ئىنقىلاۋىدىن كېيىن جاھانگىر روسىيىسىنى ئارقا تىرەك قىلىۋالغان سودىگەرلەر، دولەت تەۋەلىگىدىن ۋاز كېچىپ جۇڭگو تەۋەلىگىگە ئوتۇپ ئۆزلىرىنى جۇڭگو پۇخراسى دەپ ئاتىۋېلىپ، تاجاۋۇزچىلىقىنى داۋاملاشتۇرۇش خىيالىدا بولدى.

جاھانگىرلارنىڭ شىنجاڭغا قاراتقان ئىقتىسادى تاجاۋۇزچىلىقى تۆۋەندىكى بىرنەچچە ئالاھىدىلىككە ئىگە:

1 ـ شىنجاڭ چەتكە جايلاشقان چېگرا جاي، ئەڭ كېيىن ئۆلكە بولۇپ قۇرۇلغان، قاتناش ئىشلىرى قولايسىز، مەدەنىيەتتە ئارقىدا، سانائەتتە تەرەققى تاپمىغان، پۈتۈنلەي چەتنىڭ تاۋارلىرىغا تايانغان ئىدى. جاھانگىرلار، بولۇپمۇ چارروسىيە جاھانگىرلىرىنىڭ شىنجاڭدىكى سودىسى مۇتلەق ئۈستۈنلىكنى ئىگەللىگەن ماناپول خاراكتېرلىك سودا ئىدى. مەسىلەن: شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئۈچۈن كام بولسا بولمايدىغان جۇڭگونىڭ ئالاھىدە مەھسۇلاتى چاينى، قانداقتۇر روسىيە سودىگەرلىرى خەنكوغا ئادەم ئېۋەتىپ چاي زاۋۇدى ۋە چاي سارايلىرىنى قۇرۇپ، سىبىرىيە ئارقىلىق شىنجاڭغا يۆتكەپ كېلىپ بازارنى ماناپول قىلىۋالغان ئەھۋاللار بۇنىڭغا پاكىت بولالايدۇ.

2 ـ شىنجاڭدا قۇرۇلغان سودا فېرمىلىرىنى، ئاساسەن، دىخان چارۋىچىلارنىڭ يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلىرىنى تالان ـ تاراج قىلاتتى. سودا فېرمىلىرى تېرە، يۇڭ، ئۈچەي قاتارلىقلارنى قويماي سېتىۋېلىپ تىجارەت قىلدى. بۇنىڭدىنمۇ ئىلگىرىلەپ چارۋىچىلىق بىلەن بىۋاستە شوغۇللاندى. جاھانگىر روسىيەسىنىڭ داۋشىڭ بانكىسى ئىلى، تارباغاتاي، قەشقەر قاتارلىق 3 ئورۇندا قەغەز پۇل ئىشلىتىپ مال سودىسى قىلدى. كېيىنكى كۈنلەردە قەغەز پۇلنىڭ ئىناۋىتىنى تۇراقلاشتۇرۇش ئۈچۈن. ئېشىپ قالغان تاۋار-

لىرىنى شىنجاڭ بازارلىرىغا تاشىدى. ھەتتا ئويۇنچۇقلار بىلەن قىممەتلىك تېرە ماللارنى ئالماشتۇرۇۋالدى. يەرلىك سانائەت باش كۆتۈرەلمىدى، بۇنىڭ بىلەن دۆلىتىمىزنىڭ تاۋارلىرى رىقابەتلىشىشكىمۇ يارىمىدى. 70 – 80 يىلدىن بويان سەنشىلىكلەر، خۇنەنلىكلەر، تيەنجىنلىكلەردىن ئىبارەت خەنزۇ سودىگەرلىرى چەتئەل سودا كۈچلىرى تەرىپىدىن چەتكە قېقىلدى.

3 – مۇستەملىكىچىلەرنىڭ شىنجاڭدا قۇرغان سودا فىرمىلىرىنىڭ تۇرۇشلۇق جايى «سودا چەمبىرىكى» دەپ ئاتىلاتتى، ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى جاھانگىر دۆلەتلەرنىڭ ئىجارىگە ئالغان يەرلىرى (كونسېسسىيەلىرى) دەك ھەشەمەتلىك ئىدى. مۇستەملىكىچىلەرنىڭ كىبىرى ئالاھىدىلىكى كىشىلەر ئىشەنمىگىدەك دەرىجىگە يەتكەن. ئۇلارنىڭ چەت ناھىيەلەردىكى بولۇپمۇ جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى گۇماشتىلىرى «شاڭيۇ» دەپ ئاتىلاتتى. ئۇلار جۇڭگولۇقلارغا ئاتالمىش «گۇۋانامە» تارقىتىپ بېرەلەيتتى ياكى سېتىپ بېرەلەيتتى، گۇۋانامىگە ئېرىشكەن ئادەم جۇڭگونىڭ قانۇن پەرمانلىرىغا رىئايە قىلمايتتى، باج-خىراج تۆلىمەيتتى، ئۇلار بۇ ئادەملەردىن قول-چوماق ئورنىدا پايدىلىنىپ، بۇلاڭ-تالاڭ قىلىش دائىرىسىنى كېڭەيتەلەيتتى.

4 – جاھانگىرلارنىڭ شىنجاڭدىكى سودا فىرمىلىرىنىڭ تىجارەت دائىرىسى چەكلىك ئەمەس ئىدى. ئەپيۇندىن تارتىپ سەرەڭگىگىچە تىجارەت قىلاتتى. پايدا تاپسىلا بولاتتى. تۈرلۈك ماللار تىجارىتى بىلەن شۇغۇللانغان سودا فىرمىلىرى ئىچىدە جاھانگىر رۇسىيىنىڭ تەسىر كۈچى باشقىلاردىن غالىب ئىدى، ئۇلار يەنە ئاز سانلىق مىللەتلەرگە قورال-ياراق سېتىپ بېرىپ توپىلاڭ كۆتۈرۈشكە بىۋاستە قۇترۇتۇپ، لاي سۇدىن بېلىق تۇتۇشنى مەخسەت قىلاتتى.

جاھانگىرلارنىڭ شىنجاڭدىكى ئىقتىسادى تاجاۋۇزچىلىقى ھەرتەرەپلىمىلىك بولۇپ، بۇنى سېستىمىلىق بايان قىلىپ ئۆتۈش تەس. بۇ ماقالىدا نەچچە ئون يىللاردىن بويان تەسىرى چوڭراق بولغان بانكا ۋە سودا فىرمىلىرىنىڭ ئومۇمى ئەھۋالىنى تونۇشتۇرماقچىمەن.

شۇنىڭغا دىققەت قىلىش لازىمكى، شىنجاڭنىڭ جاھانگىر رۇسىيىنىڭ ئىقتىسادى تاجاۋۇزچىلىقىغا ئۇچرىغان تارىخى، 1851-يىلىدىن 1917-يىلىغىچە بولۇپ 60 يىلدىن ئاشىدۇ. 1917-يىلى ئوكتەبىر ئىنقىلاۋى غەلىبە قىلىپ، 1949-يىلى شىنجاڭ ئازات بولغانغا قەدەر 30 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئىچىدە داۋلى جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتقاندا جاھانگىر رۇسىيىنىڭ سودىگەرلىرى تايانچىسىز قالدى. شۇنىڭ بىلەن جاھانگىر رۇسىيىنىڭ ئىقتىسادى تاجاۋۇزچىلىقى ئاياقلاشتى، شۇنىڭدەك ئەنگلىيە جاھانگىرلىكىنىڭ ئىقتىسادى تاجاۋۇزچىلىقىمۇ زور دەرىجىدە ئازايدى؛ ئەمما شىنجاڭ مىللىتارىستلارنىڭ ئۆز ئالدىغا بولغان ھوكۇمرانلىقى ئاستىدا تۇرغانلىقى، 3 چوڭ تاغ شىنجاڭ خەلقىنى بېسىپ تۇرغانلىقى تۈپەيلىدىن، جاھانگىر رۇسىيىسى سودىگەرلىرىنىڭ قالدۇق كۈچلىرى يەنىلا تازىلانمىدى. مەسىلەن: ئامېرىكا سودىگەرلىرىنىڭ بىلى ناملىق فىرمىسىنىڭ ئاق ئورۇس دەللالى گىمىركىن، جىشاڭيۇڭ فىرمىسىنىڭ خوجايىنى خۇسەيىن باي قاتارلىقلار ھوكۇمران تەبىقىگە سۇقۇنۇپ كىرىۋېلىپ سىياسى دەللاللارغا ئايلاندى. ئۇلار گەرچە جۇڭگو تەۋەلىكىگە ئۆتكەن بولسىمۇ ئۇلارنىڭ دۇكانلىرى يەنىلا رۇسىيە سودىگەرلىرى XX فىرمىسى دەپ ئاتالدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ ئازاتلىقتىن بۇرۇنقى ۋە ئازاتلىقتىن كېيىنكى شىنجاڭغا تۇتقان سىياسىتى پۈتۈنلەي ئوخشاشى بولمىدى. شىڭ شىسەي سوۋېت ئىتتىپاقىغا نىسبەتەن بىر

تۇرۇپ يېقىنلاشتى بىر تۇرۇپ قارشى تۇردى؛ بۇ ئەھۋال سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭ بىلەن بولغان سودا مۇئامىلىسىگە تەبىئىي يۇسۇندا تەسىر كۆرسەتتى. بۇ ئەھۋالنى تارىخىي ماتېرىيالىزمچىلار چۈشىنەلەيدۇ.

جۇڭگو - رۇسىيە داۋشىڭ بانكىسى

جۇڭگو - رۇسىيە داۋشىڭ بانكىسى دېگەن نام جۇڭگو تىلى بىلەن قويۇلغان، ئەگەر بۇنى رۇسچىدىن بىۋاستە تەرجىمە قىلسا رۇسىيە - ئاسىيا بانكىسى دەپ ئاتاشقا توغرى كېلىدۇ، باش بانكا جاھانگىر رۇسىيىسىنىڭ پايتەختى مۇقەددەس پېتىربورگدا بولۇپ، ئۇنىڭ جۇڭگودا بىرنەچچە شۆبە بانكىلىرى بولغان. ئۇنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى: شەرقىي شىمالدا ئوتتۇرا شەرق تۆمۈر يولى ئۈچۈن، غەربىي شىمالدا شىنجاڭدىكى جۇڭگو - رۇسىيە سودىسى ئۈچۈن خىزمەت قىلىشتىن ئىبارەت. ئوتتۇرا شەرق تۆمۈر يولىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 1404 كىلومېتىر، تۆمۈر يول بويلىرىدىكى يەرلەر، تاغ ئورمانلار، كان رايونلىرىنىڭ ھەممىسى تۆمۈر يول ئىدارىسىغا قارايدىغان بولغاچقا تۆمۈر يول ئىدارىسىنىڭ دائىرىسى ئىنتايىن كەڭ بولۇپ، كۆپ مەبلەغ سەرپ قىلىشقا توغرى كېلەتتى. شۇڭا داۋشىڭ بانكىسى مۇشۇ تۆمۈر يولنىڭ پۇل مۇئامىلە ئورگىنى بولۇپ قۇرۇلغان، دەپ كەلسە بۇ ئەھۋالدىن ھەقىقەتەنمۇ ئادەمنىڭ قوسىغى كۆيىدۇ، جاھانگىر رۇسىيىسى جۇڭگوغا تاجاۋۇز قىلىشتا، دۇنياغا نامى پۇر كەتكەن ئوتتۇرا شەرق تۆمۈر يولىنى ياسىتىشتا، كۈچى يېتىشمەي فىرانسىيىدىن ۋە بېلگىيەدىن مەبلەغ ئالدى. داۋشىڭ بانكىسىدىمۇ فرانسىيىنىڭ مەبلىغى بار ئىدى. بۇ بانكىنىڭ

جۇڭگونىڭ كۆپ شەھەرلىرىدىن مەسىلەن: بېيجىڭ، تيەنجىن، شاڭخەي، خەنكۇ شەھەرلىرىدە شۆبە بانكىلىرى بولۇپ، ئەمەلىي كۈچى ئەنگلىيە جاھانگىرلىكىنىڭ خۇيفېڭ، مىجالى بانكىلىرى ۋە ئامېرىكا جاھانگىرلىكىنىڭ خۇاچى، داتۇڭ بانكىلىرىغا، شۇنىڭدەك ياپون جاھانگىرلىكىنىڭ جىنچىڭ بانكىلىرىغا يېتىشەلمەيتتى. ماقالىمىزدا بۇ بانكىنىڭ دۆلىتىمىزنىڭ شەرقىي شىمالىدا شۇنىڭدەك ھەرقايسى چوڭ شەھەرلەردە قانداق بۇلاڭ - تالاڭ قىلغانلىقى توغرىسىدا بايان قىلمىدۇق. تۆۋەندە پەقەتلا داۋشىڭ بانكىسىنىڭ شىنجاڭدىكى 60 يىلدىن بۇيانقى تاجاۋۇزچىلىقىنىڭ تەرەققىيات تارىخى ئۈستىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتىمىز.

شىنجاڭ بىلەن جاھانگىر رۇسىيىسىنىڭ سودا ئالاقىسى 1851 - يىلى (چىڭ سۇلالىسى شەنفىڭ خاننىڭ 1 - يىلى) دىن باشلاندى. شۇ چاغدا مەنچىڭ ھۆكۈمىتى بىلەن چار رۇسىيە ھۆكۈمىتى جۇڭگو - رۇسىيە ئىلى تارباغاي سودا ئالاقىسى نىزامنامىسىنى ئىمزالاپ ئىلى، چۆچەكنى سودا شەھىرى قىلدى. 1860 - يىلى (شەنفىڭ خاننىڭ 10 - يىلى) جۇڭگو - رۇسىيە يەنە تيەنجىن شەرتنامىسىنى ئىمزالاپ، قەشقەرنى سودا شەھىرى قىلدى. 1881 - يىلى (گۇاڭشۈي خاننىڭ 7 - يىلى) ئىلى شەرتنامىسىگە ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈپ ئۈرۈمچى، گۇچۇڭ، قۇمۇل، تۇرپان ۋە گەنسۇ ئۆلكىسىگە قاراشلىق جايۇيگۇەننى سودا ئالاقە ئىشلىرىنىڭ ئورنى قىلدى. يۇقىرىقى شەرتنامىلارغا ئاساسەن، رۇسىيە تەۋەلىكىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەردىن، تاتار، ئۆزبېك، ئۇيغۇر ۋە ئىنتايىن ئاز ساندىكى رۇس سودىگەرلىرى باج تۆلىمەيدىغان رۇسىيە ماللىرىنى ئارقا - ئارقىدىن يۆتكەپ كېلىپ ئىلى، چۆچەك، قەشقەر، ئۈرۈمچى قاتارلىق جايلاردا سودا فىرمىلىرى قۇردى. رۇسىيە سودىگەرلىرىنىڭ فىرمى-

لىرى جاھانگىر رۇسىيىسىنىڭ كونسۇلخانىسى ئەتراپىغا توپلاشقان بولۇپ، ئاتالمىش «سودا چەمبىرىگى» شەكىللەنگەن ئىدى. «سودا چەمبىرىگى» خاراكتېرى جەھەتتە شۇ چاغلاردا جاھانگىر دۆلەتلەرنىڭ چوڭ شەھەرلەردە ئىجارىگە ئالغان يەرلىرىگە ئوخشاپ كېتەتتى. پەۋقۇلئاددە ئىمتىيازغا ئىگە بولۇپ، جۇڭگو قانۇن پەرمانلىرىنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىمايتتى. ئىلى، چۆچەك، قەشقەر، رۇسىيە چېگرىسىغا يېقىن بولغانلىقتىن خېلى بالدۇرلا سودا شەھىرى بولۇپ قالغان، رۇس سودىگەرلىرىنىڭ سانى كۆپرەك بولۇپ، ئۈرۈمچىگە قارىغاندا تىجارەت جەھەتتە گۈللەنگەن ئىدى. دېمەك شىنجاڭدىكى جۇڭگو - داۋشىڭ بانكىسى ئەشۇنداق تارىخى ئارقا كۆرۈنۈش ئاساسىدا ۋۇجۇتقا كەلگەن.

داۋشىڭ بانكىسىنىڭ ئىلى، چۆچەك، قەشقەردىكى شۆبىلىرى دەسلەپكى ۋاقىتلاردا، پۇل ئامانەت قويۇش، پۇل پېرىۋوت قىلىش كەسپى بىلەن شۇغۇللىناتتى، جاھانگىر رۇسىيىسىنىڭ قەغەز پۇلىنى ئىشلىتىپ شىنجاڭنىڭ تېرە، يۇڭ، پاختا ۋە باشقا يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلات بۇيۇملىرىنى سېتىۋېلىپ، ئۆزىنىڭ باج تۆلىمەيدىغان سۈپەتسىز ھەم بىراك مەھسۇلاتلىرىنى كۆپلەپ ئېلىپ كېلەتتى. بۇنىڭدا داۋشىڭ بانكىسى سەرمايە ئاباروتىنى تىزلىتىش، تىجارەت دائىرىسىنى كېڭەيتىشتە زور رول ئوينىدى.

داۋشىڭ بانكىسى 1911 - يىلىدىن ئىلگىرى ۋە كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئالتۇن ئامانەت قويۇش، ئالتۇن چېكى تارقىتىش (ئامانەت قويۇلغان پۇلنى روبلىغا سۇندۇرغان، ئۇنىڭدىن كېيىن ئالتۇنغا سۇندۇرۇپ، ئالتۇن قىممىتىدە ھېساپ ئېچىپ قەرەللى توشقاندا ئالتۇنغا ئۆسۈم تۆلەيتتى.) تىجارەتنى يولغا قويۇپ جۇڭگو پۇخرالىرىنىڭ ۋە سودىگەرلىرىنىڭ نۇرغۇن ئالتۇن - كۆمۈشلىرىنى

يىغىۋېلىپ، تالاڭ - تاراج قىلىش ئارقىلىق مەبلىغىنى ئاشۇردى ۋە بېيفىڭفۇ، تىيەنچىڭ، شەتوڭچىڭ قاتارلىق سەنشىلىكلەرنىڭ چەكلىرىنى سىقىپ چىقىرىپ پۇل پېرىۋوت قىلىش تىجارىتىنى ماناپول قىلىۋالدى.

ئوكتەبىر ئىنقىلاۋىدىن كېيىن، داۋشىڭ بانكىسىنىڭ ئۈرۈمچىدە شۆبە بانكىسى يوق ئىدى، چار رۇسىيە ھۆكۈمىتى ئاغدۇرۇلۇپ، ئىلى، چۆچەك، قەشقەر تارماق بانكىلىرى تاقالغاندىن كېيىن، ئۈرۈمچىدە مەزكۇر بانكىنىڭ شۆبىسى قۇرۇلغانلىقى كىشىنى خېلى ھەيران قالدۇرىدۇ. يۇقىرىدا داۋشىڭ بانكىسىنىڭ دەسلەپ قۇرۇلغان چاغلىرىدا ئەمەلى كۈچى يېتىشمەي، فىرانسىيىدىن مەبلەغ ئالغان دىگەن ئىدۇق. ئوكتەبىر ئىنقىلاۋىدىن كېيىن داۋشىڭ بانكىسىدا فىرانسىيە مەبلىغى بولغانلىقتىن، باش بانكىسى فارىژغا يۆتكەلدى. ئۇنىڭ شاڭخەي شۆبىسى يىراق شەرق باش بانكىسى قىلىندى. شۇ چاغدىكى داۋشىڭ بانكىسىنىڭ ئىلى شۆبىسىگە سوۋوروف جىڭلى ئىدى. بۇ بانكا يېپىلغاندىن كېيىن، سوۋوروف شاڭخەيگە بېرىپ داۋشىڭ يىراق شەرق باش بانكىسىغا: سوكنا، دۇخاۋا، تاش چاي قاتارلىق ماللارنى سېتىۋېلىش، بۇ ماللارنى يۆتكەش ئۈچۈن 50 دانە يۈك ماشىنىسى سېتىۋېلىپ گەنسۇ ئارقىلىق شىنجاڭغا يۆتكەشنى يەنى ئەشۇ مال ۋە ماشىنىلارنى سەرمايە قىلغان ئاساستا ئۈرۈمچىدە داۋشىڭ بانكا شۆبىسىنى قۇرۇشنى تەكلىپ قىلدى. بۇ تەكلىپكە باش بانكا قوشۇلغانلىقتىن مال ۋە ئاپتوموبىللارنى سېتىۋېلىپ پويىز ئارقىلىق كۆكخوتقا يۆتكەپ، ئاندىن ماشىنىلارغا بېسىپ ماڭدى. لېكىن قۇملۇقتىن ئۆتەلمەي ماشىنا ۋە شوفېرلارنى شاڭخەيگە قايتۇرۇۋېتىپ، ماللارنى تۆگە بىلەن شىنجاڭغا يۆتكەپ كەلدى. سوۋوروف

يەنىلا پەيلىدىن يانمىدى. 1919 - يىلى يازدا مىركەشى (لاتۇبىيلىك، ئۆزى بىللە ئېلىپ كەلگەن) مارچىنگوۋىچ (جاھانگىر روسىيىسىنىڭ چاي سودىگىرى خەنكودىكى پۇچاڭ سودا شىركىتى جىڭلىسىنىڭ ئوغلى) لى شۇچىڭ (ئىلى، تارباغاتاي ۋالى مەھكىمىسى ئالاقە باغلاشى ئىدارىسىنىڭ باشلىقى) يەنە بىر مۇڭغۇل (ئالدىنقى ئىككىسى شوفېر، لى تەرجىمان، مۇڭغۇل يول باشلىغۇچى) بىلەن كوكخوتتىن بىردانە كىچىك ماشىنىغا ئولتۇرۇپ شىنجاڭغا قاراپ يولغا چىقتى، يولدا نۇرغۇن قىيىنچىلىقلارغا دۇچ كېلىپ، ئىككى ئايدىن ئارتۇغراق يول يۈرۈپ، كۈزنىڭ باشلىرىدا ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلدى . سوۋروف كېلىشى بىلەنلا، ئەسلىدىكى ئىلى شۆبە بانكىسىنىڭ خىزمەتچىلىرىنى ئۈرۈمچىگە يۆتكەپ كەلدى ھەمدە بۇرۇنقى روسىيە سودىگەرلىرى دالى ناملىق شىركىتىنىڭ قورۇسىنى ئىجارىگە ئېلىپ جۇڭگو - روسىيە داۋشىڭ بانكىسىنىڭ ئۈرۈمچى شۆبە بانكىسىنى قۇردى. دالى سودا شىركىتىنىڭ شىمالىدىن ئانچە يىراق بولمىغان بىر جايدا قۇرۇلۇش قىلىپ بانكا ئاچتى (بۇ بانكىغا ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئوت كەتتى، ئەيتىشلارغا قارىغاندا سوۋوروف ئۆزى ئوت قويۇۋېتىپ بىخەتەرلىك خىراجىتى ئالماقچى بولغان ئىكەن)، بۇ شۆبە بانكا شىنجاڭ ئۆلكىسىنىڭ مەركىزىدە بىرىنچى قېتىم قۇرۇلغان چەتئەل بانكىسى ئىدى .

ئۆكتەبىر ئىنقىلاۋىدىن كېيىن، جاھانگىر روسىيىسى شىنجاڭدىكى ئىقتىسادى تاجاۋۇزچىلىقىنى ئاياغلاشتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. 1921 - يىلى سوۋوروفنى قايتۇرۇپ كەتتى، ۋېي لىفانى (ئەسلىدە بېيجىڭ شۆبە بانكىسىنىڭ جىڭلىسى ئىدى). ئۈرۈمچى شۆبە بانكىسىغا جىڭلى قىلىپ يۆتكەپ كەلدى. جاھانگىر روسىيىسى 1917 - يىلى ئاغدۇرۇلغان

بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئىقتىسادى تاجاۋۇزچىلىق قورالى بولغان داۋشىڭ بانكىسى 1925 - يىلغا كەلگەندە ئاندىن تاقالدى. شىنجاڭ 1851- يىلىدىن 1917 - يىلىغىچە 60 يىلدىن ئارتۇغراق جاھانگىر روسىيىسىنىڭ ئىقتىسادى تەجاۋۇزىغا ئۇچراپ كەلدى. داۋشىڭ بانكىسى 1917- يىلىدىن 1925 يىلىغىچە شىنجاڭدا يەنە 8 يىل جان تالاشتى. ئۇنىڭ تەلىيى ئوڭغا تارتىپ يەنە جان تالىشىدىغان بولسا شىنجاڭ خەلقىگە تېخىمۇ چوڭ بالايى - ئاپەتلەرنى كەلتۈرگەن بولاتتى، ئۇنىڭ تاقىلىشىدىن ئىلگىرى تارقاتقان ئالتۇن چەكلىرى بىر تىيىنگىمۇ ئەرزىمەي، شىنجاڭ خەلقىغە ئىنتايىن چوڭ زىيان سالدى.

روسىيە سودىگەرلىرىنىڭ تىيەنشىڭ فىرمىسى

تىيەنشىڭ فىرمىسىنى جاھانگىر روسىيىسىدىن شەمەيلىك بىر تاتار ئائىلىسىدىن ئاكا - ئۇكا 3 كىشى (چوڭى ئىسھاق باي، ئىككىنچىسى ئىبراي باي ئۈچىنچىسى ئارىپ) سەرمايە سېلىپ ئاچقان ئىدى. دەسلەپتە ئۇلار شەمەيدە بىر ماگازىن ئاچتى. 1851 - يىلى، ئىلى تارباغاتايدا سودا قىلىش نىزامنامىسىغا ئاساسەن، تارباغاتايغا كېلىپ سودىگەرچىلىك قىلدى. ئارىپ جىڭلى بولدى. 1860 - يىلى، جۇڭگو - روسىيە تيەنجىن شەرت نامىسىگە ئاساسەن، ئىسھاقباي ئۈرۈمچىگە كېلىپ ياڭخاڭ كوچىسىدا تىيەنشىڭ سودا فىرمىسى قۇردى، (ھازىرقى كىيىم تىكىش كارخانىسى قىزىل يۇلتۇز كارخانىسىنىڭ ئورنى)، يولداشى بۇرھان شەھىدى كېيىنكى چاغلاردا مەزكۇر فىرمىدا ئىشلىگەن ئىدى تىيەنشىڭ فىرمىسىنىڭ تىجارىتى: روسىيەدىن چۆيۈن، تۆمۈر، رەڭلىك مېتال ئەسۋاپلىرى، سەرەڭگە، كىرسىن، شۇنىڭدەك رەخ ۋە مىلىش مال ئەكىلىپ، ئات، كالا تېرىسى ۋە باشقا ھەرخىل تېرە، پاختا قاتارلىق خام ماللارنى چەتكە چىقىرىپ روسىيىنىڭ تېرە (خۇرۇم) پاختىزاۋۇتلىرىنى تەمىنلەشتىن ئىبارەت ئىدى. ھەر يىلى چەتكە چىقىرى-

لىدىغان تېرە ۋە پاختا تەخمىنەن 16 مىڭ تونىنغا يەتكەن ئىدى. كەلگەن مالنىڭ مىقدارىغا قاراپ مال چىقىرىلدى. ئەڭ ئاخىرىدا ئۇنىڭ مەبلىغى كۆپىيىپ 500 مىڭ سوم رۇبلىغا يەتتى②. شەمەيدىن ئۈرۈمچىگە مال يوتكەش ئىشى دەسلەپتە توگە ئارقىلىق توشۇلدى. كېيىن شىنجاڭغا كەلگەن رۇسىيە سودىگەرلىرى بارغانسېرى كۆپەيگەنلىكتىن چوچەكتىكى قازاق دېخان چارۋىچىلىرىنىڭ ئات-ئۇلاقلىرىدىن پايدىلىنىپ خادىك هارۇلاردىن ترانسپورت دۆيلىرى قۇرۇلدى. شۇنىڭدىن باشلاپ تارباغاتايدىكى هەر مىللەت دېخان چارۋىچىلىرى، قىش پەسلىدە رۇسىيە ماللىرىنى توشۇشقا باشلىدى. بۇ فىرما رۇسىيە ماللىرىنى سېتىشتا ئاساسەن تۇرپاننى بازار قىلىپ، تۇرپانلىق مۇھىت ئاخۇندىن پايدىلىنىپ رۇسىيە ماللىرىنى تۇرپان، توقسۇن پىچانلاردا سېتىپ بۇ 3 ناهىيىنىڭ پاختىلىرىنى سېتىۋېلىپ ئېكسپورت قىلدى. تيەنشىڭ فىرمىسىنىڭ نامى ئۈرۈمچى، تارباغاتاي، تۇرپان، توقسۇندا ناهايىتى مەشهور بولۇپ تىجارىتى بىر مەزگىل راۋاج تاپتى. ئابلەيباي شەمەي بىلەن تارباغاتاي ئوتتۇرىسىدا قاتنىراپ يۈرۈپ زور مىقداردا پۇل تاپتى. ئارىپ بىلەن ئىسهاق بايىنىڭ ئوغلى بولمىغانلىقتىن ئاچىسىنىڭ ئوغلى زاكىر بۇ ئىككى تاغىسىنىڭ ئىگىلىگىگە ۋارىسلىق قىلدى. زاكىر كېيىنكى چاغلاردا شىنجاڭ يۈشىن يەرلىك مەھسۇلاتلار شىركىتىنىڭ مۇدىرى بولۇپ تۇرغاندا شېڭ شىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ تۈرمىدە ئۆلدى.

رۇسىيە سودىگەرلىرىنىڭ رىن جۈڭشىن فىرمىسى

رىن جۈڭشىن فىرمىسىغا ئاساس سالغان كىشى تاجى ئوسمان تەشكەنلىك ئۆزبېك بولۇپ، قۇۋ ئادەم ئىدى. 1852-يىلى تارباغاتايغا دەسمايىسىز قۇرۇق قول كېلىپ ئۇيەردىن-بۇيەردىن

ئېرىشتۈرۈپ يۈرۈپ رىن جۈڭشىن فىرمىسىنى قۇردى. دەسلەپتە تىجارىتى جانلىنىپ دەسمايىسى 500 مىڭ رۇبلىغا يەتتى. ئەمما ناهايىتى تېزلا سىرى پاش بولۇپ، 1880-يىلى ۋەيران بولدى. بۇ ئىچى كاۋاك سودا فىرمىسى ناهايىتى كۆپ قەرزگە بوغۇلغان ئىدى، ئۇنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشكەن جۇڭگو رۇسىيە سودىگەرلىرى شۇنىڭدەك تارباغاتايدىكى دېخان-چارۋىچى خەلق ياڭزېڭشىن دەۋرىدە تاجى ئوسماننىڭ ئۈستىدىن خېلى كۆپ داۋا قىلغان بولسىمۇ ئاخىرى تاجى ئوسمان ئۆلۈپ تۈگەشتى.

رۇسىيە سودىگەرلىرىنىڭ جىملى سودا فىرمىسى

جىملى سودا فىرمىسىنى مەرغۇلانلىق ئۆزبېك مەنسۇرجان باي قۇرغان. 1880-يىلى (گۇاڭشۈي خاننىڭ 6-يىلى چىڭ خاندانلىقى ئىلىنى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن زېڭجىزېنى رۇسىيەگە ئەلچى قىلىپ ئەۋەتكەن، چار رۇسىيە هۆكۈمىتى ئىلىنىڭ تىچلانغانلىقى ئۈچۈن قايتۇرۇپ بېرىشكە مەجبۇر بولغان). مەنسۇرجان باي جاهانگىر روسىيىنىڭ شىنجاڭدا يۈرگۈزگەن ئىقتىسادىي مۇداخىلىسىدىن پايدىلىنىپ، زور تۈركۈمدە مال كەلتۈرۈپ، ئۈرۈمچى شەھىرىدە سودا فىرمىسى ئاچتى. ئاساسەن تۇرپاننىڭ پاختا ۋە تېرە يۇڭلىرىنى سېتىۋېلىپ ئېكسپورت قىلىپ، مىلىشى مال ئىمپورت قىلدى. مەنسۇرجان باي شىنجاڭدا داڭلىق ئادەم بولۇپ، جىنشياڭيۈك سودا فىرمىسىدىكى خۇسەيىن باي، دېشىڭ سودا فىرمىسىدىكى تۇرسۇن بابا بىلەن بىرقاتاردا تۇراتتى. شىنجاڭدا كۆپ پۇل تاپتى. پۇلى 700 مىڭ ئالتۇن رۇبلىغا يەتتى. كېيىن هاجى قىلىش ئۈچۈن كېتىپ يولدا كېسەل بولۇپ ئۆلدى. ئۇنىڭ مال-مۈلكىگە ئوغۇل-قىزلىرى

ۋارىسلىق قىلدى. نەۋرىسى يولچى قارى قوسىغىغا ئامراق بەدخەش ھورۇن ئادەم بولۇپ، بىر قىسىم دۇنياسىنى يەپ تۈگەتتى.

رۇسىيە سودىگەرلىرىنىڭ دالى سودا فىرمىسى

دالى سودا فىرمىسىنى بالتىكىن قۇرغان، مىللىتى رۇس، مۇسكوۋادا پاختا توقۇمىچىلىق كارخانىسى قۇرغان ئادەم. ئۇ 1911-يىلى تۇرپاننىڭ پاختىلىرىنى سېتىۋېلىش، تۇرپاندا زاۋۇت قۇرۇپ، شىنجاڭنىڭ ئەرزان ئەمگەك كۈچىدىن پايدىلىنىش ئارقىلىق - كۆپلەپ پايدا ئېلىش غەرىزىدە شىنجاڭغا كەلگەن. بالتىكىن ئۈرۈمچىدە پاختا كارخانىسى ئاچتى. ئۇ ۋاقىتلاردا جۇڭگو ھۆكۈمىتى چەتئەلدىن قورقىدىغان چەتئەلگە خۇشامەت قىلىدىغان بولغاچقا ئۇنىڭ بىلەن كارى بولمىدى. بۇ فىرما بىلەن جىشياڭيۈك سودا فىرمىسى ئوتتۇرىسىدا پايدا-زىيان توقۇنۇشى يۈز بېرىپ، جىشياڭيۈك سودا فىرمىسى تەرىپىدىن چەتكە قېقىلغانلىقتىن، ئىشى راۋاج تاپمىدى. بىر مەزگىل رۇسىيەدىن كەلتۈرگەن پاختا توقۇلما ماللىرىنى سېتىپ تاپقان پۇلىنى، قۇرۇلۇش سېلىشقا ۋە كۈندۈلۈك ئىستېمالغا ئىشلەتتى. ئوكتەبىر ئىنقىلاۋىدىن كېيىن، ئارقا تىرىگىدىن ئايرىلغان بالتىكىن ئۆي-قورولىرىنى داۋشىڭ باڭكىسىغا ئىجارىگە بەردى. شۇنداق قىلىپ بۇ فىرما ئۈن-تۈنسىز ئۆز تەغدىرىنى ئاياغلاشتۇردى.

رۇسىيە سودىگەرلىرىنىڭ دېخى سودا فىرمىسى

تەشكەنلىك ئۆزبېك رېيىمجان باي بىلەن مىرسال باي 1881-يىلى تارباغاتايغا كېلىپ دېخى فىرمىسى ئاچتى. رۇسىيە ماللىرىنى كىرگۈزۈپ، شىنجاڭنىڭ يەرلىك مەھسۇلاتلىرىدىن تېرە، يۇڭ، پاختىلىرىنى چەتكە

چىقاردى، يەنە تارباغاتايدىن باشقا تولغان ئەركەك قويلارنى سېتىۋېلىپ رۇسىيىگە چىقىرىپ جاي-جايلاردا ساتتى. ئانچە ئۇزۇن ئوتمەيلا مىرسال باي ئۈرۈمچىگە كەلدى، ئۇنىڭ غازى باي دىگەن شاگىرتى خېلى بۇرۇنلا سوۋېت يېرىدىن شىنجاڭغا كەلگەن بولۇپ، خەنزۇچە تىل بىلەتتى، كىشىلەرنى ئوبدان تونۇيتتى. شۇڭا مىرسال باي ئۇنى ئۆزىگە شېرىك قىلىۋالدى. غازى باي جەنۇبىي شىنجاڭ بىلەن شىمالىي شىنجاڭنىڭ ئەھۋالىنى پىششىق بىلگەچكە، سودىسىنى جەنۇبىي شىنجاڭ بىلەن شىمالىي شىنجاڭغا ناھايىتى تېزلا كېڭەيتتى. ئۇ ئەسلى قاسساپچىلىقتىن كېلىپ چىققاچقا، ئۆز كەسپىنى ئۇنۇتماي ئۈرۈمچىنىڭ نەنسەندىن ناھايىتى كەڭ بىر ئوتلاق سېتىۋېلىپ، قوشۇمچە چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللاندى. ھەر يىلى ياشقا تولغان ئەركەك قويلارنى سېتىۋېلىپ رۇسىيىگە ئاپىرىپ ساتتى. ئۇ يەنە تارباغاتايدا ۋە ئۈرۈمچىدە قوي بورداپ قاسساپچىلىق قىلدى. يەرلىك مەھسۇلات ۋە ئۈچەي سېتىۋېلىپ رۇسىيىگە ماڭغۇزۇپ تۇردى. دېخى سودا فىرمىسى ئۈرۈمچى ۋە تۇرپانلاردا كۆپلىگەن ئۆي-ئىمارەتلەر سالدى ۋە سېتىۋالدى. ئۇنىڭ تارباغايدىمۇ نۇرغۇن يەر-زېمىنلىرى، ئۆي-ئىمارەتلىرى، ئوتلاق ۋە چارۋا ماللىرى بار ئىدى. مال-مۈلكىنىڭ ئومۇمىي سوممىسى (قىممىتى) بىر مىليون رۇبلىغا يەتكەن ئىدى. ئوكتەبىر ئىنقىلاۋىدىن كېيىن جاھانگىر رۇسىيىسىنىڭ مۇھاجىرلىرى جۇڭگونىڭ دولەت تەۋەلىكىگە ئۆتتى، رۇسلارمۇ جۇڭگو تەۋەلىكىدىكى بىر مىللەت بولۇپ قالدى. رېيىمجان باي بىلەن مىرسال باينىڭ ئوغلى يوق، قىزلىرى كۆپ بولۇپ، ئۇلارنىڭ مال-مۈلكىنى كۈيئوغۇللىرى چوڭ يەپ-چوڭ ئىچىپ تۈگەتتى.

رۇسىيە سودىگەرلىرىنىڭ ماۋشىڭ فىرمىسى

بۇ فىرمىنى تەشكىللىگەن ئۆزبېك ساموقجان قۇرغان، ساموقجاننىڭ دېشىڭ فىرمىسىنىڭ خوجايىنى بىلەن تۇققانچىلىغى بولغاچقا دەسلەپتە دېشىڭ فىرمىسىنىڭ دەسمايىسىدىن پايدىلىنىپ، ئېزىزهاجى بىلەن شىنجاڭغا كېلىپ سودىگەرچىلىك قىلدى. ئېزىز هاجى ساموقجاننى ساۋاتسىز دەپ ياراتمىغاچقا بۇ ئىككىسى ئىناق ئۆتەلمىدى.

ساموقجان گەرچە ساۋاتسىز بولسىمۇ لېكىن گەپ سوزى جايىدا، قولىدىن ئىش كېلىدىغان، كىشىلەر بىلەن ئاسانلا چىقىشىپ كېتەلەيدىغان، باشقىلارنى ئۆزىگە جەلىپ قىلىشقا ماهىر ئادەم ئىدى. جىنشياڭيۇلىك فىرمىسىدىن خۇسەيىن باشقا فىرمىدىكىلەرنى ئىزچىل چەتكە قاقىدىغان، باغرى قاتتىق هەسەتخور بولغاچقا ئىزىز هاجىغا نارازى بولاتتى. ساموقجان بۇكاۋاكتىن پايدىلىنىپ ئىزىزهاجى ئۈستىدىن هەر خىل شىكايەتلەرنى تېپىپ، خۇسايىننىڭ يوستىغا كىرىۋالدى. خۇسەيىن ساموقجانغا زور تۈركۈمدىكى رۇسىيە ماللىرىنى ئەسلى باهاسىدىن تۆۋەنلىتىپ بەردى. ساموقجان بۇماللارنى قاراشەهەرگە ئاپىرىپ سېتىپ، ئۈيەردىن مۇۋاپىق باهابىلەن ناهايىتى نۇرغۇن سۇغۇر تېرىسى، ئات قويرىغى قاتارلىقلارنى سېتىۋالدى. خۇسەيىن بۇيەرلىك مەھسۇلاتلارنى كورۇپ ناهايىتى خۇرسەن بولۇپ يۇقۇرى باهابىلەن ئالدى.

ئىككىنچى قېتىمدا خۇسەيىن يەنە ساموقجانغا زور تۈركۈمدىكى رۇسىيە ماللىرىنى بەردى، ساموقجان بۇ ماللارنى تۇرپانغا ئاپىرىپ ياختىغا ئالماشتۇرۇپ تېخىمۇ كوپ پۇل تاپتى، بۇ چاغدا ساموقجاننىڭ مەبلىغى 300مىڭ رۇبلىغا يەتكەن ئىدى. ئۇ موسكۋاغا بېرىپ زور تۈركۈمدە هەر خىل رۇسىيە ماللىرىنى ئېلىپ كېلىپ، شىنجاڭدا ئۆز ئالدىغا ماۋشىڭ فىرمىسىنى قۇرۇپ، دېشىڭ نامىلىق سودا فىرمىسىدىكى ئېزىز هاجى بىلەن رىقابەتلەشتى ناهايىتى تېزلا ۋاقىت ئىچىدە نەنشەندىن ئوتلاق ۋە تېرىلغۇيەر سېتىۋېلىپ دېخانچىلىق، چارۋىچىلىق بىلەنمۇ شۇغۇللاندى.

رۇسىيە سودىگەرلىرىنىڭ دەشىڭ فىرمىسى

دەشىڭ فىرمىسىنى تەشكىللىگەن دۇكاندار ئۆزبېك خانبابا ئاچقان ئىدى. 1883 - يىلى ئۆز تۇققانلىرىدىن ئېزىزهاجى، ساموقجان ۋە ئىمىنجانباينى شىنجاڭغا ئەۋەتىپ، دېشىڭ فىرمىسىنى قۇرۇپ موسكۋادىكى هەر قايسى زاۋۇتلارنىڭ مەھسۇلاتلىرىنى ئەۋەتىپ تۇردى. شۇ چاغدا ئىمىنجانباي چوچەكتە، ئىزىزهاجى بىلەن ساموقجان ئورۇمچىدە تۇراتتى. كېيىنكى كۈنلەردە ساموقجان ئايرىلىپ چىقىپ، ئۆز ئالدىغا ماۋشىڭ فىرمىسىنى قۇردى. بۇ سەۋەپتىن ئورۇمچىدىكى دېشىڭ فىرمىسى ئېزىزهاجىنىڭ قولىدا قالدى. ئىزىزهاجى ئىشتا سالماق، پۇختا بولغاچقا، ئورۇمچى باخۇلياڭدا مويكا مەيدانى قۇردى. سېتىۋالغان قوي يۇڭلىرىنى يۇيۇپ تازىلىغاندىن كېيىن، پىرىسلاپ موسكۋاغا يولغا سالدى. تېرىلەرنىمۇ شۇ ئورۇندا پىششىقلاپ ئىشلەپ چەتكە چىقاردى. ئۇنىڭدىن باشقا ئۇ يەنە باخۇلياڭدىن ناهايىتى نۇرغۇن يەر سېتىۋېلىپ چوڭ بىر ئامبار سالدى، هەم چارۋىچىلىق بىلەنمۇ شۇغۇللاندى. ئۇنىڭ مەبلىغى بىر مىليۇن 500مىڭ رۇبلىغا يەتكەن ئىدى. ئىمىنجانباي چوچەكتە تىجارىتىنى پۇختا باشقۇردى. ماللارنى پىششىقلاپ ئىشلەشى، تېگىش (پىرىسلاش) جەھەتتە ياخشى ئىشلىگەچكە موسكۋادا ياخشى نامغا ئىگە بولۇپ، ئۇ ئەۋەتكەن ماللارنىڭ باهاسى باشقىلارنىڭكىدىن ئۈستۈن بولدى. مالنىڭ پۇلىنى تولەشى مۇددىتىمۇ باشقىلارنىڭكىدىن

ئۇزۇنراق بولدى. ئۇ، باشقىلارنىڭ ھاجىتىدىنمۇ چىقاتتى، باشقىلار ئۇنىڭ تونۇشتۇرۇشى ئارقىلىق موسكۋانىڭ ھەر قايسى زاۋۇتلىرىدىن نېسىيگە قانچىلىك مال دېسە شۇنچىلىك مال ئالالايتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن شىنجاڭغا كەلگەن ئۆزبەكلەر ئالدى بىلەن ئۇنى يوقلايتتى ھەم ياردەم سورايتتى. شۇنداق قىلىپ ئوششاق سودىگەرلەر ئۇنىڭ ماللىرىنى سېتىۋېلىپ، يەرلىك مەھسۇلاتلارنى سېتىپ ئېلىپ بېرىدىغان شېرىكلىرىدىن بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ سودىسى ناھايىتى تېز راۋاج تاپتى، ئېكسپىلاتاتسىيە قىلىش ئۇسۇلىمۇ باشقىلارنىڭكىدىن ئۈستۈن ئىدى. خەلق ئارىسىدا: «ئون ئورۇس بىر يەھۇدىچىلىك بولالمايدۇ، ئون يەھۇدى بىر ئۆزبەكچىلىك بولالمايدۇ» دېگەن سۆزلەر پەيدا بولغان ئىدى. 1917-يىلى ئوكتەبىر ئىنقىلابى ئارپىسىدا تۇرسۇن بابا بىلەن خان بابا ئائىلە بالا-چاقىلىرى بىلەن تەشكەنتتىن شىنجاڭغا قېچىپ كېلىپ، سودىگەرچىلىككە بىۋاستە قاتناشتى. بۇنىڭ بىلەن خوجايىنلار بىلەن شېرىكلەر ئوتتۇرىسىدا پايدا-زىيان توقۇنۇشى يۈز بېرىپ، بىر-بىرىسى بىلەن ھوقۇق تالاشتى. ئەڭ ئاخىرىدا تۇرسۇن بابا شىڭشىسەي تەرىپىدىن قامىلىپ تۈرمىدە ئۆلدى.

رۇسىيە سودىگەرلىرىنىڭ جىشياگيۇن سودا فىرمىسى

جىشياگيۇن فىرمىسىنى رامزان ھاجى قۇرغان. ئۇ، جىشياگيۇن فىرمىسىنىڭ جىڭگىلىسى خۇسەيىن چانشۇيىنىڭ تاغىسى-شېمەيلىك ئادەم ئىدى. 1861-يىلى رامزان ھاجى ئەسكەرلىك مەجبۇرىيىتىدىن چوچەككە قېچىپ كەلگەن. دەسلەپتە، رۇسىيەلىك چاي سودىگىرى ۋاگانىڭ پەمىل چايلىرىنى سېتىۋېلىپ شېمەيگە ئەۋەتىپ تۇردى. ۋاگانىڭ خەنكۇدا قۇرغان چاي زاۋۇتىدا ئىشلەنگەن پەمىل چاي

قىزىل چاي، تاش چايلارنى جۇڭگونىڭ چېگرا رايونلىرى ئارقىلىق شېمەيگە ئاپىرىپ ساتتى. بىر قىسىم چايلارنى مەملىكىتىمىزنىڭ چېگرا رايونى بولغان تارباغاتاي، ئىلىدا ساتتى. رامزان ھاجى بىر نەچچە يىل سودا قىلىپ ناھايىتى نۇرغۇن پۇل تاپتىدە، تاتار ناسىربورناشوف بىلەن شېرىكلىشىپ، ئۈرۈمچىدە نەنگۇەننىڭ 1-كوچىسىدىن قورۇ-جاي ئىجارىگە ئېلىپ فىرما ئاچتى ۋە جاھانگىر رۇسىيەسىنىڭ پاختا-يىپ توقۇلما ماللىرىنى ساتتى ناسىربورناشوپ خەنزۇچىنى راۋان سۆزلىيەلەيتتى، خەنزۇ سودىگەرلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىشەلەيتتى، ھەمدە نەنگۇەندىكى ئۇيغۇر سودىگەرلىرى بىلەنمۇ مۇناسىۋەت باغلاپ، شىنجاڭنىڭ يەرلىك مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋالاتتى. 1888-يىلى جاھانگىر رۇسىيەسى ئەۋەتكەن تۇنجى باش ئەلچى ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلگەندە ناسىربورناشوپ ئالاھىدە ئالدىغا چىقىپ تۇداۋخاگزىدىكى فىرمىسىغا باشلاپ كېلىپ، ئېزىز مېھمان سۈپىتىدە كۈتۈۋالدى. جاھانگىر رۇسىيەسىنىڭ ئەلچىسى جۇڭگو دائىرىلىرى بىلەن ئالاقىلىشىپ، رۇسىيە سودىگەرلىرىنىڭ سودا چەمبىرىكىنى ئۇيۇشتۇردى. ناسىر بىلەن رامزان ھاجى ئۆز ئالدىغا ئايرىم ھالدا فىرما قۇردى. كېيىنكى ۋاقىتتا، ناسىر نەنلەياڭ مەسچىتىنىڭ جەنۇبى تەرىپىگە فىرما سالدۇردى. ناسىر ئۆلگەندىن كېيىن، ئوغلى لاتىپ تەييارنى يەپ-ئىچىپ ئۆي-مۈلۈكلىرىنى سېتىپ تۈگەتتى. ئۇ كېيىنكى كۈنلەردە ھاراقنى تولا ئىچىپ ئاخىرى بىر كۈنى مەسلىكتە تۇدۇڭ خابادا سوغا چۈشۈپ كېتىپ ئۆلدى. رامزان ھاجى ھازىرقى مائارىپ نازارىتىنىڭ ئورنىدا جىشياگيۇن فىرمىسىنى سالدى ئۇنىڭ ئوغلى يوق ئىدى، رامزان ھاجى ئۆلگەندىن كېيىن، ئىنىسى نەمىتۇللانىڭ 3 ئوغلى (چوڭ ئوغلى ھەسەن 2-ئوغلى خۇسەيىن،

3-ئوغلى شىرىپ) ۋارىسلىق قىلدى، ھەسەن ئارباغاتايدىكى ئېكسپورت- ئىمپورت فىرمىسىنىڭ باش جىڭلىسى بولدى. خۇسەيىن ئۈرۈمچىدىكى جىشياڭيۈن فىرمىسىغا جىڭلى بولدى. خۇسەيىن جىڭلى بولغاندىن كېيىن، خەنكۇغا بېرىپ شىنجاڭغا چاي ئەكىلىپ ساتتى. شەنشى، گەنسۇگە ئادەم ئەۋەتىپ رۇسىيە ماللىرىنى سېتىپ يەرلىك مەھسۇلاتلارنى سېتىۋالدى، يەنە ئىجارىگە ئېلىش ياكى سېتىۋېلىش قاتارلىق شەكىللەرنى قوللىنىپ نەنشەندىن ناھايىتى زور كۆلەملىك 4 پەسىللىك ئوتلاقلارنى ئىگىلەپ، چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللاندى. ئۇنىڭ مەبلىغى تەخمىنەن 3 مىليون رۇبلىغا يەتكەن. ھەمدە نەنشياڭنىڭ شەرقى تەرىپىدە كۆلىمى غايەت زورمۇيكا قورۇپ بۇ مويكىدا جەنۇبى شىنجاڭ ۋە شىمالى شىنجاڭدىن سېتىۋالغان قوي يۇڭلىرىنى يۇيۇپ تازىلاپ، ئاق-قارىسىنى ۋە دەرىجىسىنى ئايرىپ رۇسىيىگە ماڭدۇراتتى. سېتىۋالغان تېرە- تەسەكلەرنىمۇ ئاشۇ جايدا پىششىقلاپ ئىشلەيتتى.

جىشياڭيۈن فىرمىسىنىڭ سودىسى شىنجاڭنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىنى قاپلاپ كەتتى، شەرقتە قۇمۇل، باركۆلگىچە، ھەمدە خەنكۇ، گەنسۇ، شەنشىگىچىلىك يېتىپ باردى. شىنجاڭ سودىگەرلىرى ئۇنىڭ بىلەن رىقابەتلىشىشكە پېتىنالمىدى. 1922- يىلى سوۋېت شىنجاڭ سودا شىركىتى شىنجاڭدا قۇرۇلغاندا جىشياڭيۈن فىرمىسى بىر قېتىمدىلا تەخمىنەن بىر مىليون رۇبلىلىق قوي يۇڭى ۋە پاختا سېتىپ بەردى. (بىر قىسمىغا نەق كۈمۈش پۇل ئالدى. بۇ تەخمىنەن 200مىڭ سەردىن كۆپرەك بولۇپ، 60 تۆگىگە يۈك ئىدى.) قالغىنى سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلتۈرگەن ماللار ئىدى.

خۇسەيىن 1923- يىلى چەتئەل شىركەتلىرى بىلەن مۇناسىۋەت باغلاش ئۈچۈن، خىزمەتچىسى ئىمىن ئاخۇننى تەنجىندە تۇرۇشقا

ئەۋەتتى، خۇسەيىن مەلۇم بىر قېتىمدا ئىمىن ئاخۇنغا يوقىرى سۈپەتلىك قوي يۇڭى، تىۋىت، تۆگە يۇڭى تېرە قاتارلىقلارنى راسلاپ 500 تۆگىلىك يۈك قىلىپ ئەۋەتىپ بەردى. ئۇنىڭ ئارقىدىنلا بىرىنچى دەرىجىلىك ئۆچكە تېرىسىدىن 50 مىڭدانە يوللاپ بەردى. ئىمىن ئاخۇن ئىچكىرىدىگە تۇنجى قېتىم بارغانلىقى ئۈچۈن ئەھۋالنى چۈشەنمەي، ئاۋات شەھەرنى كۆرۈپ، ئېلىم- سېتىمدىكى پايدا- زىيانغا قارىماي، يەپ-ئىچىپ تاماشا قىلدى. بىر كۈنى جىشىن شىركىتىدىكى ئەنغۇچىن بىلەن (ئۇنىڭ بىلەن شىنجاڭدا تونۇشقان) ئۇچرىشىپ قالدى، ئەنغۇچىن ئۇنىڭغا ياردەم قىلىپ شىنجاڭدىن ئەۋەتىلگەن يۈك، تېرىلەرنىڭ ھەممىسىنى سېتىۋېلىپ، چەتئەل فىرمىلىرىغا ئۆتكۈزۈپ نۇرغۇن پۇل تاپتى. جىشياڭيۈن فىرمىسى بۇ نۆۋەتتىكى سودىدا زىيان تارتقانلىقتىن ھەسەن بىلەن خۇسەيىن ئوتتۇرىسىدا ئىختىلاپ كېلىپ چىقتى.

شىڭشىسەي ھۆكۈمرانلىق قىلغان دەسلەپكى مەزگىلدە، خۇسەيىن سىياسەتكە ئارىلىشىپ قورچاق قوغداش كومىتېتىغا ئەزا ھەم ۋەكىل بولۇپ سايلاندى، ئەڭ ئاخىرىدا ئاكا-ئۇكا ئىككىسى شىڭشىسەي تەرىپىدىن قولغا ئېلىنىپ تۈرمىدە ئۆلدى.

ئەنگلىيە سودىگەرلىرىنىڭ ئەنلى فىرمىسى

ئەنلى فىرمىسى 1914- يىلى قۇرۇلغان، بۇ فىرمىغا قوي يۇڭى سېتىۋېلىش ئۈچۈن، ھەر يىلى لوندوندىن ئىلىدىكى جۇڭگو رۇسىيە داۋشېڭ بانكىسىغا پۇل پېرېۋوت قىلىناتتى. لوندوندىن ھېچقانداق مال ئېۋەتمەي، يوللىغان ۋەيخۇيگە رۇسىيە ۋېكسىلى ئىگىشىپ شىنجاڭدىن قوي يۇڭى سېتىۋالاتتى، بەزى ۋاقىتتا شىنجاڭدىكى رۇسىيە سودىگەرلىرىنىڭ تەييارلىغان يۇڭ ۋە پاختىلىرىنى سېتىۋې-

لىپ ئېلىپ كېتەتتى. ئەتلى فېرمىسى ئىش بېجىرىش ئۈچۈن ئۈرۈمچىگە دائىم ئادەم ئېۋەتىپ تۇردى، ئۇ ئادەملەر ئۆزلىرى ئوتتۇرىغا چىقماي، ھەممە ئىشنى بانكا ئارقىلىق بېجىرەتتى.

گېرمانىيە سودىگەرلىرىنىڭ شۈنفا فېرمىسى

گېرمانىيە سودىگەرلىرىنىڭ شۈنفا فېرمىسى 1917 - يىللىرى جاھانگىر رۇسىيىسىنىڭ شىنجاڭدىكى سودىسى ھالاكەتكە يۈزتۇتقان پەيتتە قۇرۇلغان بولۇپ، گېرمانىيىنىڭ شىنجاڭغا بىۋاستە ئېۋەتكەن ئادەملىرى، ئىلى، قەشقەر، تارباغاتاي، ئۈرۈمچىدە سودا دۇكانلىرى ئېچىپ، ئۈچەي، ئەلتېرە، سۇغۇر تېرىسى قاتارلىق يەرلىك مەھسۇلاتلارنى سېتىۋالدى. ئىلىدا ھەر يىلى كۈز پەسلىدە كۆپ مىقداردا ساغلىق قويلارنى سېتىۋېلىپ گېرمانىيىدىن كەلتۈرۈلگەن قاراكۆل نەسىللىك قوشقاربىلەن ئۈرۈقلاندۇرۇپ تولغىتىشكە بىرەر ھەپتە قالغاندا ئانا قوينى سويۇپ قوزىلاردىن ئېلىنغان ئەلتېرە - كۆپلەرنى گېرمانىيىگە ماڭدۇردى. ئانا قويلارنىڭ گۆشىنى شۇ جاينىڭ ئۆزىدە ساتتى. ئۇلار باشقا جايلارغىمۇ سېتىۋېلىش خادىملىرىنى ئەۋەتتى، ھەتتا شەنشى، گەنسۇ، سىچۈەنلەرگىمۇ ئادەم ئېۋەتىپ سوغۇر، سۆلەيسۈن قاتارلىق قىممەتلىك ياۋايى ھايۋانلارنىڭ تېرىسىنى سېتىۋالدى. شۇ جايدا جۇڭگو ئىشچىلىرىنى يالىلاپ پىششىقلاپ ئىشلەپ، يېرىم مەھسۇلات قىلىپ پوچتا ئارقىلىق پوسۇلكا قىلىپ گېرمانىيىگە ئېۋەتتى. ئۇ يەردىن تولاراق ئويۇنچۇق، مىلىشى ماللار كېلەتتى.

ئامېرىكا سودىگەرلىرىنىڭ بىلى فېرمىسى

بىلى فېرمىسىنىڭ شىنجاڭدىكى گۇماشتىسى گېمىلكىن رۇس بولۇپ ئاتىسى رۇسىيە ئەلچىخانىسىنىڭ كونا ئەمەلدارى ئىدى. گېمىلكىن

بالا چېغىدىلا ئىلىدا چوڭ بولغان، خەنزۇچە ۋە ئۇيغۇرچە تىللىنى راۋان سۆزلەيتتى. ئۇ ئوكتەبىر ئىنقىلاۋىدىن كېيىن جاھانگىر رۇسىيىسى سودىگەرلىرىنىڭ شىنجاڭدىكى سودا ئىشلىرى كاساتلاشقاندا بىر تۈركۈم مەبلەغ بىلەن تيەنجىنگە بېرىپ، ئۆزىنىڭ ئامېرىكا پۇخراسى بولۇش سۈپىتى بىلەن پايچىك بولۇپ ئاتالمىش ئامېرىكا سودىگەرلىرىنىڭ بىلى فېرمىسىنى قۇردى. تيەنجىندىن ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن دەسلەپتە ئەرداۋچاۋزىدىكى تارانچى (ئىلى ئۇيغۇرلىرى) دېڭىدە (ھازىرقى تاشقى سودا ئىدارىسىنىڭ ئورنى) دا تۇردى. ئۇيغۇرچە چاپان كىيىپ ناھايىتى كەمبەغەل قىياپەتكە كىرىۋالدى، بىر قازاقنى ياللىۋېلىپ، ھەركۈنى شەھەرگە كەلگەن ئالى دەرىجىلىك ئەلتىرە، تۈلكە تېرىسى، سۇغۇر تېرىسى، ئۈچەي قاتارلىقلارنى سېتىۋېلىپ، ۋاقىتلىق ئىشچى يالىلاپ پىششىقلاپ ئىشلەپ، پوچتا ئارقىلىق تيەنجىنگە ئېۋەتتى. تيەنجىن فېرمىسى ئۇنىڭغا داۋاملىق نەق پۇل ئېۋەتىپ تۇراتتى كوچىلاردىكى يەرلىك مەھسۇلات بىدىكلىرى، ئۇنىڭغا قول - پۇت بولۇپ ئېھتىياجلىق يەرلىك مەھسۇلاتلارنى تېپىپ بېرەتتى. كېيىن ئۇ يەنە جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ قاراشەھەر، كۇچارغا، شىمالى شىنجاڭنىڭ ئىلى، تارباغاتاي، ئالتاي قاتارلىق جايلارغا يوشۇرۇن ئادەم ئېۋەتىپ، تېرە، يۇڭ، ئۈچەي سېتىۋالدى. ھەركۈنى پوچتا ئارقىلىق تيەنجىنگە نەچچە ئون پوسۇلكا ئېۋەتىپ تۇراتتى. تيەنجىندىنمۇ ئۇنىڭغا ھامان تېلېگىرامما ئارقىلىق پۇل ئېۋەتىلەتتى. بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئۆز ئالدىغا قىلغان سودىسى تېز سۈرئەت بىلەن تەرەققى تاپتى.

يەرلىك مەھسۇلاتلارنى سېتىۋېلىش ئۈچۈن شۇ ئۆلكىنىڭ پۇلى لازىم ئىدى، ھالبۇكى تيەنجىندىن پېرىۋوت قىلىنغان پۇللار كۆمۈش پۇل ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن گېممىلكىن ليۇۋېنلۇڭ ئاچقان يىڭفىڭيۈي پۇل پېرىۋوت قىلىش ئورنى بىلەن ئالاقە باغلاپ، تيەنجىندىن ئېۋەتىلگەن كۆمۈش پۇللارنى ئۆلكە پۇلىغا سۇندۇرۇپ، يىڭفىڭيۈي پۇل پېرىۋوت قىلىش ئورنىغا تاپشۇردى. ئۆلكە پۇلىغا ئېھتىياجلىق بولغاندا ليۇۋېنلۇڭ ئامال قىلىپ ئۆلكىلىك مالىيە نازارىتىنىڭ غەزنىسىدىن ئېلىپ بېرەتتى. بۇنداق ئالاقە باغلاش ئىشلىرى ياخشى يولغا قويۇلغاندىن كېيىن گېممىلكىن ياڭخاڭ كوچىسىدىن مەنسۇر جانبايىنىڭ بىر قورۇسىنى رەسمىي ئىجارىگە ئېلىپ ھۆكۈمەت دايىرىلىرىگە مەلۇم قىلىپ ئەنگە ئالدۇرمايلا ئامېرىكا سودىگەرلىرىنىڭ بىللى فىرمىسىنىڭ ۋىۋىسكىسىنى ئاستى، ھۆكۈمەت بۇنى كۆرسىمۇ كۆرمەسكە سالدى. ئادەتتىكى ۋاقىتلاردا گېممىلكىن پىئودال بىيۇروكراتلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ يامۇللارغا خالىغىنىچە كىرىپ چىقالايتتى.

ھەر يىلى كۈز پەسلىدە، ئىلى تارباغاتاي، ئالتايدا كۆپ مىقتاردا ساغلىق قوي سېتىۋېلىپ، قارا كول قوشقار بىلەن ئۇرۇقلاندۇرۇپ قىش پەسلى يېتىپ كەلگەندە تۇللىتىشتىن بۇرۇن ئانا قويلارنى ئۆلتۈرۈپ قوزىلارنىڭ تېرىسىنى ئالاتتى، بۇنداق ئەلتىرىلەرنىڭ چەتئەلدىكى بازىرى ئىنتايىن كەڭ بولۇپ ناھايىتى كۆپ پايدا بېرەتتى. ئامېرىكا سودىگەرلىرى بۇنىڭدىن ناھايىتى كۆپ پۇل تاپتى، شۇ ۋاقىتتىن باشلاپ گېممىلكىننىڭ نامى چىقتى. نەپسى چوڭايدى، تيەنجىندىكى بىللى فىرمىسىدىن يوشۇرۇپ شەخسىي تىجارەت قىلىشقا باشلىدى. 1927-يىلى ئۇنىڭ ئىشى ئاشكارىلىنىپ گوزت بىسار ئىسىملىك بىر ئامېرىكىلىق كېلىپ ئۇنىڭ خىزمىتىنى ئۆتكۈزۈۋالدى

گېممىلكىن ۋەزىپىسىدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن، ليۇۋېنلۇڭ ئۇنى جىڭ شۇرېنگە تونۇشتۇردى، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئەلتىرە سېتىۋېلىش شىركىتى ئاچتى، ئەڭ ئاخىرىدا ئۇ سىياسىي بىدىكلەردىن بولۇپ قالدى، كېيىنكى چاغلاردا ئۇنى شېڭ شىسەي قولغا ئېلىپ تۈرمىدە ئۆلتۈردى.

ئامېرىكا سودىگەرلىرىنىڭ خۇاميي فىرمىسى

خۇاميي فىرمىسىنىڭ باش فىرمىسى تيەنجىندە قۇرۇلغان ئىدى. بۇ فىرما 1930-يىلى بېلورۇسسىيىلىك زىپىلىنىسكىنى ئۈرۈمچىگە ئېۋەتىپ سودا فىرمىسى قۇردى ۋە ئۇنى جىڭلىلىققا تەيىنلىدى. زىپىلىنىسكى خەنزۇچىنى راۋان سۆزلەيتتى، ئۇنىڭ قول ئاستىدا ئىشلەيدىغانلارنىڭ كۆپۈنچىسى خېبېيلىكلەر ئىدى. ئۇلار ئۈرۈمچىگە يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، نەنگۇەندىكى فۇچىڭ تۈگمەن قورۇسىنى ئىجارىگە ئېلىپ (ھازىرقى ئاپتونوم رايونلۇق دوختۇرخانا ۋە سەھىيە ئىدارىسىنىڭ ئورنى). ئامېرىكا سودىگەرلىرىنىڭ خۇاميي سودا فىرمىسى دېگەن ۋىۋىسكىنى ئېسىپ تىجارەت باشلىدى. ئۇلار قوي ۋە ئۆچەي سېتىۋېلىپ يېرىم مەھسۇلات قىلىپ ئىشلەپ، تۇڭغا قاچىلاپ تيەنجىنگە ئېۋەتەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۇلار يەنە يوشۇرۇن ھالدا ئالتۇن، ئالماس سېتىۋېلىپ، ئۆچەي تۇڭلىرىغا قاچىلاپ تيەنجىنگە ئېۋەتىپ بېرەتتى.

1932-يىلىدىن 33-يىللىرىغىچە زور مىقداردا ئالتۇن سېتىۋالغانلىقتىن، ھەر بىر سەر ئالتۇننىڭ باھاسى ئۆلكە پۇلىغا 80 سەردىن 200 سەرگىچە كۆتۈرۈلدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئومۇمەن ئۆ-

چەي سودىگەرلىرى خالىغىنىچە ئالتۇن سودىسى قىلدى. 1933-يىلى ئەتىيازدا ماجۇڭيىڭغا قارشىلىق ماشىمىڭ قىسىملىرى ئۈرۈمچىنى قورشاپ ئۈرۈمچى چوڭ كۆۋرۈك بويىدىكى ئاھالىلەرنىڭ ئۆيلىرىنى كويدۇرۇۋەتكەن چاغلاردا ئۈرۈمچىنىڭ ئەھۋالى بەكمۇ جىددىي بولدى، ئۇلار ئالاقىزادە بولۇپ 13 دانە توگە كىرا قىلىپ سېتىۋالغان زور مىقداردىكى ئۈچەيلەرنى توگىغا قاچىلاپ، بۇنىڭ ئىچىگە 6 - 7 مىڭ سەرلىك ئالتۇننى يوشۇرۇپ تيەنجىنگە يولغا سالدى. بۇئىشنى ئىشچىلارسېزىۋېلىپ ئاستىرتتىن توگىچىلەرگە ئېيتىپ قويغاندا، توگىچىلەر ئالتۇننى ئوغۇرلاش كويىغا كىرىپ گەنسۇ چىگرىسىدىكى قۇرۇق بۇلاقتا بارغاندا ئالتۇننى ئېلىۋېلىپ ئۈچەينى سۇيىۋەن ئولكىسىگە يەتكۈزۈپ بەرگەن، مەزكۇر فىرمىنىڭ مال تاپشۇرۇپ ئالغۇچى كىشىسى ئالتۇننىڭ ئوغۇرلانغانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن، ئۈرۈمچى فىرمىسى يېۋى فامىلىلىك بىر كىشىنى سۇيىيۋەنگە ئېۋەتىپ توگىچىلەر ئۈستىدىن ئەرز قىلغۇزدى، ئاڭلاشلارغا قارىغاندا توگىچىلەر ئوغۇرلىۋالغان ئالتۇندىن پارا بېرىپ، يېۋى ئىسىملىك كىشىنىڭ ئەرزىنى ئاقماس قىلىپ قويغان مىش. شىڭشىسەي تەختىگە چىققاندىن كېيىن، باش فىرما يەنە جاڭ فامىلىلىك بىر كىشىنى شىنجاڭغا ئېۋەتىپ ئەرز قىلغان بولسىمۇ نەتىجە چىقمىغان. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا تۈگمەن ئىگىسى پۈچىڭ بىر تۈلۈشى نەپكە ئىگە بولۇپ خېلى بېيىپ كەتكەن. 1934 - يىلى ئەتىيازدا مەزكۇر فىرمىنىڭ جىڭلىسى رېپلىنسكى بالا-چاقىلىرىنى ئېلىپ شىنجاڭدىن تيەنجىنگە قايتتى، شۇنىڭ بىلەن بۇ فىرمىنىڭ سودىسىمۇ ئاياقلاشتى.

تۈزۈتۈش

	خاتاسى -	توغرىسى
1 - بەت يۇقۇرىدىن 3 - قۇردا	«لاۋ»	«لاڭ»
19 - بەت تۆۋەندىن 10 - قۇردا	«ئىرونى»	«ئورنى»
23 - « « « 11 - «	«مەنخۇاڭ»	«مەنخەنۋاڭ»
107- « « « 3 - «	«بازار»	«بازا»
159- « يۇقۇرىدىن 10 - «	«رىسىيە»	«رۇسىيە»
177- « تۆۋەندىن 10 - «	«ئويغۇ»	«ئۇيغۇر»
234- « « « 11 - «	«پىلەكدېخبۇەي»	«پىلەك دېخۇەي»
254- « « « 6 - «	«جىووگلى»	«جۇزۇگلى»
256- « يۇقۇرىدىن 2 - «	«گومىندا »	«گومىنداڭ»
285- « « « 5 - «	«ئوفېرسېر »	«ئوفىتسېر»
288- « تۆۋەندىن 9 - «	«يوللاشلار»	«يولداشلار»

دەپ تۈزۈتۈپ ئوقۇلسۇن.

ئالغان ئۆي، يەر - مۈلۈكلىرىنى تارتىۋېلىپ ئۆزىنى ئەسلى ئىگىسىگە بېرىپ ئىجارە ھەققى ئالاتتى، ئىجارە ھەققى ناھايىتى قىممەت ئىدى. شۇنداق قىلىپ تالامۇشىگى ئۆي‌مۈلۈكىنى قوغلايتتى.

چەي سودىگەرلىرى خالىغىنچە ئالتۇن سودىسى قىلدى. 1933 - يىلى ئەتىيازدا ماجۇڭيىڭغا قاراشلىق ماشىمىڭ قىسىملىرى ئۈرۈمچىنى قورشاپ ئۈرۈمچى چوڭ كوۋرۈك بويىدىكى ئاھالىلەرنىڭ ئۆيلىرىنى كويدۇرۇۋەتكەن چاغلاردا ئۈرۈمچىنىڭ ئەھۋالى بەكمۇ جىددى بولدى، ئۇلار ئالاقىزادە بولۇپ 13 دانە توگە كىرا قىلىپ سېتىۋالغان زور مىقداردىكى ئۈچەيلەرنى تۆگىگە قاچىلاپ، بۇنىڭ ئىچىگە 6 - 7 مىڭ سەرلىك ئالتۇننى يوشۇرۇپ تىيەنجىنگە يولغا سالدى. بۇئىشنى ئىشچىلارسېزىۋېلىپ ئاستىرتىن توگىچىلەرگە ئېيتىپ قويغاندا، توگىچىلەر ئالتۇننى ئوغۇرلاش كويىغا كىرىپ گەنسۇ چېگرىسىدىكى قۇرۇق بۇلاققا بارغاندا ئالتۇننى ئېلىۋېلىپ ئۈچەينى سۇيىۋەن ئولكىسىگە يەتكۈزۈپ بەرگەن، مەزكۇر فىرمىنىڭ مال تاپشۇرۇپ ئالغۇچى كىشىسى ئالتۇننىڭ ئوغۇرلانغانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن، ئۈرۈمچى فىرمىسى يېڭى فامىلىلىك بىر كىشىنى سۇيىيۋەنگە ئېۋەتىپ توگىچىلەر ئۈستىدىن ئەرز قىلغۇزدى، ئاڭلاشلارغا قارىغاندا توگىچىلەر ئوغۇرلىۋالغان ئالتۇندىن پارا بېرىپ، يېڭى ئىسىملىك كىشىنىڭ ئەرزىنى ئاقماس قىلىپ قويغان مىش. شىڭ شىسەي تەختىگە چىققاندىن كېيىن، باش فىرما يەنە جاڭ فامىلىلىك بىر كىشىنى شىنجاڭغا ئېۋەتىپ ئەرز قىلغان بولسىمۇ نەتىجە چىقمىغان. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا توگمەن ئىگىسى پۇچىڭ بىر ئۆلۈشى نەپكە ئىگە بولۇپ خېلى بېيىپ كەتكەن. 1934 - يىلى ئەتىيازدا مەزكۇر فىرمىنىڭ جىڭلىسى رېپلىنسكى بالا - چاقىلىرىنى ئېلىپ شىنجاڭدىن تىيەنجىنگە قايتتى، شۇنىڭ بىلەن بۇ فىرمىنىڭ سودىسىمۇ ئاياقلاشتى.

ھىندىستان ، ئاۋغانىستان سودىگەرلىرى

جەنۇبىي شىنجاڭدا، ھىندىستان، ئاۋغانىستان سودىگەرلىرى پۇل مۇئامىلە ئىشلىرىنى قولغا كىرگۈزۋالغان ئىدى، ئۇلار ئىقتىسادى تاجاۋۇز قىلىشتا، ئەنگلىيىنىڭ تەسىر كۈچىگە تايىناتتى. شىنجاڭدىكى جاھانگىر رۇسىيىسىنىڭ سودىگەرلىرىگە ئوخشاشلا مەنپەئەتدار دولەتلەر قاتارىدا پەۋقۇلئاددە ئىمتىيازدىن بەھرىمەن بولدى. 1895 - يىلىدىن (گۇاڭشۈي خاننىڭ 21 - يىل ئاخىرلىرىدىن) باشلاپ يەركەن، قەشقەر، خوتەن قاتارلىق جايلاردا سودىگەرچىلىك قىلغان ھىندىستان، ئافغانىستان سودىگەرلىرى ئىمپورت - ئېكسپورت قىلغان ماللىرىغا پۈتۈنلەي باج تولىمىدى. ھىندىستاننىڭ مىلىش ماللىرى، بوياق ماتېرىياللىرى پىششىق تېرە قاتارلىقلار ئىمپورت قىلىناتتى. بۇيەردىن تەڭگە پۇل (ئۇ ۋاختىدا كۈمۈش پۇلنى بىرلىك قىلىشنى تەشەببۇس قىلاتتى) خوتەننىڭ يىپەك گىلىمى، مەشۈت، ئۈچەي، ئەلتېرە تىۋىت سۇغۇر تېرىسى قاتارلىق يەرلىك مەھسۇلاتلار ئېكسپورت قىلىناتتى.

ھىندىستان سودىگەرلىرى جەنۇبىي شىنجاڭدا يۈرگۈزگەن جازانىخورلۇق ئىشلىرى ئىنتايىن زەھەرلىك ۋە دەھشەتلىك ئېكسپلاتاتسىيە ئىدى. ئۇلار يەر خەتلىرىنى ئۆي خەتلىرىنى رەنىگە ئالاتتى. ئەگەر رەنىگە بەرگەن كىشى ۋاختىدا قايتۇرۇپ ئالالمىسا رەنىگە ئالغان ئۆي ، يەر - مۈلۈكلىرىنى تارتىۋېلىپ ئۇنى ئەسلى ئىگىسىگە بېرىپ ئىجارە ھەققى ئالاتتى، ئىجارە ھەققى ناھايىتى قىممەت ئىدى. شۇنداق قىلىپ تالامۇشۇگى ئۆيمۇشۇگىنى قوغلايتتى.

مۇندىن باشقا، ھىندىستان، ئافغانىستان سودىگەرلىرى قەشقەردە يەنە تىللا ئالماشتۇرۇش سارىيى ئاچتى، (بۇنى ئۇيغۇرلار تىللا سارىيى دەيتتى) بۇ دۇكان بازار ئەڭ قىزىيدىغان ھېيتكا مەيدانىغا جايلاشقان بولۇپ مەخسۇس ئالتۇن-كۈمۈچ سودىسى قىلاتتى، قەشقەر تىيىزىسىنى داچەنگە، تەڭگىنى قەشقەر تىيىزىسىغا ئالماشتۇراتتى، داچەننى يەنە تەڭگىگە تېگىشەتتى. روبى، تەڭگە، رۇس ۋېكسىلى ئېلىپ-سېتىپ، كۈنبويى ھايانكەشلىك قىلاتتى. شۇنداق قىلىپ زورساندىكى نەق كۈمۈچلەرنى سېتىۋېلىپ توشۇپ كېتەتتى، ئۇلار تىزگىنلىۋالغان ئالماشتۇرۇش باھاسى كۈندە نەچچە قېتىم ئۆزگۈرۈپ، تۇيۇقسىز ئۆرلەپ تۇيۇقسىز تۆۋەنلەپ كېتەتتى. يەرلىك ئۇيغۇر سودىگەرلىرىمۇ دورامچىلىق قىلىپ ئەشۇنداق ئېلىم-سېتىم بىلەن شۇغۇللىناتتى.

باشقىلار

(1) فىرما ۋىۋىسكىسى ئاسقان روسسىيە سودىگەرلىرى

فىرما ۋىۋىسكىسى ئاسمىغان روسسىيە سودىگەرلىرىدىن باشقا، يەنە جاھانگىر روسسىيىسىنىڭ سىرتقى ئالاھىدە ئىمتىياز كۈچىگە تايىنىپ، ئوتتۇردا دەللاللىق قىلىپ چارۋىچى خەلقنى ئېكسپلاتاتسىيە قىلاتتى. ئۇلار فىرمىلاردىن ئالغان چاي، رەخ، داس چىنە-قاچا، يىپ-يىڭنە قاتارلىق رۇس ماللىرىغا، چارۋىچىلارنىڭ تېرە يۇڭ، تىرىك ماللىرىنى ئالماشتۇرۇپ مەخسۇس فىرمىلارغا ساتاتتى. ئۇلار يىل بويى چارۋىچىلىق رايونلىرىغا بېرىپ، چارۋىچىلار بىلەن تونۇشۇپ، خوش مۇئامىلە قىلىش قىياپىتىگە كىرىۋېلىپ ئېكسپلاتاتسىيىنىڭ ماھىيىتىنى يوشۇراتتى. بەزى چارۋىچىلار كۈندىلىك لازىمەتلىك بۇيۇملار سېتىۋېلىشنى ئۇلارغا ھاۋالە قىلاتتى. مۇبادا چارۋىچىلارنىڭ قولىدا، تېرە، يۇڭ، ئۈچەي، ياكى ئەركەك قويلىرى بولمىسا، ئۇلار ساغلىق قويلارنىڭ قورسىقىدىكى قوزا ياكى تۇغۇلمىغان موزايلارنى كۆزلەپ، چاي، رەخ قاتارلىق نەرسىلىرىنى نېسىيىگە بېرەتتى. ياندۇرقى يىلى ياش ماللارنى يېشىغا توشمىغان مالنىڭ باھاسى بويىچە ھېساپلاپ ئالاتتى. ۋاقىتنىڭ ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ روسسىيە سودىگەرلىرى ئاستا-ئاستا چارۋا مالغا ئىگە بولۇپ چارۋىچىلارنىڭ ئوتلاقلىرىنىمۇ ئىگەللىۋالدى. مەسىلەن: روسسىيە مۇھاجىرى ئەھمەت زىيا، ساقى سالىق، كېرەم قۇناشۇپ، يانگورازۇۋۇپ، زىيا ھاجى قاتارلىقلار ھەرخىل ئۇسۇللارنى قوللۇنۇپ ئوتلاقلارنى ئىگەللىۋالدى، چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللۇنۇپ، چارۋىچىلارنى ئېكسپلاتاتسىيە قىلدى، بۇنىڭ ئىچىدە زىيا ھاجىنىڭ چارۋىسى ئەڭ راۋاج تاپقاندا قوي 15 مىڭ تۇياققا، ئات مىڭغا يەتكەن.

(2) فىرمىلار ئۈچۈن دەللاللىق قىلىدىغان ئۇيغۇر سودىگەرلىرىدىن قەشقەردە داڭقى چىققان ئۆمەر باي، ئۆمەر نامىلىق فىرما قۇردى. ئۇ قەشقەر بويىچە 1-باي بولۇپ ئەجنەبى كۈچلەرگە تايىنىش يەرلىك ئەمەلدارلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈش ئارقىلىق ئەنگلىيە سودىگەرلىرىگە مەخسۇس دەللاللىق قىلدى. ھىندىستاندىن كىرگۈزۈلگەن ئەنگلىيە ماللىرىنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ پارچىلاپ ساتاتتى، ھىندىستانلىقلار ئېھتىياجلىق بولغان يەرلىك مەھسۇلات ۋە كۈمۈچ پۇللارنى ئۆز ئالدىغا كوتىرە قىلىۋالدى. ئۆز مەبلىغىدىن پۇل ئاجرىتىپ، قەشقەردە بەزى مىلىشى-مال دۇكانلىرى، پاختا، ماتا، يۇڭ دۇكانلىرى، شۇنىڭدەك ھىندىستان ماللىرى دۇكىنى خوتەن،

ماللىرى دۇكىنى قاتارلىق دۇكانلارنى ئېچىپ سودا تۈرلىرى قۇردى ئۇمەر باي ھەرخىل ماللارنىڭ باھاسىنى خالىغىنىچە بېكىتتى. ئادەتتىكى سودىگەرلەر، ھەر قايسى يېزا ۋە بازارلاردىن يەرلىك مەھسۇلاتلارنى سېتىۋېلىشتا 1 - دەرىجىلىك مالنىڭ باھاسىنى ئۇمەر باي بەلگىلەپ ئۆزىگە سېتىۋېلىپ، 2 - دەرىجىدىكى مالنى باشقىلارنىڭ سېتىۋېلىشىغا يول قوياتتى. قەشقەر، ئالتاي تارباغاتايدىكى ئۇششاق سودىگەرلەرنىڭ كوپ قىسمى ئۇمەر باينىڭ دەسمايىسى بىلەن تىجارەت قىلاتتى. ئۇمەر باينىڭ سودىسى سېچۈەن ئۆلكىسىدىمۇ بار ئىدى. ھىندىستان كەلتۈرگەن مىلىش - ماللارنى سېچۈەندە ساتاتتى. سېچۈەندىن تاۋار - دۇردۇن ۋە يەرلىك مەھسۇلاتلار ئېلىپ، دۇڭخۇاڭ ئارقىلىق چىغىر يول بىلەن جەنۇبىي شىنجاڭغا ئەكىلىپ ساتاتتى. قىسقىسى ئۇمەر باي ئەينى ۋاقىتتا جەنۇبىي شىنجاڭ بويىچە ماناپول كاپىتالىست ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەجنەبىلەرنىڭ قۇلى ئىدى، 1933 - يىلىدىن كېيىن، ئۇمەر نامىلىق سودا فىرمىسى ئاياغلاشتى.

ئىزاھاتلار :

① مەزكۇر كىچىك ماشىنىنى ئۆلكە باشلىقى ياڭزېڭشىنگە تەقدىم قىلغان.

② رۇس ۋېكسىلى، يەنى چاھانگىر رۇسىيىسىنىڭ قەغەز پۇلى بولۇپ شۇ چاغدا ئالتۇن بىرلىگى قىلىناتتى، بىر رۇس ۋېكسىلى بىر ئالتۇن رۇبلىغا، ئون رۇبلى بىر ئالتۇن سومغا توغرا كېلەتتى، ھەربىر ئالتۇن سومىنىڭ ئېغىرلىغى 2 مىسقال 2 فۇڭ ئىدي.

خاتىمە

بۇ ماقالە، ئۆزەمنىڭ بىلگەنلىرىمگە ۋە قەدىناس دوستلارنىڭ بەرگەن ماتېرىياللىرىغا ئاساسەن يېزىلدى. ئەسلىدىكى جىمشىيگۈەن فىرمىسىنىڭ بۇغالتىرى يانگۇرازۇۋ دېشىڭ فىرمىسىنىڭ بوغالتىرى پەتتاھ شۇنىڭدەك قادىر ھاجى، شوروزى ھاجى، پەنزۇخۇەن يولداشلارغا، ماتېرىيال ئىزدىشىپ بەرگەنلىكى ۋە ئېغىزچە قوشۇمچە قىلغانلىقى ئۈچۈن رەخمەت ئېيتىمەن.

ماجۇڭيىڭ توغرىسىدا

خېۋىر تۆمۈر

شىنجاڭدىكى ھەرمىللەت خەلقلىرى ماجۇڭيىڭنى تېخى ئۇنتۇپ قالغىنى يوق، چۈنكى ئۇ 1933 - 1934 يىللىرى قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقلىرى مەڭگۈ ئۇنتۇلغۇسىز ئىشلارنى، قانلىق ۋەقەلەرنى پەيدا قىلىپ خەلقنى سورۇقچۇلۇققا سالغان، شۇڭا ماجۇڭيىڭنىڭ شىنجاڭدا تەپرىقچىلىق سالغان ۋاقىتلىرى بالايى - ئاپەت يىللىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ توغرىدا خەلق ئىچىدە نۇرغۇن پاكىت - دېلىللار بار. بۇنىڭ ئەكسىچە ماجۇڭيىڭنىڭ شىنجاڭدىن يوقالغان ۋاقتى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ بېشىدىن بالايى - ئاپەتنىڭ كۆتۈرۈلگەن خۇشاللىق ۋاقتى ھېسابلىنىدۇ.

ماجۇڭيىڭنىڭ شىنجاڭغا كېلىپ تەپرىقچىلىق سالغىنىغا تېخى 50 يىل بولغىنى يوق. ئۇنىڭ قىلمىشلىرى ئەڭ يېقىنقى تارىخ بولۇپ بۇنىڭدىن خەۋەردار كىشىلەر ناھايىتى تولا، ئۇنىڭ دەۋرىدە خانىۋەيران بولغان، سورۇقچۇلۇق تارتقان، ئۇنىڭ ئوقلىرىدا جاراھەتلەنگەن، ئۇنىڭغا ئەسكەر بولۇپ زۇلۇم كۆرگەن ئادەملەر ھەممە يۇرتتىن كۆپلەپ تېپىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ماجۇڭيىڭ توغرىسىدا بىرەر ئەسلىمە يېزىپ، توغرى چۈشەنچە ھاسىل قىلىش، بولۇپمۇ

ماجۇڭيىڭنىڭ شىنجاڭدا قىلغان ئىشلىرىنى بىر قۇر كۆزدىن كۆچۈرۈپ توغرا باھا بېرىش تولىمۇ زۆرۈر، بەزەنلەر سۇبېكتىۋ ھالدا ئەمەلىيەتتىن چەتنەپ، ماجۇڭيىڭنى قانداقتۇر ۋەتەنپەرۋەر، ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قوغدىغۇچى دەپ چۈشەندۈرمەكچى بولسا، بەزەنلەر ئۇنى قانداقتۇر ئۇلۇغۋار ئىنقىلاۋى غايىگە ئىگە دەپ كۆرسەتمەكچى بولىدۇ. مۇنداق كۆرسۈتۈش شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى تەئەججۈپلەندۈرىدۇ. چۈنكى ماجۇڭيىڭنى كۆرگەن ۋە ئۇنىڭ شىنجاڭ خەلقلىرىگە كەلتۈرگەن بالايى - ئاپەتلىرىنى ئۆز بېشىدىن كوچۈرگەن خەلق ھازىرمۇ ھايات تۇرسا، ماجۇڭيىڭنى ۋەتەنپەرۋەر، خەلقپەرۋەر دېيىشكە قانداقمۇ ماقۇل كەلسۇن، ئەپسۇسكى 1934 - يىللىرى شىنجاڭدا بولمىغان ياكى ماجۇڭيىڭنىڭ ئىشلىرىغا بىۋاستە ئىشتىراك قىلمىغان بۇ كىشىلەر، يۈزەكى پاراڭ ۋە كۆرۈنۈشلەرگە قاراپ ئۇنداق ياكى مۇنداق دەپ باھا بەرگەنلىكى تارىخى پاكىتلارغا ئۇيغۇن بولمايدۇ. ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن كەلمىگەن باھا خۇددى ئوردا تارىخچىلىرىنىڭ پادىشالارنى خوش قىلىش ئۈچۈنلا تارىخنامە ياكى تەزكىرىلەرنى چىرايلىق سۆز - جۈملىلەر بىلەن تولدۇرغىنىغا ئوخشاش بىر ئىش، ئۇنداق يېزىلغان ماقالىلارنىڭ ھېچقانداق ماتىرىيال قىممىتى يوق بولۇپلا قالماستىن ئەكسىچە سەلبىي تەسىر پەيدا قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن تارىخچىلارنى ۋە ئەدىبلەرنى بىر قەدەر خالىس ۋە توغرى ماتىرىيال بىلەن تەمىنلەشنى نەزەردە تۇتۇپ قىسمەن ماتىرىياللار بولۇپمۇ ئۆزەمنىڭ كۆرگەن بىلگەنلىرىم ۋە ئاڭلىغانلىرىم بويىچە «ماجۇڭيىڭ توغرىسىدا» ئەسلىمە يېزىپ ھۆرمەتلىك كىتابخانلارغا تەقدىم قىلماقچىمەن. يېتەرسىز جايلىرىنى تولۇقلاپ مۇكەممەللەشتۈرۈشىڭىزلەرنى ئۈمىد قىلىمەن.

1

ماجۇڭيىڭ (گاسىلىڭ دەپمۇ ئاتىلىدۇ) گەنسۇ ئۆلكىسى مۇنگۇ يېزىسىدىن بولۇپ مىللىتارىست مابۇفاڭ بىلەن ئاتا جەمەت تۇققانچىلىقى بار. ئۇنىڭ ئاتىسى ما باۋ نىڭخەي ئارمىيىسى ئاتلىق 11 - باتالىيون (يىڭ) كوماندىرى (يىڭجاڭ) ئىدى. ما باۋ كېسەل بولۇپ خېجۇدا داۋالىنىۋاتقاندا، ماجۇڭيىڭ گەرچە 17 ياشتا بولسىمۇ، ئاتىسىنىڭ ئورنىغا مۇۋەققەت يىڭجاڭ بولغان. بۇ ئەھۋالدىن قارىغاندا ماجۇڭيىڭ تۇغۇلۇپلا كازارمىدا - ئەسكەرلەر ئىچىدە ئەركە چوڭ بولغان «شاۋيې» ئىدى. كازارما ھاياتىدا چوڭ بولغان ئەركە شاۋيې ئەلۋەتتە قورال - ياراق، قىلىچ - نەيزىگە قىزىقىپ مىلتىق ئېتىش، قىلىچۋازلىق قىلىش ئىشلىرى بىلەن شوغۇللىنىپ چوڭ بولىدۇ. شۇنىڭدەك ھېچنەرسىدىن قورقمايدىغان قارام بولىشى تەبىئىي. ئاتىسىنىڭ ئورنىغا مۇۋەققەت يىڭجاڭ بولغان ماجۇڭيىڭ شۇ دەۋرلەردە گەنسۇ - چىڭخەيلەردىكى «ما» پەمىلىلىك مىللىتارىستلار بىلەن قوساق سوقۇشتۇرىدىغان، ئۆز - ئارا چىقىشالمايدىغان خۇسۇسىيەتلەر بىلەن خاراكتېرلىنىدۇ. ئۇنىڭ بۇ خىل خاراكتېرى مەيلى ئىچكى ئۆلكىلەردە ياكى شىنجاڭدا قىلغان ئىشلىرىدىن تولۇق ئىسپاتلىنىدۇ. ماجۇڭيىڭنى چۈشۈنۈش ئۈچۈن 1928 - يىلىدىن باشلاپ ئۇنىڭ ئىچكى ئۆلكىلەردە قىلغان-ئەتكەن ئىشلىرىغا قىسقىچە نەزەر سېلىپ ئۆتەيلى:

ماجۇڭيىڭ دەسلەۋدە مابۇفاڭ، مابۇچىڭلار بىلەن ئۈزەڭگە سوقۇشتۇرۇپ، ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل ئىش كۆرۈپ ئۆز رەقىبلىرىنى

بېسىپ تاشلاشى، ياكى ئۇلاردىن ئۈستۈن چىقىش مەقسىتىدە 7 كىشىلىك گورۇھ بىلەن ئىش باشلىغاندىن كېيىن ھەرخىل چارە-تەدبىرلەرنى قوللىنىپ ئەتراپىغا ئادەم توپلاپ بىرقانچە يىل گەنسۇ - چىڭخەينىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا مىللىتارىستلار بىلەن سوقۇش قىلدى. ئۇنىڭ شۇ چاغدىكى غايىسى شۇ ئوتتۇرىدىكى مىللىتارىستلارنىڭ ھەممىسىنى ئۇرۇپ يېڭىپ، گەنسۇ، چىڭخەي، نىڭشىيا بويىچە ھەتتا شىنجاڭنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان غەربىي شىمال 4 ئۆلكىدە ئۆز ئالدىغا چوڭ مىللىتارىست بولۇشتىن ئىبارەت ئىدى. بۇ ئۇرۇش داۋامىدا ماجۇڭيىڭ يۇرت - يۇرتلارغا پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرۇپ نۇرغۇن قان تۆكتى، ۋە قان تۆكۈلۈشكە سەۋەب بولدى. ئۆز مەقسىتىگە يېتىش ئۈچۈن كورەش نىشانىسىنى دۆلەت ئارمىيىسى (شۇ چاغدىكى گومىنداڭ ئارمىيىسى)گە قارشى ئۇرۇش دەپ جار سالغان بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە مىللىتارىستلار ئارا ئۇرۇش قىلدى. ئۇرۇشتا گايى غەلىبە قىلىپ ئۇلغايدى. گايى مەغلۇپ بولۇپ بارار جايىنى تاپالماي قالدى. ئەڭ ئاخىرىدا جياڭ كەيشىنىڭ ئالدىغا بېرىپ مەلۇم قىسىمدا ھەربىي مۇشاۋىر بولۇپ، ئىچكى ئۇرۇشقا قاتناشتى. ۋۇجۇدىغا مىللىتارىستلىق سىڭگەن ماجۇڭيىڭ ئۇ يەردە ئەسكەرسىز قۇرۇق مۇشاۋىر بولغاندىن كورە، گەنسۇغا قايتىپ كېلىپ كونا ئىشلىرىنى داۋاملاشتۇرۇپ باش كوتۇرۇپ چىقماقچى بولدىدە جياڭ كەيشىنىڭ يېنىدىن گەنسۇغا قايتىپ كېلىپ كونا قىسىملىرىنى قۇراشتۇرۇپ شۇيجۇدىكى 7 ناھىيە، گەنشۇيدىكى 4 ناھىيە جەمئىي 11 ناھىيىنى ئاساس قىلىپ ئۆز ئالدىغا بىر ئۆلكە قۇرماقچى بولدى. خېشى رايونىنى ھېچكىمنى كىرگۈزمەيدىغان زىمىن قىلىۋالغان ما بۇفاڭ، ماجۇڭيىڭنىڭ خې-

شى رايونىدا پەيدا بولغانلىقىنى ئۆزىگە نىسبەتەن بىر تەھدىت ھېساپلاپ پۈتۈن كۈچلىرىنى سەپەرۋەر قىلىپ ما جۇڭيىڭنى پۈتۈنلەي يوق قىلىۋېتىشكە ئاتلاندى. بۇ قېتىمقى ھۇجۇمغا تاقابىل تۇرالمىغان ما جۇڭيىڭ جىيايۈيگۈەندىن چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر بولدى. شۇنىڭ بىلەن شەرىققە قايتىپ بېرىش ئىمكانىيىتىدىن پۈتۈنلەي مەھرۇم بولغان ما جۇڭيىڭغا تارقىلىپ كېتىش ياكى غەرىپكە سىلجىپ شىنجاڭغا چىقىشتىن باشقا يول قالمىغان ئىدى.

دەل شۇ چاغدا (1931 - يىلى) خوجانىيازھاجى باشچىلىقىدا قۇمۇل دىخانلىرى جىن شورىن ھاكىمىيىتىگە قارشى قوزغىلاڭ كۆتەرگەن ئىدى. قۇمۇل قوزغىلاڭچىلىرى دەسلەپكى ۋاقىتلاردا كۈچ جەھەتتە ئاجىزلىق ھېس قىلىپ، قۇمۇل شەھىرىنى ئىشغال قىلىش ئۈچۈن ما جۇڭيىڭنى ياردەمگە تەكلىپ قىلىشنى توغرى تاپتى. قۇمۇللۇقلارنىڭ ما جۇڭيىڭنى تەكلىپ قىلغانلىقى خۇددى ئۆلگەن ئۆلۈككە يېڭىۋاشتىن جان بەرگەندەك بىر ئىش بولدى.

ما جۇڭيىڭ شىنجاڭغا چىقىشتىن ئىبارەت يېڭى يولنى تاپقاندىن كېيىن ما خىبيىڭ، ما سىڭگۈي، ما شىمىڭلارنىڭ قىسىملىرىنى باشلاپ، جەمئىي 700 دەك ئادەم بىلەن شىنجاڭغا چىقىپ قۇمۇل قوزغىلاڭچىلىرى بىلەن بىرلىشىپ قۇمۇل شەھىرىگە ھۇجۇم قىلدى. ئەمما شەھەرنى ئالالمىدى. بۇ چاغدا ئۈرۈمچىدىن قۇمۇلغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن چوڭ قوشۇن كېلىۋاتاتتى. بۇ خەۋەر ئاڭلانغاندىن كېيىن قۇمۇللۇقلار بىلەن ما جۇڭيىڭ توساپ زەربە بېرىش ئۈچۈن يەتتە قۇدۇققا كېلىپ ئۇرۇش قىلدى. بۇ ئۇرۇشتا ما جۇڭيىڭنىڭ پۇتىغا ئوق تەگدى. شۇنىڭ بىلەن شۈيجۇغا چېكىنىپ كەتتى. يەتتە قۇدۇقتا بولغان ئۇرۇشتا ما جۇڭيىڭ قىسىملىرى

ئۇرۇش قىلىشتا پاسسىپ، ئولجا ئېلىشتا ئاكتىپ بولۇۋالىدىغان ئەپتى بەشىرىسىنى - تولۇق كورسۇتۇپ قويدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇرۇشنىڭ پۈتۈن سالمىقىنى ئۆز ئۈستىگە ئالغان خوجانىيازھاجى ھەتتا 2 - 3 ئادىمى قالغانغا قەدەر پىداكارلىق بىلەن سوقۇشۇپ، ئامال بولمىغاندا پىيادە تاققا چىقىۋېلىپ نەچچە كۈنگىچە ئاچلىق، ئۇسسۇزلۇق قىيىنچىلىقلىرىنى ئۆز بېشىدىن كوچۇرۇپ، نۇرغۇن جاپا - مۇشەققەتلەر بىلەن ئۆزىنى ساقلاپ قالالىدى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇشنىڭ ئۇڭۇشسىز بولۇشىغا پەقەتلا ما جۇڭيىڭنىڭ پاسسىپ پوزىتسىيىسى سەۋەپ بولغان ئىدى. ئولجا - غەنىمەت ئالغاندا ئاكتىپ بولغانلىقى قۇمۇللۇقلارنىڭ غەزىۋىنى قوزغىدى. خوجانىيازھاجى باشچىلىقىدىكى قۇمۇل قوزغىلاڭچىلىرى ما جۇڭيىڭدىكى بۇ خىل سەمىمىيەتسىزلىكنى كورۇپ، ئۇلارنىڭ ياردەم قىلىشىدىن ھېچقانداق ئۈمىت كۈتمىگەن ئىدى. ما جۇڭيىڭ 7 قۇدۇقتا قولغا چۈشۈرگەن، بىرمۇنچە قورال - ياراقلارنى ئېلىپ شۈيجۇغا چېكىنىپ كەتتى. ما شىمىڭ 30دەك ئادىمى بىلەن خوجانىيازھاجىنىڭ يېنىدا قالدى.

2

ما جۇڭيىڭنىڭ2 - قېتىم شىنجاڭغا چىققان ۋاقتى 1933 - يىلى 3 - 4 ئايلار ئىدى. بۇ ۋاقىتتا قۇمۇل ئىنقىلاۋى تۇرپان، پىچان، توخسۇنلارغا ھەتتا پۈتۈن جەنۇبىي شىنجاڭغا قەدەر كېڭەيگەن ئىدى. خوجانىيازھاجى تۇرپان، توخسۇن، پىچانغا تايىنىپ موريىغا ھۇجۇم قىلىپ موريىنى ئىشغال قىلغان، جىن شۇرىننىڭ ئەسكەرلىرى قېچىپ گۇچۇڭغا توپلانغان ئىدى.

«بىز مورىينى ئەپكەتكەندە
ئەمدى چىققان گاسىلىڭ»

بۇ شۇۋاقىتتا خوجانىيازھاجى باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئېيتقان شېئىرلىرىنىڭ بىر مىسراسى.

مۇشۇ ئىككى قۇر شېئىرنىڭ ئورانىدىن ماجۇڭيىڭنىڭ چىققانلىقىنى ئۇيغۇرلار خوپ كۆرسىمۇ، كېچىككەنلىكىنى ياقتۇرمىغانلىقى چىقىپ تۇرىدۇ. ئەمەلىيەتتىمۇ شۇنداق بولغان ئىدى. بۇ قېتىم ماجۇڭيىڭنىڭ شىنجاڭغا چىقىشىنى ۋاقىتلىق مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىغان ماشىمىڭ، قاراشەھەردىن مەۋسۇلباي، نىياز تۇڭگان قاتارلىقلارنى ئېۋەتىپ تەكلىپ قىلغان ئىدى. ماجۇڭيىڭ چىققاندىن كېيىن گۇچۇڭ ئەتراپىدا خوجانىيازھاجى بىلەن ئۇچرىشىپ ھەر ئىككى تەرەپ ئۆز - ئارا يول قويۇپ بامەسلىھەت ئورتاقلىشىپ جىنشۇرېن ھاكىمىيىتىگە قارشى تۇرۇشنى ئاساسى نىشان قىلدى. ماجۇڭيىڭ شۇچاغدا خوجا نىياز ھاجى بىلەن كۆرۈشكەندە: «سىلەر نەيزىنىڭ دەستىسى بولساڭلار، بىز نەيزىنىڭ ئۇچى بولىمىز، سىلەر چىڭ تۇرساڭلار، بىز سوقۇشىۋېرىمىز» دېگەن ئىدى. مۇشۇ سۆزنىڭ ئۆزىدىنلا ماجۇڭيىڭنىڭ ئىنتايىن مەغرور ئىكەنلىكىنى كۆرىۋالغىلى بولىدۇ. بۇلار مەسلىھەتلىشىپ ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى گۇچۇڭغا، خوجا نىيار ھاجى قىسىملىرى جىمسارغا ھۇجۇم قىلماقچى بولىدۇ. ماجۇڭيىڭ گۇچۇڭ شەھىرىگە ھۇجۇم قىلىپ غەلىبە قىلدى.

بۇئۇرۇشتا گەرچە ئىنىسى ماجۇڭجىيې (ئېرسىلىڭ) دىن ئايرىلغان بولسىمۇ، 8مىڭ تالدىن ئارتۇق مىلتىق، 50 دىن ئارتۇق ئېغىر يېنىك پىلىموت ۋە ئوق دورا غەنىمەت ئالدى. خوجنىياز ھاجى قىسىملىرى جىمسارغا ھۇجۇم قىلغاندا جىمساردىكى ھۆكۈمەت ئەسكەرلىرى تەسلىم بولۇپ قۇرال تاپشۇرماقچى ۋە ۋاقىت سوراپ ئەتىسى بەرمەكچى بولغاندا، خوجانىياز ھاجى قىسىملىرى بۇ گەپكە ئىشىنىپ ئەتىسى تاپشۇرىۋالماقچى بولدى، لېكىن شۇ كېچىسى ماجۇڭيىڭ بىر قىسىم ئەسكەر ئېۋەتىپ جىمساردىكى تاپشۇرماقچى بولغان 1860 تال مىلتىق 2 مىڭدەك ئاتنى ئېلىپ كېتىدۇ. مۇشۇ بىر ۋەقە خوجا نىياز ھاجى بىلەن ماجۇڭيىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئىتتىپاقلىقنىڭ بۇزۇلۇشىغا سەۋەپ بولىدۇ.

مېنىڭچە بۇ مەسىلە، سەۋەپلەرنىڭ يۈزەكى ئىپادىسى. لېكىن بۇزۇلۇشقا ئاساسى سەۋەپ ماجۇڭيىڭدا بار بولغان ياۋۇز نىيەتتىن ئىبارەت. ئۇنىڭدىكى ياۋۇز نىيەت غەربى شىمالدا ئۆز ئالدىغا باشى كۆتۈرۈپ مىللىتارىستلىق ھاكىمىيەت قۇرۇشتىن چەتنەپ كېتەلمەيدۇ. مەيلى مابۇفاڭ، ماجۇڭيىڭدا بولسۇن غەربى شىمالدا ئۆز ئالدىغا مىللىتارىستلىق ھاكىمىيەت قۇرۇش خام خىيالى ئۇزۇندىن بار بولۇپ بۇلارنىڭ قېنىغا سىڭىپ كەتكەن ئىدى. ئۇلارنىڭ باۋىلىرى ئۆز ئالدىغا ھەربى قوشۇن تۇتۇشى ئىمتىيازىغا ئىگە بولغاندىن تارتىپ تاكى 1949 - يىلى مابۇفاڭ غەربى شىمالغا ھەربى - مەمۇرى باشلىق بولغانغا قەدەر ئۇلارنىڭ مىللىتارىستلىق خام خىياللىرى ئىزچىل بولۇپ كەلدى. شۇڭا خورىگى ئېگىز ياۋۇز نىيەت ماجۇڭيىڭ گەرچە تەكلىپ بىلەن شىنجاڭغا كەلگەن بولسىمۇ شىنجاڭغا چىقىپلا خوجانىياز ھاجى باشچىلىقىدىكى قۇمۇل قوزغىلاڭچىلىرىنى قىلچە كوزگە ئىلمىدى. گۇچۇڭدىكى ئۇرۇشتا غەلىبە قازانغاندىن كېيىن تېخىمۇ كورەڭلىدى. گۇچۇڭدىكى قۇراللارنى ئۆز ئالدىغا غەنىمەت قىلىپ ئۆزكۈچىنى تولۇقلاش ياكى شۇقۇراللارنى ئىچكى ئۆلكىگە ماڭدۇرۇپ كەلگۈسىدىكى ئىشلارغا تەييارلىق قىلىش پىلانىغا كىرىشىپ كوزى قىزار-

دى. دوستلۇقىنىڭ ئەڭ تۆۋەن ئۆلچەملىرىگىمۇ قارىماستىن جىمساردا خوجانىياز ھاجى تەرەپ تاپشۇرۇۋېلىشقا تېگىشلىك قۇرال-ياراقلارغا چاڭ سېلىپ كېچىلەپ ئادەم ئەۋەتىپ ئېلىپ كەتتى. ماجۇڭيىڭ گۆچۈك ئۇرۇشىدىن كېيىن ئۆزىنىڭ ئالاكۆڭۈل قارا نىيەتلىگىنى ئاشكارىلاپ ھەر تەرپەرەپلىمىلىك ئالدامچىلىق تاكتىكىسى قوللاندى: ①خوجانىياز ھاجى باشچىلىقىدىكى ئۇيغۇرلار بىلەن ئېغىزدا بولسىمۇ مادارا قىلىپ بىرلىشىپ ئىش كۆرمەكچى بولدى؛ ② شىڭشىسەي ئەۋەتكەن ۋەكىللەرنى قوبۇل قىلدى. ئۆزىمۇ شىڭشىسەي تەرەپكە ۋەكىل ئەۋەتىپ تېچلىق سوھبىتى يۈرگۈزدى؛ ③ ماخېيىڭنى ئالتاي-چۆچەك تەرەپكە ئەۋەتىپ، چۆچەكتە تۇرۇشلۇق سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسى بىلەن ئالاقە باغلاپ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمىنى قولغا كەلتۈرمەكچى بولدى. شۇ ۋاقىتتا سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئەۋەتكەن ۋەكىل ماشياڭشەن (ئۇيغۇرچە ئىسمى يۇنۇس) ھازىر ھايات بار. بۇ ۋەكىل تاشكەنتكە بارغاندىن كېيىن سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپ قاماپ قويغان. دېمەك ماجۇڭيىڭنىڭ يۇقۇرقى ھەركەتلىرىدىن نىيىتىنىڭ قانداق ئىكەنلىگى تولۇق ئاشكارىلىنىدۇ. ئۇنىڭدا قىلچە سەممىيەت يوق ئىدى. شۇ سەۋەپتىن خوجا نىياز ھاجى ماجۇڭيىڭنى تاشلاپ شىڭشىسەي بىلەن بىرلىشىشكە مەجبۇر بولدى.

ماجۇڭيىڭ ئەسلى ئانچە كوپ ئادەم بىلەن چىققىنى يوق. بەزىلەر 2 مىڭ ئاتلىق ئەسكەر، 3 مىڭ پىيادە ئەسكەر بىلەن چىققىنى دەيدۇ. بۇسان ئانچە ئىشەنچلىك ئەمەس. لېكىن شىنجاڭغا چىققاندىن كېيىن يەرلىكلەردىن ئەسكەر تۇتۇپ كوپەيتتى. ياكى تەسلىم بولغان ھوكۇمەت ئەسكەرلىرىنى ئۆزگەرتىپ ئۆزىگە قوشۇپ تولۇقلىدى. شۇڭا ئۇنىڭ قوشۇنلىرىدا تەگىدىن تولىسى خەنزۇ،

ئۇنىڭدىن قالسا ئۇيغۇرلار ئىدى. ھەربى ئەمەلدارلارنىڭ تولۇسى خۇيزۇلاردىن بولاتتى. ئون بېشى (شىجاڭ) ئوتتۇز بېشى (پەيجاڭ) يۈز بېشى (لىيەنجاڭ) مىڭ بېشى (تۇەنجاڭ) ۋە ئۇنىڭدىن يۇقۇرى ئەمەلدارلارنىڭ تولىسى خۇيزۇلار بولۇپ ھەربى ئىنتىزامىنى ئىنتايىن قاتتىق تۇتاتتى. ھەربى مەشىق چىڭ بولاتتى. مەسىلەن ئۇرۇمچىگە ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن داۋانچىڭدا تەييارلىق كورۇۋاتقاندا ئەسكەرلەرنى خۇگۇلىدىن-داۋانچىڭغا، داۋانچىڭدىن-خۇگۇلىغا يۈگۈرتەتتى قاتتىق سوغۇقلاردا يالاڭ كويىنەك بىلەن مەشىق قىلدۇراتتى. ئۇرۇش ئۈستىدە ئەسكەرلەر ئالغا بېسىشقا يول بار، كەينىگە قايتىشقا يول يوق، كىمكى ئىككىلىنىپ ئارقىغا قارايدىغان بولسا ئوپىتسېرلەر ئېتىپ تاشلايتتى.

ماجۇڭيىڭ گۆچۈكنى ئىشغال قىلغاندىن كېيىن بىر تەرەپتىن ۋەكىل ئەۋەتىپ شىڭشىسەي بىلەن تېچلىق سوھبىتى يۈرگۈزسە يەنە بىر تەرەپتىن ئۇرۇمچى تەرەپكە يۈرۈش قىلىپ زىمچۈەنزىدە شىڭشىسەي ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇرۇش قىلدى. گۆچۈك ئۇرۇشىدا غەلىبە قىلىپ كورەڭلىگەن ماجۇڭيىڭ، ئەسكەرلىرىنى يالاڭ كىيىم بىلەن ھەتتا كوڭلىكىنىڭ يەڭلىرىنى تۈرۈپ يۈگۈرتكەن پېتى زىمچۈەنزىگە كەلگەندە ئۇلكە ئەسكەرلىرى تۇساپ زەربە بەردى، بۇ چاغدا خوجانىياز ھاجى ماجۇڭيىڭ بىلەن بۇزۇلۇپ شىڭشىسەي بىلەن بىرلەشكەنلىكتىن تاغ ئۈستىدە تۇرۇپ ئۇرۇش ئەھۋالىنى تاماشا قىلدى. ئۇرۇش داۋامىدا قاتتىق جۇدۇن بولدى، ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى يالاڭ كىيىمدە بولغانلىقتىن سوغۇققا-ھولچىلىككە بەرداشلىق بېرەلمەي كوپ قىسمى قىرىلىپ كەتتى. ئاخىر ئىلاج قىلالماي چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. قالدى-قاتتى ئەسكەرلىرىنى باشلاپ تۇرپان،

پىچانغا چېكىنىپ ئۈرۈمچىگە يېڭىۋاشتىن ھۇجۇم قىلىشقا تەييارلىق كۆردى. يەرلىكلەردىن كۆپلەپ ئەسكەر تۇتتى. ھەتتا ئۆزى مەسچىتلەرگە بېرىپ قۇرئان كۆتۈرۈپ يۈرۈپ تەشۋىق قىلدى. ئۇنىڭ قىلغان سۆزلىرىدىكى: «پۈتۈن شىنجاڭ مۇسۇلمانلىرىنى ئازات قىلىمەن. «پۈتۈن ھىندىستاندىكى رۇسىيىدىكى، جۇڭگودىكى مۇسۇلمانلارنى ئازات قىلىمەن دېگەن سۆزلىرى ھازىرغىچە تۇرپان خەلقىنىڭ ئېسىدە ئېنىق تۇرۇپتۇ. بۇنداق سۆزلەر خەلقنى ئۆزىگە جەلىپ قىلىش ئۈچۈن قىلىنغان سۆز بولسىمۇ، لېكىن سۆزنى بۇنداق قويۇشى ئۈچىغا چىققان بىمەنىلىكتۇر. دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنى ئازات قىلىمەن دېيىش ماجۇڭيىڭغا نىسبەتەن ئېيتقاندا تولىمۇ چوڭ پور ئېيتىش بولۇپ ھېساپلىنىدۇ.

بۇچاغدا ماجۇڭيىڭنىڭ قىسىملىرى شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىگە تارقالغان ئىدى، ماجۇڭيىڭ ئۆزى تۇرپاندا، ما شىمىڭ قارا شەھەردە، ماخىيىڭ چوچەك تەرەپتە ماجەنچاڭ (چولاق زىخۇي) قەشقەردە ئىدى. تۇەنجاڭ، لۈيجاڭ زىخۇي دېگەنلەربەك تولا ئىدى. بىر تۇەنجاڭنىڭ ئەملى ئەسكەر كۈچى ئەڭ كۆپ بولغاندا 200 ئاتلىق بولاتتى. لېكىن تولىسى 70 – 80 ئاتلىق ئەتراپىدا ئىدى. مەسىلەن تومۇر سىجاڭغا ياردەم بېرىمىز دەپ كۈچارغا بارغان مالۈيجاڭ دېگەنىنىڭ 50 – 60 دەك ئاتلىق ئەسكىرى بار ئىدى. چولاق زىخۇيمۇ ئاقسۇغا ئازغىنە ئەسكەر بىلەن باردى. ئەمما ئۇلار بارغانلا يەردە ئەسكەر ئېلىپ كۈچىنى تولۇقلايتتى. ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى دىنى ئېتىقات جەھەتتە ئۇيغۇرلارغا، تىل جەھەتتە خەنزۇلارغا يېقىن بولغانلىقى ئۈچۈن ھۆكۈمەت تەرەپتىكى خەنزۇ ئەسكەرلەرنى ماجۇڭيىڭ تەرەپ ئوڭايلا قولغا كەلتۈرۈۋېلىپ ئۆزىگە قوشۇۋالاتتى.

3

ماجۇڭيىڭ تولۇق تەييارلىقلاردىن كېيىن 33 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرى ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم قىلدى. سەندۇڭخېيى، خىجاسەن، كونا ئايرودرۇم، چوڭكۆۋرۈك، سايۋاغ رايونلىرىنى بېسىۋېلىپ ئۈرۈمچىگە قاتتىق تەھدىت سالدى. ۋەزىيەت شۇنداق جىددى پەيتكە كەلگەندە شىڭ شىسەي سوۋېت ھۆكۈمىتى بىلەن تۈزۈشكەن دوستلۇق ئەھدىنامىسىنىڭ روھى بويىچە ھەربى ياردەم تەلەپ قىلدى. شىڭشىسەينىڭ تەلىپىگە ئاساسەن ئالتايىسكى نامى بىلەن سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى شىنجاڭغا كىرىپ ئۈرۈمچى ئەتراپىدىكى ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىنى چېكىندۈردى. بۇ 1934 يىلى ئەتىيازدىكى ئىش ئىدى. سوۋېت ئارمىيىسى ئايروپىلان، تۆمۈركۆڭكا (بىراۋنىك) قاتارلىق ئېغىر قۇراللار بىلەن ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىغا قاقشاتقۇچ زەربە بېرىپ قەشقەرغىچە قوغلاپ باردى.

دەل شۇچاغدا قەشقەردە خوجانىياز ھاجى، مەھمۇت سىجاڭ ئىلگىرىكى تۆمۈر سىجاڭدىن قالغان قىسىملار بىرلىكتە قەشقەر يېڭىشەھەردىكى ماجەنچاڭ قىسىملىرىنى قامال قىلىپ تۆمۈر سىجاڭنىڭ ئىنتىقامىنى ئالىمىز دەپ سوقۇش قىلىۋاتقان ئىدى. ئاقسۇ تەرەپتىن كەلگەن ما شىمىڭ، مافۇيۈەن قىسىملىرى ۋە ماجۇڭيىڭنىڭ ئاساسى قىسىملىرى قەشقەردىكى ماجەنچاڭ قىسىملىرىغا ياردەم بېرىپ خوجانىيازھاجى قىسىملىرىغا شىددەتلىك ھۇجۇم قىلدى. خوجىنىياز ھاجى قىسىملىرى ۋاقىتلىق قەشقەرنى تاشلاپ

ئاتۇش – ئاغى تاغلىرىغا چېكىندى. ماجۇڭيىڭ قىسمىلىرى ھەممىسى قەشقەردە جەم بولدى. لېكىن قەشقەردىكى ئۇرۇش توختاپ قالغىنى يوق. بولۇپمۇ سېتىۋالدىجان پولكى جان پىدالىق بىلەن ئۇرۇش قىلدى.

ماجۇڭيىڭ قىسمىلىرى قەشقەر كونىشەھەردە بىرقېتىم ئەجەللىك زەربە يېگەندىن كېيىن ئاچچىقىغا چىدىمىغان ماجۇڭيىڭ، قەشقەر كونىشەھەردە تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگەن دەرىجىدە قەتلىئام (قىرغىن) يۈرگۈزدى. ئۇرۇش ئادەتتە ئىككى تەرەپنىڭ ھەربىي كۈچلىرى ئوتتۇرىسىدا بولىدۇ. شەھەر ئاھالىسى بىلەن يېزا پۇقرالىرىدا گۇنا يوق. ئەمما ماجۇڭيىڭ تەلۋە بولغىنى ئۈچۈن قەشقەردە قىرغىن قىلىپ 4 مىڭدەك ئادەمنى ئۆلتۈردى، ئەسلىدە ماجۇڭيىڭ قەشقەر كونىشەھەرگە كىرگەندە شەھەر ئاھالىسى شەھەر كوچىلىرىغا چىقىپ، «ئامىن» دەپ قول كۆتۈرۈپ قارشى ئالغان ئىدى. بۇ شەھەر ئاھالىسىنىڭ ئاق كۆڭلى، ياخشى نىيىتى. بىراق ئۇ شەھەرگە كىرىپ ئورۇنلاشقاندىن كېيىن خوجانىيازھاجى قىسىملىرى شەھەرگە ھۇجۇم قىلىپ ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىنى ئېغىر زىيانغا ئۇچراتتى، چىقىم تارتقان ماجۇڭيىڭ: «شەھەر ئاھالىسى مېنى ئالداپتۇ ئامىن دەپ شەھەرگە باشلاپ كىرىپ مېنى يوقاتماقچى بولغان ئىكەن» دەيدىغان بەد گۇمان بىلەن شەھەر ئاھالىسىنى قەتلىئام قىلغان. ماجۇڭيىڭنىڭ شۇ نۆۋەتتە قەشقەردە قىلغان تېررورلۇقىنى ئۇنىڭ كىچىكىدىن ھەربىي كازارمىدا چوڭ بولۇپ ئۆزىگە سىڭدۈرگەن قارامىلىق مىجەزىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ.

شۇ ۋاقىتتا ماجۇڭيىڭ قەشقەرگە كىرگەن، خوجانىيازھاجى ئاتۇش تەرەپكە چېكىنگەن بۇ ئەمەلىي ئەھۋالنى بەزىلەر قەشقەردە

بولغان ئۇرۇشتا ماجۇڭيىڭ قەشقەردىكى ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى پارچىلايدىغان «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»نى يوقىتىپ ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى قولغا كەلتۈردى دەپ ئۇنىڭغا زومۇ – زور ۋەتەنپەرۋەرلىك تونىنى كەيدۈرمەكچى بولىدۇ. تارىخىي پاكىتلار مۇنداق قىلىشقا ھەرگىز يول قويمايدۇ. «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» دېگەن تەشكىلات 33 – يىلى 11 – ئايلاردا قۇرۇلۇپ 34 – يىلى 1 – 2 – ئايلاردا شىڭ شىسەينىڭ بۇيرۇقى بىلەن ساۋۇت دامولla، زىرىپ قارى ھاجى قاتارلىقلار قەشقەر يېڭىسارىدا قولغا ئېلىنغاندىن كېيىن (مولla ساۋۇت دامولla ئۈرۈمچى تۈرمىسىدە ئۆلتۈرۈلگەن.) ئاخىرلاشتى. بۇنى قانداقمۇ ماجۇڭيىڭ يوقىتىپ ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى ساقلاپ قالدى دېگىلى بولسۇن؟ ئەڭ ئاخىرىدا ماجۇڭيىڭنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەتكەنلىكىنى، بەزىلەر ئۇنىڭ ئىلغارلىقى دەپ كۆرسەتمەكچى بولىدۇ؟ ئەمەلىيەتتە زادى شۇنداقمىدى؟ ماجۇڭيىڭ ئىلغار، ۋەتەنپەرۋەر، خەلقپەرۋەرمىدى؟ بىز بۇنىڭ جاۋابىنى ئۇنىڭ ئەمەلىي ئىشلىرىدىن ئېلىشىمىز كېرەك.

1 – قۇمۇل دېھقانلار ئىنقىلابى قوزغالغاندا خوجانىيازھاجى قاتارلىقلار (يولۋاس بېرىپ تەكلىپ قىلغان) ماجۇڭيىڭنى ياردەمگە تەكلىپ قىلدى. ئەمما ماجۇڭيىڭ شىنجاڭغا چىقىپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئۆز نىيىتىنىڭ بۇزۇق ئىكەنلىكىنى ئاشكارىلاپ قويدى. شۇڭا خوجا نىياز ھاجى باشچىلىقىدىكى ئۇيغۇرلار ئۇنىڭ قوتانغا كىرىپ قالغان بۆرى ئىكەنلىكىنى دەرھال چۈشىنىپ ئۇنى تاشلاپ شىڭ شىسەي بىلەن بىرلەشتى. نىيىتى توغرا بولمىغان ماجۇڭيىڭ شىڭ شىسەي بىلەن خوجا نىياز ھاجىنىڭ ئورتاق دۈشمىنى بولۇپ

قالدى. ماجۇڭيىڭمۇ ئۆز قەۋمىدىن باشقا ھەممە ئادەمنى دۈشمەن دەپ تونىدى. يەنى خۇيزۇلاردىن باشقا ھەر قانداق مىللەت ئۈستىدىن قىرغىنچىلىق يۈرگۈزدى ۋە بۇلاڭ- تالاڭ قىلدى. ئەمەلىيەت شۇنداق بولىدىكەن، ماجۇڭيىڭنى ئىلغار ياكى ۋەتەنپەرۋەر دەيدىغان بولساق، ئۇ چاغدا خوجا نىيازھاجى بىلەن شېڭشىسەيلەرنى نېمە دېيىش كېرەك؟

2 - ماجۇڭيىڭنى قۇمۇل ئۇيغۇرلىرى تەكلىپ بىلەن ئېلىپ چىقتى. ئەمما شىنجاڭغا چىقىپلا ئالا مۈشۈكى ئۆي مۈشۈكىنى قوغلىغاندەك، ئات ئىگىسىنى ئاتقا ئىگە قىلمىغاندەك سەممىيەتسىزلىك قىلدى. ئۇنىڭدا ئىنقىلاپقا يارىدەم قىلىش ئىپادىسى كۆرۈلمىدى. ھاكىمىيەت تالىشىش، ئولجا تالىشىش ئۇنىڭ ئاساسى مەخسىدى ئىدى. شۇ قەدەر سەممىيەتسىزلىك قىلغان بىر ئادەمنى ئەگەر ۋەتەنپەرۋەر دەيدىغان بولساق، ئۇنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىكى جىياڭجېيشى 36 - دىۋىزىيە قىلىپ قۇرۇپ ئېۋەتكەن ۋەتەنپەرۋەرلىكمۇ؟ ياكى ياپون جاھانگىرلىكى كامال ئەپەندىنى قوشۇپ ئېۋەتكەن ۋەتەنپەرۋەرلىكمۇ؟ ئەلۋەتتە ۋەتەنپەرۋەرلىكنىڭ بىرەر كېلىش مەنبەسى بولۇشى كېرەك. ئۇنداق ياكى مۇنداق مەنبەسى بولمىسا، زومزو ۋەتەنپەرۋەر دەپ تاج كەيدۈرۈش چوڭ ھاماقەتلىك بولىدۇ.

خوجانىيازھاجى باشچىلىغىدا قۇمۇل ئۇيغۇرلىرىنىڭ زۇلۇمغا، ئىستىبداتقا قارشى قوزغىلاڭ كۆتەرگەن تارىخى پاكىتىنى نەزەردە تۇتساق، ئۇ چاغدا خوجانىيازھاجىنى ۋەتەنپەرۋەر، خەلقپەرۋەر دېسەك ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن بولىدۇ ئەلۋەتتە. ماجۇڭيىڭ 2- قېتىم شىنجاڭغا چىقىپ گوچۇڭ ئەتراپىدىكى بولۇنغان ئىشلاردا خوجانىيازھاجى ماجۇڭيىڭنىڭ ياۋۇزنىيىتىنى بىلگەندىن كېيىن ھوشىيارلىق بىلەن ئالاقىنى ئۈزۈپ شېڭشىسەي

ھۆكۈمىتى بىلەن ئىتتىپاق تۈزگەنلىكى دەل شۇ ۋاقىتتا ئىلغارلىققا مايىل چۈنكى ئۇ چاغدا شېڭشىسەي پۈتۈنلەي سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمى ئاستىدا ھۆكۈمەت قۇرغان، شېڭشىسەي بىلەن خوجانىيازھاجىنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇشتا سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپ نۇرغۇن خىزمەت ئىشلەپ ۋۇجۇتقا چىقارغان ئىدى. بۇ نوقتىدىن ئېلىپ ئەيتقاندا خوجانىيازھاجىنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى بۇرۇلۇشى ئىلغارلىق، ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدى. ئەگەر ئۇنداق قىلماي ماجۇڭيىڭنىڭ ۋەدىلىرىگە، قۇرئان تۇتۇپ قىلغان يالغان قەسەملىرىگە ئىشىنىپ چەك-چېگرانى ۋاقتىدا ئاجىراتمىغان بولسا، خوجانىيازھاجى بىلەن مەھمۇت سىجاڭلار خۇددى قەشقەردە تۆمۈر سىجاڭ ئۇچرىغان ئاقىۋەتلەرگە دۇچار بولۇشى چوقۇم ئىدى. تۆمۈر سىجاڭ ھۇشيارلىق قىلماي بىخۇتلۇق قىلغانلىقى ئۈچۈن قەشقەر توغراق مازادا ماجۇڭيىڭ قىسىملىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى خالاس.

4

قەشقەردە 1933- يىلى 11- ئايدا قۇرۇلغان «شەرقى تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» زادى قانداق يوقۇتۇلدى؟ بۇنىڭدا ماجۇڭيىڭنىڭ قانچىلىك مۇناسىۋىتى بار؟ ئەگەر بۇ مەسىلىنى ئېنىقلىۋاتمايدىغان بولساق، بۇ ۋەقەدىن خەۋىرى يوق، لېكىن ئېلىپقاچتى گەپلەردىن ئاڭلىۋېلىپ تارىخچى بولۇۋالغانلار ماجۇڭيىڭ، ساۋۇت داموللا ھۆكۈمىتىنى يوقۇتۇپ ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى ساقلاپ قالدى دېسە تولىمۇ كۈلكۈلۈك بولىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ مەسىلىنى ئەلۋەتتە ئايدىڭلاشتۇرۇۋېتىش كېرەك.

ساۋۇت داموللا باشچىلىقىدىكى «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» 1933- يىلى 11- ئاينىڭ 12- كۈنى، قەشقەردە تومۇرسىجاڭ ۋاقتىدا تەشكىللەنگەن ئۆزبېك پولكى، ئوسمانسىجاڭنىڭ قىرغىز قوشۇنلىرى ۋە خوتەن قىسىملىرىنى ئاساسىي كۈچ قىلىپ قۇرۇلدى. بۇ چاغدا ماجۇڭيىڭ ئۈرۈمچى ئەتراپىدا، ماشىمىڭ قارا شەھەر كۇچار ئەتراپىدا، خوجانىيازھاجى ئاقسۇدا ئىدى. قەشقەردە قۇرۇلغان «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» خوجانىيازھاجىنى پەخرىي رەئىس جۇمھۇرلۇققا بەلگىلىدى. ئەمما خوجانىيازھاجى بۇ ۋەزىپىنى قوبۇل قىلمىدىلا ئەمەس بەلكى ئاڭلاپ قاتتىق خاپا بولدى. ئەمەلىي ئەھۋال شۇنداق بولسىمۇ، لېكىن بەزەن ماتىرىياللاردا «ئادەم خىلى بىلەن، ھايۋان تۈرى بىلەن» دىگەنىدەك خوجانىيازھاجى قەشقەردىكى قورچاق تەشكىلاتقا («شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»گە) قاتنىشىپ جان تالاشماقچى بولدى» دەپ ئورنىغا قويۇلماقتا. مەسىلە مۇنداق قويۇلسا پاكىت بورمىلانغان بولۇپلا قالماستىن بەلكى زور دەرىجىدە ناھەقلىق بولمامدۇ؟ ئەمەلىيەتتە «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» ھوكۇمىتىنى خوجانىيازھاجى يوق قىلغان ئىدىغۇ؟ بۇ تارىخىي پاكىتنى نەگە يوشۇرغىلى بولسۇن؟ 33- يىلىنىڭ ئاخىرى 34- يىلىنىڭ باشلىرى (قىش ئايلىرى) دا خوجانىيازھاجى، مەھمۇت سىجاڭلار قارا يۇلغۇندىكى مافۇيۈەن قىسىملىرى بىلەن بولغان ئۇرۇشتىن كېيىن ئۈچتۇرپان

قاخشال يولى ئارقىلىق قەشقەرگە باردى. ئۇلار بېرىپلا ئىلگىركى تومۇرسىجاڭ ئەسكەرلىرى بىلەن بىرلىكتە قەشقەر يېڭشەھەرگە قامال قىلىنغان چولاق زىڭخۇيغا قارشى ئۇرۇش قىلدى. دېمەك شۇ ۋاقىتتا مەيلى شىڭشىسەي، مەيلى خوجانىيازھاجى، قەشقەردىكى قىرغىز ئۆزبەك ۋە خوتەن قىسىملىرىنىڭ ھەممىسى ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىغا قارشى ئۇرۇش قىلاتتى. ھەتتا شىڭشىسەي بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقى ئوتتۇرىسىدا تۈزۈلگەن توختامغا ئاساسەن ياردەم بېرىش ئۈچۈن كەلگەن سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىمۇ ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىغا ئەجەللىك زەربە بەرمەكتە ئىدى. دېمەك شۇ ۋاقىتتا ھەر مىللەت خەلقى ۋە ھەر قايسى گورۇھتىكى كوچلارنىڭ ئورتاق دۈشمىنى بولۇپ ئەجەللىك زەربە يەۋاتقان ماجۇڭيىڭنى ۋەتەنپەرۋەر دەيدىغان بولساق قالغان كۈچلەرنى نېمە دېيىش كېرەك؟ ئۇنىڭ ئۈستىگە ساۋۇتداموللا ھوكۇمىتىنى ماجۇڭيىڭ يوقاتقىنى يوق، شىڭشىسەي ھوكومىتىنىڭ بۇيرۇقىغا ئاساسەن خوجانىيازھاجى مەھمۇتسىجاڭغا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ مەھمۇت سىجاڭ غوپۇر تۋەنجاڭغا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ساۋۇت داموللا ۋە زىرىپ قارىھاجى باشلىق بىر قانچە كىشىلەرنى قەشقەر يېڭىسارىدا قولغا ئېلىپ ئۈرۈمچىگە يوللاپ بەردى. (ساۋۇتداموللا ھاجى شىڭشىسەينىڭ تۈرمىسىدە ئۆلتۈرۈلدى. ئۇ كىشى تۈرمىدە يېتىپ ئىشلىگەن قۇرئان تەرجىمىسى ھازىر كىشىلەرنىڭ قولىدا بار) ئەھۋال مۇنداق بولىدىكەن

ساۋۇت داموللا ھۆكۈمىتىنى ماجۇڭيىڭ يوقاتتى دېيىش ھېچقانداق ئاساسقا ئىگە ئەمەس. ماجۇڭيىڭ ساۋۇت داموللا ھۆكۈمىتىنى يوقۇتۇپ ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى ساقلاپ قالدى دېيىش تېخىمۇ ئاساسسىز سەپسەتە. ئەگەر ساۋۇت داموللا ھۆكۈمىتىنى يوقۇتۇشى ۋەتەنپەرۋەرلىك دەپ سانىلىدىغان بولسا، ئۇ چاغدا «ۋەتەنپەرۋەرلىك» خوجا نىيازھاجىغا مەنسۇپ بولۇشى كېرەك. ماجۇڭيىڭ ئۈرۈمچى ئەتراپىدىن قېچىپ قەشقەر تەرەپكە سۈرۈلگەندە ۋەتەنپەرۋەرلىكنى چىقىش نۇقتىسى قىلىپ ھېچقانداق ئۇرۇش قىلغىنى يوق. بەلكى شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى ۋە ھەرقايسى كۈچلەرنىڭ ئورتاق دۈشمىنى بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن ئالدىغا ئۇچرىغان ھەر قانداق كۈچقا ئۆزىنى ئۇرۇپ، ئاغزىغا چىققاننى چىشلەپ يۈرەتتى. بۇ دەل شۇ ۋاقىتتىكى ئەمەلى ئەھۋال ئىدى.

ئۇ چاغدا ئەھۋال ئىنتايىن مۇرەككەپ ئىدى: 30-يىللاردا ئەنگىلىيە جاھانگىرلىكى دۇنيانىڭ ژۇمىگىرى ھېساپلىناتتى. دۇنيانىڭ ھەر قانداق جايىدا بىر ۋەقە توغۇلسا، بۈگۈنكى ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە ئوخشاشلا ئۇ ئىشقا ئارىلىشىۋالاتتى. ياكى دىققەت قىلاتتى. 1-دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن رۇسىيىدە ئوكتەبىر ئىنقىلابى بولۇپ سوۋېت سوتسىيالىستىك ھاكىمىيىتى قۇرۇلغاندىن كېيىن، ئەنگىلىيە جاھانگىرلىكى بۇ يېڭى ھاكىمىيەتنى يوق قىلىۋېتىش ئۈچۈن پايدىلىنىشقا بولىدىغان بارلىق كۈچلەردىن پايدىلىنىپ سوۋېت ھاكىمىيىتىگە قارشى تۇردى ۋە بۇزغۇنچىلىق سالدى. ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلىدىغان مىللەتلەرنى،

شۇ ۋاقىتلاردا سوۋېت ھاكىمىيىتىگە قارشى تۇرۇشتا پايدىلانغىلى بولىدىغان تەييار كۈچ، زاپاس ئەسكەر دەپ ھېساپلايدىغان ئەنگىلىيە جاھانگىرلىكى 33-34-يىللاردىكى قەشقەر ۋەقەلىرىگە دىققەت قىلدى ۋە ئارىلاشتى. شۇڭا ئەھۋال مۇرەككەپلىشىپ كەتتى. لېكىن ئەنگىلىيىنىڭ ئوينىغان رولى ئىككىنچى ئورۇندا تۇراتتى، ئۇ پەقەتلا سوۋېت ھاكىمىيىتىگە قارشى تۇرۇشتا ئوتتۇرا ئاسىيادا پايدىلانغان پانتۈركىزىم، پان ئىسلامىزىمنىڭ شىنجاڭدىكى قالدۇق ئۇچقۇنلىرىدىن يەنە بىر قېتىم پايدىلانماقچى بولدى. ئەمما ئۇنىڭ ھەر قانچە كۈچەپ ئوينىغان رولى شۇ ۋاقىتتا شىنجاڭدىكى پانتۈركىزىم ئۇچقۇنلىرىنى بېسىقتۇرۇشقا قويۇلغان كۈچلەرنىڭ (بۇنىڭ ئىچىدە توختام بويىچە شىڭ شىسەي ھۆكۈمىتىگە ياردەم بېرىش ئۈچۈن كەلگەن سوۋېت قىزىل ئارمىيىسىمۇ بار) ئالدىدا بىر پەشۋاغا ئەرزىمەيتتى. شۇنىڭ ئۈچۈن قانداقتۇر «شەرقى تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» دەپ قۇرۇلغان ھۆكۈمەت ۋە بۇ ۋەقەگە دائىر باشى كوتۇرۇپ چىققان كىشىلەر ئاسانلا بەربات بولدى. خوجانىيازھاجى قەشقەرنى تاشلاپ ئەركەشتامغا بېرىپ بىر ئاي تۇرغان ۋاقىتتا شىڭ شىسەي ھۆكۈمىتى ئۈرۈمچىدىن ئارقىمۇ-ئارقا «شەرقى تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى»نى يوقۇتۇشى، ساۋۇت داموللا ۋە ئۇنىڭ ھەمرالىرىنى قولغا ئېلىش توغرىسىدا بۇيرۇق بەرگىلى تۇردى. شىڭ شىسەينىڭ بۇ خىل بۇيرۇقى، 30-يىللاردا پانتۈركىزىم بىلەن پان ئىسلامىزىمنى توخۇمىغىچە يوقۇتۇشنى نىشان قىلغان سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ مەخسىدىگە ئىنتايىن ياقاتتى. بۇيرۇققا بىنائەن خوجانىيازھاجى مەھمۇت سىنجاڭغا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ ساۋۇت داموللىنى قولغا ئېلىپ ئۈرۈمچىگە يوللاپ بەردى. ئۈرۈمچى تۈرمىسىدە خېلى يىللار ياتقاندىن

كېيىن ئۆلتۈرۈلدى. ئەمەلىيەت شۇنداق بولىدىكەن «شەرقىي تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى» ھۆكۈمىتىنى، ماجۇڭيىڭ يوقىتىپ ۋەتەننىڭ بىرلىكىنى ساقلاپ قالدى دېيىش كۈلكىلىك بىر ئىش!

5

ماجۇڭيىڭ 2 - قېتىم شىنجاڭغا چىقىپ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئورتاق دۈشمىنى بولۇپ قالدى، خەنزۇلار، ئۇيغۇرلار، رۇسلار، توختام بويىچە شىڭشىسەي ھۆكۈمىتىگە ياردەمگە كەلگەن قىزىل ئارمىيە ۋە بۇنىڭ ئىچىدە ئۆزبېكلەر قىرغىزلار ئوخشاشلا قارشى توردى. ماجۇڭيىڭ ئۈرۈمچى ئەتىراپىدىن قوغلاندى بولۇپ قەشقەرگە كەلگەندە مېڭىشقا يول قالمىغان ئىدى، ئاندىن سوۋېت ئىتتىپاقىغا كېتىشكە مەجبۇر بولدى. بۇ ئەھۋالدىن بەزەنلەر ماجۇڭيىڭنى ئىلغار ئىدى دەپ كورسەتمەكچى بولىدۇ. مۇنداق دېيىش پاكىتقا تېخىمۇ ئويغۇن ئەمەس. ئەگەر ئۇ ئىلغار ئىنقىلاۋي غايىلىك بولسا سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى شىڭشىسەي ھۆكۈمىتىگە ياردەم بېرىش ئۈچۈن كېلىپ ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىغا قاقشاتقۇچ زەربە بېرەتتىمۇ؟ ماجۇڭيىڭنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەتمەكچى بولغانلىقىدا مېنىڭچە تۆۋەندىكىچە سەۋەپلەر بار:

1 - ماجۇڭيىڭ ئۈرۈمچى ئەتىراپىدىن چېكىنىپ ئاقسۇغا بارغاندا قاراقول ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىن ۋەكىل كېلىپ بىر - ئىككى قېتىم سوھبەتلەشكەن. بەلكى موشۇ سوھبەتتە ماجۇڭيىڭغا ئىلغار ئىدىيە تەسىر قىلغان بولۇشى ئېھتىمال. بۇ سوھبەتنىڭ نەتىجىسىدە ماجۇڭيىڭ قىسىملىرىنى ئىزچىل قوغلاپ كېلىۋاتقان سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى قوغلاشنى بىر ئاز پەسەيتكەن. قەشقەرگە تېنچ سالامەت بارغان ماجۇڭيىڭ ئارقىسىدىن قوغلۇشۇپ كېلىۋاتقانلارغا كۈچ سەرىپ قىلماستىن پۈتۈن كۈچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ خوجانىيازھاجى قىسىملىرى بىلەن ئۇرۇش قىلىپ قەشقەرنى بىر مەزگىل ئىگەللەپ يېتىشقا مۇۋەپپەق بولغان.

2- قەشقەردە تۇرغان شۇ مەزگىلدە ماجۇڭيىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق سوۋېت ئىتتىپاقى كونسۇلخانىسى بىلەن ئالاقە باغلاپ بەلكى ئىلغارلىققا مايىل بولغان. بۇ ۋاقىتتا قەشقەردىكى ماشاۋۇ (ماداۋتەي) نىڭ رولى بەك كۈچلۈك.

لېكىن ماجۇڭيىڭنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەتمەكچى بولغانلىقىدا ئاساسى سەۋەپ شۇنىڭدىن ئىبارەتكى: ماجۇڭيىڭ شىنجاڭغا چىقىپ قىسقىغىنە بىر ئىككى يىل ئىچىدە نۇرغۇن ئۇرۇشلارنى قىلىپ شىنجاڭ ھاكىمىيىتىنى تارتىۋېلىش ۋە ئۆزىگە ماددى بايلىق توپلاشنى مەخسەت قىلغان ئىدى. شۇڭا ئۇ قۇمۇل، تورپان، قاراشەھەر، كۇچار، ئاقسۇ ۋە قەشقەر شەھەرلىرىدە نۇرغۇن غەنىمەتلەرنى قولغا چۈشۈردى. ھۆكۈمەت ۋە خەلقنىڭ نۇرغۇن ئالتون كۈمۈشلىرىنى بۇلاڭ تالاڭ قىلدى. ماجۇڭيىڭ قەشقەرگە يېتىپ كېلىشتىن بىر نەچچە ئاي ئىلگىرى قەشقەردىكى ماجەنچاڭ (چولاق زىخۇي) نىڭ ئەسكەرلىرى تۆمۈر سىجاڭنى ئۆلتۈرۈپ قەشقەر كونا شەھەردىكى «بەيتۇلمال»نى يەنى غەزىنىنى بۇلاپ قەشقەر يېڭىشەھەرگە يۆتكەپ كەتتى. (قەشقەردە ماداۋتەي تۆمۈر سىجاڭغا ئۆتكۈزۈپ بەرگەن غەزىنىدە (تەخمىنەن ئون نەچچە چارەك تىللا، ئون نەچچە چارەك زىقچە ئالتۇن نەچچە يۈز توننا كۈمۈش بار ئىدى) ماجۇڭيىڭ قەشقەرگە يېتىپ بارغاندا مەزكور ئالتۇنلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ چونتىكىگە چۈشتى.

ماجۇڭيىڭدا بۇ قەدەر جىق ئالتۇننىڭ توپلىنىشى قانچىلىك خوشاللىق بېغىشلىغان بولسا، يەنە شۇنچىلىك جان قايغۇسىنىمۇ پەيدا قىلاتتى. تومۇرسىجاڭنىڭ كاللىسىنى كېسىپ غەزنىگە ئىگە بولغانلار ئەلۋەتتە ئۆز كاللىسىنىڭ كېسىلىشىدىن غەم قىلماي بولامدۇ؟ ماجۇڭيىڭ بۇ قەدەر جىق ئالتۇنلارنى بىر تەرەپ قىلىش ئۈچۈن تۆۋەندىكى ئۈچ يولدىن بىرنى تاللايتتى: (1) خوتەن چارقىلىق يولى بىلەن دۇڭخاڭغا يەتكۈزۈۋېلىش؛ (2) لاداق يولى بىلەن ھىندىستانغا ئۆتكۈزۈۋېلىش؛ (3) سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۆتكۈزۈپ كېتىش.

بىز كېيىنكى پاكىستانلاردىن ئىگەللىگەنلىرىمىزگە قارىغاندا ماخۇسەن 1937- يىلى خوتەندىن ھىندىستانغا قاچقاندا 10مىڭ سەر ئالتۇن بىلەن ماڭغان. ئۇنىڭ سەنمۇجاڭى بەيزىلى 6 مىڭ سەر ئالتۇن بىلەن ماڭغان. لاداق يولىدا كېتىۋېتىپ ماخۇسەننىڭ نىيىتى بۇزۇلۇپ بەيزىلىنى ئېتىۋېتىپ ئۇنىڭ 6 مىڭ سەر ئالتۇنىنى ئېلىپ جەمئىي 16 مىڭ سەر ئالتۇن بىلەن ھىندىستانغا ئوتۇپ كەتكەن؛ شىنجاڭ تىپچىلىق بىلەن ئازات بولغاندىن كېيىن قاچقۇن يولۋاس ئوزى بىلەن بىللە ماڭغان قازاق زىيالىسى سالىسىنى پۇتۇن بالا چاقىسى بىلەن چولدە ئولتۇرۇپ كەتكەنلىكى؛ قاچقۇن قالىبەكنىڭ ئىمىن دامولىنى چولدە ئولتۇرۇپ كەتكەنلىكىنىڭ سەۋەپلىرىمۇ ئازغىنە ئالتۇن كومۇش مەسىلىسى ئىدى. ماجۇڭيىڭمۇ چول كەزگەن بولغاچقا بۇنداق ئىشلارنى ئەلۋەتتە كوز ئالدىغا كەلتۇرەتتى. شۇڭا ئۇ دۇڭخاڭ يولىغا ياكى لاداق يولىغا مېڭىشتىن قاتتىق ئەندىشە قىلاتتى. ماجۇڭيىڭ يول تاپالماي گاڭگىراپ قالغان پەيتتە قەشقەردە تۇرۇشلۇق ئەنگلىيە ئادەملىرى مەزكۇر ئالتۇننىڭ ھىندىستانغا ئوتۇشنى ئارزۇ قىلاتتى. تارىختا ھەر قانداق مۇجادىلىلەر ئىختىسادى

مەنپەئەتكە تۈگۈنلىنىدىغان بولغاچقا مەيلى ئەنگلىيە بولسۇن ياكى باشقا بىر جاھانگىر مەملىكەتلەر بولسۇن ئۇنىڭغا بىزنىڭ ھەرقانداق باتۇر ئادەملىرىمىزنىڭ قىلچە كېرىكى يوق. پەقەتلا ئۇلارنىڭ قولىدىكى بايلىق كېرەك. شۇڭا ماجۇڭيىڭنىڭ لاداق يولىغا مېڭىشىنى ئۈمىت قىلغان ئەنگلىيە كونسۇللىرى پاي پىتەك بولۇپ ھەتتا ماجۇڭيىڭنىڭ ئىستىقبالىغا پەيزىۋاتقىچە بارغان ئىدى. ئەنگلىيە تەرەپ ئۇنداق قىلغان يەردە سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپ ھەركەت قىلماي شۇك ياتاتتىمۇ؟ سوۋېت ھوكۇمىتى تەرەپ ھەربى ۋە دىپلوماتىيە جەھەتتە كوپ خىزمەت ئىشلىدى. قەشقەردىكى ماداۋتەي (ماشياۋۇ خۇيزۇ) بۇ ئوتتۇردا كوپ خىزمەت قىلدى. نەتىجىدە ماجۇڭيىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قورال سېتىۋالغىلى بارماقچى دېگەندەك مەجھۇل گەپ سوزلەر بىلەن سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئوتۇپ كەتتى. دىمەك ماجۇڭيىڭنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا بارماقچى بولغانلىقى ئۇنىڭ ئىلغار ئىنقىلاۋي غايىلىك بولغانلىقىدىن ئەمەس، بەلكى سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىشقا ھەممە جەھەتتىن مەجبۇر بولغانلىقىدا بۇ مەسىلىگە دائىر خەلق ئىچىدە مۇنداق رىۋايەت بار.

① ماجۇڭيىڭ قەشقەرگە بارغاندا سوۋېت ئىتتىپاقىدىن قورال ئالماقچى بولۇپ نۇرغۇن پۇل مال ئوتكۈزۈپتۇ، سوۋېت ئىتتىپاقى ماقۇل كەلگەندىن كېيىن ماجۇڭيىڭ نەچچە يۈز ئادەم بىلەن ئەركەشتامغا قورال ئالغىلى بارغاندا، سوۋېت ئىتتىپاقى تەرەپ ئۇلار

نى قورالسىزلاندۇرۇپ، سەن ئۆتكۈزگەن پۇل مالغا بېرىدىغان قوراللارنى شىڭشىسەي ھۆكۈمىتىگە ئۆتكۈزۈپ بولدۇق، دەپتۇ. ئاندىن ماجۇڭيىڭنى موسكۋاغا ئېلىپ بېرىپ، ئاۋدىئاتسىيە مەكتىۋىدە ئوقۇشقا كىرگۈزۈپتۇ. بۇ راۋايەت يېقىندا بايان قىلغان پاكىتلىرىمىزنى كۈچەيتىشكە پايدىلىق.

② راۋايەتتە: ماجۇڭيىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا بارغاندىن كېيىن زاۋۇتلارنى، مەكتەپلەرنى ئېكىسكۇرسىيە قىلىپ، كېيىن ئۆزى ھەربى مەكتەپتە ئوقۇپتۇ. سوۋېت گېرمان ئۇرۇشىدا ئاجايىپ قەھرىمانلىقلار كۆرسۈتۈپتۇ... بۇ خەلق ئاغزىدىكى راۋايەت. ئېھتىمال ماجۇڭيىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا بارغاندىن كېيىن تەربىيە كۆرۈپ ئوقۇپ ئىلغار ئىدىيىگە ئىگە بولغان بولۇشىمۇ مۇمكىن.

ئەمما سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ شىنجاڭ ئىشلىرى بويىچە مۇتەخەسسىسى مەنسۇررۇزىيوپنىڭ: «ماجۇڭيىڭنىڭ يېنىدىكى كامال ئەپەندىنى ياپونىيە جاسۇسى، ماجۇڭيىڭنىمۇ ياپونىيە جاسۇسى» دەپ كۆرسۈتۈپ يازغان بىراشورىسىنى كۆرگەن كىشىلەر خېلى بار. يۇقۇرقى پاكىتلاردىن قارىغاندا ماجۇڭيىڭنى قانداقتۇر ئىلغار، ئىنقىلاۋى غايىگە ئىگە دەپ كۆرسۈتۈش يالغان بىر سەپسەتىدىن ئىبارەت.

ماجۇڭيىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا كەتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ ئاچىسىنىڭ ئېرى ماخۇسەن 36 - دىۋىزىيىگە سىجاڭ بولۇپ خوتەندە تۇردى. شىڭ شىسەي ھۆكۈمىتى بىلەن ۋاقىتلىق كېلىشىم تۈزۈپ پوسكام ناھىيىسىنى چېگرا قىلىپ پوسكامنىڭ ئۇ تەرىپىدە ماخۇسەن، پوسكامنىڭ بۇ تەرىپىدە (قەشقەر تەرىپىدە) شىڭ شىسەي ۋە خوجانىيازھاجى قىسىملىرى تۇردى. گويا بىر مەزگىل يۇرت تىنچاقاپ قالغاندەك بولدى. بۇ پۇرسەتتە شىڭشىسەي ھۆكۈمىتى پىلانلىق يۇسۇندا ئۆز ھاكىمىيىتىنى مۇستەھكەملەپ ھەربىي قىسىملىرىنى بولۇپمۇ ساقچى قىسىملىرىنى تولۇقلاپ كەلگۈسى تازىلاش ئىشلىرىغا تەييارلىق كۆرۈۋاتاتتى:

شىڭ شىسەي ئالدى بىلەن ئاق ئورۇس گېنېراللىرىنى يوقۇتۇپ ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرىنى قورالسىزلاندۇردى؛ 2 - قەدەمدە قەشقەردىكى قىرغىز ئوسمان سىجاڭنى ۋە سېيتۋالدىجان قۇر بېشىنىڭ قوراللىق قىسىملىرىنى قورالسىزلاندۇردى ۋە تازىلىدى؛ 3 - قەدەمدە خوجانىيازھاجى، مەھمۇت سىجاڭلارنى تازىلىماقچى بولغاندا مەھمۇت سىجاڭ ئۇنىڭ قاپقىنىغا چۈشمەي چەتئەلگە چىقىپ كەتتى. خوجانىيازھاجى شىڭ شىسەينىڭ تۈرمىسىدە ئۆلتۈرۈلدى. شىڭ شىسەي پىلان بويىچە 4 - قەدەمدە ماخۇسەننى يوقاتماقچى ئىدى. بىراق مەھمۇت سىجاڭ چەتئەلگە كەتكەن ھامان، ئۇنىڭ قىسمەن ئەسكەرلىرى ئابدۇنىياز لىيەنجاڭ، (كېيىن سىجاڭ دەپ ئاتالدى) باشچىلىقىدا ماخۇسەن بىلەن بىرلىشىپ شىڭ شىسەي ھاكىمىيىتىگە قارشى ھۇجۇم قوزغىدى. بۇ ئۇرۇش قەشقەر، كۇچارلاردا شىددەتلىك بولدى. ماخۇسەننىڭ قەشقەرگە قىلغان ھۇجۇمنى قايتۇرۇش ئۈچۈن شىڭ شىسەي ھۆكۈمىتى يەنە سوۋېت ھۆكۈمىتىدىن ھەربى ياردەم تەلەپ قىلدى. تەلەپكە بىنائەن سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى 2 - قېتىم شىنجاڭغا كىرىپ ماخۇسەن قىسىملىرىنى تامامەن قورالسىزلاندۇردى. ماخۇسەن ئۆزى ھىندىستانغا قېچىپ كەتتى.

ماخۇسەن 34 - يىلدىن 37 - يىلغىچە خوتەندە تۇردى، قىسقىنە 3 - 4 يىل ئىچىدە ئۇنىڭ خوتەن خەلقىگە سالغان زۇلۇمى بەكمۇ دەھشەتلىك بولدى. زورلۇق - زوراۋانلىق ھەددىدىن ئاشتى.

ئالۋاڭ ياساق چىقىدىن ئاشتى. زۇلۇمغا چىدىماي قارشىلىق قىلغانلارنىڭ قىلىچى ئاستىدا قانغا بويالدى. بەزەن ئىشلىرى ئىنسانىيەت قىياپىتىدىن چىقىپ كەتكەن ئەشەددىي ۋەھشىلىك دېيىشكە بولىدۇ. مەسىلەن: خوتەن تەۋەككۇلدا زۇلۇمغا قارشىلىق كۆرسەتكەنلەرنى ماخۇسەن ئەسكەرلىرى تۇتۇپ، تىرىك ئادەمنىڭ مورە ئومۇرتقىسىنى تېشىپ سىم ھالقا ئۆتكۈزۈپ ئاتقا سۆرۈتۈپ ئۆلتۈرۈشتەك ۋەھشىلىكلەرنى قىلدى.

يىغىپ ئېيتقاندا مەيلى ما جۇڭيىڭ، مەيلى ماخۇسەن بولسۇن، شىنجاڭغا ئىنقىلاب قىلىش ئۈچۈن ياكى ۋەتەنپەرۋەرلىك قىلىش ئۈچۈن كەلگەن ئەمەس، بەلكى بۇلاڭچىلىق، قىرغىنچىلىق قىلىش ئۈچۈن چىققان. ئۇلارنىڭ ئەمەلىيىتى ئەنە شۇنداق بولىدىكەن، ئۇنداقتا ئۇلارغا قانداقتۇر ۋەتەنپەرۋەر ياكى ئىنقىلاۋىي غايىلىك دەپ تاج كەيدۈرۈش مۇتلەق توغرى ئەمەس.

قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ كېلىپ چىقىش سەۋەبلىرى ۋە ئۇنىڭ ئالدىغا قويغان نىشانىسى ھەممىگە ئايان. ئەمما قوزغىلاڭ ئۇلغىيىپ پۈتۈن شىنجاڭنى قاپلىغاندىن كېيىن، بولۇپمۇ ما جۇڭيىڭ چىققاندىن كېيىن قانداق مۇرەككەپلەشكەنلىكىنى، چەتئەل جاھانگىرلىرىنىڭ قانداق قول سالغانلىقىنى، شىڭ شىسەينىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمى ئارقىسىدا قانداق ھاكىمىيەت قۇرغانلىقىنى ئوبدان چۈشىنىمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ تارىخقا باھا بەرگەندە تارىخى پاكىتلارغا ھۆرمەت قىلىش كېرەك. بۇلۇڭ-پۇشقاقتىن چىقىپلا ئەمەلىيەتنى بۇرمىلاپ باھا بېرىشكە تارىخى پاكىتلار ھەرگىز يول قويمايدۇ.

جاڭ پېيىۋەننىڭ قىسقىچە تەرجىمىھالى

ۋاڭ ئېنرۇڭ

جىن شۇرېن ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن، ئۆز ئارا چىقىشالمايدىغان 3 خىل كۈچ — شىڭ شىسەي، ما جۇڭيىڭ ۋە جاڭ پېيىۋەن باشچىلىغىدىكى ھەربىي كۈچلەر ئوتتۇرىغا چىققان ئىدى. بۇنىڭدىن باشقا يەنە: دۇڭبېي (شەرقىي - شىمال) پىدائىي قوشۇنلىرىدىن شىنجاڭغا كەلگەن قىسىملار، جۇڭگو تەۋەلىكىگە ئۆتكەن ئاق ئورۇس قىسىملىرى ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ يەرلىك قوراللىق كۈچلىرىدىن ئىبارەت 3 خىل ھەربىي كۈچ بار بولسىمۇ، يۇقىرىدىكى 3 خىل كۈچ دائىرىسىدە ئىدى. قارانىيەتلىك شىڭ شىسەي قۇۋلۇق - شۇملۇق ئىشلىتىپ تەدرىجىي تۈردە باشقا كۈچلەرنى يوقىتىپ شىنجاڭنىڭ ھەربىي - مەمۇرىي ھوقۇقىنى قولغا كىرگۈزۈۋېلىپ ئون نەچچە يىل قانلىق تېررورلۇقنى يۈرگۈزدى.

جاڭ پېيىۋەن تېخى ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشتىن ئاۋالقى 3 يىلدا مەن ئۇنىڭ قول ئاستىدا خەرىتە سىزغۇچى، تېلېگرامما تەرجىمانى بولۇپ ئىشلىگەن، ھەمدە قىسقا ۋاقىت بولسىمۇ، كاتىپ ۋە ھەربىي مۇشاۋىر بولغان ئىدىم. شۇڭا جاڭ پېيىۋەن توغرىسىدا كۆرگەن - بىلگەنلىرىمنى ئومۇملاشتۇرۇپ يېزىپ چىقتىم. ئارىلىقتا 30 نەچچە يىل ئۆتتى. شۇنىڭدەك كونا جەمئىيەت تۈزۈمىدە باش-

لىقلار بىلەن تۆۋەندىكى خادىملارنىڭ سوھبەتلىشىش پۇرسەتلىرى ئاز بولاتتى. شۇڭا بۇ ئەسلىمىدە خاتالىقلارنىڭ بولۇشى مۇمكىن. كىتاپخانلارنىڭ تۈزۈتۈشىنى ئۈمىت قىلىمەن.

كېلىپ چىقىشى ۋە مىجەزىنى قىسقىچە تونۇشتۇرۇش

جاڭ پېيپېيۇەنىنىڭ ئىسمى زىخىڭ، گەنشۇي گۇيدې ناھىيىسىدىن، مىڭگونىڭ دەسلەپكى يىللىرىدا گەنشۇي سىفەن مەكتىۋىدې ۋە ھەربى تەلىم - تەربىيە مەكتەپلىرىدە ئوقۇش پۈتتۈرگەن، كىچىكىدە يېتىم قېلىپ تۇل ئانىسى بېقىپ چوڭ قىلغان، شۇڭا ئانىسىغا ۋاپادار ئىدى. جاڭ پېيپېيۇەن ئوزىنى چوڭ كورسۈتەتتى. باشقىلار بولسا ئۇنى سالپاڭ قۇلاق دەيتتى. دەرۋەقە ئۇنىڭ بېشى يوغان، بوينى قىسقا بولغانلىقتىن سالپاڭ قۇلاقلىرى مورىسىگە تېگىپ تۇرىدىغان غەلىتە ئادەم ئىدى. جاڭ زىخىڭنىڭ بېشى يوغان كوزى كىچىك، بەستلىك بولسىمۇ كوسا ئىدى. قۇلىغى چوڭ باي بولىدۇ دەپ تەمەننا قىلسا كوسىلىقىدىن نومۇس قىلاتتى. شۇڭا ئۇ زەنجىۋىل سۇيىنى پەلتۇكۇش بىلەن ئەتە - ئاخشاملىرى ئېڭەكلىرىگە ۋە ئېغىز چورىلىرىگە سۈرتۈپ ساقال ئۈندۈرۈشنى ئارزۇ قىلاتتى لېكىن قانچە قىلسىمۇ ساقال چىقمايتتى. زىخىڭ نەپسىگە ئامراق، ھاۋايى - ھەۋەسكە بېرىلگەن ئادەم ئىدى. مىزىلىك تاماقنى ۋە خېنىم قىزلارنى ياخشى كورەتتى. خاراكتېرى ئۈستۈن، مەنمەنلىگى كۈچلۈك، پۇلنى توپىدەك چېچىپ خەشلەيتتى. ھوسنى خەت مەشىق قىلاتتى، ناخشىغا (ئېبرخاڭ) ئۇستا ئىدى. قازاقچە پۇشۇرۇلغان گوش ۋە قېمىزنى ياخشى كورەتتى. ھوسنى خەتنى ئىنتايىن چىرايلىق يازاتتى، قىمارۋاز ئىدى. ماجاڭ ئوينىسا تاڭ

ئاتقۇزاتتى. باشقىلارغا، ياشلار ئەلۋەتتە 4 ئىشتا ماھىر بولۇشى كېرەك: 1 - خۇش خەت يېزىشتا؛ 2 - ناخشا ئېيتىشتا 3 - ماجاڭ ئويناشتا 4 - كىيىم كىيىشكە ماھىر بولۇشى كېرەك دەيتتى. يەنە، ياشلار يۇۋاش بولماسلىق كېرەك، يۇۋاش ئادەم ئىشقا يارىمايدۇ، شوخ - كەپسىز بولۇشى كېرەك، شوخ بولمىغان ئادەمنىڭ قولىدىن ھېچقانداق ئىش كەلمەيدۇ دەيتتى. بۇ سوزلەر گەرچە سەپسەتە - ئاساسسىزدەك بولسىمۇ، شۇ ۋاقىتتىكى ھوكۇمران سىنىپلارنىڭ ئىدىيالوگىيىسىنى ئىنتايىن ئوچۇق كورسۈتۈپ بېرىدۇ. زىخىڭ تۇنجى قېتىم لى پەملىلىك بىر ئايالنى ئالغان ئىدى. بۇ ئايال غۇلجىدا ئولدى. 2 - قېتىمدا تيەنجىنلىك شۇي جيەنجىڭنىڭ سىڭلىسىنى ئالدى. زىخىڭنىڭ ئاپىسى ئوتتۇرا ياشلارغا كەلگەندە ئەپيۇنكەش بولۇپ كېتىپ كېچە-كۈندۈز ئەپيۇن چېكىپ ياتتى. زىخىڭنىڭ ھەر ئىككى خوتۇنى تاڭ ئاتقىچە ئەپيۇنكەش ئانىنى كۈتەتتى. 3 - ئايالى خۇخانىم، ئۇرۇمچىلىك بولۇپ، ئىنتايىن چىرايلىق ئىدى. ۋەسىيىتىنىڭ 3 - ماددىسىدا شىڭ شىسەينىڭ قاراپ قويۇشىغا ھاۋالە قىلغان ئايال شۇ ئىدى. زىخىڭنىڭ ئالغان ئاياللىرى جىق بولسىمۇ رەسمى ئوي تۇتمىغان ئىدى. ئۇ يەنە لى ۋېنخۇەننىڭ قىزى چىرايلىق ھەم قابىلىيەتلىك دەپ ئاڭلاپ لى ۋېنخۇەننىڭ كونا ئويى قۇمۇلدا ئىكەنلىگىنى بىلىۋالىدۇ. قۇمۇل قوزغىلاڭچىلىرىنى بېسىقتۇرۇش ئۈچۈن قۇمۇلغا بارغان زىخىڭ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ بۇ خوتۇننى ئەمرىگە ئالىدۇ ۋە توينى تولىمۇ چوڭ ھەشەمەتلىك قىلغاچقا قۇمۇل خەلقىمۇ ھەيران قالغان ئىدى، ئۇنىڭ ئەسكەرلىرىمۇ، سىلىڭبۇنىڭ راۋاقلىرىدا تۇرۇپ قوشاق قېتىپ: «سەنبا مىلتىغى، تومۇر قاپقىسى بار، ئوغرىنى قوغلىماي، تەي - تەي ئالغۇسى بار، جاڭ-

جۈنىنىڭ كۆڭلىنى تاپماق تەس، ئۇرۇش ئۈستىدە خوتۇن ئالغىنى ئانچە خوپ ئەمەس» دېيىشكەن ئىدى. زىخىڭ بۇ قوشاقنى ئاڭلاپ كۈلۈپ قوياتتى. ئىلگىرىكى يىللاردا ھاۋايى ھەۋەسكە قىزچىلىك بىرىلگەنلىكىنى ئېيتىپ تۈگەتكىلى بولمايدۇ، ئاخىرى ئۇ يەپ-ئىچىش، ئويۇن-تاماشا ئىچىدە مەغلۇپ بولدى. ئۇنىڭ ئىككىلا بالىسى بار ئىدى. بىرىنى تۇنجى ئايالى لى خانىم تۇققان. يەنە بىرى ئاكىسىنىڭ خوتۇنى ئۆلگەندە ئۇنىڭدىن قالغان بىر بالىنى بېقىۋالغان، شۇنىڭ بىلەن ئىككى بالا ھېساپلىنىدۇ. كېيىن ئالغان خوتۇنلىرى تۇغمىغان ئىدى. زىخىڭ 1934-يىلى 1-ئايدا بوربوسۇن مازاردا ئۆزىنى ئېتىپ ئۆلتۈۋالدى. زىخىڭ گۇاڭشۈينىڭ 20-جياۋۇ يىلى (1984) يىلى تۇغۇلغان. ئۆلگەندە ئاران 40 ياشى ئىدى.

بىرىنچى قېتىم شىنجاڭغا كېلىشى

جاڭ زىخىڭ گەنسۇي ھەربىي تەلىم-تەربىيە مەكتىپىنى تۈگەتكەندىن كېيىن لەنجۇدا ئۇزۇن تۇرغان بولسىمۇ كۆڭلىگە ياقماي ئاخىرى شىنجاڭغا چىقىدۇ. ئۇ چاغلاردا ياڭ زېڭشىن سىرىت بىلەن ئالاقە قىلماي، قاپقىنى چىڭ ئېتىپ ئۆز مەيلىچە ئىش قىلىۋاتقان ئىدى. ياڭ زېڭشىن ئۇنى شىنجاڭ ھەربىي ئىشلار باشقارمىسىنىڭ بولۇم ئەزاسى قىلىپ تەيىنلىدى. زىخىڭ بۇ جەرياندا تولاراق ئۈرۈمچىدىكى تىجارەتچىلەر بىلەن ئارىلىشىپ ئاپاق-چاپاق ئۆتۈدۇ. ئۈرۈمچىدىكى كاتتاسودىگەرلەر بويىروكرات ئەمەلدارلار بىلەن قويۇق تىل بىرىكتۈرۈپ قانچە پۇل سەرىپ بولۇشىغا قارىماي، ئىمكان تېپىلسىلا پارا بېرىپ يول تاپقانلار ئىدى. زىخىڭمۇ شۇلارنىڭ ئارىسىدا ئەتىدىن-كەچكىچە ئەيشى-ئىشرەت، كەيپى-ساپا سۈرۈپ قىمار ئويناپ چوڭتا ئېلىپ، كورەڭلىك بىلەن پاھىشىگە پۇل خەشلەپ، نوچىلىق قىلىپ يۈردى. ئۇ يەنە ساختىپەزلىك بىلەن پۇل تاپماقچى بولۇپ، قۇرۇقتىن - قۇرۇق توپ مال سېتىش سارىيى ئاچتى. ئۈرۈمچى نەنگۈەن ئەتراپىدا بىر دۇكاننى ئىجارىگە ئېلىپ، قوراسىدا ئۇرغۇن ساندۇق ياسىتىپ، ساندۇقلارغا ماركا-نومۇر قويۇپ ئۇنىڭ ئىسىل تاۋار - دۇردۇن مەھسۇلاتلىرى قاچىلانغان دىگەن خەتلەرنى يازدۇرۇپ تىزىپ قويۇدۇ. ئاندىن خىرىدار ئىزدەپ X كۈنى مال يېتىپ كېلىدۇ، دەپ خىرىدارلاردىن پۇل ئېلىپ، خېلى جىق پۇل يىغىۋالغاندىن كېيىن قېچىپ كېتىدۇ. خىرىدارلار بەلگىلەنگەن كۈنى سارايغا كېلىپ مال ئالىمىزدىسە، زىخىڭ يوق، ئاندىن سارايۋەنگە ساندۇقلارنى ئاچتۇرۇپ كۆرسە ئۇنىڭ ئىچىدە پارچە خىش، كاھىشلار ۋە ئۇششاق تاش قاچىلانغان ئىكەن. بۇ ئىش ھۆكۈمەتكە مەلۇم بولۇپ ئۇنى قولغا ئالماقچى بولغاندا، ئۇ ئاللىقانداق يىراق جايلارغا قېچىپ كېتىپ بولغان ئىدى. زىخىڭ ئۈرۈمچىگە كېلىپ ئانچە ئۇزۇن تۇرمىغان بولسىمۇ ئەنە شۇنداق ئىزسىز يوقالغان ئىدى. ئۇ زادى قايسى يىلى كەلدى، قايسى كۈنى كەتتى، بۇ تەرەپلىرى ئېنىق ئەمەس.

جىمونەي مۇستەقىل ئاتلىق ئەسكەرلەر لىيەنىدە لەنجاڭ بولۇشتىن ئىش باشلىشى

زىخىڭ يۇقۇرقى ئالدامچىلىق جىنايىتىنى ئۆتكۈزۈپ ئىچكىرىدىگە قېچىپ بېرىپ پۇللىرىنى كەڭتاشا خەشلەپ تۈگەتكەندىن كېيىن يەنە تۇرغۇسى كەلمەيدۇ، گەنسۇيدە مەلۇم بىر ئەرباپ ئارقىلىق ياڭ-

ژېڭىشىغا، ئۆتكەن خاتالىقلىرىغا توۋە قىلىپ خىزمەت كورسۇتۇشى توغرىسىدا خەت يېزىپ 2 - قېتىم يەنە شىنجاڭغا چىقتى. ياڭزېڭشىن مەككارلىق قىلىپ ئۆتمۈشنى سۈرۈشتە قىلماي، زىخڭنى جۇمۇنەي مۇستەقىل ئاتلىق ئەسكەر لىيەنىگە لىيەنجاڭ قىلىپ تەيىنلىدى. بۇ ۋاقىت 1917 - يىلى سوۋېت ئوكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ ئارپىسى (مىنگونىڭ 6 - يىلى كۈز) ئىدى. چاروسىيە ئىمپېرىيىسى چۈشكۈنلۈشۈپ مەغلۇبىيەتكە يۈزلەنگەشكە، جۇڭگو - روسىيە چېگرىسىنىڭ مۇداپىئەسىنى كۈچەيتىشكە توغرى كېلەتتى. شۇڭائۇ چېگرا مۇداپىئەسىگە تەييارلىق كۆرۈپ ھەربى تەلىم - تەربىيىنى كۈچەيتىدۇ. زىخڭنىڭ جۇمۇنەيگە بارغان ۋاقتىدا ھېچ ئىش يوق ئىدى. سوۋېت ھاكىمىيىتى دەسلەپ قۇرۇلۇشقا باشلىغاندىن كېيىن مەغلۇپ بولغان ئاق گۋاردىيىچىلەر شىنجاڭغا قېچىپ كېلىشكە باشلاپ پەقەت جۇمۇنەيگە قېچىپ ئۆتكەنلەر مىڭدىن ئېشىپ كەتكەن ئىدى. چېگرا رايوندا تۇراقلاشقان ئاھالىلار قورقۇشقا باشلايدۇ. جاڭ زىخڭنىڭ ئەمەلى كۈچى بىر لىيەن ئاتلىق ئەسكەر بولغاچقا ئاز سان بىلەن كۆپ سانغا تاقابىل تۇرغىلى بولمايدىغانلىقىنى بىلىپ باشقىچە ئۇسۇللار بىلەن قارشىلىق كورسەتتى. جۇڭگونىڭ قېدىمقى دەۋرلىرىدە قوللانغان ئۇرۇش سەنئەتلىرى بويىچە ئوچاقلارنى كوپەيتىش، ئاكوپلارغا تاش تىزىپ ھەربى شەپكە كەيدۈرۈش ئۇسۇللىرى ئارقىلىق ئاقلارغا، جۇڭگونىڭ چېگرا مۇداپىئە كۈچى خېلى جىق ئىكەن دەيدىغان چۈشەنچىنى پەيدا قىلغان ئىدى. ئۇ يەنە يەرلىك تىجارەتچى گويۇڭلوڭنى ئۈرۈمچى ۋالىسى گۇي فاڭشىڭغا ئوخشۇتۇپ ياساپ، ئولكىلىك ھوكۇمەتتىن ئېۋەتكەن خارجى ئىشلار ئەلچىسى دەپ ئوتتۇرىغا چىقىرىپ، ئاق گوۋاردىيىچىلەرنىڭ باشلىقلىرى بىلەن سوھبەت ئۆتكۈزىدۇ. (گويۇڭلۇڭ تيەنجىن گوروھىدىكى تېرە مال - سودىگەرلىرى ئىدى. جۇمۇنەيدە تۇرۇپ بولغۇن تېرىسى بۇغا مۈڭگۈزى، بوكەن مۈڭگۈزى قاتارلىق قىممەتلىك يەرلىك مەھسۇلاتلارنى سېتىۋالاتتى. بۇ ئادەمنىڭ قىياپىتى گۇي فاڭشىڭغا ئوخشايدىغان، خاراكتېر جەھەتتىن ھوشيار ئادەم ئىدى. گو بىلەن جاڭ ئادەتتە ياخشى ئۆتەتتى. شۇڭا تەۋەككۈل قىلىپ «چىنچەيداچېن» رولىنى ئويناپ چىقتى) گويۇڭلۇڭ خارجى ۋەكىل سۈپەتىدە بېرىپ ئاقلارغا: سىلەر پۈتۈن قوراللار بىلەن جۇڭگو تەۋەسىگە ئۆتۈشۈڭلارغا خەلقارا قانۇن يول قويمايدۇ. بىراق سىلەرنىڭ ئەمەلى ئەھۋالىڭلاردىن جۇڭگو ھوكۇمىتى خەۋەردار بولغىنى ئۈچۈن كەسكىن تەدبىر قوللانمايمىز، ئەگەر سىلەر جۇڭگو پۇخرالىرىغا ھېچقانداق زىيان سالمىساڭلار ئۇ چاغدا شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھوكۇمىتى ئاشلىق ۋە ئوت - چۆپ بىلەن تەمىنلىشى مۇمكىن. ناۋادا ئىنتىزامسىزلىق قىلىپ ماجىرا پەيدا قىلىدىغان بولساڭلار، شىنجاڭ چېگرا مۇداپىئە قىسىملىرىمىز دولەت زىمىنىنى قوغداش ئۈچۈن سىلەرگە ھەرگىز يول قويمايدۇ دېگەندە، ئاقلار جۇمۇنەيدە كۈچلۈك تەييارلىق بارىكەن دەپ ئەسكەرلىرىنى ئېلىپ يىراق كېتىدۇ. شۇنداق قىلىپ بۇ ئۇسۇل ئارقىلىق ئۇز ئاجىزلىقىنى بىلدۈرمەيدۇ، ھەم ئۇرۇشۇپمۇ قالمايدۇ. بۇ ئۇسۇل ياڭ زېڭشىنغا ياراپ قالغاشقا ئۇزۇن ئۆتمەي زىخڭنى تۇەنجاڭلىققا ئوستۈردى.

لىيەنجاڭلىقتىن تۇەنجاڭلىققا ئوسمەك ھەربى تۈزۈمدە كام ئۇچرايدىغان ۋەقە. ياڭ زېڭشىن دەۋرىدىكى قوشۇنلار مەيلى شتات تۈزۈلۈشى جەھەتتە بولسۇن مەيلى قوراللىنىش، ئادەم، مەشىق قىلىش جەھەتلەردە بولسۇن قالاق ئىدى. مۇستەقىل لىيەننىڭ لىيەنجاڭى ئەسلىدە يىڭجاڭ بىلەن باراۋەر. دىمەك ئۇنىڭ تۇەنجاڭلىققا كوتۈرۈلىشى ئىنۋان جەھەتتىمۇ مۇۋاپىق كېلەتتى.

قەدەممۇ قەدەم يوقۇرى ئۆرلەش

جاڭ زىخىڭ تۈەنجاڭ بولغاندىن كېيىن، ياڭ زىڭشىن ئۆلدى. ئۇ ئۆلمىگەن بولسا ئۇ،قەدەر چاپسان كوتۇرۇلالمىغان بولاتتى. 1928 - يىلى «7 - ئىيول سىياسى ئۆزگۈرۈشى» ئارقىلىق ياڭ زىڭشىن فەنياۋ نەن تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلۈپ، جىن شۇرېن ھاكىمىيەت بېشىغا چىقتى. زىخىڭمۇ لۇيجاڭلىققا كۆتۈرۈلۈپ، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھوكۇمەت ھەربى ئىشلار چۇسىنىڭ چۇجاڭلىغىنى قوشۇمچە ئۆتىدى. ئۇزۇن ئۆتمەي ئىلى مۇداپىئە ئەلچىسى نيۇشى قاراشەھەرگە يوتكەلگەندە جىن شۇرېن جاڭزىخىڭنى ئىلى مۇداپىئە ئەلچىلىگىگە تەيىنلىدى. مۇداپىئە ئەلچىلىگىنى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئەلچىلىگىگە ئۆزگەرتتى. زىخىڭ ئىلىغا بېرىپ خىزمەت تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، قۇراللىق كۈچلىرىنى دىۋىزىيە (شى)گە كېڭەيتىپ ئۆزى قوشۇمچە شىجاڭ بولدى. تاكى جىن شۇرېن ئاغدۇرۇلۇپ، جۇڭگىياڭدىن خۇاڭمۇسۇڭ، لو ۋېنگەن قاتارلىقلار شىنجاڭغا كېلىپ نەنجىن ھوكۇمىتىنىڭ جۇڭيانىڭ 8 - دىۋىزىيىسى دەپ رەسمى نام بەرگەنگە قەدەر، ئۆزىنى - ئۆزى شىجاڭ دەپ كەلگەن ئىدى. 1933 - يىلى 10 - ئاينىڭ 8 - كۈنى بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش مەھكىمىسىنىڭ چوڭ زالىدا زىخىڭ 8 - دىۋىزىيە شىجاڭلىغىنى رەسمى تاپشۇرۇۋالدى. خارجى ئىشلار بۇجاڭى قوشۇمچە قانۇن ئىشلار بۇجاڭى لو ۋېنگەن، جۇڭيانىڭ ۋاكالىتەن قەسەم بېرىش يىغىنىغا رىياسەتچىلىك قىلدى. شۇ ئايدىن كېيىن ئۇ مەغلۇپ بولۇپ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالدى. 5 يىل ئىچىدە تۈەنجاڭلىقتىن - شىجاڭلىققا كوتۇرۇلدى. بوز يەر ئۆزلەشتۈرۈش ئەلچىسى نامى ئاستىدا پۈتۈن ئىلى رايونىنىڭ ھەربى - مەمۇرى ھوقۇقنى ئىگەللىگەن، شۇنداقلا تېز كوتۇرۇلۇپ قاتتىق يىقىلغان ئىدى.

قارىماققا جاڭ زىخىڭ شىنجاڭدىكى جۇنفالارنىڭ ئوز - ئارا كورەشلىرى جەريانىدا كوتۇرۇلۇپ، يەنە كورەشلەر ئىچىدە موللاق ئاتتى. ئۇنىڭ ئورغۇپ تۇرغان كۈچ - قۇۋۋىتى، ھەربى تەلىم كورگەنلىگى، پاراسەتلىكلىگى ۋە خۇشامەت قىلىشقا ماھىرلىغى قاتارلىق خۇسۇسىيەتلىرى تۈپەيلى لىيەنجاڭجاڭلىقتىن مۇستەقىل شىجاڭلىققىچە كوتۇرۇلگەن بولسىمۇ يەنە ئۇنىڭدا يىراقنى كورەلمەيدىغان، ئالدىن سېزالمايدىغان چىرىكلەشكەن، تەلۋە مىجەز، قول ئاستىدا تۈزۈك ئادىمى يوق بولۇشتەك پايدىسىز ئەھۋاللىرىمۇ بار ئىدى. شۇڭا ئۇ، ئەڭ ئاخىرىدا مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىپ جاھاننىڭ كارىدىن كەتتى. ئەمىلىيەتتە، زىخىڭنىڭ مەغلۇبىيىتى نەنجىن ھوكۇمىتىنىڭ سۇيىقەستى، ۋە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سىياسىتىدىن بولغان. بىز بۇنى تۆۋەندىكى 3 نۇقتىدىن، يەنى ئۇنىڭ جىن شۇرېن، ما جۇڭيىڭ ۋە شىڭ شىسەيلەر بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلىرىدىن ئېنىق چۈشۈنالايمىز.

جاڭپېيۈەن بىلەن جىن شۇرېن ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت

1928 - يىلى (مىنگو 17 - يىلى) 7 - ئاينىڭ 7 - كۈنى (ھەپتىنىڭ 6 - كۈنى) ئۈرۈمچىدە، شىنجاڭ ئۆلكۈلۈك رۇس تىلى سىياسى - قانۇن كورسىدا تۇنجى قېتىم ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇراسىمى ئوتكۇزۇلدى. بۇ شىنجاڭ بۇيىچە تۇنجى قېتىم يوقۇرى مەكتەپتە ئوقۇغان ئوقۇغۇچىلارنىڭ تۇنجى قېتىم ئوقۇش پۈتتۈرۈش مۇراسىمى بولۇپ، تەربىيەلەنگەن ئوقۇغۇچىلار شىنجاڭلىق باللار بولغاچقا،

ھەممە ئادەم تەڭ كۆڭۈل بولگەن ئىدى، مۇراسىمغا ياڭزېڭشىن ۋە ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلارنىڭ ھەممىسى قاتناشتى. سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ كونسۇلى ئايالى بىلەن، نەنجىن ھۆكۈمىتىنىڭ يېڭىدىن ئەۋەتكەن ۋەكىلى، چىيەن ××مۇ تەكلىپ بىلەن قاتناشقان ئىدى. مۇراسىم ئېچىلىپ، رەسىمگە چۈشكەندىن كېيىن، مەكتەپ زالىدا زىياپەت بولدى. بۇكورسىنى ياڭزېڭشىن تەشەببۇس قىلىپ ئاچقان، مائارىپ تىڭجاڭى لىيۇۋېنلۇڭ باشقۇرغان بولسىمۇ، ھەرئىككىسى مەكتەپنىڭ شىياۋجاڭى ئەمەس ئىدى. فەنياۋنەن بۇمەكتەپكە مۇدىرلىكنى قوشۇمچە ئېلىپ بارغان ئىدى. شۇڭا زىياپەتكە فەنياۋنەن ساھىپخانلىق قىلدى، ياڭزېڭشىن مېھمان سۈپىتىدە قاتناشتى. قەدەھ كۆتۈرۈشكەن بىر ۋاقىتتا، تۇيۇقسىز بىرسى كىلىپ ياڭزېڭشىننى ئېتىپ ئۆلتۈردى. شۇڭا بۇكۈننى شىنجاڭلىقلار «7 ئىيۇل سىياسى ئۆزگۈرۈشى» دەپ ئاتىغان. ياڭزېڭشىنغا قىلىنغان سۇيىقەستنى فەن ياۋنەن پىلانلىغان، بۇنىڭدا گۇمان يوق. فەنياۋنەن نىمە ئۈچۈن ياڭزېڭشىننى ئۆلتۈردى؟ بۇسۇيىقەستچى گۇرۇھتا يەنە كىملەر قاتناشتى، قۇراللىق ئارقا تىرەكى بارمۇ-يوق؟ فەنياۋنەن 3-زالنى قورشاپ ھۇجۇم قىلىۋاتقاندا نەق مەيداندا ئېتىپ ئۆلتۈرۈلدى، دىمەك سۇيىقەست تەييارلىغۇچىنىڭ بۇھەقتە ئېنىق ئىقرارى بولمىغاچقا كېيىنكى تۈرلۈك گۇمانى پەرەزلەردىن باشقا ھېچقانداق ئاساس يوق. مەسىلەن: جىن شۇرېن زىياپەتتىن بۇرۇن مەھكىمىگە قايتىپ كەتكەن. كېيىن يەنە فەنياۋيەننى ئېتىشقا قوماندانلىق قىلغان، ئەھۋالدىن قارىغاندا جىن شۇرېن سۇيىقەستنى تەييارلاشتا فەنياۋنەن بىلەن بىرلىشىپ مەسلىھەت قىلغان، فەنياۋنەندىن پايدىلىنىپ ياڭزېڭشىننى ئۆلتۈرگۈزۈپ بولغاندىن كېيىن ئاندىن ئۆزى فەنياۋنەننى ئۆلتۈرگەن. ياڭ بىلەن فەن ئىككىسى

ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن جىن شۇرېن بىرىنچى نومۇرلۇق ئەرباب بولۇپ جۇشىلىق ئورنىدا بىمالال ئۆزى قالدى. جىن شۇرېن مەمۇرى ئەمەلدار بولۇپ ھەربىي ھوقۇقى يوق ئىدى. شۇۋاقىتتا ئۇنىڭغا ئارقا تىرەك بولۇپ ئېقىل كورسەتكۈچى، ھىمايە قىلىپ جۇشى قىلغان كىشى جاڭ پېيۇەن ئىدى. جاڭ پېيۇەننىڭ كورسەتكەن خىزمىتىنى مۇكاپاتلاش يۈزىسىدىن ئۇنىڭ ھەربىي ئۇنۋانىنى لۇيجاڭلىققا ئۆستۈرۈپ ئېلى ۋىلايىتىنى راھەت-ھالاۋەت كەيىپ-ساپا سۈرۈشى ئۈچۈن بېرىۋەتكەن ئىدى. جىن شۇرېن چىن كۆڭلىدىن شۇنداق قىلدىمۇ، بۇمۇ گۇمانلىق. بىزنىڭ شۇچاغدا پەرەز قىلىشىمىزغا ۋە باشقىلارنىڭ بايان قىلىشىغا قارىغاندا، جىن شۇرېننى ياڭزېڭشىن ئۆزقولى بىلەن ئۆستۈرۈپ چىققانلىقى ئۈچۈن دەسلىۋىدە ياڭزېڭشىننى ئېلىپ تاشلاپ ئۆزى چىقىۋېلىش خىيالىدا بولمىدى، كېيىن فەنياۋنەن ياڭزېڭشىننى ئۆلتۈرۈش قەستىگە چۈشكەندە، ئۇنى ئۆز گۇرۇھى ئىچىدە ئورۇنلاشتۇرۇپ فەنياۋنەن بىلەن مەسلىھەت قىلىشقان بولۇشى كېرەك. (باشقا بىرسىنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا: جىن شۇرېن بىلەن فەنياۋنەننىڭ مەخپى پىلانى: فەنياۋنەن رۇس تىلى مەكتىۋىدە ئۆتكۈزۈلىدىغان زىياپەتتە قەدەھكە تەكلىپ قىلىشنى ئىماسى بەلگە قىلىپ بەلگىلىگەن، جىن شۇرېننىڭ زىياپەتتىن ئىلگىرى كېتىپ قېلىشى، ئەگەر بۇسۇيىقەست ئەمەلگە ئاشماي، ياڭزېڭشىن 3-زالغا قېچىپ بېرىپ قارشىلىق كورسەتسە، بۇنىڭغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن بولۇپ، ياڭ چىڭنەننى 3-زالنىڭ ئۆگزىسىگە مۆكتۈرۈپ قويۇپ ياڭزېڭشىننى شۇ يەردە ئۆلتۈرمەكچى بولغان،) دەل شۇ پەيتتە جىن شۇرېننىڭ نىيىتى بۇزۇلۇپ جاڭ پېيۇەن بىلەن مەسلىھەتلىشىپ فەنياۋنەن 3-زالغا جىن شۇرېن بىلەن

سۆزلىشىش ئۈچۈن كەلگەن ۋاقىتتا ئۆلتۈرىۋەتمەكچى بولغان. جاڭ پېيۋەن جىن شۇرېنغا ساداقەتلىك كۆرسىتىپ فەنياۋنەن بولىدىكەن ئورنىڭىز مۇستەھكەم بولمايدۇ. ئۇنى يوقاتساق جۇڭشىلىقتا خاتىرجەم بولالايسىز دېگەن. شۇڭا جىن شۇرېن ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن، جاڭ پېيۋەنگە ياخشىلىق قىلىشى لازىم ئىدى. (فەنياۋنەن، ياڭزېڭشىنى ئۆلتۈرگەن 7-ئىيۇل كۈنى، مەن مەكتەپتە ئىدىم، ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن ھەرخىل جىددى ئەھۋاللارنى كېيىنكى ئەسلىمىلەردە يازماقچىمەن)

جىن شۇرېن ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن قۇمۇل ۋەقەسى قوزغالدى. جىن شۇرېن، لۇشياۋزۇنى ئالدىنقى سەپتە باندىتلارنى يوقۇتۇش قوماندانلىقىغا تەيىنلىدى. لۇسىلىڭ چىڭچىڭزىدا تۇرۇپ قوشۇنلىرىنى ئىككى يولغا ئايرىدى: 1-يولغا جۇ لۇيجاڭ قوماندانلىق قىلىپ، باركۆلگە كىرمەكچى بولدى. ئوزۇق-تۈلۈك تەمىناتى ئۈلگۈرمىگەنلىكتىن مەغلۇپ بولدى؛ 2-يولغا دۇگۇۋجۇ قوماندانلىق قىلىپ قۇمۇلغا ماڭدى. بۇلار لياۋدۇڭ دېگەن يەرگە بارغاندا تىرە-پىرەن بولدى. دۇگۇۋجۇ ئۇرۇشتا ئۆلدى. جىن شۇرېن ئالدىراشلىق بىلەن ئىلىدىكى ئەسكەرلىرىنى يۆتكەپ كېلىپ لۇشياۋزۇنى ئالماشتۇرۇپ جاڭ پېيۋەننى شەرقى يولدا ئۇيغۇرلارنى تازىلاش زۇڭسىلىڭى شىڭشىسەيىنى سەنمۇجاڭلىققا تەيىنلىدى. بۇلار ئاتلىق ۋە پىيادە ئەسكەرلەر ھەممە ئاق ئورۇسلاردىن تەشكىل قىلىنغان قىسىملار بولۇپ جەمى 20 مىڭدىن ئارتۇق ئەسكەرى كۈچنى باشلاپ شەرىققە يۈرۈش قىلدى. قوشۇننى 3 كە

بولدى: سول قاناتقا جىن شۇرېن، ئوڭ قاناتقا ئاشۇردىن، ئوتتۇرا يولغا ليۇشىڭسەن (لەقىمى ليۇكەنداۋ) قوماندان بولۇپ ھەيۋەتلىك ھالدا ئالغا ماڭدى. جۇرۇيشى قۇمۇل شەھىرىنى 6 ئاي ساقلىغاندىن كېيىن جاڭپېيۋەن قوشۇنلىرىنى قۇمۇلدا قارشى ئالدى. جاڭپېيۋەن قوشۇنلىرى بىلەن ماجۇڭيىڭ قوشۇنلىرى دوقۇرۇشۇپ ئۇرۇشقاندا ھەر ئىككى تەرەپتە يېڭىش - يېڭىلىشلار بولۇپ تۇردى. ماجۇڭيىڭنىڭ تاقابىل تۇرۇشقا كۆزى يەتمەي چىڭشەن تاغلىرى ئارقىلىق شەرىققە چېكىندى. شۇ ۋاقىتتا جاڭپېيۋەن غەلىبىسىرى قوغلاپ ماجۇڭيىڭنىڭ ئاساسى كۈچلىرىنى يوق قىلىۋېتىشكە كۆزى يەتكەن بولسىمۇ، ئۆز كۈچىنى ساقلاپ قېلىشنى نەزەردە تۇتۇپ قوغلىمىدى. جىن شۇرېنمۇ سەزگۈر ئىدى، جاڭپېيۋەنگە ئىشەنچ قىلالماي ئۇنى ئىلىغا قايتۇرۇپ، چۆچەك دۇتۇڭى (ۋالىسى) لىخەيرۇنى شەرقى يولغا زۇڭسىلىڭ قىلدى. لېكىن بۇ، جىن شۇرېننىڭ مەغلۇبىيىتى ئىدى.

جاڭپېيۋەن ئىلىغا قايتىپ كېلىپ، جەڭگە جىددى تەييارلىق كۆرۈپ بىر مەزگىل دەۋر سۈردى. لىخەيرۇ ئۇرۇشى ئۈستىدە ماجۇڭيىڭغا تەسلىم بولدى. ماجۇڭيىڭ قەدەممۇ - قەدەم قىستاشقا باشلىدى. ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرى «12- ئاپرېل» دا ئۆرۈمچى مەھكىمىسىنى قورشاپ، جىن شۇرېننى قوغلىدى. شىڭشىسەي ئۆزىنى دۇبەن دەپ ئېلان قىلدى. (جەريان تولا، سۆزلەپ كەلسەك بەك ئۇزۇن، شۇڭا ئارتۇقچە توختالماقچى ئەمەسمەن.) جىن شۇرېن ئۆرۈمچىدىن قېچىپ ماناسقا كەلگەندە ئىلىغا بېرىشقا رۇخسەت سوراپ جاڭپېيۋەنگە تېلېگرامما يوللىدى: ئۇ ئىلىغا بېرىپ ۋەزىيەتنى ئوڭشاپ قايتا باش كۆتەرمەكچى بولغان ئىدى. تېلېگراممىدا يەنە شىڭ

شىسەيىنى يوقۇتۇش ئىشى ئەمەلگە ئاشقاندىن كېيىن جاڭپېيۇەننى شىنجاڭغا خوجا قىلىش قاتارلىق چۈشەنچىلەرمۇ يېزىلغان ئىدى. جاڭپېيۇەن رەت قىلىپ: جىن شۇرېننى ئالدى بىلەن ئىچكى ئۆلكىلەرگە قايتىپ ۋاقتىنچە دەم ئېلىپ تۇرسىڭىز، مەن توپىلاڭلارنى بېسىقتۇرۇپ شىنجاڭنى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن ئاندىن سىزنى تەكلىپ قىلىمەن دەپ تېلېگىرام ئەۋەتتى ۋە جىن شۇرېنغا 2 مىليون ئالتۇن سوم يوللۇق تۇتتى. شىنجاڭدا تۇرغىدەك يېرى قالمىغانلىقىنى بىلگەن جىن شۇرېن ماناستىن چوچەككە كەلدى. چوچەكنىڭ ۋالىيسى لۇشياۋزۇ جىن شۇرېننىڭ يېقىن ئادىمى ئىدى، شۇڭا ئۇنى كورۇپلا بورىنى ئۆيگە باشلاپ كىرگەندەك دەپ قاتتىق كايىدى. (شىڭشىسەينى ئەسلىدە ليۇشياۋزۇ نەنجىڭدىن ئالداپ چىققان ئىدى.) جىن شۇرېن چوچەكتىن سىبىرىيە ئارقىلىق تيەنجىنگە قايتتى. كېيىن نەنجىڭدە قاماققا ئېلىنىپ شۇ پېتى تۈگەشتى.

1928- يىلى جاڭزىخىنىڭ، جىن شۇرېننى ھىمايە قىلىپ ھاكىمىيەت بېشىغا چىقارغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭغا سەمىمىي سادىق ئەمەس ئىدى. ئەمەلىيەتتە ئۆز ئورنىنى توستۇرۇشقا ئۇرۇناتتى. 1933 - يىلى جاڭزىخىنىڭ جىن شۇرېننى تەختتىن چۈشۈشكە نەسىھەت قىلدى. ئەمەلىيەتتە ئۆزى ھەممە توسقۇنلۇقلارنى تازىلىۋاتماقچى بولغان ئىدى. 2 مىليون ئالتۇن سوم خەلقنىڭ قان - تەرى ئىدى بۇنى يېغىۋېلىش ئاسان چۈشمىدى. بۇ پۇلنى، كەمبەغەللەرگە بەرگەن بولسا ماھىيەتتە ئۆزىگە ماڭغىدەك يول قالدۇرغان بولاتتى. بۇرنىنىڭ ئۇچىنىلا كۆرىدىغان جاڭزىخىنىڭ جىن شۇرېننى ماڭدۇرۇۋەتقاندىن كېيىن، ئۆزى ماڭغىدەك يول تاپالماي ئۆزىنى ئولتۇرۇۋالىدىغان ھالغا چۈشۈپ قالىدىغانلىقىنى مۇتلەق ئويلىمىغان ئىدى.

جاڭپېيۇەن بىلەن ماجۇڭيىڭنىڭ مۇناسىۋىتى

ماجۇڭيىڭ شىنجاڭغا چىققاندا قارا نىيىتى ھەددىدىن ئاشقان 23 ياشلىق يىگىت ئىدى. 2 - قېتىم شىنجاڭغا چىققاندا جياڭجيېشى يېڭىدىن ئۆزگەرتىپ تۈزگەن 36 - دىۋىزىيىنىڭ شىجاڭلىقىغا بەلگىلەندى. كىشىلەر ئۇنى گاسىلىڭ (بالا سىلىڭ) دەپمۇ ئاتايتتى. ياش شىجاڭنىڭ ئادەملىرى ئولىمۇ مۇرەككەپ ئىدى. ئۇنىڭ ئالدىغا مەخسەتلىرى بولغان خۇيزۇ ئاخۇنلىرى، ياپون جاسۇسلىرى، ھەرخىل سىياسىي يانچۇقچىلار بار ئىدى. ماجۇڭيىڭ قومۇل قوزغىلىڭىنىڭ باشلىقلىرى خوجانىيازھاجى، يولۋاسلارنىڭ تەكلىۋى بويىچە شىنجاڭغا چىققان ئىدى. ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلىش جەھەتتە ماجۇڭيىڭ بىلەن يولۋاسلارنىڭ بىرلىكى بار بولسىمۇ، زىددىيەتلىك تەرەپلىرىمۇ بار ئىدى. ماجۇڭيىڭدا شىنجاڭنىڭ ھاكىمىيىتىنى تارتىۋېلىش ئۇيغۇرلارنىڭ مەنپەئەتىگە ھۆرمەت قىلمايدىغان قارا نىيەت بار ئىدى. يولۋاس قاتارلىقلار خەنزۇلارنىڭ ھۆكۈمرانلىق قىلىشىنى ياقتۇرمىغاندەك خۇيزۇلارنىڭ ھۆكۈمرانلىق قىلىشىنىمۇ خالىمايتتى. شۇڭا ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۈشتۈمتۇت بۆلۈنۈش، تۇرۇپلا بىرلىشىش ئەھۋاللىرى بولۇپ تۇردى. ئوبيېكتىپ ۋەزىيەتنىڭ ئۆزگىرىشىگە قاراپ ئۆزگىرىپ تۇراتتى. جىن شۇرېن جاڭپېيۇەننى يوتكەپ، شەرقىي يولغا زۇڭسىلىڭ قىلىپ 20 مىڭدەك ئەسكىرى كۈچ بىلەن قۇمۇلغا قاراپ ھەيۋەتلىك ئىلگىرىلىگەن ۋاقىتتا، ماجۇڭيىڭ ئەھۋالنىڭ ياخشى ئەمەسلىكىنى پايقاپ خېشى كارىدورىغا چېكىندى. بۇ ۋاقىتتا جاڭ بىلەن ما ئىككىسى بىر - بىرىگە قارشى باشلىقلار

ئىدى. ئۇلاردا ھېچقانداق ئورتاق نىشان يوق بولغاچقا ئۆز-ئارا چىقىشالمايتتى. جىن شۇرېن شىنجاڭدىن كېتىپ، شېڭ شىسەي ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن، جاڭ پېيۈەن بىلەن ماجۇڭيىڭ ئۇشتۇمتۇت بىرلىشىپ ئىككىسى ئاكا- ئۇكىدەك ئىناق بولۇشۇپ كەتتى، بۇ زادى قانداق ئىش؟

12- ئاپرېل سىياسىي ئۆزگۈرۈشىدە ئاق ئورۇس قىسىملىرى جىن شۇرېننى قوغلىۋەتكەندىن كېيىن شىنجاڭ ۋەزىيىتى قالايمىقانلاشتى ئەنگىلىيە جاھانگىرلىكىنىڭ قوللىشى ئاستىدا ساۋۇت داموللا قەشقەردە «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» دەپ ئاتالغان قۇرچاق ھاكىمىيەت قۇردى. ماجۇڭيىڭ قۇرال كۈچى بىلەن شىنجاڭ ھاكىمىيىتىنى تارتىۋېلىپ، مابۇفاڭغا ئوخشاش بىر بۆلەك رايونغا خوجا بولماقچى ئىدى، شېڭ شىسەي ئۆزىنى جىن شۇرېن ھۆكۈمىتىنىڭ ھەربىي ھوقۇقىنى ئىگىلىگۈچى دەپ ھىساپلايتتى، جىن شۇرېن يىقىلغاندىن كېيىن ئەلۋەتتە ئۇ ۋارىسلىق قىلدى. ئۈرۈمچىدىكى بىيوروكراتلار ئۆز مەنپەئەتلىرىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن جوڭياڭ ھۆكۈمىتىنىڭ بىۋاستە باشقۇرۇشىنى خالايتتى. شىمالىي شىنجاڭدىكى، ئىلى، چۆچەك، ئالتاي 3 ۋىلايەتنىڭمۇ ئۆز ئالدىغا مەخسەتلىرى بار ئىدى. بىراق ئۇلار ئاجىزلىق قىلاتتى. بۇ ۋاقىتتا نەنجىن ھۆكۈمىتى خۇاڭ مۇسۇڭنى تەشۋىق - تەسەللى بېرىشكە ئېۋەتتى. ئەمما شېڭ شىسەي، تاۋ مىڭيۇ، لى شياۋتيەن، چېن جۇڭ قاتارلىق 3 ئادەمنى ئۇشتۇمتۇت ئۆلتۈرۈپ، جوڭياڭغا ۋاستىلىق قارشىلىق كۆرسەتتى. خۇاڭ مۇسۇڭ نائىلاج نەنجىنگە قايتتى. نەنجىن ھۆكۈمىتى لوۋېنگەننى لىيۇۋېنلۇڭ بىلەن شېڭ شىسەينىڭ جۇشى ۋە دۇبەنلىك ۋەزىپىلىرىنى قەسەم بېرىپ تاپشۇرۇپ ئېلىش مۇراسىمىغا رىياسەتچىلىك قىلىشقا ئېۋەتتى. ئاندىن ئىلىغا بېرىپ جاڭ پېيۈەننىڭ 8- دىۋىزىيىگە سىجاڭلىق ۋەزىپىسىنى قەسەم بېرىپ تاپشۇرۇۋېلىشىغا رىياسەتچىلىك قىلدى. لوۋېنگەن بۇ سەپەردە نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ مەنپەتىگە ۋاكالىتەن ۋەز نەسىھەت قىلغىلى كەلگەن ئىدى. ئۇ ۋاقىتلاردا نەنجىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ غەربكە قارىغىدەك ھالى يوق بولغاشقا ما جۇڭيىڭ بىلەن جاڭ پېيۈەننى بىرلەشتۈرۈپ شېڭ شىسەيگە قارشى قويۇش پىلانىنى ئويلايتتى. ما بىلەن جاڭ ئۆز ئارا ئۇرۇشقانلار بولغاشقا، ئۇلارنى نەسىھەت قىلىش ئارقىلىق ئىتتىپاقلاشتۇرۇش تەس ئىدى. بۇلارنىڭ مۇجادىلىسىغا قولۇلەر چىشلەشسە بېلىقچىغا پايدا دېگەن تەمسىل دەل كېلەتتى. خارجى ئىشلار بۇجاڭى لوۋېنگەننىڭ بۇ رولنى ئېلىشى مۇۋاپىق ئىدى. جاڭ زىخىڭ بولسا بىر «تومتۇۋاق» ئەسكەر بولۇپ جۇڭياڭدا ھېچقانداق يىلتىزى بولمىسىمۇ جۇڭياڭ يەنىلا كۈچەپ ئۆزىگە تارتتى. ئېيتىشلارغا قارىغاندا لوۋېنگەن ئىلىدىن قايتقاندا جاڭ زىخىڭ ئۇنىڭغا بىر قانچە مىلليون يۈەن قىممىتىدە بوكەن مۈڭگۈزى، بۇلغۇن تېرىسى، بۇغا مۈڭگۈزى قاتارلىق قىممەت باھا يەرلىك مەھسۇلاتلارنى سوغا قىلغان. لوۋېنگەن جاڭ زىخىڭغا بىرمۇنچە يوللارنى كۆرسەتتى: 1- ما جۇڭيىڭ بىلەن ياخشىلىشىش؛ (لوۋېنگەن ما جۇڭيىڭ بىلەن كۆرۈشكەندە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان) 2- ئاق ئورۇس ئەسكەرلىرىنىڭ ئائىلە تەۋەلىرى كۆپۈنچە ئىلىدا بولغاشقا، ئۇلارغا قۇتقۇزۇش بېرىش ئارقىلىق ئاق ئورۇسلارغا خەت يازدۇرۇپ، جاڭ زىخىڭ قوماندانلىقىغا بويسۇندۇرۇش، يەنە ئايرىم ئادەم ئېۋەتىپ ئاق ئورۇسلار بىلەن ئالاقە باغلاش؛ 3- چوڭ ئىشلارنى قىلىش ئۈچۈن قاۋۇل ئادەملەرنى قولغا كەلتۈرۈش، شېڭ شىسەي ۋە ما جۇڭيىڭنىڭ قول ئاستىدا يارامىلىق ئا-

دەملەر تولا دىدى؛ 4 - جۇڭگولۇق ئەلۋەتتە ۋەتەننى سۆيۈشى كېرەك، شىنجاڭ سوۋېت بىلەن چېگرىداش، ئەلۋەتتە دۆلەت مۇداپىئەسىنى كۈچەيتىش لازىم ۋە باشقىلار. جاڭ زىخىڭ قوپال - قارام شۇڭا ئۇ نەنجىن ئەمەلدارىغا ئەۋلىياغا ئىشەنگەندەك ئىشىنىپ، ئۇنىڭ دىگەنلىرىنى بىر - بىرلەپ ئىشلەپ، شىڭ شىسەيگە، سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى ساقلاش ئىدىيىسىگە ماقۇل كەلگەن ئىدى.

جاڭپېيپۇەن بىلەن شىڭ شىسەينىڭ مۇناسىۋىتى

جاڭپېيپۇەن بىلەن ماجۇڭيىڭنىڭ مۇناسىۋىتى دۈشمەنلىكتىن - دوستلۇققا شىڭ شىسەي بىلەن بولغان مۇناسىۋەت دوسلۇقتىن - دۈشمەنلىشىشكە قاراپ رىۋاجلاندى. جاڭزىخىڭ شەرق-ى يولىدا زوڭسىلىڭ بولغاندا شىڭشىسەي ئۇنىڭغا زوڭسىنمۇ بولۇپ مۇناسىۋەتتە ئىنتايىن يېقىن ئىدى. شۇنىڭدەك جاڭ زىخىڭ شىنجاڭغا كەلگىلى خېلى ئۇزۇن بولغان، ياشى جەھەتتىمۇ ئىككى ياشى چوڭ ئىدى. ئۇلارنىڭ قول ئاستىدىكىلەرمۇ قېرىنداش قىسىملار ئىدى. شىڭشىسەي، جاڭزىخىڭغا خېلى ھۆرمەت قىلاتتى. بىراق كېيىنچە شىڭشىسەي جاڭ زىخىڭنى كوزدىگە ئىلماي ھەر تەرەپتىن ئېھتىيات قىلدى. 1 - جاڭزىخىڭ، جىن شۇرېننىڭ ئىلىغا بېرىش تەكلىۋىنى رەت قىلغانلىقىغا قاراپ، شىڭ شىسەي جاڭ زىخىڭ بىلەن جىن شۇرېن ئوتتۇرىسىدا پايدا - زىيان تالىشى بار، جاڭ زىخىڭدا شىنجاڭغا نىسبەتەن قارا نىيەت بار دەپ ئىسپاتلىدى؛ 2 - جۇڭيياڭ جاڭ زىخىڭنى ئۇشتۇمتۇتلا جۇڭيياڭغا قاراشلىق 8 - دىۋىزىيىنىڭ شىجاڭلىقىغا تەيىن قىلغىنىغا قاراپ، جاڭ زىخىڭ نەنجىن بىلەن تىل

بىرىكتۈردى دەپ قارىدى؛ 3 - جاڭ بىلەن مانىڭ بىردىنلا ياخشىلاشقانلىقى، بىرلىشىپ شىڭغا قارشى چىقماقچى؛ 4 - ئاق ئورۇس قىسىملىرىنى ئۆزىگە تارتىۋاتىدۇ 5 - جاڭ زىخىڭ ئىدىيە جەھەتتە سوۋېتكە ۋە كوممۇنىزىمغا قارشى، شۇڭا سوۋېتلىكلەر قارشى ئالمايدۇ؛ 6 - جاڭ زىخىڭ نەپسىگە، ئەيشى - ئىشرەتكە بېرىلگەن، ھېچقانداق قابىلىيىتى يوق، شۇڭا چوڭ ئىشلارنى قىلالمايدۇ دەپ ھىساپلايتتى. دىمەك ھاكىمىيەتنى قولغا كەلتۈرۈش توغرىسىدا بۇ ئىككىسىنىڭ يوشۇرۇن كۈرەشلىرى ئەنە شۇنداق كەسكىن ئىدى.

جاڭپېيۇەن مەغلۇبىيىتىنىڭ ئۆتمۈشى

لۇۋىنگەن 1933 - يىلى 10 - ئايدا ئىلىدىن كەتكەندىن كېيىن، جاڭزىخىڭ جىددى ھەركەتكە كېلىپ، ئۆزىنىڭ فۇگۇەنجاڭى شۈيخۇەنجاڭنى ھەركەت قىلىش ئۈچۈن ئۈرۈمچىگە ئېۋەتتى، بۇنى سەزگەن شىڭشىسەي شۈيخۇەنجاڭنى قولغا ئالدى. شىڭشىسەي يەنە ئاق ئورۇس قىسىملىرىغا نەسىھەت قىلىپ: «سىلەر بىز بىلەن بىرلىكتە ماجۇڭيىڭغا قارشى ئۇرۇش قىلىڭلا، ماجۇڭيىڭ بىزنىڭ دۈشمىنىمىز، ھازىر جاڭپېيۇەن ئوغرىنى ئاتا تۇتۇپ ئۇنىڭ بىلەن بىرلىشىپ، سىلەرنى دۈشمەنگە سوغا قىلىشقا ئۇرۇنىۋاتىدۇ، بۇ ئەھۋالدا سىلەرنىڭ يەنە قانداق ھايات يولۇڭلار بولسۇن؟ جاڭپېيۇەنگە سادىق بولغىنىڭلار ياخشىمۇ؟ ياكى مىنىڭ قوماندانلىقىمنى ئاڭلىغىنىڭلار ياخشىمۇ؟» ئاق ئورۇس قىسىملىرى دوبەنگە سادىق بولىمىز، دوبەننىڭ سوزىنى ئاڭلايمىز، جاڭزىخىڭغا تەسلىم بولمايمىز دەپ قەسەم قىلىشتى.

18 - سىنتەبىر ۋەقەسىدىن كېيىن، دۇڭبېيدىكى سۇبىڭۋۇن قاتارلىقلارنىڭ ۋەتەن قۇتقۇزۇش ئارمىيىسىدىن بىر قىسمى سوۋېت زېمىنى ئارا-

قىلىش شىنجاڭغا كەلگەن ئىدى. ئۇلار ئەسلىدە شىنجاڭ ئارقىلىق ئىچكى ئۆلكىلەرگە قايتىپ بېرىپ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى تۇرماقچى ئىدى. شۇ ۋاقىتتىكى شىنجاڭ ھۆكۈمىتى جۇڭگىياڭغا تېلېگرام يوللاپ بۇ قىسىملارنى شىنجاڭدا قالدۇرۇپ ئىشلىتىشنى ئىلتىماس قىلغاندا، نەنجىڭ ھۆكۈمىتى ماقۇل بولدى. شىنجاڭدا قالدۇرغان دۆڭبېي پىدائىي قوشۇنلىرىنىڭ ھەربىي تەشكىلى بار بولسىمۇ، قۇرالى يوق ئىدى. (بۇلار سوۋېت يېرىدىن ئۆتكەندە قۇراللارنى سوۋېت ئىتتىپاقى تاپشۇرۋالغان) شىڭ جەنچىڭ شىجاڭ، 25 - لۈينىڭ لۈيجاڭى ۋاڭ شىياۋزى، 26 - لۈينىڭ لۈيجاڭى يۈي دىيى، سەنمۇجاڭ خۇسۇڭتاۋلار بىلەن نۇرغۇن ئەسكەرلەرنى باشلاپ كەلگەن ئىدى. شىجاڭ بىلەن 25 - لوي ئىلىدا قالدى، قالغانلىرى ئۈرۈمچىگە كەلدى. جاڭ زىخىڭ بىلەن شىڭ جەنچىڭنىڭ دوسلىغى بەك ياخشى ئىدى. شىڭ جەنچىڭ كېيىنرەك ئۈرۈمچىگە كېلىپ شىجاڭ بىلەن بىللە ئۈرۈمچى - ئىلى ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنى سۈلھ قىلىپ كېلىشتۈرۈش ئۈچۈن ئىلىغا كەتتى. بۇلار ماناسقا كەلگەندە ياڭ جىڭجۇڭ تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى. دېمەك جاڭ پېيۈەن دۆڭبېي ئارمىيىسىدىن پايدىلىنىشنىڭ ئورنىغا ئۇلارنى شىڭ شىسەيگە يېقىنلاشتۇرۇپ قويدى.

جاڭ زىخىڭ بىلەن ما جۇڭيىڭ بىرلىشىپ ئۈرۈمچىگە ھۇجۇم قىلىشقا توختام قىلىشقان بولسىمۇ، قارا نىيەتلىك جاڭ زىخىڭنىڭ كاللىسى ئايلىنىپ ۋەزىيەتنى بەكمۇ ئاددى مۆلچەرلىگەن ئىدى، ئۇنىڭ خىيالىچە ما جۇڭيىڭ بىلەن شىڭ شىسەي ئۇرۇشسا ئۆزى چەتتە تۇرۇپ تاماشا كۆرمەكچى بولدى. شىڭ مەغلۇپ بولغان تەقدىردە ما جۇڭيىڭمۇ ھېرىپ كاردىن چىقىدۇ. دەل شۇ پەيتتە ئۇ ئۆزىنىڭ قوشۇنلىرىنى ئىشقا سېلىپ ما جۇڭيىڭنى باستۇرۋەتمەكچى بولدى.

ئەگەر ما جۇڭيىڭ مەغلۇپ بولسا شىڭ شىسەينى يوقىتىپ، ئوڭايلا غالىبىيەتكە ئېرىشمەكچى بولدى. شىڭ شىسەي جاڭ بىلەن مانىڭ ئىككى تەرەپتىن قورشاپ ھۇجۇم قىلىشىدىن قورقاتتى ۋە بۇ ئىككى كۈچنى يوق قىلىپ تاشلىيالىسام ئەڭ ئاخىرقى غالىبىيەت مېنىڭ بولاتتى، دەپ خامچوت سوقاتتى. ما جۇڭيىڭ كۈچلۈك بولۇپ داۋانچىڭدىن ئۆتۈپ ياۋماۋشەن تاغلىرىنى ئىگەللەپ، ئۈرۈمچىگە بېسىپ كىرىش خەۋپىنى تۇغدۇرۇۋاتقان ئىدى. لېكىن شۇ چاققىچە جاڭ زىخىڭنىڭ قوشۇنلىرى كۆرۈنمىگەنلىكتىن ما جۇڭيىڭ ئۇنى ۋەدىسىگە تۇرمىغان سالپاڭ قۇلاق دەپ قاتتىق تىللىدى. بۇ چاغدا ما جۇڭيىڭنىڭ ئەسلى كۈچى خېلى كۈچىيىپ ئۈرۈمچىنى قامال قىلىۋالغان ئىدى. شىڭ شىسەي خارجى ئەرباپ چېڭ دېلى ئارقىلىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق كونسۇلى بىلەن يوشۇرۇن كېلىشىم تۈزدى. سوۋېت ئىتتىپاقى ھەربىي ياردەم بېرىشكە ماقۇل بولۇپ ئالدى بىلەن جاڭ زىخىڭنى بىر تەرەپ قىلماقچى بولدى. بۇ چاغدا جاڭ زىخىڭ قوشۇنلىرى ھەيۋەت بىلەن شەرققە قاراپ ماڭغان ئىدى. ياڭ جىڭجۇڭ قوماندانلىق قىلغان ئالدىنقى قىسىم شىخونى ئىشغال قىلىپ ماناسقا قىستاپ كەلدى. جاڭ زىخىڭ ئۆز قۇراللىرىنىڭ ئۈستۈنلىكىنى ساخلاپ قېلىش ئۈچۈن مەخسەتلىك ئارقىغا سورەپ، ما جۇڭيىڭ بىلەن شىڭ شىسەي ئۇرۇشۇپ ھالسىزلانسا ئاندىن ھۇجۇم قىلماقچى بولدى. جاڭ زىخىڭ ئۆز ھەيۋىسىنى كورسۇتۇپ، ھەممە قىسىملىرىنى ماناس ئەتراپىغا توپلىغان پەيتتە، سوۋېت قىزىل ئارمىيىسى قورغاس ئارقىلىق شىنجاڭغا كىرىپ ئازغىنا كۈچ بىلەن ئىلىنى ئىشغال قىلدى، جاڭ زىخىڭ ئۆزى كۆرەدىن قوزغالمىغان ئىدى. سوۋېت ئايروپىلانلىرى كېلىپ بومباردىمان قىلىشقا باشلىدى. سوۋېت قۇرۇقلۇق

ئارمىيىسى گۇرەننىڭ شىمالى دەرۋازىسىغا يېتىپ كەلدى. جاڭ زىنخېڭنىڭ ئەپلەشمىگەنلىكىنى بىلىپ، دۇگبىي ئارمىيىسى ۋاڭ شىياۋچىننى شەھەر مۇداپىيەسىگە قالدۇرۇپ، ئۆزى ماشىنىدا ئائىلە تەۋەلىرى ۋە يېقىن ئادەملىرىنى ئېلىپ موزات تەرەپكە قاچتى. موزات يولى شىمالى شىنجاڭدىن جەنۇبىي شىنجاڭغا ئۆتىدىغان ئەڭ يېقىن يول، جاڭ زىنخېڭ ئىلاجىسىز جەنۇبىي شىنجاڭغا ماڭغان ئىدى. چۈنكى ئىلى بىلەن ئۈرۈمچى ئارىلىقىدا ھەممىلا يەرنى دۈشمەن قاپلىغان ئىلگىرىلەش چېكىنىشنىڭ ھەممىسىدە ئوڭۇشسىز، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھاۋا ئارمىيىسى قوغلاپ زەربە بەرمەكتە، قارشى تۇرغىدەك دەرمان يوق ئىدى. شۇنداق قىلىپ جاڭ زىنخېڭنىڭ شىرىن چۈشلىرى ئۈزۈل-كېسىل بەرباد بولدى. ئۇ كېتىۋېتىپ، ئالدى-ئارقىدىن كېلىۋاتقان خەۋەرلەردىن ئەھۋالنىڭ ئېغىرلىقىنى ئاڭلاپ، قورقۇپ سوربوسۇن مازارىغا يەتكەندە، ئادەملىرىگە كىگىز ئۆي تىكىشكە بۇيرىدى. كىگىز ئۆيدە ئولتۇرۇپ ۋەسىيەتنامە يازدى. ۋەسىيەتتە: مىنىڭ سەۋەنلىكلىرىمدىن شىنجاڭ خەلقىنى جەبرى-جاپالارغا گىرىپتار قىلدىم. ئەمدى ئۆلۈمدىن باشقا يۈزۈمنى كۆتۈرۈپ يۈرگىدەك يېرىم قالمىدى. دەپ يازدى. ۋەسىيەتنىڭ ئاخىرىدا تۆرت نۇقتىنى قوشۇمچە قىلىپ ئۇنىڭ 3-سىدە «3-خوتۇنى خۇخانىمنى شىڭ شىسەينىڭ قاراپ قويۇشىغا، ئەمەلدارلىق شەنىنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن مۇۋاپىق ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇشىغا تاپشۇرغانلىقى ئىسىمدە تۇرۇپتۇ. دېمەك ئۆلۈش ئالدىدا ئۆز ئايالىنى دۈشمەنگە تاپشۇردى. جاڭ زىنخېڭ ۋەسىيەتنى يېزىپ بولۇپ، يۇيۇنىۋالغاندىن كېيىن ئادەملىرىنى كىگىز ئۆيدىن چىقىرىۋېتىپ ئۆزىنى ئېتىپ ئۆلىۋالدى. سوۋېت تەرەپ جاڭنىڭ ئۆلگەنلىكىنى ئاڭلاپ ئەسكەرلىرىنى چېكىندۈرۈپ كەتتى.

ياڭ جىڭجۇڭ سوۋېت ئارمىيىسى سۈيدۈڭنى بېسىۋالغانلىقىنى ئاڭلاپ دەرھال ئىلىغا قايتىدۇ. ياڭ ئەسلىدە جىن شۇرېننىڭ كونا ئادىمى بولۇپ خەلققە نىسبەتەن ۋەھشى-قارام ئىدى. جاڭ زىنخېڭنىڭ ئىلىدا تۇرۇشىنى ياقلاپ شىڭ شىسەيگە قارشى تۇراتتى. ئۇزۇن ئۆتمەي سوۋېت ئارمىيىسى 2-قېتىم شىنجاڭغا كىرگەندە، ئۇمۇ جاڭ زىنخېڭ ماڭغان يولغا چۈشۈپ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ جەنۇبىي شىنجاڭغا ماڭدى.

جاڭ زىنخېڭنىڭ ما جۇڭيىڭ بىلەن بىرلىشىپ شىڭ شىسەينى ئاغدۇرۇشقا ئۇرۇنغانلىقى، سوۋېتكە قارشى تۇرۇپ ۋەتەننى قوغدىماقچى بولغانلىقى لوۋېنگەن ئىلىغا كەلگەندىن كېيىن مۇقىملاشقان ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا جاڭ زىنخېڭنىڭ قول ئاستىدىكىلەردىن پەن تۇڭ، ئەن شىچاۋ، دېي لىنشىيەن، ما جۇڭلۇ، تاڭلۇ قاتارلىقلار ما جۇڭيىڭ بىلەن بىرلىشىشنىڭ پايدىسى يوق، ياخشىسى جىن شۇرېننى ئىلىغا ئېلىپ كېلەيلى، جىن شۇرېن سوۋېت ئىتتىپاقىدىن 20 مىڭ قورال سېتىۋالسا بىر تەرەپتىن جىن شۇرېن چاقىرىقنامە ئېلان قىلسا، يەنە بىر تەرەپتىن سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن دوست بولۇپ بىرلىكتە شىڭ شىسەيگە ھۇجۇم قىلساق، چوقۇم غەلىبە قىلىمىز دېگەن پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويسا جاڭ زىنخېڭ قۇلاق سالمىغان ئىدى. ئۇنىڭ ئىشەنگەن ئادىمى لىيۇ جىنۋېن (خۇنەنلىك) ئىنتايىن مەككار قۇۋ ئادەم بولۇپ، لىيۇ شەيتان دەيدىغان لەقىمى بار ئىدى. جاڭ زىنخېڭ ئۇنىڭ كۆرسەتكەن پىلانلىرىدىن چىقمايتتى. لىيۇ جىنۋېن پۇرسەتپەرەس سىياسەتچى ئىدى. ئۇ بىر تەرەپتىن جاڭ زىنخېڭغا ياخشىچاق بولۇپ، جاڭ زىنخېڭنىڭ ما جۇڭيىڭ بىلەن بىرلىشىپ شىڭ شىسەينى ئاغدۇرۇشقا يول قوياتتى، ئىش ئەمەلگە ئاشسا خىزمەت كۆرسەتكەن

بولىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىسا قۇيرۇقنى تىكىۋەتمەكچى ئىدى. ئەسكەرلەر شەرققە ماڭغاندا لىيۇجىڭۋېن تۇتقان يوخلاش بانىسى بىلەن ئويىگە كېتىپ قىيىن كۈنلەرنى كۆرمىدى. مەن شۇ ۋاقىتتا جاڭ زىجىڭنىڭ بۇيرۇقى بويىچە ياڭ جىڭجۇڭ قىسىمىدا سەنزۇ ئىدىم. ياڭ ئارقىغا يانغاندا يول ئۈستىدە قول ئاستىدىكى باشلىق ۋە ئەسكەرلەردىن خېنەن ۋە سەندۇڭلۇقلەرنىڭ بىرىنى قالدۇرماي ئېتىپ تاشلىدى.

قولۇمدا پايدىلانغىدەك ماتېرىيال بولمىغىنى ئۈچۈن، قەلىمىمگە ئىشىنىپ بۇ ئەسلىمىنى يېزىپ چىقتىم. خاتا بولغان، قەپقالغان يەرلىرى بولىشى ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس. ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن باشقا ئاغىنىلەرنىڭ تولۇقلاپ تۈزۈتىشنى ئۈمۈت قىلىمەن.

شىنجاڭنى تىنچ ئازات قىلىش يولىغا باشلاش

تاۋسىيۇي

1

1949 - يىلى 9 - ئاينىڭ 25 - كۈنى، گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق يۈزمىڭغا يېقىن ھەربى قىسىملىرى، شىنجاڭدىكى گارنىزۇن شىتاۋنىڭ پىلانلىق يېتەكلىشى ئاستىدا گۇاڭجۇ گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتى بىلەن ئالاقە ئۈزگەنلىگىنى ئېلان قىلىپ، خەلق دېموكراتىيە سېپىگە ئۆتۈپ، تېلېگرامما ئارقىلىق ھەقىقەتكە قايىتتى. ئارقىدىنلا، شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت ۋە ئۇنىڭ قارمىغىدىكى ئورگانلار، ئۆلكە رەئىسى بۇرھان شەھىدى؛ باش كاتىپ لىيۇمىڭچۈن، ھەيئەت چۈيۋۇ قاتارلىقلارنىڭ رەھبەرلىگىدە، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ۋە مەركىزىي خەلق كومىتېتىنىڭ رەھبەرلىگىنى قوبۇل قىلىپ، تېلېگرامما يوللىدى. شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازات بولدى.

شۇۋاقىتتا ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملار، شىنجاڭ گارنىزۇن باش شىتاۋى تەرتىپكە سېلىپ قايتا رەتلىگەن 42 - دىۋىزىيىگە قاراشلىق 128 - 65 - ئاتلىق 8 - 9 - ئاتلىق قاتارلىق 4 بىرىگادا (لۇي)، قايتا تەرتىپكە سېلىنغان 718 - دىۋىزىيىگە قاراشلىق 176 - 178 -

179 - قاتارلىق 3 بىرىگادا، قايتا رەتلەنگەن ئاتالمىش 1 - دىۋىزىيىگە قاراشلىق 1 - 2 - ئىككى بىرىگادا، شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق بىرلەشمە تەمىنات باش شتاۋى سىستېمىسىدىكى ماددى تەمىنات باشقارمىسى ۋە ھاۋا ئارمىيە خىزمەتچى خادىملىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملارنىڭ ماۋجۇشى، جۇزۇڭسىلىڭ، مۇئاۋىن زۇڭسىلىڭ پىڭدېخۋەيگە ۋە ئالاقىدار تەرەپلەرگە يوللىغان تېلېگراممىسىدا: «شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ئوپېتسىر ۋە جەڭچىلەر 3، 4 يىلدىن بېرى، گېنېرال جاڭ ۋېنبەينىڭ (ۋېنبەي جاڭ جىجۇڭنىڭ كىچىك ئىسمى - ت) چوڭقۇر رەھبەرلىكىدە، ئىچكى جەھەتتە تېچ بولۇش سىياسىتىنى ھىمايە قىلىپ، دۆلەتنى قوغداش تاشقى جەھەتتە سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن يېقىن بولۇش خەلقنى ئاسراش ۋەزىپىمىزنى باشتىن — ئاياغقىچە بىردەك ئىجرا قىلىپ كەلدۇق. گېنېرال جاڭجىجۇڭ غەربىي شىمالدىن ئايرىلغاندىن بېرى ئىچكى ئۆلكىلەرنىڭ ۋەزىيىتىدە ئۆزگىرىشلەر بولدى، شىنجاڭ ئۆلكىسى گەرچە يىراق چېگرىدا بولسىمۇ ھەر مىللەت خەلقى گېنېرال جاڭجىجۇڭنىڭ بىر يۈرۈش سىياسى تەشەببۇسلىرىغا سەممىي ئارزۇ - ئۈمىتلەر ئىچىدە ئىتائەت قىلىپ، شۇ يەرنىڭ تېچلىقىغا كاپالەتلىك قىلدى. گېنېرال جاڭجىجۇڭمۇ چېگرا رايونلارغا بولغان ئىنقىلاۋى مەسئۇلىيىتىنى ئۇنتۇپ قالماي، پۈتۈن ئارمىيىدىكى جەڭچى - ئوپېتسىرلارغا تېزلىكتە خەلق دېموكراتىك سېپىگە ئۆتۈپ، دۆلەتكە خىزمەت كۆرسىتىشكە نەسىھەت قىلىپ تۇردى. تاۋسىيۇي باشچىلىقىدىكى ھەربىيلەر دۆلەت ۋە خەلققە پايدىلىق تەرەپنى نەزەردە تۇتۇپ، ئۆزلىرىگە نىسبەتەن ئار - نومۇس، شان -

شۆھرەتلەرنى ئاللىقاچان بىرچەتكە قايرىپ تاشلىدى. ھازىر جۇڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى بىرىنچى قېتىملىق قۇرۇلتىيىنىڭ يىغىنى ئېچىلىپ، پۈتۈن مەملىكەت خەلقى ئىنتىزار بولغان جۇڭخۋا خەلق جۇمھۇرىيىتى دۇنياغا كېلىش ئالدىدا تۇرغان، يېڭى جۇڭگو تېچ قۇرۇلۇش پارلاق يولىغا قەدەم قويغان بىر پەيت. شىنجاڭ بولسا جۇڭگونىڭ بىر ئۆلكىسى، بۇيەردە تۇرۇشلۇق قىسىملار دۆلەت چېگراسىنى قوغدايدىغان قۇراللىق كۈچ، دۆلەتنىڭ مۇستەقىل، ئەركىن، ئاۋات ۋە قۇدرەتلىك بولۇشتەك پارلاق ئىستىقبالىغا نىسبەتەن قىزغىن ئارزۇ - ئۈمىتلەرگە تولۇپ - تاشقان. خەلق ئىنقىلاۋى ئىشلىرىنى ئۈزۈل - كېسىل ئورۇنلاشقا بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىشكە چوڭقۇر تىلەكداش. تاۋشىيۇي قاتارلىقلار پۈتۈن ئارمىيىدىكى ئوپېتسىر - جەڭچىلەرنى باشلاپ، تەنتەنىلىك بىلەن شۇنى ئېلان قىلىمىزكى: بۈگۈندىن ئېتىبارەن گۋاڭجۇ ھۆكۈمىتى بىلەن ئالاقىنى ئۈزۈپ، چىن قەلبىمىزدىن ماۋجۇشىنىڭ 8 تۈرلۈك تېچلىق باياناتى بىلەن دۆلەت ئىچىدىكى تېچلىق توختام نامىسىنى قوبۇل قىلىمىز. پۈتۈن ئارمىيە ئۆز ئورنىمىزدا مۇداپىئەدە تۇرۇپ يەرلىك تەرتىپ - ئىنتىزامنى ساقلاپ، خەلق ئىنقىلاۋى ھەربى ئىشلار كومىتېتى ۋە خەلق ئازاتلىق ئارمىيە باش شتاۋىنىڭ بۇيرۇقىنى ئاڭلاشقا تەييارمىز. تېلېگراممىنى قوبۇل قىلغايسىزلەر. ئېھتىرام بىلەن يوليورۇق كۈتىمىز.»

ماۋجۇشى جۇدې زۇڭسىلىڭ ھەقىقەتكە قايتقان ئوپېتسىر - جەڭچىلەرگە 28 - سىنتەبىردە يوللىغان تېلېگراممىسىدا: «سىلەرنىڭ 25 - سىنتەبىر كۈنى يوللىغان تېلېگراممىلارنى تاپشۇرۇپ ئالدۇق. بىزنىڭ قارىشىمىزچە: سىلەرنىڭ مەيدانىڭلار توغرا. سىلەر گۋاڭجۇ

ئەكسىيەتچى قالدۇق ھوكۇمىتىدىن ئايرىلىپ، خەلق دېموكراتىك سېپىگە قايتىپ، خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭەشى قۇرۇلتىيىنىڭ رەھبەرلىكىنى قوبۇل قىلىش، مەركىزىي خەلق ھوكۇمىتى ۋە خەلق ئىنقىلاۋى ھەربىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ بىرتەرەپ قىلىش بۇيرۇقىنى كۈتىۋاتقانلىقىڭلار توغرۇلۇق بايانات ئېلان قىلدىڭلار. بۇ خىل پوزىتسىيە پۈتۈن مەملىكەت خەلقىنىڭ ئارزۇسىغا ئۇيغۇن. بۇنىڭدىن بىز ئىنتايىن خوشالمىز. سىلەرنىڭ ئارمىيە، ھوكۇمەت خادىملىرىنىڭ ئىتتىپاقلىشىپ، مىللىي ئىتتىپاقلىقنى ۋە يەرلىك تەرتىپ-ئىنتىزامىنى ساقلىشىڭلارنى، شۇنىڭدەك ئىچكىرىدىن چىقىش ئالدىدا تۇرغان خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسى بىلەن بىرلىشىپ كونا تۈزۈملەرنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، يېڭى تۈزۈمنى يولغا قويۇپ، يېڭى شىنجاڭ قۇرۇش ئۈچۈن كورەش قىلىشىڭلارنى ئۈمىت قىلىمىز.» دېگەن.

مۇئاۋىن باش قوماندان پېڭ دېخۇەينىڭ جاۋاپ تېلېگراممىسىدا: «گېنېرال باشچىلىقىدا ھەربىي قىسىملارنىڭ ھەقىقەتكە قايتىپ، ئەكسىيەتچى لاگېردىن ئايرىلغانلىقى خوشاللىنارلىق بىرئىش. ئىلغارلىقتا چىڭ تۇرۇپ، قىسىملارنى ئۈزۈل-كېسىل ئۆزگەرتىپ، ھەر مىللەت خەلقى بىلەن بىرلىكتە، يېڭى شىنجاڭ قۇرۇش ئۈچۈن كورەش قىلىشىڭلارنى ئۈمىت قىلىمەن» دېيىلگەن.

ئۇزۇن مۇددەت ئېلىپ بېرىلغان كورەشلەر ئارقىلىق ھەقىقەتكە قايتىش ئىشى ئاخىرى ئەمەلگە ئاشتى. ماۋجۇشى، جۇزۇڭسىلىڭلارنىڭ جاۋاپ تېلېگراممىسى گېزىت يۈزىدە ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى چەكسىز ھاياجانلاندى.

2

شىنجاڭدىكى ھەقىقەتكە قايتىش ئىشى ئىنتايىن ئەگرى-توقاي يوللارنى بېسىپ ئۆتۈپ، بىردىنلا ئۆزگۈرۈش ھاسىل قىلدى. ئۇنىڭ تىگى-تەكتىنى سۈرۈشتۈرگەندە، ئالدى-كەينىدە سەۋەپلەر نۇرغۇن.

1943-يىللاردىلا شىڭشىسەينىڭ شىنجاڭدىكى سىياسىي تەۋەككۈلچىلىكى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن؛ گومىنداڭنىڭ تەسىرى شىنجاڭغا سىڭىپ كىردى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ دەھشەتلىك زۇلمى ۋە ئېكسپلاتاتسىيىسى تۈپەيلىدىن 1944-يىلى ئىلى، چۆچەك، ئالتايدىن ئىبارەت 3 ۋىلايەتتە مىللىي خەلق قوراللىق ئىنقىلاۋى قوزغۇلۇپ، 1945-يىلى 9-ئايدا ماناس دەرياسىنىڭ قىرغىقىچە قىستاپ كەلگەن جىددىي ۋەزىيەت پەيدا بولدى. شۇچاغدا گېنېرال جاڭجىجوڭ شىنجاڭغا كېلىپ، مۇناسىۋەتلىك تەرەپلەر بىلەن ئالاقىلىشىپ، شىنجاڭ مەسىلىسىنى پەقەت تىنچلىق يولى بىلەنلا ھەل قىلغىلى بولىدىغانلىقىنى چۈشۈنۈپ، تىرىشچانلىق بىلەن سوھبەت ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق 1946-يىلى يازدا ئىلى، چۆچەك، ئالتايدىن ئىبارەت 3 ۋىلايەتنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن تىنچلىق بىتىم ئىمزالىدى. بۇنىڭ ئارقىدىنلا ھەرمىللەت ئەرباپلىرى قاتناشقان دېموكراتىك بىرلەشمە ھوكۇمەت قۇرۇلدى. «تىنچلىق بىرلىككە كەلگەن، دېموكراتىك، ئىتتىپاقلىق» دىن ئىبارەت سىياسىي پوروگراممىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، جۇڭگو-سوۋېت دوستلۇق دىپلوماتىيە سىياسىتىنى ئىلگىرى سۈردى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، شىنجاڭ گارنىزون قوماندانلىق شىتاۋى قۇرۇلۇپ، مەن كېلىپ بىر مەزگىل بۇ ئىشنى باشقۇردۇم.

ئۇزۇن ئۆتمەستىن سۇڭشىلىيەن تەيىنلەندى. يۇقۇرقى تەدبىرلەردىن كېيىن، ئىچكى جەھەتتە ئۇرۇش توختاپ، تاشقى جەھەتتە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ياردىمىگە ئىگە بولۇپ، خېلى ۋاقىتقىچە تىنچ ھالەت بارلىققا كەلدى. بۇ، شىنجاڭنىڭ كېيىنكى تىنچلىق بىلەن ئازات بولۇشىغا چوڭقۇر تەسىر كورسەتتى.

1947 - يىلى يازلىغى، بىرمۇنچە ئىشلار دېموكراتىك بىرلەشمە ھوكۇمەتنىڭ پارچىلىنىشىغا سەۋەپ بولۇپ، ئىلى چوچەك، ئالتاي 3 ۋىلايەت ئەرباپلىرى ئىلىغا قايتىپ كەتتى. بۇنىڭ بىلەن شىنجاڭ ۋەزىيىتىدە بىر مەزگىل قاتمال ھالەت پەيدا بولدى. گېنېرال جاڭجىجۇڭ: بۇنداق كېتىۋەرسە، شىنجاڭدا قان توكۇلۇش خەۋپى بارلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلىپ، شىنجاڭ ھەربى ۋە مەمۇرى مەسئوللىرىنى تەڭشەشتىن كورە، ئالدى بىلەن ھەربى ئىشلار مەسئوللىرىنى تەڭشەپ بېكىتىشنىڭ مۇھىملىقىنى تونۇپ يەتتى. شۇڭلاشقا مەن 1948- يىلى كۈزدە غەربى شىمال مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى ۋەزىپىسىگە قوشۇمچە قىلىپ، شىنجاڭ گارنىزونىنىڭ باشقوماندانلىق ۋەزىپىسىنى ئۈستۈمگە ئالدىم. مەن خىزمەت تاپشۇرۇپ ئېلىش ئۈچۈن شىنجاڭغا مېڭىش ئالدىدا جاڭجىجۇڭ لەنجۇدىكى ئۆز مېھمانخانىسىدا ماڭا دولەت ئىچىدە تىنچلىقنى يولغا قويۇش توغرىسىدا جاڭجېشىغا نەچچە قېتىم يازغان تەكلىپ خاتىرىلىرىنى كورسەتتى، شۇنىڭدەك بۇندىن كېيىنكى ئورۇنلاشتۇرۇشلار توغرىسىدا سوزلۇشۇپ شىنجاڭنىڭ كەلگۈسى چىقىش يولى مەسىلىرى توغرۇلۇق كوڭۇلدە بىلىشىپ بىر توختامغا كېلىشىۋالدۇق.

1948 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە شەرقى - شىمالدىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچى قىسىملىرى تامامەن يوقۇتۇلدى. ئۇنىڭ ئارقىدىنلا تيەنجىن ئازات بولدى. بېيپىڭ تىنچ بىر تەرەپ بولۇش مۇزاكىرىسى باشلاندى. دولەت ئىچىدىكى ۋەزىيەت تېز تەرەققى قىلدى. گېنېرال جاڭجىجۇڭ شىنجاڭ مەسىلىسىنى موھاكىمە قىلىپ سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن يېقىنلىشىش، تىنچ ھالەتنى ساقلاپ، دېموكراتىك ئىتتىپاقلىقنى مۇستەھكەملەپ، ئامال قىلىپ ئىلى، چوچەك، ئالتاي 3 ۋىلايەت بىلەن بىرلىشىشنى قولغا كەلتۈرۈپ «تىنچ تاپشۇرۇپ بېرىش» تەييارلىقىغا ئوتۇشنىڭ مۇھىملىقىنى تونۇپ يەتتى.

1948 - يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا ئالدىنئالا بەلگىلەنگەن پىلان بويىچە شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەتنى ئوزگەرتىپ تەشكىللىدى.

شىنجاڭ ئولكىلىك ھوكۇمەت رەئىسى- پانتۈركىست مەسئۇتنىڭ ئورنىغا بۇرھان شەھىدىنى رەئىسلىككە تەيىنلەپ، 3 ۋىلايەت بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنى ياخشىلاش ۋە شىنجاڭنىڭ تىنىچ ھالىتىنى ساقلاپ قېلىشنىڭ كاپالىتى قىلدى.

شىنجاڭدىكى سىياسى مۇناسىۋەت ئەندى تەڭشىلىۋاتقان پەيتتە، ھەربى بېسىم يەنىلا ئارقا - ئارقىدىن تەھدىت سالدى. ئىچكى ئولكىلەردىكى جاھىللار شىنجاڭدىكى بىر نەچچە تۈمەن ھەربىگە شولگەيلىرىنى ئېقىتىپ، ئۇلارنى ئېلىپ كېتىپ، زەمبىرەك يېمى قىلىشنى كوزلەيتتى.

1949 - يىلى 2- ئايدا لىزۇڭرېندىن شىنجاڭنى قوغداش ۋەزىپىسىگە بىر - بىرىگادىنى قالدۇرۇپ قالغان قىسىملارنى ئىچكىرىگە يوتكەپ، ئىچكى ئورۇشقا قاتناشتۇرۇش توغرىسىدا تېلېگىرامما كەلدى. مابۇفاڭ ئاتلىق 1-دىۋىزىيەنى چىڭخەيگە يوتكىمەكچى بولدى. سوڭشىلىيەنمۇ ئوفىتسېر تەربىيىلەش كۇرسىنىڭ ھەممىسىنى ۋە بارلىق قورال - ياراقلارنى ئىچكىرىگە يوتكىمەكچى بولدى. بۇ

قىسىملارنىڭ سوستاۋى مورەككەپ بولۇپ، ژادى يوتكىلىشنى ئاڭلامدۇ؟ ئاڭلىمامدۇ بۇ پەقەتلا مېنىڭ پىكرىمگە باغلىق ئىدى. كوز قاراشلارنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ئۈچۈن قايتا رەتلەنگەن قىسىملارنىڭ نامى بىلەن، دىۋىزىيە بىرىگادا باشلىقلىرىنىڭ يىغىنى چاقىرىلدى. نەتىجىدە پىكىردە ئىختىلاپ تۇغۇلۇپ، پەقەت بىرلىككە كېلەلمەي، كونكرېت قارار ماقۇللىنالمىدى. ۋەزىيەت تەرەققىياتىغا بېقىپ، ئاخىرى ئوزەم ئورۇنلاشتۇرماقچى بولدۇم. شۇنداق قىلىپ ئارقىغا سۈرۈش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ، قاتناش - ترانسپورتنىڭ قىيىنلىغى، سەپەر پىلانىنى چوڭراق مەلۇم قىلىپ يول راسخوتىنى كوپرەك ئېلىشنى تاقابىل تۇرۇشنىڭ بىر تەدبىرى دەپ ھېس قىلدىم. مەن بولسام كوپرەك بانا سەۋەپ تېپىپ، نەنجىڭ، گۇاڭجۇغا بارماسلىقتا چىڭ تۇردۇم. قىسىملارنىڭ يوتكىلىشىنى رەت قىلىش، شىنجاڭ ۋەزىيىتىنىڭ كېيىنكى تەرەققىياتىدىكى ھالقىلىق مەسىلە ئىدى. ئارقىغا تارتقان ۋاقتىنىڭ ئوزى چىقىش يولى بولدى. شىنجاڭ ۋەزىيىتىنىڭ ئالاھىدىلىگىگە ئاساسەن پەقەت مۇشۇ چارىلا ئۈنۈملۈك بولدى.

يۇقۇرقىدەك بىر قاتار ئورۇنلاشتۇرۇش ئارقىلىق، شىنجاڭ ۋەزىيىتىنى ئارقىغا سۈرۈش مۇمكىن، ئەمما ئەڭ ئاخىرىدا قىسىملارنى ھەقىقەتكە قايتىشقا سەپەرۋەر قىلىش بۇ پەقەت پۇرسەتنىڭ پىشىپ يېتىلىشىگە باغلىق ئىدى.

3

شىئەننىڭ ئازات قىلىنىشى، غەربى شىمالنىڭ ۋەزىيىتىدە ئوزگىرىش پەيدا قىلدى. ۋاقىت كۇندىن - كۇنگە قىستىغلى تۇردى.

1949 - يىلى 7 - 8 - ئايلاردا ھەقىقەتكە قايتىش ئوغرىسىدا غۇلغۇلا بولۇشقا باشلىدى. ئالدى بىلەن ليۇ مىڭچۈن (غەربى شىمال مەھكىمىسىنىڭ مىشۇجاڭى قوشۇمچە ئولكىلىك ھوكۇمەتنىڭ مىشۇجاڭى) تاۋجىنچۇ (گارنىزون شتاۋىنىڭ سەنمۇجاڭى) چۈيۋۇ (ئولكىلىك ھوكۇمەت ھەيئەتى قوشۇمچە ئۈرۈمچى شەھەر باشلىغى) ليۇ زېرۇڭ (شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق پەۋقۇلئاددا دىپلوماتىك خادىم) لياڭ كېشۈن (گارنىزون شتاۋىنىڭ سىياسى باشقارما باشلىغى) قاتارلىقلار ھەر قايسى مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلار بىلەن ئالاقىلىشىپ پىكىر ئالماشتۇرۇپ، تەھلىل ۋە ئىنكاس قىلدى. پۇرسەت تېخى تولۇق پىشىپ يېتىلمىگەچكە ھەر قانداق كېلىشمەسلىكنىڭ ئالدىنى ئېلىپ مەن ھېچقانداق پوزىتسىيە ۋە ھېچقانداق ھېسسىيات بىلدۈرمىدىم. ئەمما گارنىزون شتاپ رەھبەرلىگىنىڭ پىكرى قەتئىي تۇردە بىردەك بولۇشى، جەنۇبى ۋە شىمالى شىنجاڭ قىسىملىرىنىڭ ھەركىتى چوقۇم بىردەك بولۇشنى كوزدە تۇتۇپ مەن 25 - ئاۋغۇست ئەتراپىدا، ماددى تەمىنات باشقارمىسىنىڭ باشلىغى خې جياجۇڭ، سىياسى باشقارما باشلىغى لياڭ كېشۈنلار بىلەن بىرگە قىسىملارنىڭ ئارقا سەپ - تەمىنات خىزمىتىنى تەكشۈرۈش نامى بىلەن، جەنۇبى شىنجاڭنىڭ قەشقەردە تۇرۇشلۇق فۇ سىلىڭى قوشۇمچە قايتا تەشكىللەنگەن 42 - دىۋىزىيەنىڭ قوماندانى جاۋ شىڭگۇاڭ بىلەن قاراشەھەردە ئۇچراشتىم. شۇ ۋاقىتتىكى مەخپى سوھبەتكە باشقا كىشى قاتناشمىدى. جياۋ ئەسلىدە قىسىمنىڭ ئىچكىرىگە يوتكىلىشنى پەقەتلا خالىمايتتى. ھەقىقەتكە قايتىشقا ئىنتايىن قوشۇلىدىغانلىغىنى، جەنۇبقا ئوزى مەسئۇل بولىدىغانلىغىنى بىلدۈردى. شەرقى شىنجاڭ يەنى جيۇچۈەن

بولسا بىر دەرۋازا، خېشى گاردورى ئەڭ لەنجۇنىڭ چېكىنىش يولى. پېڭ لودىڭ (غەربىي شىمال مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن سەنمۇجاڭى) زىڭ جىڭۋۇ (بابوجى رايونىنىڭ سىلىڭى) ئىككىسى لەنجۇدا يوشۇرۇن كېلىشىپ شىنجاڭغا ئوز ئارا ھەمنەپەس بولۇپلا قالماستىن بەلكى جيۇچۇەنىنىڭ تىنچ ئازات بولۇشىنى ئىلگىرى سۇرۇپ، يۈيمىن نېفىتلىكىنىڭ ئامانلىقىنى قوغداشتا ئەڭ چوڭ تىرىشچانلىق كورسەتتى. ئۇ چاغدا ما بۇفاڭ غەربىي شىمال مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ جاڭگۇەنى ئىدى. شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملار ئىچىدە ئۇنىڭ يوليورۇقىنى ئەڭ ئاڭلايدىغىنى ئاتلىق بىرىنچى دىۋىزىيەنىڭ باشلىقى ما چېڭشياڭ ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا مەسىلەن: قايتا رەتلەنگەن 78 - دىۋىزىيە باشلىقى يې چىڭ، بىۋاستە قاراشلىق 179 - بىرگادىنىڭ باشلىقى لۇشۇرېن گەرچە خۇزۇڭنەن سىستېمىسىدا بولسىمۇ لو بىلەن ما بەك يېقىن دوست ئىدى. يې بولسا ئارىلىقتا تۇراتتى. كومپارتىيىگە قارشى تۇرۇش ئۇلارنىڭ ئورتاق ئىدىيىسى ئىدى. لەنجۇ ئۇرۇشى كۇندىن - كۇنگە جىددىيلىشىۋاتقان ۋەزىيەتتە شىنجاڭدىكى قىسىملارنى ئىچكىرىگە يوتكەش مەسىلىسى يەنە باش كوتۇرۇپ قالدى. ما چېڭشياڭنى مەركەز قىلغان ھالدا لۇشۇرېن ئەمەلىي پىلان تۇزۇپ، ئىچكىرىگە يوتكەشنى تەكىپ قىلىپ تۇرۇۋالدى. ئۇلار قىسىملارنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشىنى پەقەتلا قوللىمايتتى. قوماندانلارنىڭ ئەھۋالى شۇنداق مۇرەككەپ، ئەگەر مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلىنمىسا زىددىيەت تۇغۇلۇپ، ئاقىۋىتىنىڭ ئىنتايىن خەتەرلىك بولىدىغانلىقىنى تەسەۋۋۇر قىلدىم. يې چىڭ، ما چېڭشياڭ ۋە لوشۇرېنلار بىلەن ئىچكىرىگە يوتكۇلۇشنى ئاساس قىلماي تۇرۇپ، سوھبەت ئېلىپ باردىم. ئالدى بىلەن شىنجاڭنىڭ ئوز ئالاھىدىلىكى بويىچە، شۇ ۋاقىتتىكى مەملىكەت ۋەزىيىتىگە ئاساسەن شىنجاڭدا قانداق قىلىش كېرەك؛ دەپ سوھبەت باشلىدۇق. بۇ توغرۇلۇق كېچە - كۇندۇز سوزلەشتۇق. سوھبەت دائىرىسى كەڭ بولدى. ئۇلارنىڭ ئىچكىرىگە يوتكۇلۇش خىيالىدىن ۋاز كېچىشىنى، ھەقىقەتكە قايتىشقا ئائىت ھەر قايسى ئورۇنلاشتۇرۇشلارغا توسقۇنلۇق قىلماسلىقىنى ئۇمىد قىلدىم. زورۇر تېپىلغاندا ئۇلارنىڭ شەخسەن ماددىي ئارزۇلىرىنى قاندۇرۇش ئامالىنى كورمەكچى بولدۇم، بۇ كىشىلەرنى سىياسىي جەھەتتىن بىردىنلا 180 گرادۇس بۇرۇلۇش قىلدۇرۇش ئاسان ئەمەس ئىدى. كوپرەك پايدا - زىيان تەرەپتىن ئۇلارنى تەدرىجى قايىل قىلىش مۇمكىن بولاتتى. لەنجۇ ۋەزىيىتى بارغانسېرى جىددىيلىشىپ، ئازات بولۇشقا يۈزلىنىپ، پۇرسەت ئەڭ ئاخىرقى باسقۇچقا يەتكەندە پوزىتسىيەمنى ۋە كوڭلۇمدىكىنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا توغرى كەلدى:

«ھەر كىمنىڭ ئوز ئالدىغا كوز قارىشى بولىدۇ، لېكىن باشقىلارنىڭ ئەركىنلىكىگە ئارىلاشماسلىقى كېرەك. ئەمما پايدا - زىياننى، ھەق - ناھەقنى چوقۇم ئېنىق تونۇش، ئوز خاھىشى بىلەن ئىش قىلماسلىق كېرەك. ئەگەر بەزىلەر ھەقىقەتكە قايتىشنى قوللىمىسا، يەنى تېچلىقنى كېرەك قىلمىسا، ئۇنداقتا، تېچلىقنىڭ ئەكسى ئۇرۇش بولىدۇ. ئۇرۇشتىن سوزلىسەك، ئۇرۇشتا غەلىبە قىلىش ئۇچۇن ئارقا سەپ تەمىنات ئىشەنچلىك بولۇشى كېرەك، شۇنداق بولغاندىلا ئاندىن ئۇرۇش قىلغىلى بولىدۇ. شىنجاڭدىكى قىسىملىرىمىز گەرچە ئون تۇمەن دېيىلسىمۇ، لېكىن تازا كۇچەپ ئىشلەتكەندە، ئوز - ئارا ھەمكارلىشالمايدۇ. ھەربىي ئىشلاردىن

بولسا بىر ... نىڭلار ئارقىمۇ - ئارقا قولدىن كېتىدۇ. تاش-
يول ... ر. چېكىنىشكە يول يوق، ترانسپورت قىيىن،
ئاستىدا، بىز ئۇرۇش ئېلىپ بارالايمىزمۇ - يوق؟
ئېيتقاندا، شىنجاڭ مەسىلىسىدە جۇغراپىيە شا-
... مۇناسىۋەتلەر مەۋجۇت. بۇنى ھەرگىز نوقۇل ھەربىي مەسىلە دەپ قارىماسلىق كېرەك. شۇڭا بىزنىڭ ئاساسىي سىياسىتىمىزدە، پۈتۈنلەي تېچلىق ئۇسۇلىنى قوللىنىش شۇنداقلا سىياسىي ئۇسۇل بىلەن ھەل قىلىش لازىم. بۇنداق بولمىغاندا، دۆلەتكە، خەلققە ھەم ئۆزىمىزگە زىيان بولسا بولىدىكى قىلچە پايدا يوق، ئەگەر بىز ئۆزلىگىمىزدىن تەشەببۇسكارلىق قىلىپ، تىنچلىق بىلەن ئازات بولۇشنى قولغا كەلتۈرمىسەك، ئۇ ھالدا ئون تۈمەن ئوپېتسىر - جەڭچىلەر قارغۇلارچە ھالاك بولىدۇ. يەرلىك تەرتىپ قالايمىقانلىشىدۇ، خەلق سەرگەردان ھەم سەرسان بولىدۇ، مىللىي ئۆچ ئېلىش قىرغىنچىلىقى كېلىپ چىقىدۇ، بۇلارنىڭ ھەممىسى مۇقەررەر ئاقىۋەت. مۇبادا ئۇرۇش قىلىشتا چىڭ تۇرۇپ، تېچلىقتىن ۋاز كەچكەن بولساق، ئۇ چاغدا ئۇرۇشمۇ قىلالمايدىغان، كېلىشىممۇ تۈزەلمەيدىغان باسقۇچقا يۈزلىنىپ، يا ئالدىغا باسالمايدىغان، يا كەينىگە قايتالمايدىغان قىيىنچىلىققا دۇچار بولىمىز. بۇنداق قىلىپ نېمە چاپاي؟ مەن ئۆزەمنىڭ شەرەپ - نامۇس، ھايات - ماماتى ئۈستىدە توختالسام بۇنى ئاللاقاچان بىر ياققا قايرىپ قويدۇم. كۆپچىلىك ئۆزەڭلار تاللاڭلار!» دېدىم. بۇ سۆزگە يې، ما، لۇ قاتارلىقلارمۇ قارشىلىق بىلدۈرمىدى. لۇ شۇرېننىڭ كۆز يېشىدىن قارىغاندا، گويا ئۇ تەسىرلەنگەندەك بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ ئىدىيىۋى ھېسسىياتلىرى، يەنىلا لىڭگىرتاق - تاق بولۇپ، قالايمىقان، زىددىيەت ئىچىدە قالغان ئىدى.

ۋەقەنىڭ تەرەققىياتى دولقۇنسىمان بولىدۇ. نۇرغۇنلىغان سەممىي سوھبەتلەردىن كېيىن، بىر كۈنى يېرىم كېچىدە (مەن ئاللاقاچانلا ئۇخلاپ قالغان ئىدىم) يې چىڭ ئالدىراش كېلىپ ئىشىگىمنى چەكتى ۋە مۇنداق دېدى: «لۇ شۇرېن ما چېڭشياڭلار يېقىندىن بۇيان سىزنىڭ پوزىتسىيىڭىزنى ئۆزگۈرۈپ قالدى دەپ، قورشاۋغا ئېلىپ «خانلىقنى تازىلاش» ئۈچۈن بۈگۈن كېچە ھەقىقەتكە قايتىشنى قوللاۋاتقان لۇ مىڭچۈن، تاۋ جىنچۇ، چۈي ۋۇلارنى تۇتماقچى بولدى. مەن سىزگە ئالدىن خەۋەر قىلىشنى ئورتىغا قويسام، ئۇلار قوشۇلدى. شۇڭا مەن خەۋەر قىلغىلى كەلدىم، ئۇلار مېنىڭ يېرىم سائەت ئىچىدە، قايتىپ كېلىشىمنى كۈتمەكچى.» دېدى. مەن يې چىڭنىڭ خەۋەر يەتكۈزۈشكە قاراپ ئۇنىڭدا بىر ئاز ھېسداشلىقنىڭ رول ئويناۋاتقانلىقىنى چۈشەندىم. شۇئانلا يې چىڭنى ماڭدۇرماي، تېلېفوندا لۇ بىلەن مانىڭ كېلىپ سوھبەتلىشىشىنى ئۇقتۇردۇم. سۆز ئىنتايىن سەممىي ئىدى. ئۇلار ۋاقتىدا يېتىپ كېلىشتى. كۆرۈشۈپلا «سىلەر ئادەم تۇتۇپ، كېيىنكى قەدەملەردە قانداق قىلماقچى؟ شىنجاڭنىڭ ئەھۋالى ئالاھىدە، ئەگەردە بىر پاي ئوق ئاۋازى چىقسا، يەرلىكنىڭ قالايمىقانلاشماسلىقىغا كاپالەتلىك قىلغىلى بولامدۇ؟ بۇنىڭ سىلەرگە قانچىلىك پايدىسى بار؟» - دېدىم. بۇ چاغدا ئۇلار بىر - بىرىگە قارىشىپ ئۈن چىقارمىدى. پەقەت لۇ شۇرېننىڭ كۆزىدىن ياش ئېقىۋاتقانلىقىنى كۆردۈم. كېيىن، تىلىنى چايناپ تۇرۇپ: «بىزنىڭ كۆڭلىمىزدە غەم بار. سىز گويا قىلچە تەسىرلەنمىگەندەك تۇرۇسىز. قائىدە بويىچە ئېيتقاندا ھەرقانداق ۋاقىتتا سىزگە ئىتائەت قىلىمىز...» دېدى. لۇنىڭ سۆزىدىن ئۇلارنىڭ زىددىيەت ئىچىدە بېشى قاتقانلىقىنى كۆرۈۋېلىشقا بولاتتى. ئۇلار تولاراق ئۆز

بولسا بىھ:
بولى

پايدا ئېلىشنى مەخسەت قىلاتتى.
ئادەم شەخسى ھېسىياتى بىلەن ئىش
- ناھەقنى ئۇنتۇپ قالىدىكەن، بۇ
ـەر مېنىڭ يەنىلا باشى قوماندان
، ئۆزەمنى بېسىۋېلىپ، سىلەر ئۇ-
بىساڭلار، ئەلۋەتتە مۇۋاپىق بولاتتى.
ەچىكىشىنىڭ ھەتتاكى كۆز يېشى
قىلىشىنىڭ نېمە ھاجىتى؟ ھازىرقى ئۇمۇمى ۋەزىيەتنى سىلەر ئوبدان چۈشۈنىسىلەر، قىسىمنىڭ ئىچكىرىدىكە يۆتكىلىشىدەك ھەچنىمىگە پايدىسى يوق باش قاتۇردىغان مەسىلىنى قايتا ئويلىماسلىق كېرەك. سىلەر قىسىمنى باشلاپ ماڭساڭلارمۇ مەيلى، ئۆزەڭلەر كەتسەڭلەرمۇ مەيلى، چوڭقۇر ئويلاپ كورۈشىڭلارنى ئۈمىت قىلىمەن. مەن ئۆزەمنىڭ يۈرۈگۈمنى سىلەرنىڭ ئالدىڭلارغا قويۇپ شۇنى ئېيتىمەنكى: مەن شىنجاڭدىن ھەرگىزمۇ ئايرىلمايمەن. پۈتۈن ئۆلكىدىكى پۇخرالار ۋە پۈتۈن ئارمىيىدىكى قوماندان - جەڭچىلەر شۇنىڭدەك ئائىلە تەۋەلەر بىلەن ھايات - ماماتتا بىللە بولىمەن. مەندە شۇنداق مەسئولىيەت بار، بۇ مەسئولىيەتنى ئادا قىلىش يولىدىن ئولسەممۇ قايتمايمەن.» گەپ ناھايىتى ئۇزۇن بولدى. ئىچ - قارنىم خېلى بوشىدى. ئۇلارمۇ تىنچلاندى، بىر مەيدان بوران - چاپقۇن شۇنداق قىلىپ تىنىچ ئوتۇپ كەتتى. تاڭ ئاقىرىشقا باشلىدى ھەرقايسىسى ئويلىرىگە قايتىشتى.

مۇشۇنداق خەۋپلىك باسقۇچتا، بەختكە يارىشا ئارىمىزدىكى پەردە يىرتىلماي تۇرغىنى چوڭ ئىشلارنى قىلىشقا ئوڭۇشلۇق بولاتتى.

ئىككىنچى كۈنى، ئۆزەم تەنھا ئاتقا مىنىپ لو مەنچىڭغا ئاتلىق بىرىنچى دىۋىزىيە شتابىغا باستۇرۇپ كىرسەم، ئۇلار يىغىن ئېچىۋاتقان ئىكەن. مېنىڭ تويۇقسىز كەلگىنىمنى كورۇپ، كەيپىياتلىرى بىر ئاز ئۆچتى، ئەمما بىرەر ئادەممۇ ئەگەشتۇرۇپ كەلمەگەنلىگىم، ئۇلارغا ئىشەنگەنلىگىمنىڭ ئىپادىسى ئىدى. ئۇلار بۇنى چۈشەندى. مەن پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي بىر قەدەم ئىلگىرىلىگەن ھالدا چۈشەندۈرۈپ، ئاخشامقىدىن چوڭقۇرراق سوزلىدىم. ئۇلار ھەتتا مېنىڭ كېيىنكى كۈنلەردە قانداق ھەركەت قىلىشىمنى قىياس قىلىسلا چۈشىنالايدىغان قىلىپ سوزلىدىم. ئەمما ئۇلار مېنىڭ كوڭلۈمدىكىنى مولچەرلەشتە خاتالاشسا، بۇ خاتالىشىشى ئوز مەنپەئىتىنى نەزەردە تۇتقانلىقىدىن كېلىپ چىقىدۇ. مەيدان ئوخشاش بولمىسا، مەسىلىگە كوز قاراشمۇ ئوخشاش بولمايدۇ. ئەجەپلىنەرلىك ئىش ئەمەس. بۇ قېتىمقى ئۇزۇن نۇتقىم دەل ۋاقتىدا بولغان ئىكەن. ئۇلار ئاخىرى چىرايىنى ئېچىپ، باشلىرىنى لىڭشىتىپ، مېنىڭ پىكرىمگە ماقۇل كەلگەندەك بولدى. كېيىن، ھەر تەرەپلىمە نۇرغۇن كونكرېت مەسىلىلەرنى ھەل قىلىش جەريانىدا، ئىمكان قەدەر ئۇلارنىڭ ماددى تەلۋى قاندۇرۇلدى. لىيۇ خەندۇڭ (ئۇرۇمچى ساقچى ئىدارە باشلىقى، لۇ شۇرېن بىلەن مۇناسىۋىتى يېقىن) نىڭ نەسىھەت قىلىشى بىلەن ئەھۋال ياخشىلىققا قاراپ يۈزلەندى، ئەڭ مۇھىمى ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ يەر ۋە ئاسماننى زىلزىلىگە كەلتۈرىدىغان شىددەتلىك ھەركىتى ئارقىلىق شىنىڭ بىلەن لەنجۇ ئارقا - ئارقىدىن ئازات بولدى. ما بۇفاڭ ئائىلىسىنىڭ ئۇۋىسى بىت - چىت بولۇپ، ماچىڭشياڭنىڭ ئەندى تارتىنىشقا ئىمكانىيىتى قالمىدى. ئۇنىڭ چىڭخەيدىكى ئائىلىسى سالامەت گۇاڭجۇغا قېچىپ كەتكەن-

ياقتىن، مابۇفاڭ ئەڭ ئاخىرى
بىرىنچى دىۋىزىيە ئېلىشقا تى-
(چىڭخەيدىن ئاجرىتىپ بەر-
يياڭ ئىنتايىن نارازى بو-
مىدى. دوستلۇق دېگەن
بۇ چاغدا ئىچكى - تاشقى
، يېچىڭ قاتارلىقلار
ىپادە كورسەتتى. رەسمىيەت
جەنۇبىي شىنجاڭ ئارقىلىق ھىندىستانغا
ت قىلىندى. يەر ۋە ئاسماننى قاپلىغان ئىس - تۈ-
ەر شۇنىڭدىن باشلاپ سۇزۇلۇشكە باشلىدى. چوڭ ۋەزىيەتمۇ شۇنىڭدىن باشلاپ ۋاقىتلىق مۇقىملىشىپ، باشقا ئورۇنلاشتۇرۇشلارغا يول ئېچىلدى. ئەمما بەزى كىشىلەر بۇ ئىشلاردىن كايىپ، «ئەكسىلئىنقىلابچىلارنىڭ قېچىپ كېتىشىگە يول قويماسلىق كېرەك ئىدى» دېيىشتى. توغرا، مەلۇم مەنا جەھەتتىن ئېيتقاندا مۇشۇنداق مۇلاھىزە قىلىشقا بولىدۇ. ئەمما ئەمەلىي ئىشلارغا كەلگەندە، ئەكسىلئىنقىلابچىلارنىڭ ئۆزلىگىدىن يوقالمايدىغانلىقىنى، ئۇلار دائىم ئېلىڭ ئاخىرقى جان تالىشىشنى ئويلايدىغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇشىمىز كېرەك. جاڭ جېيشى، خۇ زۇڭنەنلەر شىنجاڭنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ، تېلېگىرامما ئارقىلىق «كوممۇنىست باندىتلىرىغا تەسلىم بولدۇڭ.» دەپ مېنى تىللىسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئاستىرتتىن قىسىم ئىچىدىكى باشلىقلار بىلەن ئايرىم ھالدا تىل بىرىكتۈرۈپ، مەقسىتىگە يەتمەكچى بولۇشتى. جىياڭ، خۇ ئېقىمىدىكىلەر بۇ خىل لۇكچەكلەرچە ئۇسۇللارغا ئادەتلىنىپ قالغاچقا، شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملارنىڭ خىراجەت راسخوتىنى 6 - ئايدىن باشلاپ

بولسا بىز
بولى
قىل

بىر تىيىنمۇ بەرمىدى. بەلكى راسخوت ئاجرىتىش نامى بىلەن بىر مىليون يۈەن پىرۋوت قىلىپ بەردى (بۇ پۇل لەنجۇدىن ئۆتكەندە مابۇفاڭ 20 تۈمەن يۈەننى تۇتۇۋالدى. قالغىنى ئاران 3 ئايلىق تۇرمۇشقا يەتتى.) بۇنداق قەبىھ، نومۇسسىزلىقتا ھەر قانداق كىشى چىداپ تۇرالمايدۇ. يېچىڭ، لوشۇرېن، ماچىڭشياڭلار رەتلەپ قاچىلاپ تارقىتاي دەپ تۇرغان پەيتتە (23 - سىنتەبىر) خۇزۇڭنەن يەنە يې، لو، مالارغا تېلېگىرامما يوللاپ، ئۇلارنى قىسىملارنى باشلاپ جەنۇبىي شىنجاڭغا ئۆتۈپ، ھاۋادىن قۇتقۇزۇش ئېلىشقا بۇيرىدى. ئۇلار بۇنى كوللىكتىۋ مۇھاكىمە قىلىپ جان ھەلقومغا كېلىپ، قولىدىن ھېچ ئىش كەلمەيدىغان ھالەتكە چۈشۈپ قالغانلىقى ئۈچۈن ئالدىنقى قارارنى بۇزۇۋالمىدى. بۇنى يېچىڭ يۈزۈمگىلا شۇنداق دېگەن ئىدى.

يۇقارقى پاكىتلارغا قارىغاندا ھەربىي قىسىملارنىڭ ھەركىتى ئىنتايىن مۇرەككەپ بولۇپ، لوشۇرېن قاتارلىقلارنىڭ ھەقىقەتكە ئۆتۈشنى قوللىشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئەگەر ئۇلارنى مۇۋاپىق يولغا باشلىمايدىغان بولساق، چاتاق چىقىرىپ، ئىشنىڭ بىر تەرەپ بولۇشىغا قىيىنچىلىق تۇغدۇراتتى. ماچىڭشياڭ، لوشۇرېن، يېچىڭ قاتارلىقلارنىڭ ئائىلىسى بىرلىكتە 24 - سىنتەبىر كۈنى ئۈرۈمچىدىن ئايرىلىپ جەنۇپقا ماڭدى. 25 - چىسلادا شىنجاڭ قىسىملىرىنىڭ ھەقىقەتكە قايتىش تېلېگىراممىسى يوللاندى. ئۇلار ئاقسۇدىن ئۆتكەندە بەزى كىشىلەر يېچىڭنى ئۈرۈمچىگە قايتىشقا مەجبۇرلىغان بەختكە يارىشا ئۇ ئىش ئەمەلگە ئاشماي، شىنجاڭنىڭ تىنچلىق بىلەن ئازات بولۇشى ئىشى ئەمەلگە ئاشتى.

جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى 1 - قېتىملىق يىغىنى بېيجىڭدا ئېچىلىۋاتقان، يېڭى جۇڭگو دۇنياغا كېلىش ئالدىدا تۇرغان بىر پەيتتە، شىنجاڭنى تىنچلىقتا باشلاش مەسىلىسى ھەر تەرەپنىڭ - بولۇپمۇ شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ سەممىي ئارزۇسى ئىدى. گېنېرال جاڭجىجۇڭ ماۋجۇشىنىڭ يولىيورىغا ئاساسەن 10 - سېنتەبىر كۈنى بېيجىڭدىن تېلېگرامما ئەۋەتتى. تېلېگراممىدا دەرھال ھەرىكەتكە كېلىش، قىسىملارنىڭ كېيىنكى ئورۇنلاشتۇرۇش مەسىلىلىرى توغرىسىدا يوليورۇق كورسۇتۇپ ئىزچىللىق بىلەن ياخشى تەييارلىق كورۇشنى تاپىلىغان. بىز 16 - چېسلا تېلېگراممىنى تاپشۇرۇۋېلىپ، ئادەتتىن تاشقىرى خۇشال بولدۇق. بۇ تېلېگراممىنىڭ ئىشىمىزنى ئىلگىرى سۈرۈشتە ئوينىغان رولىنى ھەرگىز مۇ ئۇنتۇپ قالمايمىز.

بىر يىلدىن بېرى شىنجاڭدىكى ۋەزىيەتنىڭ داۋالغۇۋاتقان پەيتلىرىدە ھەربىي، سىياسىي، دىپلوماتىيە تەرەپتىكى ھەر قايسى سىياسىي ھەرىكەتلەرگە ئالاقىدار پىلان تۈزۈش، بىرلىككە كەلتۈرۈش ئىشلىرىدا، ليۇمىڭچۈن، تاۋجىنچۇ، چۈيۈ، ليۇزېرۇڭ قاتارلىق نۇرغۇن يولداشلار مىڭلىغان قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ زور تۆھپە قوشتى.

4

شىنجاڭ تىنچ ئازات بولغاندىن كېيىن، يېڭىچە تەرتىپ تىكلىنىش ئالدىدا تۇرماقتا ئىدى. بۇ چوڭ ئۆزگىرىش جەريانىدا ئىنتايىن ئاز رايونلاردا قالايمىقانچىلىق پەيدا بولغاندىن تاشقىرى، ئومۇمەن پۈتۈن شىنجاڭ تىنچ نورمال بولدى. بىز پەقەت بۇندىن كېيىن قانداق قىلىپ يەرلىك تەرتىپ ۋە تىنچلىقنى مۇستەھكەملەش، قىسىملارنى ئۈزۈل - كېسىل ئۆزگەرتىش ئارقىلىق، يېڭى شىنجاڭنىڭ قۇرۇلۇشى ئۈچۈن تېگىشلىك ھەسسىمىزنى قوشۇشنى ئويلايتتۇق. بارلىقىمىز پارتىيىنىڭ سوزىنى ئاڭلاشتىن باشقا ھېچقانداق تەلىۋىمىز يوق ئىدى. ئالدى بىلەن ئىچكىرىدىن چىقىشقا تەييارلىنىۋاتقان جۇڭگو خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ پاتراق شىنجاڭغا كىرىشىنى ئۈمىد قىلاتتۇق. شۇڭلاشقا، مەن شيجياجۇن بىلەن 6 - ئۆكتەبىر كۈنى جيۇچۈەنگە باردۇق. زېڭ جېڭۋۇ پېڭ مىڭدىكلار ئۇ يەردە ئىدى، بىز پېڭ دېخۇەي زۇڭسىلىڭ ۋە بىرىنچى بىڭتۇەن سىلىڭى گېنېرال ۋاڭجېن، سىياسىي كومىسسار گېنېرال ۋاڭ ئېنماۋ قاتارلىق نۇرغۇن يۇقۇرى دەرىجىلىك باشلىقلار بىلەن كورۈشتۇق. ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملار ۋە ئەمەلىي ئەھۋال توغرىسىدا تەپسىلىي دوكلات بىرىپ، سەممىي يوليورۇقلار ئالدۇق. گېنېرال ۋاڭجېننىڭ رىياسەتچىلىكىدە، ھەقىقەتكە قايتقان قىسىملارنى ئۆزگەرتىپ تەشكىللەش لايىھەسىنى مۇزاكىرە قىلدۇق. لايىھەدە ھازىرقى ئادەم سانى ۋە قورالنىڭ ئەمەلىي سانىغا ئاساسەن، ئازادلىق ئارمىيىنىڭ بىر تۇتاش شتاتى بويىچە ئۆزگەرتىلىپ، ئوخشاش مۇئامىلە قىلىنىدىغان، ئازادلىق ئارمىيىدىن قىلچە پەرقلەنمەيدىغان قىلىش بەلگىلەندى.

1949 - يىلىنىڭ ئاخىرىغا كەلگەندە، يۇقۇرىنىڭ رەھبەرلىكى ۋە ئازادلىق ئارمىيە قېرىنداش قىسىملارنىڭ ياردىمى بىلەن ئۆزگەرتىپ تەشكىللەش تاماملاندى. شۇندىن باشلاپ خەلق ئارمىيە سېپىدە كونا تۈزۈملەر بىكار قىلىنىپ، يېڭى تۈزۈم ئورنىتىلىپ، يېڭىچە ھايات باشلاندى. ئازادلىق ئارمىيىنىڭ جيۇچۈەندىن غەربكە

يۇرۇش قىلىشتىكى قاتناش مەسىلىسى توغرۇلۇق، گېنېرال ۋاڭجېڭنىڭ پىلانلىق ئورۇنلاشتۇرۇشىغا ئاساسەن، ئەسلىدىكى شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق ئارقا سەپ تەمىنات ئىدارىسى، قىسىملارنى بارلىق ماشىنا بېنزىن، ئۇسكۇنە قاتارلىقلار بىلەن ئىمكان قەدەر تەمىنلەپ، ئارمىيىنىڭ قاتنىشىغا ئاسانلىق يارىتىپ شىنجاڭنىڭ ھەممە يېرىگە تېزدىن يېتىپ بېرىش ئىمكانىيىتىنى بەردى.

بۇ شىنجاڭ كېيىنكى ۋەزىيىتىنىڭ تەرەققىياتىدا ئاكتىپ رول ئوينىدى. ئازاتلىق ئارمىيە ئالدىنقى قىسىم 5 - بىرونېۋىك پولكى 10 - ئاي ئىچىدە شىنجاڭنىڭ مەركىزىگە يېتىپ كەلدى، قالغان قىسىملارمۇ ئارقا - ئارقىدىن يېتىپ كېلىپ تيانشاننىڭ جەنۇبى - شىمالىغا ۋە كوئىنلۇن باغرىلىرىغا يۈرۈپ كەتتى.

ھەر مىللەت خەلقلىرى ئۆز ئەسكەرلىرىنى كۆرگەندىن كېيىن قىزغىن قارشى ئېلىپ، ئاجايىپ داغ - دۇغا بىلەن ناخشا ئېيتىپ ئۇسسۇل ئويناپ يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇرۇپ؛ «ياشىسۇن كومپارتىيە! ياشىسۇن ماۋجۇشى!» دەپ توۋلىغان ئاۋازلارنىڭ ساداسى ئاسمان - پەلەككە ياڭرىدى. بۇ ئارلىق ئۇلارنىڭ تەقەززالىقىنىڭ نەقەدەر سەممىي ئىكەنلىكىنى كۆرگىلى بولاتتى. ئازاتلىق ئارمىيە تېز يېتىپ كەلگەنلىكتىن، ئىنقىلاۋى تەرتىپ تىكلەندى. شۇنىڭدەك يېڭى دەۋرنىڭ قۇرۇلۇشىمۇ باشلاندى.

(بۇ ماقالە ئەسلىدە مەملىكەتلىك سىياسى كېڭەش «تارىخى ماتېرىياللار توپلىمى»نىڭ 23 - سانىغا بېسىلغان).

1949 - يىلى شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازات بولۇش ۋاقتىدا كۆرگەنلىرىم

ليۇشىلۇڭ

1949 - يىلى 25 - سېنتەبىر، شىنجاڭ تىنچلىق بىلەن ئازات بولدى، بۇ ئۇلۇغ داھىيمىز ماۋجۇشىنىڭ ستراتېگىيىلىك ئىدىيىسىنىڭ غەلىبىسى، قەدىردان جۇزۇڭلىنىڭ بىرلىكسەپ سىياسىتىنى توغرا ئىجرا قىلغانلىقىنىڭ نەتىجىسى، شۇنداقلا كەڭ خەلقنىڭ ئارزۇسىدۇر.

شىنجاڭدىكى گومىنداڭ قىسىملىرىنىڭ «25 - سېنتەبىر» قوزغىلىڭى، جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ خېلى ئۇزاق ۋاقىت ھەرىكەتلەندۇرۇشى، ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ تېز يۈرۈش قىلىشى بىلەن ۋۇجۇتقا چىقتى. ھەر مىللەت كەڭ خەلقلىرىنىڭ ماسلىشىشى ۋە گومىنداڭ ئىچىدىكى «قوزغولاڭچىلار»نىڭ كەسكىن ۋە مۇرەككەپ كۈرەش قىلىشى ئارقىلىق غەلىبىگە ئېرىشتى. بۇ باسقۇچلۇق تارىخنىڭ ئالدى كەينىدىكى ئەھۋاللارغا ئۆزەم بىۋاستە ئىشتىراك قىلغانلىقىم ئۈچۈن ئەمەلىي ئىشلارنى خاتىرەمدە قېلىشىچە يېزىپ چىقتىم. ئەمما 30 يىل ئىلگىرى بولغان ئىشلارنىڭ بەزەنلىرى يېزىل-

ماي قىلىشى مۇمكىن، ئەھۋال بىلەن تونۇشلىغى بولغان يولداشلارنىڭ تولۇقلاپ، تۈزۈتىشىنى ئۈمىت قىلىمەن.

1. پارتىيىنىڭ شىنجاڭنى تىنچ ئازات قىلىشتىكى ھەرىكىتى ۋە تەسىرى.

ئۇلۇق داھىمىز ۋە ئۇستازىمىز ماۋجۇشى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ ئىچكى ئەھۋاللىرىنى خېلى بۇرۇنلا ئەستايىدىل تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىپ، نۇرغۇن قېتىم تەپسىلى تەھلىل قىلغان ئىدى. 1940-يىلى 11-مارتتا: «گومىنداڭ — تەركىبى مۇرەككەپ پارتىيە، بۇنىڭدا جاھىللارمۇ، ئارىلىقتىكىلەرمۇ، تەرەققىپەرۋەرلەرمۇ بار. پۈتۈن گومىنداڭ جاھىللاردىنلا تەركىپ تاپقان ئەمەس (نۇرغۇن ئەزالىرى نامىدىلا ئەزا) گومىنداڭنىڭ كۆپچىلىك ئەزالىرىنىڭ جاھىللاردىن بولۇشى ناتايىن. بۇ نۇقتىسىنى چوقۇم ئېنىق چۈشىنىش لازىم. شۇنداق قىلغاندىلا ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتلەردىن پايدىلانغىلى، ئۇلارغا پەرىقلىق مۇئامىلە قىلىش سىياسىتىنى قوللانغىلى بولىدۇ.» دەپ كۆرسەتكەن ئىدى. 1945-يىلىدىكى «بىرلەشمە ھۆكۈمەت ھەققىدە» دېگەن ئەسىرىدىمۇ شۇنداق تەھلىل يۈرگۈزگەن. بۇ ھۆكۈمگە ئاساسەن ئىلگىرىكى بەزى گومىنداڭ قوماندانلىرىنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشى ۋە بېيپىڭنىڭ ئازات بولۇشىدىكى كونكرېت ئەمەلىيەتكە بىرلەشتۈرۈپ، 7-نۆۋەتلىك 2-ئومۇمى يىغىندا: «بۇنىڭدىن كېيىن، بۇ بىر مىليوندىن كۆپرەك كىشىلىك گومىنداڭ ئارمىيىسىنى بىر تەرەپ قىلىشنىڭ ئۇسۇلى تيەنجىنىڭ، بېيپىڭ، سۈييۈەن ئۇسۇلىدىن باشقىچە بولمايدۇ.» دەپ كۆرسەتكەن ئىدى. پارتىيە شىنجاڭنى ئازات قىلىشتا مۇشۇ يېتەكچى ئىدىيە بويىچە ئىش كۆرۈپ، غەلىبە قازاندى.

پارتىيىنىڭ شىنجاڭنى ھەرىكەتلەندۈرۈش خىزمىتى، شىنجاڭنى تىنچ ئازات قىلىشنىڭ ئاساسى. ئالدى بىلەن بۇنى ئوچۇق تونۇۋېلىش لازىم. 1949-يىلى مايدا جاڭ جىجۇڭ گومىنداڭ قىسىملىرىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق باشلىقلىرىدىن تاۋسىيۈي، جاۋشىيگۇاڭلارغا تەۋسىيە قىلىپ يوللىغان تېلېگىراممىسى، ئۇلارنىڭ ھەقىقەتكە قايتىش ئىرادىسىنى ئىلگىرىلەتكەن ھالقا بولدى. بۇ تېلېگىراممىنى جۇزۇڭلىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئېۋەتكەن.

جاڭ جىجۇڭ باۋدىڭ ئوپىتسىرلار مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن جاڭجېشىنىڭ ساۋاقدىشى ۋە دوستى. 1924-يىلى جۇزۇڭلى گۇاڭدۇڭ خۇاڭپۇ ئوپىتسىرلار مەكتىۋىدە سىياسى باشقارمىنىڭ مۇدىرلىغىنى ئۆتەۋاتقان ۋاقتىدا، ئۇ مەزكۇر مەكتەپنىڭ «ئادىيوپىتانتلار باشلىغى» ئىدى. زۇڭلىغا ئىنتايىن قايىل بولاتتى ۋە ئىدىيە جەھەتتىن مەلۇم تەسىر ئالغان ئىدى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا گومىنداڭ-گوڭچەنداڭ سۆھبەتلىرىدە، جاڭجىجۇڭ نۇرغۇن قېتىم گومىنداڭ ۋەكىللەر ئۆمىگىنىڭ ئۆمەك باشلىغى بولۇپ بېرىپ، ئىنكار قىلغۇسىز ھەقىقەتلەرنى كۆرگەنلىگى ئۈچۈن، ئىدىيىدە خېلى تەسىر ئالغان ئىدى. ئۇ يەنئەندە: «مېنىڭ 5 قېتىم يەنئەنگە كەلگەنلىگىمنى ئۇنتۇپ قالماڭلار» دېگەن. (مەن بۇنى ئۇنىڭ يېقىن ئادەملىرىدىن ئاڭلىغان) 1947-يىلى ئۇ ئەنخۇي ئۆلكىسىدىكى چاۋ ناھىيىسىگە تۇغقان يوقلاپ بارغاندا، خېنەننىڭ شەرقى قىسمىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، ئۇرۇشتىن ۋەيران بولغان يېزىلارنىڭ ئەھۋاللىرىنى كۆرۈپ: «ئىچكى ئۇرۇش! ئىچكى ئۇرۇش! يەنە ئۇرۇشساق پۇخرالار قانداق

ياشايدۇ» دېگەن ئىدى. گومىنداڭ ئىچىدە ئۇ «تەرەققىيپەرۋەر» ھېسابلىناتتى. بەزىلەر:

«دېموكراتىك گېنېرال» دەپمۇ ئاتايتتى. ئۇ گومىنداڭ ئىچىدىكى «دېموكرات» لارغا ياتاتتى.

1946 - يىلى باھاردا، جاڭجيېشى ئۇنى «غەربى شىمال مەمۇرى مەھكىمىسى» نىڭ مۇدىرلىقىغا، قوشۇمچە شىنجاڭ قورچاق ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسلىكىگە تەيىنلىدى. ئەڭ ئاخىرقى گومىنداڭ - گۆڭچەنداڭ سۆھبىتىدە، ئۇ گومىنداڭ ۋەكىللەر ئۆمىكىنى باشلاپ بېيپىڭغا بارغاندا، جۇزۇڭلىنىڭ نەسىھىتى بىلەن بېيپىڭدا قالدى. 1949 - يىلى مايدا، ماۋجۇشى ۋە جۇزۇڭلىنىڭ يولىيورۇقى بويىچە، تاۋسىيۇي، جياۋشىگۋاڭ، ليۇمىڭچۇنلارغا شىنجاڭدا ھەقىقەتكە قايىتىشقا نەسىھەت قىلىپ تېلېگىرامما يوللىدى. ئىككىلىنىپ تۇرغان تاۋسىيۇي قەتئىي نىيەتكە كېلىپ، ھەقىقەتكە قايتىش يولىنى تاللاپ ئالدى.

قورچاق شىنجاڭ گارنىزون شتاۋىنىڭ سەنمۇجاڭى تاۋجىنچۇ بولسا تاۋسىيۇينىڭ بىر نەۋرە ئىنىسى بولۇپ ياپونىيىدە ھەربى مەكتەپ پۈتتۈرۈپ 1948 - يىلى كۈزدە شىنجاڭغا كېلىپ خىزمەتكە تەيىنلەنگەن. ئۇ ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە، چۇڭچىڭدا چياۋگۇەنخۇا بىلەن تونۇشقان. جۇزۇڭلى چۇڭچىڭدا خىزمەت قىلىۋاتقان چياۋگۇەنخۇاغا تاۋجىنچۇنىڭ ئىچىدىن قوزغۇلىشىغا ئۈندەش خىزمىتى ئىشلەش توغرىسىدا يولىيورۇق بەرگەن. تاۋجىنچۇ شىنجاڭغا كېلىش ۋاقتىدا چياۋگۇەنخۇا ئۇنىڭغا شىنجاڭغا پۇرسەت تېپىپ ھەقىقەتكە قايتىش ھەركىتىنى ئېلىپ بېرىشقا نەسىھەت قىلغان (بۇ ئەھۋالنى تاۋجىنچۇ 1949 - يىلى باھاردا ماڭا

سۆزلەپ بەرگەن. شىنجاڭغا كېلىشتىن ئەۋۋەل ئۇ چياۋگۇەنخۇا بىلەن شياڭگاڭدا كۆرۈشتۈم دېدىمۇ، خاتىرەمدىن كۆتۈرۈلۈپ قاپتۇ) دېمەك جۇزۇڭلى تاۋ بىلەن چياۋنىڭ مۇناسىۋىتىدىن پايدىلىنىپ، شىنجاڭغا قارىتا ئۆز ئىچىدىن قوزغۇلىشقا ئۈندەش خىزمىتى ئېلىپ بارغان.

1938 - يىلى پارتىيە مەركىزى كومىتېتى چېنتەنچيۇ ۋە ماۋزېمىن قاتارلىق يولداشلارنى شىنجاڭغا خىزمەتكە ئېۋەتىپ، ئىنقىلاپنىڭ ئۇرۇقىنى چاچتى. مەسىلەن: قوزغىلاڭدىن بۇرۇن شىنجاڭدا قۇرۇلغان «كۆرەش جەمئىيىتى» قاتارلىق گومىنداڭغا قارشى بىرقانچە تەشكىلاتلار شۇۋاقىتلاردا شىنجاڭدا خىزمەت قىلغان كوممۇنىستلارنىڭ تەسىرىدىن بولغان. دېمەك شىنجاڭنىڭ تېچلىق بىلەن ئازات بولىشىنى مەلۇم بىر ئادەم، تەسادىپى ياكى بىرخىل ئامىل بەلگىلىگەن بولماستىن، بەلكى پارتىيىنىڭ ئۇزۇن مۇددەتلىك، مۇرەككەپ تەپسىلى خىزمەت ئىشلىگەنلىكىنىڭ نەتىجىسى.

2 - قوزغىلاڭ ئالدىدىكى شىنجاڭ ۋەزىيىتى

ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش غەلىبە قازانغاندىن كېيىن، جاڭجيېشى قاراقچىلىرى كۈچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ شەرقى شىمال ۋە ئىچكى ئۆلكىلەردىكى غالىبىيەت مېۋىلىرىنى تارتىۋېلىشقا باشلىدى. گەنسۇنىڭ غەربىدىكى ھەرقايسى ئۆلكىلەردە ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنى قوغداپ قېلىشقا جاڭجىجۇڭنى ئېۋەتتى. جاڭ ھەربى ئىشلاردا ئەمەلى كۈچكە ئىگە گۇرۇھ ئەمەس، ئۇنىڭ ئۈستىگە غەربى شىمالنىڭ ئەھۋالى مۇرەككەپ بولغانلىقتىن غەربى شىمالغا ھۆكۈمرانلىق قىلىشتا سىياسى ئۇسۇلدىن پايدىلانماقچى بولدى.

1946 - يىلى باھاردا شىنجاڭغا كەلگەندە، ئىلى، چۆچەك، ئالتاي 3 ۋىلايەتنى گومىندا ئاللىقاچان قولدىن كەتكۈزۈپ مىللىي ئارمىيە بىلەن ماناس دەرياسى بويىدا تىركىشىپ تۇرۇشتەك ۋەزىيەت شەكىللەنگەن ئىدى. ئۇ ئەلۋەتتە ئىسلاھاتچىلىق سىياسىتىنى قوللىنىپ، شىنجاڭنى ئىدارە قىلماقچى بولدى-دە ئالدى بىلەن مىللىي ئارمىيە بىلەن تىنچلىق سۆھبەت ئېلىپ باردى. سىنتەبىرنىڭ بېشىدا سۆھبەت مۇۋەپپەقىيەت قازىنىپ، مىللىي ئارمىيە ۋەكىللىرىدىن ئەخمەتجان قاسىمى، ئاببا سوۋ، سەيپىدىن ئەزىزى قاتارلىقلار قاتناشقان شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھوكۇمەت تەشكىل قىلىندى. ئۇلار ئايرىم-ئايرىم ھالدا مۇئاۋىن رەئىس، مۇئاۋىن باش كاتىپ، مائارىپ نازىرى قاتارلىق خىزمەتلەرگە تەيىنلەندى، ئەمما 3 ۋىلايەت يەنىلا مىللىي ئارمىيىنىڭ كونتروللىقىدا بولۇپ، (سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ خامى - ئاتسا (قومۇل - ئالماتا لىنىيەسىدە پاساجىر ئايروپىلان قاتناپ تۇراتتى) ئۆز - ئارا بېرىش - كېلىش قىلىنمايتتى.

جاڭجىجۇڭنىڭ شىنجاڭدىكى كىشىلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇشى:

گارنىزون باش قوماندانلىققا تاۋسىيۇي،

مۇئاۋىن قوماندان جاۋشىڭگۇاڭ (جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەربىي ئىشلىرىنى باشقۇراتتى.

غەربىي شىمال مەمورى مەھكىمىسىنىڭ بات كاتىۋى قوشۇمچە قورچاق ئۆلكىلىك ھوكۇمەت باش كاتىۋى ليۇمىڭچۈن. بۇلارنىڭ ھەممىسى جاڭجىجۇڭنىڭ سىياسەتلىرىنى سادىقلىق بىلەن ئىجرا قىلىدىغانلار ئىدى. شۇنىڭدەك سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇپ كەلگەن چۈيۈۋداڭبىگلارنىڭ سوۋېت كونسۇلخانىسى بىلە ئۇچرىشىشى ئارقىلىق شىنجاڭ ۋەزىيىتى ۋاقىتلىق تىنچلاندى.

1947 - يىلىنىڭ بېشىدا، جاڭجىجۇڭنىڭ يەنئەنگە بېرىپ سۆھبەتكە قاتنىشىشى سەۋەبىدىن، جاڭجېيشى سۇڭشىليەننى تاۋسىيۇينىڭ ئورنىغا باش قوماندان قىلىپ بەلگىلىدى. بۇنىڭ بىلەن جاڭجىجۇڭنىڭ شىنجاڭدىكى سىياسەتلىرىدە بىرئاز ئۆزگىرىشلەر بولدى. 5 - ئايدا تۇرپاندا قوزغىلاڭ كوتۇرۇلۇپ، شىنجاڭ ۋەزىيىتى داۋالغۇشقا قەدەم قويدى. جاڭجىجۇڭ ۋەزىيەتنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن شىنجاڭغا قايتىپ كېلىپ، تاۋسىيۇينى يەنىلا قورچاق باش قوماندانلىق ۋەزىپىسىگە قويدى. ئەمما مىللىي ئارمىيە بىلەن بولغان مۇناسىۋەت يېرىم ھالەتتە بۇزۇلغان ئىدى. جاڭجىجۇڭ شىمالىي شىنجاڭدىكى ھەربىي كۈچلىرىنى كۈچەيتىش ئۈچۈن شىنجاڭدىكى ئەسكىرى كۈچلەرنى قايتا رەتلەپ ئورۇنلاشتۇردى.

گومىنداڭ ئارمىيىسىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە: (1949 - يىلى ھەقىقەتكە قايتقان چاغدا چوڭ ئۆزگۈرۈش بولمىدى).

تۇرۇشلۇق ئورۇن	تۈرى، ئوپېتسېرلار،	ئىسىم فامىلىسى
ئۈرۈمچى	شىنجاڭ گارنىزون شىتاۋى باشى قوماندان	تاۋسىيۇي
	رەتلەپ تۈزۈلگەن ئاتلىق 1 - دىۋىزىيە دىۋىزىيە باشلىقى	ما چىڭشياڭ (ئاتلىق 5 - دىۋىزىيە)
	ئاتلىق 1 - بىرىگادا بىرىگادا باشلىقى	خەن دۇڭفۇ
	179 - بىرىگادا » »	لۇشۇرېن
	دىۋىزىيە قارمىقىدىكى ئاتلىق پولك، پولك كوماندىرى	لى چۇڭجىڭ
	گارنىزون باتالىيون باتكوم	ئوۋياڭيۈپشەن

قۇمۇل	178 - بىرىگادا	بىرىگادا باشلىقى مۇئىرۇ
تۇرپان	231 - بىرىگادا	« « تيەنزىمى
قۇتۇبى	يېڭى 2 - دىۋىزىيە (ئارمىيە)	دىۋىزىيە باشلىقى يې چېڭ
ماناس	227 - بىرىگادا	بىرىگادا باشلىقى جۇمىڭگاڭ
گۇچۇڭ	ئاتلىق 2 - بىرىگادا	« « خەنيوۋېن
قەشقەر	جەنۇبىي شىنجاڭ گارنىزون قوماندانلىق شتاۋى	قوماندان جاۋشىگۋاڭ (قوشۇمچە)
	رەتلەپ تۈزۈلگەن 42 - دىۋىزىيە (ئارمىيە) قوماندانلىق شتاۋى دىۋىزىيە باشلىقى	جاۋشىگۋاڭ (قوشۇمچە)
	ئاتلىق 9 - بىرىگادا	بىرىگادا باشلىقى ماپىڭلىن
يەركەن	ئاتلىق 4 - بىرىگادا	« « تاڭجىڭرەن
ئاقسۇ	235 - بىرىگا	« « لىزۇتاڭ
يەنجى	128 - بىرىگادا	« « چۇڭزۇيىڭ

شۇ ۋاقىتتىكى گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملىرى ئاتاقتا يۈزمىڭ دېيىلسىمۇ، ئوپېتسېرلار قۇرۇق نامنى خىيانەت قىلىدىغان بولغاچقا، ئەمەلىي سان تولۇق ئەمەس ئىدى. ماچىڭشياڭنىڭ ئاتلىق 1 - دىۋىزىيىسىدىن باشقىلىرىنىڭ جەڭگىۋارلىق كۈچى ئاجىز ئىدى.

شىنجاڭدىكى گومىنداڭ قوشۇنلىرى ئىچىدە، چەتتىكى ئادەم چۈشەنمەيدىغان بىر ئەھۋال بار ئىدى. ئۇ بولسىمۇ: ماچىڭشياڭنىڭ ئاتلىق 5 - دىۋىزىيىسىنى مابۇفاڭ بىۋاستە كونتىرول قىلغاندىن باشقا، خۇزۇڭنەن بىرىگادا، پولك ئىككى دەرىجىلىك ئەمەلدارلارنىڭ كادىرلار ھوقۇقى بىلەن ھەربىي ھوقۇقىنى كونتىرول قىلىپ، ئىگىدارچىلىق قىلاتتى. تاۋسىيۇي گەرچە باش قوماندان بولسىمۇ پەقەتلا قورچاق باش شتابتىكى ئوپېتسېرلارنى تەيىنلەشكىلا كۈچى يېتەتتى. شۇڭا ئۇ ۋاقىتتا ئۇنى «مەسلىھەتچى» دەپمۇ ئاتايتتى. چۈنكى خۇزۇڭنەن جياڭ باندىتلىرىنىڭ ئەۋلادى بولغانلىقتىن «غەربىي شىمالنىڭ پادىشاسى» ئىدى. تاۋسىيۇي بولسا ئۈششاق گورۇھلاردىن بولۇپ، ئەمەلىي ھوقۇقى ئانچە يوق ئىدى. جياۋشىگۋاڭمۇ ئۈششاق گورۇھلاردىن بولۇپ ئەمەلىي ھوقۇقى يوق «قوماندان ئىدى» جاڭ جىژجۇڭدا مۇھاپىزەت پولكىدىن باشقا ئەسكىرى قىسمى يوق ئىدى. خۇزۇڭنەننىڭ شىنجاڭدىكى كونتىروللىقى 1949 - يىلغا كەلگەندە ئاندىن بىر ئاز بوشاشتى. جاڭ ۋە تاۋلار بۇ پۇرسەتنى قولدىن بەرمەي پولك كوماندىرلىرىدىن 3نى ئورۇنلاشتۇردى.

شىنجاڭ ئەسلىدە «يەرلىك پادىشا» شىڭشىسەينىڭ زېمىنى ئىدى. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش باشلانغاندىن كېيىن گومىنداڭنىڭ تەسىرى ئۈزلۈكسىز سىڭىپ كىرىپ، ئەڭ ئاخىرىدا شىڭشىسەينى شىنجاڭدىن كېتىشكە مەجبۇر قىلدى.

گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىق قىلغاندىن كېيىن، ھەر قايسى گورۇھ

كۇچلىرى كەينى - كەينىدىن قول تىقىپ، ھوقۇق تالاشتى. ئەمەلى كۈچكە ئىگە بولغان گۇرۇھلار ئاساسەن خۇزۇڭنەن گۇرۇھى، جاڭ جىڭجۇڭ ۋە ما چىڭشياڭ گۇرۇھلىرى ئىدى. خۇزۇڭنەن گۇرۇھى كوپۇنچە دېۋىزىيە، پولكتىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىلىك ئەمەلى ئەسكەرلەرگە باشچىلىق قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە؛ جاڭ گۇرۇھىدىكىلەر كوپرەك سىياسى جەھەتتىكى يۇقۇرى دەرىجىلىك ۋە ئاز ساندىكى يۇقۇرى دەرىجىلىك ئوپېتسىپرلەردىن ئىبارەت. ما گۇرۇھى بولسا ھەممىسى دىگىدەك «ما ئائىلىسىنىڭ قىسمى» ئىدى. تاۋسىيۇي، جاۋشىگۇاڭلار ئەسلىدە خۇزۇڭنەن ئوز تەسىرىنى كېڭەيتكەندە تاللاپ كەلگەن «ئىناۋەتلىك» سالاھىيىتى ئۇزۇن، يۇقۇرى دەرىجىلىك ھەربى ئەمەلدارلار ئىدى.

جاڭ جىڭجۇڭ غەربى شىمالغا كەلگەندىن كېيىن ئۇلار جاڭ جىڭجۇڭغا يېقىندىن ئەگەشتى. خۇزۇڭنەننىڭ كۇچى، شىئەن ئازات بولغاندىن كېيىن تايانچىدىن ئايرىلىپ قالدى.

سۇڭ شىلىيەننىڭمۇ شىنجاڭدا ئايرىم شەنتۇسى بار ئىدى. كېيىن ئۇ يوتكەلگەندە ئۇنىڭ ئادەملىرىمۇ خۇنەنگە بىللە كەتتى.

بۇ گۇرۇھلار 1949 يىلىنىڭ ئاخىرقى يېرىمىغا كەلگەندە ئوبىكتىپ ۋەزىيەت ئوزگەرگەنلىكتىن، ھەقىقەتكە قايتىش گۇرۇھى، ھەقىقەتكە قايتىشقا قارشى گۇرۇھ ۋە ئارىلىقتا قالغانلاردىن ئىبارەت گۇرۇھلارغا ئوزگەردى.

جاڭ جىڭجۇڭ شىنجاڭغا كەلگەندىن كېيىن، شىنجاڭ گېزىتىگە ئازاتلىق ئۇرۇش خەۋەرلىرىنى بېسىشقا رۇخسەت قىلمىدى. ئۇ چاغدا رادىيو ئاز، ئۇنىڭ ئۇستىگە يوللار توسالغان بولغاچقا ئادەتتىكى كىشىلەر ئىچكىرىنىڭ ئەھۋالىنى چۇشەنمەيتتى. ئەمما

يۇقۇرى دەرىجىلىك ھەربى مەمۇرى ئەمەلدارلار ئازاتلىق ئۇرۇش خەۋەرلىرىنى بېرىدىغان «قىسقا خەۋەرلەر» گېزىتىدىن ئىچكىرىنىڭ بەزى ئەھۋاللىرىدىن خەۋەردار ئىدى. 1948 - يىلى غەربى شىمال بويىچە زور غەلىبە قازىنىپ، 22 - ئاپرىل كۈنى يەنئەننى قايتۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، كوپ ساندىكى يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلار ئىچىدە زىلزىلە پەيدا بولدى. كاللىسى سەگەكرەك بىر قىسىم كىشىلەر گومىنداڭنىڭ «ئىستىقبالى چاتاق» دەپ ھېس قىلدى. شۇچاغدا مەن قورچاق مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ مۇدىر كاتىۋى تەن ۋېيشۇي، قورچاق «شىنجاڭ گېزىتى»نىڭ باشلىقى ۋاڭ سىچىڭلار بىلەن يوشۇرۇن تۇردە ۋەزىيەت توغرۇلۇق مۇلاھىزە قىلىشىپ گومىنداڭنى «مەغلۇپ بولىدۇ» دىگەن تونۇشقا كەلدۇق.

لىياۋشىن جەنىيسى (ئۇرۇشى) دىن كېيىن نۇرغۇن كىشىلەر: «گومىنداڭ ئامېرىكا قۇراللىرى بىلەن قۇراللانغان خىللانغان ئەسكىرى كۇچىنى ئىشقا سېلىپمۇ كوممۇنىستلاردىن يېڭىلدى. ئەمدى ئۇنىڭ مەغلۇبىيەت تەغدىرىدىن قۇتۇلۇش چارىسى يوق.» دىگەن تونۇشقا كەلدى. 1949 - يىلى يانۋاردا خۇەيخې جەنىيسى ئاياقلاشتى، بۇ چاغدا گومىنداڭ ھەممە كۇچىنى ئىشلىتىپمۇ مەغلۇپ بولدى، بۇ چاغدىكى ۋەزىيەت گومىنداڭنىڭ ھالاكىتىنى ئېنىق كورسەتتى. بەزى يۇقۇرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلار ئوز ئىچىدە شىنجاڭنىڭ ئىستىقبالى مەسىلىسى ئۇستىدە غۇلغۇلا قىلاتتى. بەزىلەر قېچىشنى پىلانلىدى. بەزىلەر «تەغدىرگە تەن بەرمەكچى» بولۇشۇپ، ئىدىيىدە ئىنتايىن قالايمىقانلاشقان ئىدى. بېيپىڭنىڭ تىنچ ئازات بولىشى، بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ ئىدىيىسىدە تۇرتكۇلۇك رول ئوينىدى. ئەمما

ئەكسىيەتچى كۈچلەرنىڭ تەسىرىدىن، ئىستىقبالىنىڭ قانداق بولىشىنى دىگەندەك چۈشۈنۈپ كېتەلمەيتتى.

شىنجاڭدا 1947 - يىلى 5 - ئايدا سۈكۈشلەن « تۇرپان قوزغىلىڭى » نى باستۇرغاندىن كېيىن، 3 ۋىلايەت بىلەن گومىنداڭ ئوتتۇرىسىدىكى ۋاقىتلىق تىنچلىق ۋەزىيەت ئاساسى جەھەتتىن بۇزۇلغان ئىدى. جاڭ جىجۇڭ شىنجاڭغا قايتقاندىن كېيىن، گەرچە مۇناسىۋەتنى تۈزەشتۈرۈش جەھەتلەردە بەزى خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن بولسىمۇ، ئەمما ئەمەلىيەتتە يەنىلا قارىمۇ - قارشى ھالەتتە تۇرۇپ، ھەربى جەھەتتە يەنىلا تىركىشىپ، ئىچكى ئۆلكىلەردىكى ۋەزىيەت تەرەققىياتىنى كۈتەتتى.

3 - شىنجاڭدا ھەقىقەتكە قايتىشنىڭ پايدىلىق شەرتلىرى ۋە پايدىسىز ئامىللىرى

شىنجاڭ ئەينى ۋاقىتتا سىياسى، ھەربى، جۇغراپىيە خەلقارا جەھەتلەردە ئىچكى ئۆلكىلەرگە ئوخشىمايدىغان ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغانلىقتىن، ھەقىقەتكە قايتىش جەھەتتە نۇرغۇن پايدىلىق شارائىتلار بار ئىدى شۇنىڭدەك بىر قەدەر چوڭراق پايدىسىز ئامىللارمۇ بار ئىدى.

A . پايدىلىق شەرت - شارائىتلار:

1 - گومىنداڭ سىياسى تەسىرىنىڭ شىنجاڭغا كىرگەن ۋاقتى ئانچە ئۇزۇن ئەمەس، ھوكۇمرانلىق كۈچى يەنىلا ئاجىز ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە شۇ چاغدىكى گومىنداڭنىڭ شىنجاڭدىكى ئەكسىيەتچى ھوكۇمرانلىغى ھەممە يەرگە ئوخشاشلا «جاڭ جېشى ھوكۇمرانلىق

قىلغان رايونلاردا خىيانەتچىلىك يامراپ كەتكەن، ئىشپىيونلار زورلۇق - زومبۇلۇق قىلغان، ئالۋاڭ - ياساق ئېغىر، مال باھاسى كۆتۈرۈلگەن، ئىختىسات ۋەيران بولغان، ھۈنەر - كەسپلەرنىڭ بازىرى كاساتلاشقان، ئەسكەرلىككە تۇتۇپ، ئاشلىق يىغىپ، ھەممە يەردە نارازىلىق قوزغىۋەتكەن، پۈتۈن مەملىكەتتىكى كوپ ساندىكى خەلق بالايى ئاپەت ئىچىدە قالغان ئىدى» شىنجاڭمۇ بۇنىڭ سىرتىدا ئەمەس، شۇنىڭ ئۈچۈن كەڭ خەلق ئاممىسى گومىنداڭ ھوكۇمىتىگە ئىنتايىن ئۆچمەنلىك بىلەن قارايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە چىن تەنچۇ، ماۋزېمىن قاتارلىق يولداشلار رەھبەرلىگىدە قۇرۇلغان شىنجاڭدىكى پارتىيە تەشكىللىرى بۇ يەردە ئىنقىلاپ ئۇرۇغىنى تېرىدىپ، خەلق ئارىسىدا غايەت زور تەسىر پەيدا قىلغان. بولۇپمۇ بەزى زىيالى ئۇنسۇرلار ۋە ئىلغار زاتلارنىڭ ھەممىسى «يەنئەن يولى» نى تاللاپ ئالغانلىقتىن كوپ ساندىكى خەلق (بىر قىسىم گومىنداڭ كىشىلىرىنى ئوز ئىچىگە ئالىدۇ) ئۇرۇشتا ۋەيران بولۇپ قان ئاققۇزۇشنى خالىمايتتى. ھەقىقەتكە قايتىپ شىنجاڭنى تېنچ يول بىلەن ئازات قىلىش كىشىلەرنىڭ تەلەۋىگە ئۇيغۇن ئىدى.

2 - شىنجاڭدىكى گومىنداڭ قىسىملىرى ئاتاقتا يۈزمىڭ دىيىلسىمۇ ئەمما سانى توشمايتتى. تولۇقلاش قىيىن، ئورۇنلاشقان جايلىرى تارقاق بولۇپ، كۈچنى مەركەزلەشتۈرۈپ، ئۇرۇشقا سالغىلى بولمايتتى ۋە تارقاق ئۇرۇشى ئېلىپ بارغاندا ئوز - ئارا ماسلىشالماسلىق ئىشلىرى ئۇرۇشپەرەست جاھىللارغا نىسبەتەن قىيىن مەسىلە ئىدى. شۇنىڭدەك ئەگەر خېشى كارىدورى ئازات بولۇپ، ئازاتلىق ئارمىيە غەربكە ئىلگىرلەپ كەلسە، ماناس دەر-

ياسى بويىدىكى مىللى ئارمىيە شەرقتىن قاراپ ئىلگىرلىسە، ئىككى تەرەپتىن قىستاپ ھۇجۇم قىلىش ۋەزىيىتى شەكىللىنىدىغان بولسا، گومىنداڭ قىسىملىرىنىڭ شىمالى شىنجاڭدا پۇت تىرەپ تۇرۇشى قىيىن بولاتتى. بۇنداق شارايىتتا جەنۇبى شىنجاڭغا چېكىنىپ ئۆزىنى قوغداشقا توغرى كېلەتتى. بۇ خىل پايدىسىز ۋەزىيەتنى ھەل قىلىشقا جاھىل ئۇرۇشپەرەستلەر ئامالسىز قالدى.

شىنجاڭنىڭ يەر كۆلىمى كەڭ، گومىنداڭنىڭ ئارمىيىسى تارقاق - يەككە - يەككە پونكىتلاردا بولۇپ پەقەت ئۈرۈمچى، قەشقەردىن ئىبارەت ئىككى نوقتىدا ھەقىقەتكە قايتىش ئىشى مۇۋەپپەقىيەتلىك چىقسا، باشقا نوقتىلاردىكى قىسىملار ئامالسىز قالاتتى. شۇڭا ئىككى نوقتىدا چىڭ تۇرۇپ، ئومۇميۈزلۈك كونترول قىلىنسا، ھەقىقەتكە قايتىشقا پايدىلىق بولاتتى.

ھەقىقەتكە قايتقۇچىلار شىنجاڭنىڭ ئارقا سەپ تەمىنات خىزمىتىنى ئىگەللىگەن ئىدى. شىنجاڭنىڭ جۇغراپىيىلىك شارايىتى ئاستىدا ئارقا سەپ تەميناتى غەلىبە قىلىش ياكى مەغلۇپ بولۇشنىڭ ھەل قىلغۇچ شەرتى ئىدى.

3 - شىنجاڭدىكى ئاساسىي يوقۇرى قاتلام ھەربى - مەمۇرى خادىملارنىڭ كۆپۈنچىسى گومىنداڭنىڭ ئۆز گورۇھىغا قاراشلىق ئەمەس ئىدى.

پارتىيىنىڭ بىرلىكسەپ سىياسىتىنىڭ تەسىرى ئاستىدا بولۇپمۇ بېيپىڭنىڭ تىنچ ئازات قىلىنىشى، گاڭگىراپ قالغان كىشىلەر ئۈچۈن پارلاق يول كۆرسۈتۈپ بەردى.

شۇ ۋاقىتتىكى شىنجاڭنىڭ خەلقئارالىق شارايىتىمۇ بەزى كىشىلەرنىڭ تىنچ ئازاتلىققا ئېرىشىش يولىنى تاللىۋېلىشقا ئۈندەيتتى.

جۇڭگو خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ لەنجو، چىڭخەيلەرنى تېز ئازات قىلغانلىقىمۇ، ھەقىقەتكە قايتىش ئۈچۈن پايدىلىق شەرت-شارايىت ھازىرلىدى.

B . پايدىسىز ئامىللار :

1 - شىنجاڭدىكى گومىنداڭ قىسىملىرىنى ئاساسى جەھەتتىن خۇزۇڭنەن قولغا كىرگۈزىۋالغان. تاۋسىيۇي، جىياۋشىگۇاڭلار گەرچە قوماندان بولسىمۇ ئەمەلىيەتتە بىرىگادا، پولكتىن ئىبارەت ئىككى دەرىجىدىكىلەرنىڭ ئەمەلى ئەسكەر تۇتۇش ھوقۇقىنى ئىگەللىيەلمەيدىغان ئۇششاق گۇرۇھتىكى كىشىلەر بولغىنى ئۈچۈن جاڭجيېشىنىڭ تولۇق ئىشەنچىسىگە ئېرىشەلمەيتتى.

شۇ چاغدا غەربى شىمالدىكى گومىنداڭ ئارمىيىسى ئىچىدە «بازىرى ئىتتىكلەر» خۇاڭپۇ ھەربى مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن، قۇرۇقلۇق داشۆسىنى پۈتتۈرگەن، جېجاڭلىق، كونا بىرىنچى دىۋىزىيە كادىرى بولۇشى شەرت ئىدى. ھېچبولمىغاندا بۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئىككى - ئۈچ شەرتكە ئىگە بولغاندا، ئاندىن «قىزىل ئادەم» بولالايتتى. تاۋ، جىياۋ ئىككىسىنىڭ ھېچقايسىسىدا بۇ شەرتلەر يوق. شۇڭلاشقا ئۇلارنىڭ ئەمەلى ھوقۇقىمۇ يوق بولغانلىقتىن جاھىل ئۇنسۇر يې چىڭ قاتارلىقلار شىمالى شىنجاڭنىڭ شۇ ۋاقىتتىكى پۈتۈن ئەسكىرى كۈچىنى چاڭگىلىغا كىرگۈزىۋالغان ئىدى. شۇڭا تاۋنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشقا رەھبەرلىك قىلىشى تەس ئىدى.

2 - يېچىڭ بولسا جىياڭجيېشىنىڭ يۇرتدىشى، ئوقۇغۇچىسى ۋە بىۋاسىتە قوغداش بولۇمىدە ئىشلىگەن. خىيانەت ۋە ھايانكەشلىك قىلغان، مال-مۈلكى تولا ئىدى. ماچىڭشياڭ مابۇفاڭنىڭ

تۇققۇنى ھەم داڭقى چىققان مۇتەئەسسىپ جاھىل ئىدى. لۇشۇرىن ۋە يەنە بىر قانچە پولك باشلىقلىرىمۇ 1947 - يىلى «مەركىزى ئوپېتسېرلار مەكتىۋى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 23 يىللىقىنى خاتىرىلەش يىغىنى»دا كوممۇنىزىمغا قارشى مەيداننى ئىپادىلىگەن. بۇ ئەكسىيەتچى كاتىۋاشلارنىڭ ھەممىسى ئۈرۈمچى ئەتراپىغا توپلانغانلىقتىن، ئۈرۈمچىدە قوزغىلاڭ كۆتۈرۈش، ئەسكىرى كۈچ جەھەتتىن ئېيتقاندا پايدىسىز ئىدى. شۇ ۋاقىتتىكى شارائىتقا ئاساسەن ھەقىقەتكە قايتىش ھەركىتىنى ئېلىپ بېرىش سەل - پەللا ئاشكارىلىنىپ قالسا، يىغىشتۇرۇۋالغىلى بولمىغىدەك ئەھۋال پەيدا بولۇشى مۇمكىن ئىدى. شۇنىڭدەك گومىنداڭ ئارمىيىسى ئىچىدە ئۇزۇن ۋاقىتتىن بۇيان ئەكسىيەتچىل تەشۋىقات يۈرگۈزگەنلىكتىن گوڭچەنداڭغا نىسبەتەن قىلچە چۈشەنچە يوق بەلكى قورقۇنۇچ ۋە ئەندىشە بولغاچقا، بىزنىڭ ئاشكارا تەشۋىق قىلالمايدىغىنىمىز ۋە چۈشەنچە بېرەلمىگەنلىكىمىزنىڭ ئۆزىمۇ پايدىسىز شارائىت ئىدى.

4 - ھەقىقەتكە قايتىش تەييارلىقىدىن قارار قىلىنغانغا قەدەر

1948 - يىلى كۈز تاۋسىيۈي 2 - قېتىم شىنجاڭغا كېلىپ قورچاق گارنىزون قوماندانى بولغاندا، ئۆزىنىڭ رەھبەرلىك بەزنىسىنى رەتكە سالدى. «8 چوڭ باشقارما» باشلىقلىرى مەسىلىسىدە 2 - باشقارما» (ئاخبارات)، سىياسى باشقارما خادىملىرىنى خىزمەتكە تەيىنلەشكە ھوقۇقسىز بولغاندىن باشقا، قالغان ھەممە باشقارمىلارغا بىر قەدەر ياشراق بولغان يېڭى ئادەملەرنى ئالماشتۇردى. بۇرۇن مەن ئۇنىڭ قول ئاستىدا ئىشلىگەن بولغاچقا، مېنى

قورچاق مەمۇرى مەھكىمە ئىشخانىسىدىن يۆتكەپ ھەربى قانۇن باشقارمىسىغا باشلىق قىلدى. ھەر كۈنى چۈشتىن ئاۋال ئۇنىڭ بىلەن بىرگە ئىشلەيتتۇق. مۇناسىۋىتىمىز ياخشى بولدى. ماڭا ئىشىنەتتى. تاۋ جىنچۇمۇ بۇ چاغدا قورچاق باش شىتابنىڭ سەنمۇجاڭلىقىنى ئۈستىگە ئالدى. خىزمەتتە كۆپ ئۇچرىشۇپ تۇراتتۇق. ئۇنىڭ چۈڭچىڭدىكى چاغدا «ئىدىيىسى سولغا مايىل» بولغانلىقتىن زىيانكەشلىككە ئۇچرىغانلىقىنى مەن بىلەتتىم. شۇڭا ئۇ جاڭ جىيېشىنى تىلغا ئالغاندا توغرىدىن - توغرى بۇ ئىستىبداتنى ئەيىپلەپ: «جاڭ جېشى زالىم بولىۋالدى» دەيتتى. بۇ سوزدىن مەن ئۇنىڭ جاڭ جىيېشىگە بولغان نارازىلىقىنى بىلىۋالدىم. بىر قانچە قېتىملىق ئۇچرىشىشلاردىن كېيىن مەن ئۇنىڭدا چوڭقۇر ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسىنىڭ بارلىقىنى ھەققانىيەتچى ئىكەنلىكىنى، جۇڭگو كومپارتىيىسىگە ھېسداشلىق قىلىدىغانلىقىنى بايقاپ قالدىم. ئەمما مىجەزى ئىتتىك، ئاسانلا كۆز قارىشىنى ئاشكارىلاپ قويىدىغان ئادەم ئىدى. ئۇ، كېلىپ ئۇزۇن ئوتمەستىن، قاراشەھەر ئاتلىق پولكىنىڭ باشلىقى ۋېن شىچياۋنى يۆتكەپ كېلىپ 3 - باشقارما (سەنمۇ) باشلىقى قىلىپ تەيىنلىدى. ۋېن بىلەن ئۇ خۇنەن شاڭتەن رايونىدىن بولۇپ يۇرتداشلىق مۇناسىۋىتى بار ئىدى. بىز ئۈچىمىز دائىم بىرلىكتە شىنجاڭنىڭ ئىستىقبالى ئۈستىدە مۇلاھىزە قىلىپ پىكىرلىشەتتۇق.

بىر كۈنى تاۋ جىنچۇ مەندىن «ئاڭلىشىمچە جۇنجې (پارتىيە ئەزاسى بولۇپ شۇچاغدا قورچاق باش شىتابتا شىياڭشىياۋ دىرىجىلىك ئاديۇتانت بولۇپ ئىشلەيتتى) يەنئەن كاڭدادىن كەلگەن ئىكەن، سەن بىلەمسەن؟» دەپ سورىدى. «مەنمۇ ئاڭلىغان» دېدىم.

(1947 - يىلى قورچاق شتاپتىكى «يۇقۇرى دەرىجىلىك مەسلىھەتچى» چېن باۋ ماگا: لى جۇنجى ياڭ خۇچىڭ قوشۇنىدىكى ئادەم، كاڭدادا تەربىيىلەنگەن دىگەن سوزنى قىلغان ئىدى.) بىزمۇ مۇشۇ بىر ئېغىز سوزنىلا قىلىشتۇق، ئارتۇق سوز بولۇنمىدى. بۇنداق سوزلۇشۇش شۇ ۋاقىتتىكى ئەھۋال بويىچە بىزنىڭ ۋەزىپىمىزگە نىسبەتەن ئېيتقاندا ئەلۋەتتە تىگىدە مەنىسى بار ئىدى. ئەمما بىردىنلا بۇ سوزنى داۋاملاشتۇرمىغىنىغا قاراپ ئۇ مېنى سىناۋاتىدۇ دەپ ئويلىدۇم. ئارىدىن نەچچە كۇن ئوتكەندە ئۇ: «سەن چياۋگوەنخۇانى بىلەمسەن؟» دەپ سورىدى. مەن: «بىلىمەن» دەپ جاۋاپ بەردىم. ئۇ ئاندىن: «ياپونغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە مەن چوڭچىڭدا ئۇنىڭ بىلەن تونۇشقان، شىنجاڭغا كېلىدىغان ۋاقتىمدا ماگا پۇرسەت تېپىپ تاۋ ئەپەندىگە خىزمەت ئوتۇشۇمنى تاپشۇرغان» دىگەن سوزنى قىلدى. كېيىن چياۋگوەنخۇا ئۇنىڭغا ئىككى پارچە خەت يازغانلىقىنى بىلدىم.

ھەربى ھوقۇقنى تۇتۇش ئۇچۇن ئۇ يەنە ۋېن شىڭجياۋنى قورچاق ھەربى مەكتەپ 9 - شوبە مەكتىۋىنىڭ مائارىپ باشلىقى قىلىپ يوتكىدى. بىز ئۇچىمىز مەكتەپ ھويلىسىدا ئولتۇراتتۇق. پۇرسەت تاپسىلا ئىستىقبال، چىقىش يول توغرۇلۇق پىكىر ئالماشتۇراتتۇق. تاۋ جىنجۇ، تاۋسيۈينىڭ بىر نەۋرە ئىنىسى بولغانلىقتىن، ئۇنىڭغا بىۋاسىتىلا ھەقىقەتكە قايتىش يولىدا مېڭىشنى تەۋسىيە قىلاتتى. ئەمما تاۋ ئوچۇق پوزىتسىيە بىلدۇرمەيتتى. يولداشى جىنچۇنىڭ ئاچچىقى كېلىپ، ئىستىپا بېرىپ خۇنەنگە كېتىشنى تەلەپ قىلىپ ناھايىتى قەتئى تۇراتتى. بىر كۇنى تاۋ ئەپەندى تاۋ جىن-

چۇ بىر - خوتۇن ئىككىسىنى ئويىگە تاماققا تەكلىپ قىلدى. مەن بىلەن ۋېن شىڭچياۋ، دۇلىسەن، جۇيۇەنكەيلەرنى قوشۇپ ئېيتقان ئىدى.

تاماق ئۇستىدە تاۋ ئەپەندى رومكىنى قولىغا ئېلىپ: «سىلەرنىڭ سەنمۇجاڭ ئىستىپا بەرمەكچى بولۇۋاتىدۇ. مەن ئۇنى توساپ قالالمايۋاتىمەن. بۇگۇن ھەر قايسىڭلارنىمۇ تەكلىپ قىلىپ كەلدىم. ئەگەر سىلەرمۇ توختۇتۇپ قالالمىساڭلار، مۇشۇ پەيتتە سىلەرگە ئېيۋەتىدىغان سەنمۇجاڭىم يوق. ...» دىدى. مەن ئۇ ئىككىسىنىڭ ئىدىيە ۋە مەخسىدىنى بىلگەچكە: بىز ئەڭ قىيىنچىلىق باسقۇچتا تۇرماقتىمىز. خۇەيخەي جەنىيىسى ئەندىلا ئاخىرلىشىپ بىزنىڭ جاپا - مۇشەققەتنى بىللە كورىدىغان ۋاختىمىز كەلدى. سەنمۇجاڭ ئەلۋەتتە بىز بىلەن ئېغىر كۇنلەردە بىللە بولۇشى لازىم ....» دىدىم. باشقىلارمۇ ماگا ئوخشاش سوزلەرنى قىلدى. يولداشى جىنچۇ بۇ سوزلىرىمىزنى ئاڭلاپ «كېتىمەن» دەپ تۇرۇۋالدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ھەقىقەتكە قايتىش خىزمىتىنى تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ ئىشلەشكە باشلىدى.

1949 - يىلى 3 - ئايدا شىندالو (يېڭى غەربى زال)دا مەخسۇس دوكلات يىغىنى ئېچىلغاندىن كېيىن، مەن سىناپ كورۇش ئۇچۇن تاۋسيۇيدىن: «كوپچۇلۇك سىزدىن شىڭ شىسەينىڭ ئۇسۇلىنى قوللىنىشىڭىزنى ئۇمىت قىلىۋاتماقتا.» دىدىم. ئۇ «قانداق ئۇسۇل؟» دەپ سورىدى. («شىڭشىسەينى توساش» شىنجاڭنى ئالدى بىلەن گومىنداڭدىن ئايرىپ، مۇستەقىل بولۇش مەنىسىدە) دىدىم. ئۇ ئۇزاق ھەم چوڭقۇر ئويلاندى - يۇ، لېكىن گەپ قىلمىدى. ئارقىدىنلا قورچاق گارنىزون شتاۋى قورچاق بىرىگادا

باشلىقلىرىدىن يۇقۇرى دەرىجىلىكلەر يىغىنى چاقىردى. يىغىنغا كەلگەن ھەر قايسى قورچاق دېۋىزىيە، بىرىگادا باشلىقلىرى گومىنداڭ قىسىملىرىنىڭ ئىدىيىۋى ئەھۋاللىرىدىن دوكلات بەردى. بۇ ۋاقىتتا جاڭ جيېشى ھوكۇمىتىنىڭ پۇلى پاخاللىشىپ، مال باھاسى ئورلەپ كەتكەن ئىدى. ئەسكەرلەرنىڭ مائاشى نەچچە كۈن كېچىكىپ تارقىتىلسا، بەرگەن پۇل كېرەكسىز قەغەزگە ئايلىنىپ قالاتتى. بەزى ئەسكەرلەر ئەندىلا تارقاتقان پۇللارنى ئاشكارا ھالدا ئوتقا تاشلايتتى. ئەسكەرلەرنىڭ كوڭلى بولۇنۇپ، ئۇلارنى بىر يەرگە ئۇيۇشتۇرۇش مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

تاۋسىيۇي، قورچاق سىياسى باشقارما باشلىقى لياڭ كېشۇنغا، جاڭ جىجۇڭنىڭ بېيپىڭدىن ئېلىپ كەلگەن ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ 3 چوڭ دېموكراتىيە ماتېرىياللىنى يىغىندا مۇزاكىرە قىلىشنى تاپشۇردى. بۇ ئۇسۇل ئارقىلىق ئەسكەرلەرنىڭ جەڭگىۋارلىقىنى ئوڭشاشنى مەقسەت قىلدى. بۇ ئەلۋەتتە ئۈنۈم بەرمەيتتى.

مەن ئوز ۋاقتىدا «بىر ئارمىيە بىر مەركىزى ئىدىيە ئارقىلىق يېتەكچىلىك قىلىنسا، ئاندىن ئۇلارنى جەلىپ قىلغىلى بولىدۇ. شىنجاڭ قىسىملىرىنىڭ قانداق قىلىپ كورەش قىلىش مەسىلىسىنى كوپچۈلۈك مۇزاكىرە قىلىپ كورسۇن» دېگەن ئىدىم. بۇ مەسىلىگە تەرەپ - تەرەپتىن پىكىرلەر چۈشتى.

يې چېڭ: «بىز ئەلۋەتتە ۋېييۈەنجاڭ ئۈچۈن ئۇرۇش قىلىمىز» دېدى. لى زوتاڭ، تاڭ جىڭۋەنلەر ۋاقىراپ: «دولەت ئۈچۈن، پىرقە ئۈچۈن كورەش قىلىمىز»، «پىرقە، دولەتكە سادىق بولىمىز» دېيىشىپ ئوزلىرىنىڭ ئەكسىيەتچىل مەيدانىنى ئاشكارىلىدى. تاۋسىيۇي ئەڭ ئاخىرى قەغەزگە: «دولەتنى قوغداپ، چېگرىنى

تېنچلاندۇرايلى» دېگەن خەتنى يازدى. ئۇنىڭ چوڭقۇر مەنادا يىراقنى ئويلاپ، ئېھتىيات بىلەن يازغان خېتى ھەقىقەتكە قايتىش يولىدىن بېشارەت ئىدى. شۇ ۋاقىتتىكى تەھلىلگە ئاساسەن، پەقەت مۇشۇ يول بىلەنلا «دولەتنى قوغداپ، چېگرىنى تېنچلاندۇرغىلى» بولاتتى.

بۇ چاغدا خۇزۇڭنەن شىنجاڭدىكى گومىنداڭ قىسىملىرىنى كونتىرول قىلىشقا ئامالسىز قالدى. بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ھەقىقەتكە قايتقۇچىلار 3 پولكوۋنىكنى ئورۇنلاشتۇردى. بىرسى: كىچىكىدىن تاۋسىيۇيگە ئەگىشىپ خىزمەت قىلغان، شۇ ۋاقىتتا قورچاق باش قىسىم كادىرلار بۆلۈم باشلىقى ماۋشيرۇيىنى شىنجاڭنىڭ شەرقى چوڭ دەرۋازىسى ئەنشى يۈيمېن ئەتراپىغا ئورۇنلاشتۇردى، جاڭ جىجۇڭنىڭ كىچىك ژۇرتدىشى ۋاڭ چۈەنزېنى بارىكولگە، لى زۇڭچىڭنى ئاتلىق پولك بىلەن ئۈرۈمچى شۈيمۇگۇغا ئورۇنلاشتۇردى. شۇنداق قىلىپ بىر قىسىم ھەربى كۈچنى قولغا ئالدى.

بىز بىر- بىرىمىزنى ئىزدىشىپ تۇرۇش بانىسى بىلەن تاۋجىنچۇ ئوتتۇرغا چىقىپ ھەپتىدە بىر ئايلىنىدىغان مىھماندارچىلىق ئولتۇرۇشنى ئۇيۇشتۇرۇش ئارقىلىق خىزمەتداشلارنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇشقا ئىمكانىيەت يارىتىپ، تەدرىجى يوسۇندا «ھەقىقەتكە ئوتكۇچىلەر» قوشۇنىنى شەكىللەندۇردۇق. كونا جەمىيەتتە شەخسلەرنىڭ ئوز - ئارا دوستانە مۇھەببىتى ئىنتايىن مۇھىم ئىدى، سىياسى مۇناسىۋەتكە تەسىر كورسەتكىلى بولاتتى.

5 - ئايدا جاڭ جىجوڭ ئەپەندى ئازات بولغان بېيپىڭدىن تىلىگراما ئەۋەتتى. بۇ تېلگىراممىدا قەدىردان جۇزۇڭلىنىڭ تۈزۈن

مۇددەت جاڭجىڭجۇڭغا ئىشلىگەن خىزمىتىنىڭ نەتىجىسى ئىدى. ھەقىقەتكە قايتىش تەۋسىيە قىلىنغان بۇ تېلېگراممىنى تاۋسىيۇي تاپشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن جياۋشىگۇاڭغا تېلېگرامما يوللاپ، قاراشەھەر قورچاق 128-بىرىگادا دىشتاۋىدا ئۇچراشماقچى بولۇشتى. ئىككىسى مەخسۇس بىر ئۆيدە ئىنتايىن مەخپى مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن، ھەقىقەتكە قايتىش پىرىنسىپلىرىنى بېكىتتى. چۈنكى شۇچاغدا جياۋ قورچاق مۇئاۋىن باش قوماندان قوشۇمچە شىنجاڭنىڭ ھەربى باشلىقى بولۇپ، قەشقەردە تۇراتتى. ئۇنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشقا قوشۇلۇشى ئىنتايىن مۇھىم ئىدى. بۇ ۋاقىتتىكى گومىنداڭ ھاكىمىيىتى ئاللىقاچان خانىۋەيران بولۇپ، پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ئومۇمى ۋەزىيىتى مۇقىملاشقان، ھەرقانداق ئېقىل ئىگىسى بۇ يولنى تاللىماي مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

ئەمما جياۋشىگۇاڭنىڭ ھەقىقەتكە ئۆتۈشتىكى ئىچكى سەۋەپلىرىگىمۇ سەل قاراشقا بولمايتتى. ئۇ يۈننەنلىك بولۇپ، يۈننەن جاڭ ۋۇتاڭ ھەربى مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن. مىللىتارىستلار قىسمىدا كۆپ يىل ئىشلىگەن، جياڭجيېشىنىڭ نەزىرىدە «ئۇششاق گۇرۇھلار» بولۇپ، تولۇق ئىشەنگىلى بولمايدىغان ئوبيېكت ئىدى. «جاڭجيېشى پوشتى»دىن بولغانلارمۇ ئۇنى كوزگە ئىلماي چەتكە قاقاتتى. شۇڭا گومىنداڭغا قاتناشقاندىن بۇيان، خىزمىتى بار، ھوقۇقى يوق بولۇپ كەلگەن ئىدى. گومىنداڭ ئىشپىيونى بىر قېتىم جاڭجيېشىغا ئۇنىڭ ئەھۋالىنى مەخپى شىكايەت قىلغانلىقىنى بىلىپ قىلىپ ئىنتايىن غەزەپلىنىپ: «پېقىرنىڭ ئورنىنى كولىماقچى!» دېگەن ئىدى. ئومۇمەن ئۇ جاڭجيېشىغا نارازى ئىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا سولچى زاتلارنىڭ تەسىرىگىمۇ ئۇچرىغان: ئۇنىڭ يو-

قۇرى دەرىجىلىك سەنئۇسى لۇيگوڭۇبى خېلى خىزمەت ئىشلىگەن ئىدى. ئەسلىدە لۇي نىڭ خوتۇنى شيزۇلىڭ، غەربى شىمال بىرلەشمە داشۆبىسىدە ئوقۇغان، مەن بىلەن ساۋاقداش بولۇپ «مىللى ئازاتلىق ئاۋانگارت» ئەترىتىگە قاتناشقان، ئىدىيىسى ئىلغار ئىدى. لۇيگوڭۇبى ئۇنىڭ تەسىرىگە ئۇچراپ قىسمەن سولچى زاتلار بىلەن بېرىش-كېلىش قىلاتتى. 1949-يىلى 20-مارت ئەتراپلىرىدا لۇيگوڭۇبى ئەر-خوتۇن بىزنىڭ ئۆيدە تۇرغاندا بىر ئاغىنىسىنىڭ يەر ئاستى پارتىيە ئەزاسى ئىكەنلىكىنى سېزىپ قالدىم دېگەن سۆزنى قىلدى. مەن دەل شۇچاغدا يەرئاستى پارتىيىسىنى ئىزدەشنى ئويلاۋاتاتتىم. ئۇنىڭ بىلەن ئۈرۈمچى شەھەرلىك نەنلياڭ تاشيول ئىدارىسىگە بېرىپ ياتاقتىن ئىنژىنېر لى شاڭجىڭنى تېپىپ، شىنجاڭنىڭ ھەقىقەتكە قايتىش مەسىلىسىنى بىللە مۇزاكىرە قىلدۇق، ئاخىرىدا ئۇ مېنىڭ تاۋسىيۇي، لىيۇمىڭچۈنلەرگە خىزمەت ئىشلىشىمنى لىيۇگۇگىلىنىڭ جاۋشىگۇاڭغا خىزمەت ئىشلىشىنى تەكلىپ قىلدى. (ئازاتلىقتىن كېيىن ئۇنىڭ شۇچاغدا «كورەش جەمئىيىتى»نىڭ ئەزاسى ئىكەنلىكىنى، 3 قارشى تۇرۇش ھەرىكىتىدە پارتىيىگە كىرگەنلىكىنى بىلدىم) لۇيگوڭۇبى قايتقاندىن كېيىن جاۋشىگۇاڭغا خىزمەت ئىشلىگەن ئىدى.

5 — ھەقىقەتكە قايتقۇچىلار ۋە قارشى تۇرغۇچىلار
ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش

شىنجاڭنىڭ تېچ ھەقىقەتكە قايتىشى، بىرمەھەل تېچسىز ئۇرۇشلارنى باشتىن ئۆتكۈزدى. ئىچكى ئەھۋالنى ناھايىتى ئاز ساندىكى كىشىلەر بىلەتتى.

1949 - يىلى 5 - ئايدا تاۋ بىلەن جاۋ قاراشەھەردە ئۇچرىشىپ ھەقىقەتكە قايتىشنى مۇزاكىرىلىشىپ قارار قىلغانلىقىنى تاۋجىنچۇ ماڭا ئاشكارىلاپ قويغان ئىدى. چۈنكى بىز شۇچاغدا شەھەر سىرتىدىكى بىر ھويلىدا بىللە تۇراتتۇق، ئەتىراپىمىزدا ئادەم يوق، پاراڭلىشىشقا قولايلىق ئىدى. بۇ جەرياندا بىز «تىپچىلىق يولىغا ماڭساق توسالغۇ چوڭ، قوزغىلاڭچىلارغا قارشى كۈچلەر ئىنتايىن كۈچلۈك، مۇبادا دىققەت قىلمىسا، ئالدى بىلەن گومىنداڭ ئىچىدە ئۇرۇش باشلىنىدۇ.» دەپ ھېس قىلاتتۇق.

«ئەگەر قالايمىقانچىلىق تۇغۇلسا، مىللىي ئارمىيە پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ كىرىپ، مالىماتاڭ ئۇرۇش پەيدا قىلىدۇ. مىللىي قىرغىنچىلىق، ئىنتايىن چوڭ بۇزغۇنچىلىق كېلىپ چىقىدۇ.» دەپ قارايتتۇق.

ھەربىي كۈچ جەھەتتىن ئويلىغاندا، تاۋسىيۇي باشقۇرالايدىغان قىسىم ئۇرۇمچىدە: جاڭجىجۇڭنىڭ جىيەنى تۇتۇپ تۇرىۋاتقان مۇھاپىزەت پولكى، ئۇ ياڭيۇيسەننىڭ مۇھاپىزەت باتالىيونى، ۋېنشىڭچياۋنىڭ 9 - شوبە مەكتىۋى، يەنە لى چۇڭجىڭنىڭ ئاتلىق پولكى، يۇيمىن ئەنشىلەردە تۇرۇشلۇق ماۋشىرۇي پولكى، بارىكولدە تۇرۇشلۇق ۋاڭ چىۋەنزې پولكى، قەشقەردە تۇرۇشلۇق يۆنفىڭئىن پولكى، ماپىڭلىن بىرىگادىسى، ما بىلەن جاۋشىگۋاڭنىڭ مۇناسىۋىتى يېقىن بولۇپ جاۋ بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشى مۇمكىن، شۇڭا قەشقەردە مەسىلە چوڭ ئەمەس ئىدى.

ھەقىقەتكە قايتقۇچىلارنىڭ كۈچى ئۇرۇش قىسىملىرى ئىچىدە ناھايىتى ئاجىز ئىدى. ئەمما ئارقا سەپ تەمىنات قىسىملىرى ئىشەنچلىك ئىدى ھەربىي تەمىنات ئىدارە باشلىقى خې جياجۇن جاڭ،تاۋلارنىڭ باۋدىڭ ھەربىي مەكتىۋىدىكى ساۋاقدىشى، جاڭ بىلەن بىر

يۇرتلۇق بولۇپ مۇناسىۋەتتە بەك ياخشى ئىدى. 1947 - يىلى سۈڭشىلىيەن تەختكە چىققاندىن كېيىن، ئۇنىڭ جۇيجاڭلىق خىزمىتى ئېلىپ تاشلانغان ئىدى. 1948 يىلى تاۋسىيۇي ئىككىنچى قېتىم قوماندان بولۇپ چىققاندىن كېيىن ئۇنىڭ خىزمىتى ئەسلىگە كەلدى. شۇڭا ئۇ «جياڭجيېشىنىڭ پۇشتىلىرى» غا قارشى ئىدى. ئۇ ئاساسى جەھەتتىن 2 ئاپتوموبىل پولكى، بىر مۇستەقىل ئاپتوموبىل باتالىيونى، شۇنىڭدەك ھارۋا پولكى (ۋەن ماتۇەن) ۋە باشقا قاتناش ۋاستىلىرىنى ئىگەللەپ تۇراتتى. بۇ بىزنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشىمىزغا ئىنتايىن پايدىلىق ئىدى. كېيىن ئۇ ئۆزىنىڭ مۇھىم رولىنى ھەقىقەتەن جارى قىلدۇردى.

گومىنداڭ ئارمىيىسى غەربىي شىمال ئارقا سەپ تەمىناتىنىڭ 8 - تەمىنات رايون سىلىڭى زىڭ جىڭۋۇ خۇنەنلىك بولۇپ، خۇنەن جياڭۋۇتاڭ مەكتىۋىنى پۈتتۈرگەن. تاۋسىيۇينىڭ قولىدا كۆپ ئىشلىگەن. قورچاق مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن سەنمۇجاڭى پىڭ مىڭدىمۇ خۇنەنلىك، بۇ ئىككىسىلا تاۋسىيۇي ۋە تاۋجىنچۇلارنىڭ يېقىنلىرى ئىدى. ئەمما لەنجۇدا تۇراتتى. قورچاق خېشى باش شتاپ سەنمۇجاڭى تاڭ زۇتەن ئىككى تاۋنىڭ خۇنەنلىكى، ئەمما ھەممىسىلا «ئۇششاق گۇرۇھلار»دىن بولۇپ، قولىدا ھەربىي ھوقۇقى يوق بولغاچقا تاۋسىيۇي بىلەن ھەقىقەتكە قايتىشى مۇمكىن ئىدى. قورچاق غەربىي شىمال مەمۇرىي مەھكىمىسىنىڭ شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق خادىملىرى باش كاتىپ ليۇ مىڭچۈننىڭ رەھبەرلىكى ئاستىدا، جاڭ جىجۇڭنىڭ ھەقىقەتكە قايتىش تەشەببۇسىنى ھىمايە قىلاتتى. قورچاق گارنىزون 2 - باشقارما (ئاخبارات باشقارمىسى)دىن باشلىقىرى پۇتۇلىنەي تاۋسىيۇنى ھىمايە قىلاتتى.

يۇقۇرىدىكى بىر نەچچە تۈركۈم كىشىلەر، ھەقىقەتكە ئوتەلەيدىغان كۈچلەرگە كىرەتتى. بۇ كىشىلەرنىڭ گەرچە تەسىرى بولسىمۇ، ھەربىي كۈچى يوق بولغاچقا ھەقىقەتەن ئۇرۇش بولۇپ قالسا چوڭ رول ئوينىيالمايتتى.

قاچان ھەقىقەتكە ئوتۇش كېرەك؟ بۇ تىنچ بولۇشنىڭ ھالقىلىق مەسىلىسى. ئەگەر لەنجۇ ئازات بولماستىنلا ھەقىقەتكە ئوتسەك، ئىشتىراكچىلارنىڭ سانى ئاز بولىدۇ. ئازاتلىق ئارمىيە ۋاقتىدا شىنجاڭغا كىرەلمەي ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقى پەيدا بولۇپ، شىنجاڭ داۋاملىق بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراپ، ھەقىقەتكە قايتىشنىڭ نەتىجىسى ياخشى بولمايتتى. شۇڭا چوڭ ئارمىيە چېگرىغا قەدەم باسسا مۇتلەق كوپ ساندىكى كىشىلەر نەگە بېرىشنى تاپالماي قالغان پەيتتە، ھەقىقەتكە قايتىش مۇۋاپىق ئىدى.

بۇ ۋاقىتتا جەنۇبىي شىنجاڭ - يەركەندە ۋەقە تۇغۇلۇپ ھەقىقەتكە ئوتۇشكە پايدىلىق تەسىر كورسەتتى. گومىنداڭنىڭ يەركەن ئەتراپىدا تۇرۇۋاتقان قورچاق ئاتلىق 4 - بىرىگادا باشلىقى تاڭ جىڭرەن، سىياسىي جەھەتتە جاھىللاردىن ئىدى. ئېھتىمال خوتۇنى ئىشپىيون بولسا كېرەك. بۇ ئىككىسىلا پۇل - مالنى جاندىن ئارتۇق كورىدىغان ئاچكوزلەردىن بولغاچقا، ھەربىيلەرنىڭ مۇئاشىنى بېسىۋېلىپ، ئوزئالدىغا ھايانكەشلىك قىلغانلىقتىن، ئاممىنىڭ غەزىۋى قايناپ تاشقان ئىدى. قەغەز پۇل پاخاللىشىپ مال باھالىرى ئۇچقاندەك ئورلەپ كېتىۋاتقان پەيتتە، ئۇلار يەنىلا ھەربىيلەرنىڭ مۇئاشى پۇلىنى تۇتىۋېلىپ، ئاخىرى «ۋەقە»نى پەيدا قىلدى. يېڭىساردا تۇرۇشلۇق خوڭ يادوڭ پولكى يەركەنگە ھۇجۇم قىلدى. بۇچاغدا تاڭ جىڭرەن بىلەن خوتۇنى قورقۇپ قىممەتلىك

بايلىقلىرى قاچىلانغان چامادانلىرىنى قۇچاغلاپ بىر ئوڭكۇرگە كىرىۋېلىپ ژىغلاشقان ئىدى. جاۋشىگۇاڭ ئوزى يەركەنگە كېلىپ، خوڭ يادوڭنى قورشاۋنى تارقىتىشقا قايىل قىلدى. خوڭ يادوڭ قاتارلىقلارنىڭ بۇ «توپولاڭ» ھەركىتىنى تاۋسىيۇي كوپ سۇرۇشتۇرمىدى.

بۇ ئىشلاردىن قارىغاندا، جاھىللار گۇرۇھى كىشىلەرنىڭ كوڭلىگە ھىچقانچە ياقمايتتى. گومىنداڭنىڭ ئەسكەرلىرى ۋە بىر قىسىم ئوپېتسېرلىرى ئېسىيان كوتۇرۇشكە جۇرئەت قىلالاتتى. بىزمۇ جاۋشىگۇاڭنىڭ جەنۇبىي شىنجاڭدا ھەقىقەتكە قايتىشقا رەھبەرلىك قىلىش ئىختىدارىنىڭ بارلىقىنى ھېس قىلالاتتۇق.

ئازاتلىق ئارمىيە لەنجۇغا كىرىش ئالدىدا تۇرغاندا، چىڭخەينىڭ يەرلىك پادىشاسى باندىت مابۇفاڭ غەربىي شىمال مەمۇرى مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن قۇماندانلىقىنى بازارغا سالدى.

جاڭ جىژجۇڭ تەنيپەنگە بېرىپ قايتىمىغانلىقتىن، جىاڭ جېشى ئۇنى «دۇشمەنگە تەسلىم بولۇپ، دولەتكە ئاسىيلىق قىلدى.» دىگەن جىنايەتلەر بىلەن خىزمەتلىرىدىن بوشاتقانلىقىنى ئېلان قىلغاندىن كېيىن، مابۇفاڭ ئۇنىڭ ئورنىغا دەسسەپ غەربىي شىمال مەھكىمىسىگە باش قۇماندان بولدى، شۇئانلا شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق قىسىملارنى شەرققە يوتكىلىپ لەنجۇغا ياردەم بېرىشكە، بولۇپمۇ ماچىڭشاڭنىڭ قىسىملىرىنى دەرھال شەرققە يوتكەپ كېلىشكە بۇيرۇق بېرىپ ئوزىنىڭ كونا ئۇۋىسى چىڭخەينى ساقلاپ قېلىشقا ئۇرۇندى.

ماچىڭشياڭ بۇيرۇقنى ئالغاندىن كېيىن، تاۋسىيۇي بىلەن كورۇشۇپ قىسىملارنى يوتكەشكە ئاپتوموبىل بېرىش، لەنجۇغا تەمىنات ياردەم قىلىشقا بۇيرۇق چۇشۇرۇشنى ئوتۇندى.

تاۋسىيۇي تەمىنات ئىدارىسىغا ئاپتوموبىل ئاجرىتىپ بېرىشكە خەت يازماي مۇمكىن بولمىدى. بۇيرۇق چۈشۈرۈلگەندىن كېيىن، ھەقىقەتكە قايتقۇچىلاردىن لياڭكېشۇخىي جىياجۇنگە كېلىپ: ماشىنا ئاجرىتىش بۇيرۇقى، تاۋ ئەپەندىنىڭ چىن كوڭلىدىن چىققان بۇيرۇق ئەمەس، ئىجرا قىلىشقا ئانچە ئالدىرىماڭلار» دەپ ئېيتىپ قويدى. خې جىياجۇنمۇ دەرھال: «ئاپتوموبىللار سىرىتقا تارقىلىپ كەتسە ۋاختى كەلگەندە يىغىپ ئالالماي قالساق قانداق قىلىمىز.» دەپ غۇڭشۇپ قويدى. شۇنىڭ بىلەن ۋاقىتنى قەستەن كەينىگە سوزۇپ، لەنجۇ ئازات بولسا ئۇلار ماڭمىز دەپمۇ ماڭالمايدىغان ھالەتكىچە كېچىكتۈردۇق.

بۇ ۋاقىتتا يېچىڭمۇ قىسمىنى يوتكەپ، لەنجۇغا ياردەم بېرىشنى ئويلاپ، لى جۇگجىڭنىڭ مۇستەقىل ئاتلىق پولكىنى شەرققە يوتكەشنى تەلەپ قىلدى. لى جۇگجىڭ مېنىڭ قېشىمغا كېلىپ: «قانداق قىلىش كېرەك؟» دەپ سورىدى. شۇڭا ئۇنى باشلاپ تاۋجىنچۇنى ئىزدەپ، ئۇنىڭغا ئەھۋالنى ئېنىق سوزلەتكۈزدۇم. تاۋجىنچۇ ئۇنىڭغا: «سەن باشى ئىشتاپقا بىۋاستە قاراشلىق قىسىم پەقەت مېنىڭلا بۇيرۇغۇمنى ئاڭلىشىڭ لازىم، ھازىر سەن ئۆز ئورنىڭنى قوغدىشىڭ كېرەك، مېنىڭ بۇيرۇغۇمسىز، ھېچكىم ساڭا قوماندانلىق قىلالمايدۇ،» دىدى. يېچىڭ شەرققە ئەسكەر يوتكەش سۇيىقەستىنىڭ ئەمەلگە ئاشمايدىغانلىقىغا كوزى يەتتى.

بىز شىنجاڭدا تۇرۇشلۇق گومىنداڭ قىسىمىنىڭ شەرققە يوتكۈلۈشكە نىمە ئۈچۈن يول قويمايمىز؟ بولۇپمۇ ماچىڭشياڭنىڭ مۇنتىزىم ئاتلىق 1 - دىۋىزىيىسىدىكى ئىككى بىرىگادا توغرىسىدا مەن بىلەن يولداش تاۋجىنچۇ ئىككىمىز مۇزاكىرىلىشىپ: ما جەمەتىنىڭ

ئەسكەرلىرىنى شەرققە يوتكىسەك، مابۇفاڭنىڭ لەنجۇ، چىڭخەيلەرنى ساقلاپ قېلىشىغا كۈچ قوشۇلۇپ، لەنجۇ شەھەرلىرىنىڭ تېز ئازات بولۇشىغا توسالغۇ كۆپىيىدۇ، مابۇفاڭنىڭ ئەكسىيەتچى قىسىملىرى ئەدىۋىنى يېگەندىن كېيىن، ماڭىدىغان ئىككىلا يولى قالدۇ. بىرىسى شەرقى شىنجاڭغا چېكىنىش، يەنە بىرىسى چىلەنشەن تاغلىرىدىن ھالقىپ ئۆزىنىڭ كونا ئۇۋىسى چىڭخەيگە قايتىش. بىراق ئاتلىق ئەسكەر بولغانلىقتىن، چىلەنشەن تاغلىرىدىن ئوتۇشى قىيىن، شۇڭا خېشى ئارقىلىق شىنجاڭغا قايتىش ئېھتىمالى چوڭ، بۇنداقتا، خېشى، جۇچۈەن ئەتراپلىرىدا ياكى شەرقى شىنجاڭدا غەربكە قاراپ ئىلگىرىلەۋاتقان ئازاتلىق ئارمىيىنى توساپ تۇرۇۋالىدۇ. چۈنكى باندىت مابۇفاڭ قوشۇنلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە تارىخى ئەھۋالىغا ئاساسلانغاندا، ئۇلارنىڭ ھەقىقەتكە قايتىشى ياكى تەسلىم بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. مۇبادا بۇنداق ئەھۋال پەيدا بولىدىغان بولسا، ھەقىقەتكە قايتىش ئىشىمىز بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرايدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن قارىغاندا، بۇ قىسىمنى ئۈرۈمچىدىن يوتكەپ چىقىرىۋەتسەك، ئۈرۈمچىدىكى جاھىللار گورۇھىنىڭ كۈچى ئاجىزلىشىپ ھەقىقەتكە قايتىشقا پايدىلىق بولىدۇ. ئەمما ئۇلار ئۈرۈمچى، گۇچۇڭلاردىن چېكىنىپ چىقىپ كەتسە، مىللىي ئارمىيە بۇ ئاجىزلىقتىن پايدىلىنىپ گۇچۇڭنى ئىشغال قىلىپ، ئۈرۈمچىنى قورشاپ ئالارمۇ؟ بۇ ئېھتىمالغا بەك يېقىن ئىدى، پايدا - زىياننى دەڭسەپ باقساق يەنىلا كەتمىگىنى ياخشىكەن. شۇنىڭ بىلەن ئارقا سەپنى كونترول قىلىش ئۇسۇلى بىلەن ما جەمەتىنىڭ قوشۇنلىرىنى توختۇتۇپ قويدۇق.

لەنجۇ ئازات بولغاندىن كېيىن شىنجاڭنىڭ ھەقىقەتكە قايتىش شارايىتى بارغانسېرى پىشىپ يېتىلدى. تاۋسىيۇي ئۈرۈمچىدە تۇرۇشلۇق جاھىللارنىڭ كاتتىۋاشلىرىدىن يې چېڭ، ماچىڭشياڭ، لۇشۇردىن قاتارلىقلارنى قايىل قىلىش خىزمىتىنى ئۆتەشكە باشلىدى. تاۋ ھەرقانچە نەسىھەت قىلىپ يېتەكلىگەن بولسىمۇ قىلچىلىك نەتىجە بەرمىدى. تاۋسىيۇي بۇ ۋاقىتتا يەنىلا ھېچكىمنى قاتناشتۇرماي مەخپىي سوھبەتلەشمەكتە ئىدى ھەتتاكى تاۋجىنچۇنىمۇ قاتناشتۇرمىدى. چۈنكى ئۇنىڭ مىجەزى ئىتتىك، ھەقىقەتكە قايتىش پوزىتسىيىسى ئېنىق بولغاچقا، ئىشنى قاتمال ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويسا، يىغىشتۇرۇۋالغىلى بولماسلىغىدىن قورقاتتى. تىركىشىپ تۇرۇۋاتقان ئەھۋال ئاستىدا، لىياڭ كېشۇن ئۆيۈمگە كېلىپ مەن بىلەن مەسلىھەتلەشتى، سوھبەتلەشكۈچىلەرنىڭ سانىنى ئاشۇرۇشنى بىز بىرقانچە باشقارما باشلىقلىرىنىڭمۇ مەجلىسكە قاتنىشىپ، ئۇلار بىلەن سوھبەتلىشىشىمىزنى تەلەپ قىلدى. تاۋجىنچۇ بىزنىڭ پىكرىمىزنى يەتكۈزگەن بولسىمۇ يەنىلا بىزنى قاتناشتۇرمىدى. بىزنىڭ شۇ ۋاقىتتا پىكرىمىز بار ئىدى. كېيىنچە بىلدۇقكى، تاۋسىيۇينىڭ ئېھتىياتچانلىق تەدبىرىنىڭ داۋلىسى بار ئىكەن.

تاۋسىيۇي بۇ جاھىل كاتتىۋاشلار بىلەن ھېرىپ-ئېچىپ تەنپەن قىلىۋاتقان، تىركىشىش پەسەيمىگەن بىر پەيتتە، يې چېڭ ماچىڭشياڭ، لۇشۇرېنلار ئۆزلىرىنىڭ قوماندانلىق شتاۋى لومەنچىڭدا مەخپىي يىغىن ئېچىپ، ھەرىكەت پىلانى تۈزۈپ، تاۋجىنچۇ، لىيۇمىڭچۈن باشچىلىقىدىكى ھەقىقەتكە قايتىشنى قوللىغۇچى غوللۇق ئۇنسۇرلارنى ئۆلتۈرۈپ تاشلاپ، تاۋسىيۇينى تۇتۇپ، ئۇنىڭ نامىنى سۈيىئىستېمال قىلىپ، بۇيرۇق چىقىرىپ شىمالىي شىنجاڭنى

تاشلاپ قاراشەھەرگە چېكىنىپ قوغدۇنۇش بىلەن ئارغى بۇلاقتىن ئىبارەت تەبىئىي توساقنى ئالدىنقى مۇداپىئە سېپى قىلىپ، قارشى تۇرماقچى بولۇپتۇ دېگەن خەۋەر كەلدى.

بۇ خەتەرلىك ۋەزىيەتكە قارىتا، بەزىلەر دەرھال ئەپلەپ-سەپلەپ، يۈز ئۆرۈشنىڭ تەييارلىقىنى كۆردى. شۇنىڭدەك يېنىدىكى سەنمۇ خۇڭتاۋغا كانۋايلارنى تەشكىللەپ، تاۋسىيۇينىڭ دۆكمىنىنىڭ سىرتىدىكى تۇرار جايى (مەخپىي سوھبەتلەرمۇ شۇ يەردە ئېلىپ بېرىلاتتى. يىغىندىلا قول سالماقچى بولۇپتۇ دەپ ئاڭلىغان ئىدۇق) قاتتىق ساقلاشقا بۇيرۇق بەردى. بىزمۇ دەرۋازىنى چىڭ تاقاپ مۇھاپىزەتنى كۈچەيتىپ، كېچىسى كىيىم بىلەنلا يېتىپ، ئەھۋالنىڭ ئۆزگۈرۈپ قېلىشىنىڭ ئالدىنى ئالدۇق. ئۇلارنىڭ پىلانى ئىنتايىن قەبىھ، بۇزغۇنچىلىق، دائىرىسى ناھايىتى زور، ۋەزىيەت ئىنتايىن كەسكىنلەشكەن ئىدى.

بىر نەچچە ئەكسىيەتچىل كاتتىۋاشلارنىڭ ئەھۋالىدىن قارىغاندا، يې چېڭنىڭ ئىدىيىسى جاھىل، باندىت جاڭجيېشىگە سادىق بولسىمۇ ئەمما كۈچلۈك لاياقەت ئىگىسى ئەمەس ئىدى. پۇل-مالنى جېنىدىن ئارتۇق سۆيىدىغان نەپسانىيەتچى ئىدى. ھەربىي تەمىناتنى قىسىپ بۇ پۇل بىلەن ھايانكەشلىك قىلىپ، ئالتۇن توپلايتتى. ئۇنىڭ خوتۇنى خاڭجۇ قىزلار ئوتتۇرا مەكتىۋىدە «مەكتەپ گۈلى» دەپ ئاتالغان ئىدى. يې چېڭ ئۇنى باشقىلارنىڭ قولىدىن تارتىۋالغان ئىدى. ماچىڭشياڭنىڭ بايلىغى تېخىمۇ كۆپ، يېڭى ئالغان خوتۇنى ئۈرۈمچى قىزلار ئوتتۇرا مەكتىۋى بويىچە ئەڭ چىرايلىق ئوقۇغۇچى ئىدى. لەنجۇ ئازات بولۇشتىن ئىلگىرى، ئالدىقاچان ئاساسى بايلىقلىرىنى يىغىشتۇرۇپ چەتئەلگە كەتتى. كونا ئۇۋدىسى چىڭخەي قولىدىن كەت

كەندىن كېيىن شىنجاڭدا تۇرغۇسى كەلمىدى. لوشۇردىن بىز تويلىغىنىمىزدىن باشقىچە جاھىل ئۇنسۇر ئىدى. باشتا بىز ئۇنىڭ ھەربى سوستاۋدىكى ئىشپىيون ئىكەنلىكىنى بايقىمايتتىمىز. كېيىنچەرەك ئۇنىڭ جاھىللارغا پىلان تۈزۈپ يول كورسىتىدىغانلىغىنى، يىپ، مالارنىڭ مەسلىھەتچىسى ئىكەنلىكىنى بىلدۇق. ئۇنىڭغا گەپ ئاڭلىتىش ئەڭ قىيىن بولىدىغانلىغىنى چۈشەندۇق. ئۇنىڭ ئارقىسىدا يەنە بىر ھەربى سوستاۋدىكى ئىشپىيونلار باشلىغى، قورچاق ئۇرۇمچى ساقچى ئىدارە باشلىغى ليۇخەندۇڭ بار ئىدى. ئەمما ھەربى كۈچى يوق ئىدى. شۇڭا بىز يىپچىڭ، ماچىڭشىياڭلارنى ئاجىز ھەم تەۋرىنىپ تۇرىدىغانلار دەپ تونىدۇق.

يىپچىڭنىڭ مۇئاۋىنى (فۇجۇنجاڭ) قوشۇمچە ئۇرۇمچى گارنىزون قوماندانى-چېن دېفا بولسا خۇاڭپۇ ھەربى مەكتەپىنىڭ بىرىنچى قارارىنى پۈتتۈرگەن. جېجىياڭلىق، بۇرۇن جاڭ جېيشىنىڭ مۇھاپىزەت ئىشخانىسىدا ئىشلىگەن. يىپچىڭ بىلەن ساۋاقداشى، يۇرتداشى، خىزمەتداشى. ھەم ئۇزۇن مۇددەتلىك شەخسى مۇناسىۋىتى بار ئىدى. ئۇ ئىككىسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا دېيىلمەيدىغان سۆزلەر بولمايتتى. ئەمما ئۇ «جىياڭ جېيشى پوشتىلىرى» ئىچىدە «قىزىل كىشى» ھىساپلانمايتتى. ئۇنىڭ شارايىتىدىن قارىغاندا، ئۆز ۋاقتىدا پەقەتلا مۇئاۋىن كورپۇس باشلىغىلا بولالىغان «ئىخلاسى قايتقان» ئەسكەر دەپ ھىساپلاشقا بولاتتى. ئۇ جاڭ جىڭجۇڭ، تاۋسىيۈيلەرنى ناھايىتى ھۆرمەت قىلاتتى. مۇناسىۋەتتىمۇ ياخشى ئىدى. ئۇ ھەقىقەتكە قايتقۇچىلارغا مايىل بولۇپ، بۇ ئىككى تەرەپنىڭ مۇناسىۋىتىنى ئوگىشاپ پارچىلىنىش پەيدا قىلماسلىقتا كوڭۇلدىكىدەك كىشى ئىدى. يىپ، مالۇلار ھەقىقەتكە قايتمايتتى. ئۇلارنى ھەربى ھوقۇقىنى تاپشۇرۇشقا كوندۇرۇپ، شىنجاڭدىن كەتكۈزگەندىلا، ئاندىن شىنجاڭنى تىنچ ئازات قىلىش مەسىلىسىنى ھەل قىلىشقا بولاتتى. چېن دېفا بۇچاغدا ئوتتۇرىغا چىقىپ: «نەسىھەتچى» بولىدۇ. شەخسى پايدا-زىيان مۇناسىۋەتلىرىنى چىقىش نۇختىسى قىلىپ «تەڭلا ھالاك بولۇش»نىڭ ھاجەتسىز ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ، يىپچىڭنىڭ «ئۆزىنى ئېلىپ چىقىپ كېتىش» كە ھەر ئىككىسى تەرەپ زىيانغا ئۇچرايدىغان يولغا ماڭماسلىقتا ئۇندىدى. بۇ تاكتىكىنىڭ دەرۋەقە نەتىجىسى كورۇلۇپ، يىپچىڭ ھەربى ھوقۇقىنى تاپشۇرۇپ، شىنجاڭدىن ئايرىلىشقا ماقۇل بولدى، ماچىڭشىياڭمۇ، يىپچىڭ بىلەن بىللە ھەرىكەت قىلىشنى خالايدىغانلىغىنى بىلدۈردى. لوشۇربىن گەرچە ئەڭ جاھىل بولسىمۇ، ئەڭ ئاخىرىدا ئۇمۇ غۇلاپ چۈشتى. ئۇلار شەرت قويدى؛ دولەتتىن چىقىش پاسپورتى بېرىش، قوشۇن ئاجرىتىپ دولەت چېگراسىغىچە ئۇزۇتۇپ قويۇش، ھايات ۋە مال-مۈلۈكلىرىنىڭ بىخەتەرلىگىگە كاپالەتلىك قىلىش، ھەمدە يول راسخوتى بېرىش، ئېلىپ كېتەلمىگەن مال-مۈلۈكلەرنى ئامبىرىكا دوللىرىغا سۇندۇرۇپ ئالتۇن بېرىشنى تەلەپ قىلدى. تاۋسىيۈي بۇ ۋابائىلاھىنى ئۇزۇتۇش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ تەلىۋىگە ماقۇل بولدى. مالىيە ئىنتايىن قىيىن ئەھۋال ئاستىدا ئۇلارغا 300 سەر ئالتۇن بەردى، 50 نەپەر ئەسكەر ئاجرىتىپ، ئۇلارنى ھىندىستانغا بارىدىغان چېگرىغىچە ئۇزۇتۇپ قويدى.

شىنجاڭنىڭ تىنچ ئازات بولۇش مەسىلىسى ئاخىرى ھەل قىلىندى. 24-سىنتەبىر تاۋسىيۈي سىرتلاردا تۇرۇشلۇق قورچاق بىرىگادا باشلىقلىرىنى چاقىرتىۋېلىپ يىغىن ئاچتى. ھەقىقەتكە قايتىشنىڭ داۋلىسىنى چۈشەندۈرۈپ ئۇلاردىن پىكىر ئالدى. ھەمدە ھەقىقەتكە

قايتىش تېلېگىراممىسىنىڭ لايىھەسىنى كورسۇتۇپ، ئۇلارنىڭ ئىمزا قويۇشىنى تەكلىپ قىلدى. شۇ چاغدا ھەممىسى قول قويدى. 25-سىنتەبىر شىنجاڭنىڭ ھەقىقەتكە قايتىش تېلېگىراممىسىنى يوللاپ، شىنجاڭنىڭ تىنچ ئازات بولغانلىقى جاكالاندى.

6 — ھەقىقەتكە قايتىشنىڭ ئالدى كەينىدىكى
بەزىبىر مۇھىم ئىشلار

ھەقىقەتكە ئايتىشتىن ئىلگىرى قورچاق 8-تەمنات باشقۇمانىدانى زىڭ جىڭۋۇ شىنجاڭغا كېلىپ، تاۋسىيۇېدىن؛ ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ غەربىي-شىنجاڭغا ئارمىيە كىرگۈزۈشى مەسىلىسىدە قانداق مۇئامىلە قىلىش توغرۇلۇق يوليورۇق سورىدى. تاۋسىيۇي ئۇنىڭغا «شىنجاڭ ھەقىقەتكە ئوتۇشنى قارار ئىلدى. سابىر قورچاق مەمۇرى مەھكىمىنىڭ مۇئاۋىن سەنمۇجاڭى پېڭ مىڭدىڭ ۋە ھەقىقەتكە ئوتۇشنى خالايدىغان ئوپېتسېرلەر بىلەن بىرگە، خېشى باش شىتاپ سەنمۇجاڭى تاڭ زوتەن بىلەن بىرلىكتە ھەقىقەتكە ئوتسەڭلەر بولىدۇ» دېدى. بۇ كىشىلەرنىڭ ھەممىسى جاڭ، تاۋلارنىڭ قول ئاستىدا ئىشلىگەنلەر ۋە ئاغىينىلىرى ئىدى.

شۇڭا، ناھايىتى ئوڭايلا قوشۇلدى. شۇنىڭ بىلەن جيۇچۇەن ھەقىقەتكە قايتتى.

ئازاتلىق ھارپىسىدا پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى يولداش دېڭلىچۇننى ئەۋەتتى. دېڭلىچۇن سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق مەخپىي كېلىپ ئالاقىلىشىپ، شىنجاڭنىڭ تىنچ ئازات بولۇشىدا ناھايىتى چوڭ رول ئوينىدى.

لىيەنجۇ ئازات بولغاندىن كېيىن گومىنداڭنىڭ بىر تۇركۇم

ئىشپىيونى ۋە جاھىل ئۇنسۇرلىرى مەخپىي ھالدا شىنجاڭغا قېچىپ كېلىشتى، قۇمۇلغا كەلگەندىن كېيىن كوپىنچىسى تۇرپان، قاراشەھەر ئارقىلىق جەنۇبىي شىنجاڭغا قېچىپ، بىر قىسىملىرى يىپچىڭلار بىلەن بىرلىشىپ چەتكە چىقىپ كەتتى، بىر قىسىملىرى ئوز ئالدىغا قاچتى. ئۇلار يول بويى ئىشپىيونلار ئەكسىيەتچىل ئوفىتسېرلارنى ئاسىيلىق قىلىشقا قۇتراتتى. شۇڭا، ئالدى بىلەن قۇمۇلدا خائىن ئەسكەرلەرنىڭ بۇلاڭچىلىق ۋەقەسى پەيدا بولدى. ئەسلىدە شىنجاڭدىكى گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ نەچچە ئايلىق مۇئاشلىرى تارقىتىلمىغان ئىدى. نۇرغۇن سۇزلۇشۇشلەر ئارقىلىق ھەقىقەتكە قايتىش ۋاقتىدا، قۇمۇلغا بىر قېتىم ئالتۇن يوتكەپ كېلىپ قورچاق مەركەزىي بانكىدا ساقلىنىۋاتقان ئىدى. بۇ ئالتۇننى تۇپۇلاڭچىلار بۇلاپ كەتتى. بۇۋەقە يالغۇزلا ئىقتىسادىي خاراكتېرلىق بولماستىن، بەلكى شىنجاڭنىڭ تىنچ ھەقىقەتكە قايتىشىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىش خاراكتېرىدا ئىدى.

بۇقېتىمقى تۇپىلاڭ گەرچە ۋاختىدا بىرتەرەپ قىلىنغان بولسىمۇ، ئەمما تۇخسۇن، قاراشەھەر قاتارلىق جايلارغا تەسىر كورسۇتۇپ ئۇيەردە بۇلاڭ-تالاڭ ئىشلىرى پەيدا بولدى. ھەتتاكى ئۇرۇمچىدىمۇ قالايمىقانچىلىقلار يۇزبەردى. شىنجاڭنىڭ مەركىزىدە بولغان كونتروللۇقنى كۇچەيتىش ئۇچۇن، ۋېن شىڭچىياۋنى شەھەر مۇداپئە قوماندانى قىلىپ تەيىنلىدى. كېچىلىرى بىزمۇ پوستقا چىقىپ، چوڭ ۋەقە تۇغدۇرمىدۇق. 27-سىنتەبىر تاڭ سەھەر، قورچاق 128-بىرىگادا مۇئاۋىن باشلىقى قوشۇمچە ئات-ئۇلاق تىرانسپورت باشقارمىسىنىڭ باشلىقى چېڭ جۇن ئويۇقسىز مېنى ئىزدەپ كېلىپتۇ. ئۇنىڭ كەيپى جىددىيلەشكەن ئىدى. كېلىپلا: «چوڭزۇيىڭ قاچتى!» دېدى.

ئەسلىدە جۇڭ، 24-سىنتەبىر كۈندىكى يىغىندا ھەقىقەتكە ئۇتتۇشنى قوللىغان، ھەمدە تېلگىراممىغا قول قويغان ئىدى. يىغىندىن كېيىن تاۋسىيوۋ قاراشەھەرنىڭ ئەھۋالىنى سۈرۈشتۈرۈپ، قاراشەھەر دەرياسىدىكى كوۋرۈكنىڭ ئۇزۇن يىللاردىن بۇيان رېمونتسىز قالغانلىقىنى، بۇنىڭ خەلق ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ يۈرۈش قىلىشىغا تەسىر يەتكۈزىدىغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، كوۋرۈكنى رېمونت قىلىشقا 3 مىڭسەر كۈمۈش بەردى. ئۇ قايتقاندىن كېيىن، ئۆزىنىڭ ئائىلىسى ۋە نەق پۇللارنى يىغىشتۇرۇپ، جىپ ماشىنا بىلەن يې، ما، لولارنى قوغلاپ يېتىپ، بىر لىكتە چەتكە چىقىپ كەتتى بۇ خەۋەرنى چېكچۇن قارا ماشىندا كېچىچە مېڭىپ، دوكلات قىلغىلى كەلگەن ئىكەن. مەن ئەھۋالنى بىلگەندىن كېيىن، دەرھال تاۋجىنچۇنى ئۇيغۇتۇپ مەلۇم قىلدىم. ئۇ چېكچۇنگە يولىيورۇق بېرىپ: «سەن 138-بىرىگادىنىڭ مۇۋەققەت باشلىقى سۈپىتىدە دەرھال قاراشەھەرگە قايتىپ ئامانلىقنى ساقلاپ، ھەرقانداق قالايمىقانچىلىق چىقارماسلىققا كاپالەتلىك قىلىڭلار!» دەپ ھەتتا تاماق يەۋېلىشقىمۇ توختاتماي قاراشەھەرگە ماڭدۇرۇۋەتتى. بىز تاۋسىيوۋنىڭ ئۆيىگە بېرىپ بۇ ۋەقەنى دوكلات قىلدۇق. ھەمدە: «جۇڭزۇيىڭ ئۆز ئالدىغا 3 مىڭسەر كۈمۈشنى ئېلىپ قاچتى. ئۇنى يېچېڭلارنىڭ ئەھۋالى بىلەن سېلىشتۇرغىلى بولمايدۇ. قەشقەرگە تېلگىرامما ئېۋەتىپ، تۇتۇشقا رۇخسەت قىلىسىڭىز» دەپ سورىدۇق. تاۋسىيوۋ ئۇزاق ئويلانغاندىن كېيىن: «ھاجەت ئەمەس،» دېدى. مەن شۇۋاقىتتا ئۇنى جوڭزۇيىڭنى ئايىۋاتىدۇ دەپ تونۇغان ئىدىم. كېيىنچە قارىسام ئۇنىڭ مۇنداق قىلىشى توغرا ئىكەن. چۈنكى ئۇنى تۇتۇۋالساق يې، ما، لولارنىڭ قارشىلىقىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپ، يوق يەردىن پۇتاق چىقىپ چوڭ مەسىلە تۇغۇلاكەندۇق.

شىنجاڭ تىنچ ئازات بولغاندىن كېيىن، لىيۇ جىنشى قوماندان ۋاڭ جېڭنىڭ شىنجاڭغا ئالدىن ئەۋەتكەن كىشىسى بولۇپ كىلىپ ئالاقە ئورناتتى. بۇ كىشى خۇنەنلىك، تاۋجىنچۇ بىلەن قويۇق مۇناسىۋىتى بار بولۇپ، ئۈرۈمچىگە كەلگەندىن كېيىن، تاۋنىڭ ئۆيىدە تۇردى. شۇچاغدىكى مۇزاكىرىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى ئازاتلىق ئارمىيىسىنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىنى كۈتۈۋېلىش مەسىلىسى ئىدى. بىر كۈنى چۈشتىن كېيىن مەن بىلەن لىيۇجىنشى ئىككىمىز بىللە بولدۇق. مەن ئۇنىڭغا شىنجاڭنىڭ ھەقىقەتكە ئۇتتۇشى بولوپمۇ تاۋنىڭ بىر قىسىم ئەكسىيەتچى ئوپىتسىرلارنىڭ ئەھۋالىنى ئىگەللىيەلمەيدىغانلىقىنى ئېيتىپ ئەڭ ئاخىرىدا: «شىنجاڭنىڭ ھەقىقەتكە ئۇتتۇشىنى، ناھايىتى ئاز ساندىكى يۇقۇرى قاتلام ئەرباپلار قوزغىدى. تۆۋەندىكىلەر ئالدىن بىلمىگەچكە ئاساسىمىز يوق ئىدى. بىر كېچىدە بولغان تۇيۇقسىز ئۆزگۈرۈشتىن بەزى كىشىلەر گاڭگىراپ قالدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بەزى ئوپىتسېرلار تاۋئەپەندىنىڭ ئادەملىرى ئەمەس، بۇخىل ئەھۋالنى يۇقىرى بىلەمدۇ؟» دېدىم لىيۇ: «ئېھتىمال بىلمەيدۇ» دەپ جاۋاپ بەردى. مەن داۋاملاشتۇرۇپ: «بۇخىل ئەھۋال ئاستىدا، ئەلۋەتتە ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ تىز شىنجاڭغا كىرىشىنى، يولبويى ئوبدان دىققەت قىلىشى كېرەك سىز تېلگىرامما يوللىۋەتسىڭىز.» دېدىم دەرھال ئۇنىڭ ئۆيىدىكى تېلېفوننى ئېلىپ ئۇنىڭغا ۋاكالىتەن جىيۇچۈەننى چاقىردىم. ئۇ مەن سۆزلىگەن نۇقتىلار بويىچە بىرىنچى بىڭتۈەن باشلىقىغا دوكلات قىلدى. تېلېفون ئالغۇچى ۋاڭ جېڭمۇ ياكى جاڭ شىچىن سەنمۇجاڭمۇ؟ ئېسىمدە قالماپتۇ 24-سىنتەبىر يىغىنىغا قاتناشقان قورچاق بىرىگادا باشلىقلىرىدىن بەزىلىرى ھەقىقەتكە قاتنىشى چىن كۆڭلىدىن خالىمايتتى، چۈنكى ئۇ چاغدا يې، ما، لو،

قاتارلىق ئاساسى ئەكسىيەتچى كاتتىۋاشلار ئەسكىرى ھوقۇقنى تاپشۇرۇپ چەتكە قاچتى. بىز ئۈرۈمچى ۋەزىيىتىنى كونترول قىلىۋالدۇق شۇڭا ئۇلار يىغىندا ئەلۋەتتە قارشىلىق قىلالمايتتى. ھەرقايسى بىرىگادىلار يەككە-يېگانە بوستانلىقلاردا تۇرىۋاتقان بولسىمۇ شۇچاغدىكى ۋەزىيەتكە ئاساسلانغاندا يەنىلا ھېچنېمە قىلالمايتتى لېكىن جاھىل ئۇنسۇرلارنىڭ مەيدانىنى ئۆزگەرتىش تەس ئىدى. لى زوتاڭ، تاڭ جىڭگوەن تىيەنزىمىن ئۇزۇن ئۆتمەيلا ئەسلى قىياپىتىنى ئاشكارىلاپ قويغاچقا باستۇرۇپ تاشلاندى.

ھەقىقەتكە قايتىش چاكالانغاندىن كېيىن، گومىنداڭ قوشۇنلىرىنىڭ توپۇلاڭ چىقىرىپ، ھەقىقەتكە قايتىش مىۋىلىرىنى بۇزۇپ قويۇشىدىن ئەنسىرەيتتۇق. ئىمكانىيەتنىڭ بىرىچە ئامانلىق قوغدالغاندىن تاشقىرى، ئازاتلىق ئارمىيىنىڭ تېزكېلىپ ھەرقايسى نۇقتىلارغا ئورۇنلىشىشىنى ئۈمىت قىلاتتۇق. شۇڭا قوشۇنلارنى يۆتكەپ تەمىنات غەملىۋېلىش مۇھىم مەسىلە بولۇپ قالغان ئىدى. يەن شىگىن قاتارلىق يولداشلار ئالدىن شىنجاڭغا يېتىپ كەلدى. تاۋسىيوي قورچاق باش شىتاپىنىڭ باشقارما باشلىقلىرىدىن خۇاڭجۇنلۇن، دۇلىنسەن قاتارلىقلارنى چىقىرىپ، ئايروپىلان، ئاۋتوموبىللارنى تەشكىللەپ، پۈتۈن كۈچ بىلەن قوشۇنلارنىڭ شىنجاڭغا كىرىشىنى كۈتۈۋالدى، ئەمما قاتناش قوراللىرىنىڭ يېتەرسىزلىكىدىن نۇرغۇن يولداشلار ھېرىپ-ئېچىشقا قارىماي پىيادە مېڭىپ جاپا چەكتى. پولكوۋنىك خوجيەنىنىڭ بىرونىۋىك ئەسكەرلەر پولكى ئالدى بىلەن ئۈرۈمچىگە يېتىپ كېلىپ ئورۇنلىشىپ، شىنجاڭنىڭ تىنچ ئازات بولۇشى ئەمەلىلەشتى.

书号：M11098·82
定价：　0.53元
（内部发行）